

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	4
II. HATALOM, AUTORITÁS ÉS LEGITIMITÁS A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI „NYUGATI” HATALOM- ÉS AUTORITÁSELMÉLETEKBEN	24
III. AZ ELTŰNT AUTORITÁS NYOMÁBAN: HATALOM, AUTORITÁS ÉS LEGITIMITÁS A KORTÁRS MAGYAR POLITOLÓGIA ELMÉLETTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEIBEN	72
IV. A LEGITIMITÁS JURISZTIKUS ELMÉLETE FELÉ	236
V. FELHASZNÁLT IRODALOM	286

RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	4
II. HATALOM, AUTORITÁS ÉS LEGITIMITÁS A RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI „NYUGATI” HATALOM- ÉS AUTORITÁSELMÉLETEKBEN	24
1. Rövid politikai filozófiai kitérő	27
2. Rövid szociológiai kitérő	31
3. Alapművekről tömören: Parsons, Easton és Eckstein	33
4. Autoritás, legitimitás és jog a politikaelméletben	35
5. Az autoritás transzformációs elmélete	38
6. Az autoritás mint intézményesített és formális hatalom	40
7. Az autorizáció és a szervezetszociológia autoritásfogalma	45
8. Az „an”, a „with” és „in” autoritás	47
9. Az autoritás gyakorlásának képessége	49
10. Közhatalom és autoritás kulturális-logikai metszetben	50
11. Uralom és autoritás: szemantikai határok	53
12. Uralom és autoritás: egyéb distinkciók	55
13. A valaki feletti és a valamire való autoritás	56
14. Hatalom, befolyás és autoritás	58
15. Az „autoritárius” autoritás koncepciója	63
16. Az autoritás tisztelete, varázsa és karizmája	67
17. Az autoritás elfogadási elmélete	69
III. AZ ELTÚNT AUTORITÁS NYOMÁBAN: HATALOM, AUTORITÁS ÉS LEGITIMITÁS A KORTÁRS MAGYAR POLITOLÓGIA ELMÉLETTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEIBEN	72
1. I. Sz. Kon és a „magyar” politikai szociológia nagy öregjei: Bauman, Mills és Wiatr	81
2. Vezetéstudomány és szervezetszociológia a hetvenes években: Bene László, Andics Jenő és Rozgonyi Tamás, Torgersen és Weinstock	90
3. Társadalomelmélet a nyolcvanas években: Robert K. Merton	105
4. Az első politológiai hullámok a nyolcvanas évek elején: a „polgári” politikatudomány és Gombár Csaba	108
5. Történettudományi kitérő a hetvenes és nyolcvanas években: Szabó Miklós	115
6. Legitimációelméleti áttörés a nyolcvanas évek közepén: Pokol Béla	127
7. Filozófiai kitérő a nyolcvanas években: Gadamer	129
8. Politikai szociológia a nyolcvanas évek közepén: Cs. Kiss Lajos, Francois Chazel, Kulcsár Kálmán és Farkas Zoltán	133
9. Társadalomelmélet a nyolcvanas évek második felében: Talcott Parsons	140
10. Közeledés a rendszerváltáshoz: Ágh Attila és Bozóki András	144
11. A rendszerváltás idején: Papp Zsolt és Cs. Kiss. Lajos 1990-ben	150
12. A legitimitás elvei egy elfeledett klasszikus szerint: Bibó István 1990-ben	156
13. A „polgári” politikatudomány másodszor és az első „magyar” politológiai kézikönyv a kilencvenes évek elején: Domenico Fisichella	161
14. Az első magyar politológiai kézikönyv a kilencvenes évek elején: Bihari Mihály és Pokol Béla	171

15. A rendszerváltás legitimációelméleti reflexiói a kilencvenes évek elején: Arató András és Kis János	180
16. Szociálpszichológiai kitérő a kilencvenes években: Erich Fromm	187
17. A legitimáció politika- és jogelméleti metszete a kilencvenes évek közepén: Szigeti Péter	191
18. Politológiai és politikai filozófiai klasszikusok a kilencvenes évek közepén: Robert A. Dahl és Hannah Arendt	202
19. Az első szaktudományos vita a legitimációról, valamint Bayer József legitimációelméleti és eszmetörténeti monográfiája a kilencvenes évek második felében	219
20. A harmadik magyar politológiai kézikönyv a kilencvenes évek végén: Bayer József	201
21. A negyedik magyar politológiai kézikönyv a 21. században: Láncki András	227
22. Elmaradt reflexiók után: az autoritás rekonstrukciója a magyar (nyelvű) szakirodalom alapján	230
IV. A LEGITIMITÁS JURISZTIKUS ELMÉLETE FELÉ	236
1. Történetiség – kultúra – empíria	237
2. Túlterhelési válság	239
3. Hatalom – autoritás – legitimitás	241
4. Az autoritás logikái és a legitim autoritás	246
5. Legalitás és legitimitás: az antilegalista legitimációs elméletek kritikája	249
6. Legitimitás és illegitimitás: a politikai hatalom (közhatalom) bináris kódja?	254
7. Legitimáció és legitimitás ortodox-jurisztikus megközelítése	260
8. Jurisztikus „törvényesség”, metajurisztikus „jogosság” és a „pozitiválódás”	266
9. Igazoltság és érvényesség	268
10. A legitimitás funkcionális érvényessége	273
11. Rekonceptualizálás: funkcionális érvényesség és „politikai” legitimitás	276
12. Rekonceptualizálás: de jure és de facto	279
13. Rekonceptualizálás: de jure autoritás és legitim autoritás	280
14. Rekonceptualizálás: legitim de jure autoritás és de jure legitim autoritás	283
15. De facto hatalom és de facto autoritás	284
V. FELHASZNÁLT IRODALOM	286

I

BEVEZETÉS

Dolgozatom célja bemutatni az autoritás és legitimitás (legitimáció) fogalmainak és elméleteinek a kortárs magyar politológiában elfoglalt helyét. Az alapkérdés: autoritás és legitimitás fogalmainak etimológiailag is megalapozott politikaelméleti elemzése és értelmezése mennyiben van jelen a magyar szakirodalomban. A témaválasztást az indokolta, hogy bár szaktudományos közhely, hogy a hatalom, az uralom, az autoritás és a legitimitás a politikaelmélet alapvető kategóriái közé tartoznak, a kortárs magyar politológiában igen sokáig nem a kellő súlyuknak megfelelően kezelték azokat.

A dolgozat gerincét két nagyobb fejezet alkotja. A Bevezetést követő II. fejezetben felvázolom az autoritás fogalmának és koncepcióinak a „nyugati” hatalomelméletekben betöltött szerepét, és bemutatom a mérvadó hatalom- és autoritáselméleti szakirodalom kurrens, de a magyar politikatudományi irodalomban figyelmen kívül hagyott vagy alig hasznosított koncepcióit is hatalom, autoritás és legitimitás összefüggéseiről. A III.-ban részletesen áttekintem és elemzem a legitimitással és autoritással foglalkozó kortárs magyar szakirodalmat. Utóbbi fejezet nívumának tekinthető az, hogy – ismereteim szerint – az olvasó először találkozhat a szakma (politológia) egy olyan önreflexiójával, amely nem önmagával mint diszciplínával, hanem elméletének kulcsfogalmaival foglalkozik. A IV. fejezetben a megelőző fejezetek nyomán kísérletet teszek egy deklaráltan jogi jellegű (jurisztikus) legitimitáselmélet megalapozására. Elemzésem és elméletépítésem „jogi” jellegét az indokolja, hogy a politológiában fontos empirikus politikai legitimációs viszonyokban a jog több módon és formában kulcsszerepet játszik, viszont ez az empirikus politikai-jogi tény a politológiában fontos empirikus legitimációs elméletekben nem tükröződik kellőképpen.

A dolgozatban a megelőző kutatások és elemzések nyomán „vörös fonálként” végig futó alaptézisei a következők: 1) a magyar politológiából lényegében hiányzik az autoritás fogalma, az autoritás és hatalom analitikus megkülönböztetése; 2) az autoritás fogalmának elméleti funkcióját a legitimitás és legitimáció fogalmak látják el, miáltal e fogalmak elméletileg túlterhelté váltak; 3) a magyar politológia legitimációs elméleteiben mechanikusan követik a szociológia és a (magát a politológiától határozottan megkülönböztető!) politikai filozófia antilegalista tételeit vagy módszereit, premisszáit és dogmáit; 4) az előbbieik hatására a magyar politológia legitimációs elméleteiben mechanikusan szakítanak a legitimáció és legitimitás fogalmainak jogi értelmezésével; 5) a politológiai legitimációs elméletekben nem specifikálják kellőképpen a politikailag releváns legitimációs viszonylatokat, amelyekben (pl.

a politikai hatalom legitimitásában vagy legitimációjában) viszont a jogi összefüggések sokkal markánsabban jelen vannak, mint azt az antilegalista politikai filozófia adaptált koncepciói tükrözik; 6) a magyar politológiának lényegében szintén nincs olyan önálló, azaz metodológiailag önállóan megalapozott legitimációs elmélete; a „politikai” fogalmának ma már bevett alkalmazása ellenére nem látok törekvést a specifikusan „politikai” legitimitás elméletének kidolgozására.

A dolgozat eredményeinek bemutatására hivatott IV. fejezetben azért teszek kísérletet egy jogi jellegű (jurisztikus) legitimitáselmélet megalapozására, mert úgy gondolom, hogy az önmaga és a politikai filozófia által egyaránt empirikusnak tartott politológia legitimációs elméleteinek szembesülniük kell az empirikus politikai valósággal: a legitimáció és legitimitás elválaszthatatlanul összekapcsolódik a politikai-hatalmi viszonyok (jogi) szabályozottságával és (jogi) szabályaival. Ennek megfelelően dolgozatomban rendszeres kritikáját adom a politikai filozófia empirikus jogi összefüggéseket ignoráló (antilegalista, metajurisztikus) módszerének és koncepcióinak, de ez nem jelenti azt, hogy ne tartanám helyénvalónak a politikai filozófiai kérdést. A jogi (jurisztikus) és jogon túli (metajurisztikus) legitimitáskoncepciók analitikus kettéválasztása ellenére az utolsó fejezetben elkötelezem magam az általam preferált jogi jellegű (jurisztikus) legitimitáselmélet metajurisztikus kontextusba helyezése mellett, amit az „érvényesség” fogalmával próbálom megalapozni.

A dolgozat korábbi változatáról szóló opponensi véleményekben és a műhelyvitán az elismerések mellett a legtöbb kritika a kortárs magyar politológia elmélettörténetével foglalkozó III. fejezetet érte. Láncki András legfőbb kifogása az, hogy olykor végtelen sorban, szervesen össze nem kapcsoltan következnek egymásra a szerzők és álláspontok, ezért inkább egyfajta katalógust kapunk szerzőkről, művekről, ami nem haszontalan, de nem eléggé kiértelmezett. Pokol Béla szerint az elemzésnek ez a „demokratikus” kinyitása magával hozta olyan tanulmányok és cikkek elemzés alá vonását a disszertációban, melyek csak pusztán sokadik ismétlései már leírt hazai tanulmányban tett megállapításoknak, vagy a „nagy” nevek - Weber, Parsons, Lasswell stb. – elméleteinek évfolyamdolgozat-szintű feldolgozásai.

A fejezetet minden módszertani kifogás ellenére módszertanilag azzal védhető meg elsősorban, hogy a „beszélgetés” eszközt alkalmaztam: a feltárt és elemzett források „önmagukért beszélnek” abban az értelemben, hogy a húsz-harminc évvel ezelőtti tanulmányok még mindig tartalmaznak olyan elméletileg figyelemre méltó elemeket, amelyeket a megjelenés időszakában nem vettek figyelembe. Ezt az elmélettörténeti fejezetet két okból nem akartam kiiktatni. A magyar források szisztematikus elemzése egyrészt

ösztönzött az egykoron adaptálni szándékozott „nyugati” szakirodalomnak a - II. fejezetbe foglalt – számbavételére, másrészt disszertációm koncepcionális alapját eddigi elméletkritikáim alkotják, amelyek alapját képezik a III. fejezetben található önálló (jurisztikus) legitimációs elméletnek is. Az „alapját képezte” egyben azt is jelenti, hogy ha a korábbi évtizedekben kölcsönös reflexió és érdemi vita jellemezte volna a magyar politikatudományt, akkor jóval hamarabb jóval termékenyebb legitimációs és autoritáselméletek születhettek volna meg. A kortárs magyar politikatudomány vonatkozó szakirodalmának részletes, szövegelemzéssel és elméletkritikával kiegészített ismertetése bizonyítja, hogy kellő tudományos reflexiók révén a Magyarországon megjelent anyagok folyamatos feldolgozása pótolhatta volna a „nyugati” hatalom- és autoritáselméleti szakirodalomnak a magyar politikatudományi irodalomban egyébként figyelmen kívül hagyott vagy alig hasznosított koncepcióit.

A III. fejezettel bevallott céloom reprezentálni a módszeres elméletkritikát a legitimációs tematikán belül, és azt, amire már utaltam, hogy miként folyhatott volna egy elméletileg termékeny szakmaközi reflexió.

*

A „metajurisztikus” fogalmával illetek minden olyan megközelítést és értelmezést, amely a fogalmak jelentését általában a „jogon túl” határozza meg (lásd a legitimitás szociológiai és morális értelmezését), avagy a jogon belül, de a „pozitív jogon túl” definiálja. (Lásd a legitimitás természetjogi vagy moráljogi értelmezéseit.) El kell ismernem azonban, hogy az általam alkalmazott terminológia vitatható. Különösen a „jurisztikus” fogalmát (lásd jurisztikus legitimitás) érte kritika, minthogy a „jurisztikus” fogalmának a szó szerinti jelentése „jogászi” vagy „jogászi”, míg nálam a jelentése „jogi” vagy „jogias”. Ennek az a kényszerű oka, hogy elméleti szükségét éreztem fogalmilag megragadni a „metajurisztikus” egyébként bevett fogalmának logikai ellentettjét, tehát jelen esetben az elemzést szolgáló olyan analitikus segédfogalomnak tekintse az olvasó a „jurisztikus” fogalmát, amit a vizsgált jelenség értelmezésre jobb híján használok.¹

¹ A „metajurisztikus” fogalmát használja Szigeti Péter, amikor „jogon túli társadalmi és politikai tényezők jog feletti primátusáról” beszél. Szigeti 2001, 13. Másutt Szigeti idézi Földesi Tamást, aki „elsősorban nem jogi szempontból, hanem metajurisztikus tartalmuknál fogva etikai megközelítésben” elemzi témáját, a generál clausulák morálisát. Szigeti 2006, 221. A „metajurisztikus” fogalmának használatára ösztönzött Szilágyi Péter: „Az államot jogi jelenségként vizsgáló államelméletek ... számára az állam ideális célja és tényleges társadalmi hatása a vizsgálódás körén kívül eső ún. metajurisztikus kérdés volt”. Lásd Szilágyi Péter: Az állam társadalmi szerepe. In Takács 1997b, 55. Hasonlóképpen a 19. századi német jogpozitivizmusnak a – Jellinek dicsérő – kritikája: „Az államhatalom határoltága kérdésének ... megoldása metajurisztikus természetű”. Lásd Blandine Kriegel: Demokrácia és jogállam. In Takács 2003, 491. Pethő Sándor azt írja Carl Schmitt munkásságáról, hogy az 1920-as évek munkáiban a fogalmak tradicionális tartalmának megkérdőjelezése formájában megjelent a radikális fogalmiság elvont lehetősége, először az 1916-17-es alkotmányjogi írásokban, de ott „a pozitív joganyaghoz ragaszkodás miatt semmilyen lehetőség nem maradt a fogalmak metajurisztikus háttérének értelmezésére”. Lásd Pethő 1993, 128. Tallár Ferenc viszont azt írja, hogy Hans Blumenberg szerint az 1922-es Politikai

A „metajurisztikus” koncepciók elméletkritikájára azért is helyezek nagy hangsúlyt, mert a politológiai alapfogalomnak számító „legitimitás” eredetileg jogi fogalom volt, és jogi jelentését a köznapi és politikai használatban nem veszítette el: empirikus politikai-hatalmi intézmények vagy viszonyok legitimitásának vagy illegitimitásának vitáiban többnyire alkotmányos-közjogi és törvényességi kérdések vetődnek fel. Az elemzést és a dolgozat megírását ezért igen megnehezítette, hogy az egyébként lex-alapú legitimitás fogalma a jogtörténet, a jogi fogalmak és eszmék történetének közkedvelt témái közé sem tartozik, mert a „legitimus” római fogalmát inkább magánjogi fogalomként ismerő jogtudomány - a nemzetközi jog kivételével - nem mutat érdeklődést a fogalom közjogi jelentései iránt. A dolgozatom címében jelzett "ortodoxia" elsősorban az etimológiai alapokra („lex”), másrészt pedig arra utal, hogy a legitimitásnak eredetileg vannak kifejezetten jogi dimenziói, mely dimenzióikra a magyar politikaelmélet sem szentel kellő figyelmet. Tapasztalatom szerint a jog legitimitása jogelméletileg alulteoretizált, mert a jurisztikus (jogászias) jogelmélet és jogszociológia is engedett a metajurisztikus politikai filozófia és szociológia diszciplináris expansiójának. S bár a „jog érvényessége” a bevett toposzok közé tartozik, és közvetve implikálja a jog legitimitását, a legitimitás igazából nem tárgya szorosan vett jurisztikus (jogászias) jogelméletnek.² Annak ellenére nem, hogy amit a metajurisztikus legitimációs elméletek a legitimitás „jogon túli” fogalmába beleértének, az többé-kevésbé lefedhető a jog érvényességének jurisztikusan jogelméleti és jogszociológiai koncepcióival.

A metajurisztikusan szociológiai megközelítésben a legitimáció a jogtól független elfogadás/elfogadtatás vagy elismerés/elismertetés szinonimájává vált. Lényegében bármilyen okból engedelmeskedhetnek egy hatalomnak vagy támogathatják azt, az engedelmesség vagy a támogatás empirikus ténye adja a hatalom legitimitását. Az engedelmesség vagy támogatás motívuma másodlagos szempont.

teológiát illetően a szekularizációs tézis a döntő mozzanat, hiszen az „államteoretikus Schmitt számára a szekularizáció a legitimitás kategóriája”. „Ami természetesen azt jelenti, hogy a politikai teológia 'semleges' vagy 'akadémikus' fogalma mögött egy, az újkor legitimitását érintő kérdés rejlik: ha igaz az, hogy a modern államelmélet, s ily módon a modern állam minden jellemző fogalma szekularizált teológiai fogalom, akkor a modern állam (...) legális, azaz törvényszerű (gesetzmäßig) lehet, de nem legitim, azaz jogszerű (rechtmäßig). Mert szemben a legalitással, azaz 'egy állami vagy más, kiszámíthatóan tevékenykedő bürokrácia működésmódjával', mely a maga által kibocsátott törvények alapján saját maga teremti meg önnön jogalapját, a legitimitás ennél többet, tudniillik metafizikai alapokat feltételez.” Lásd Tallár 2003, 80. Pokol Béla idézi Josef Essert, aki „az etikai és szociális impulzusok 'metajurisztikus' igazságaira való vonatkoztatásról ír. Lásd Pokol 1992, 162.

² A kivételek egyikeként Varga Csaba azt írja, hogy a jog legitimitása „kritikus helyzetekben” annak ellenére válik „döntő momentummá”, hogy „a jog fogalma meghatározásaiból, a jog jelensévilága határainak megvonására irányuló kísérletekből ki szokott maradni – ám, hogy van, arról a történelem tanúskodik”. Varga azonban a következők szerint írja körül a jog legitimitását: a jog társadalmilag elsődleges rendező szerepét illető egyetértés minimuma; az állam- és jogrend „magától értetődőként” elfogadottsága és „pusztán hatalmi tényezőként” tekintettsége közötti különbség; a beletörődéssel egyenértékű elfogadás mint a legitimitás látszata stb.

A metajurisztikusan filozófiai megközelítésekben a legitimáció a metajurisztikus (morális) igazolás szinonimájává vált. A „legitim hatalmat” olyan „morálisan igazolt” vagy „morális okból elfogadott” hatalommal azonosítják, amelynek morális okból találnak engedelmességre méltónak vagy támogatnak. A szociológiaival ellentétben a normativista politikai filozófiai megközelítésekben egyáltalán nem mindegy az engedelmisség vagy a támogatás motívuma, viszont a lehetséges motívumok közül a morális motívumokat kiemelik, és egy morális természetű igazoláshoz kötik, amelynek eredménye a hatalom által az alárendeltek igazolási igénye miatt adott morális igazolásnak az alárendeltek által morális megfontolásból történő elfogadása vagy engedelmisségi készsége. A metajurisztikus logika eleve nem számol azzal sem, hogy egy „morálisan igazolható” hatalom legitimitást erodáló jogi igazolási problémákkal küszködhet, vagy hogy éppenséggel a jogi igazolási problémák okozhatnak morális dilemmát, amit azzal tudok magyarázni, hogy a jog és a jogosság mint érték figyelmen kívül marad.

Legitimáció és legitimitás metajurisztikusan politikai filozófiai értelmezései antilegalista, antipozitivist és antiempirista alapokra épülnek, ezért nem csak szakítanak a „legalitás = legitimitás” képletével, hanem a legalitással szemben értelmezett legitimitás fogalmának kizárólag nem jogi vagy jogon túli (metajurisztikus) tartalmat és jelentést kölcsönöznek, amivel módszertanilag és logikailag abszurd módon zárják ki a legitimitás legalitáson túli, de jogi értelmezésének és jelentéseinek lehetőségét is. Ez az eljárás oda vezet, hogy a hatályos törvények és jogszabályok szerint értelmezett „legalitás” bírálata és ignorálása miatt kimaradnak az elméleti látószögéből a jogalkotók szándékai, a jogszabályok szellemisége, de még a jogszabályok érvényesülésére hatással levő különös jogelvek, jogeszmék, jogtudatok, jogérzések, jogideológiák, jogértékek, jogkövetés stb. is. Az elméletet a kifejezetten metajurisztikus (nem jogi) elvek, eszmék, tudatok, érzékek, ideológiák és értékek uralják: szinte fel sem vetődik, hogy a hatalom, a hatalmat „legalizáló” törvény vagy maga a „legalitás” jurisztikus elveknek stb. is megfeleltethetők, vagy ilyenekkel igazolandók és igazolhatók.

A normativista politikai filozófia mellett a szociológiára és a politikai szociológiára is jellemző egyfajta „posztweberiánus” antilegalizmus.

Egy divatos „posztweberiánus” tézis szerint Max Weber „szociológiailag átértelmezte” a legitimitás eredetileg államjogi fogalmát, és ezért az mintegy elvesztette a jogi jelentését. Akárhogy is alakult a legitimációs elméletek Weber utáni története, vitathatónak tartom legitimáció és legitimitás empirikus és elméleti „eljogiatlanodását”, mert az empirikus társadalmi és politikai kommunikációkban és diskurzusokban a fogalmak jogi jellege

lényegében továbbra is megmaradt. Történhetett ez azért, mert az empirikus fogalomhasználat során továbbra is meg akarnak ragadni jogi természetű viszonylatokat és összefüggéseket. Ezért az empirikus politikai rendszereket és hatalmi viszonyokat magyarázó legitimitációs elméleteknek tükrözniük kell az empirikus jogtudatokat is felölelő empirikus viszonylatokat is. Ha tehát a legitimitás és legitimitáció fogalmai empirikusan jogi fogalomként is használhatók, alapvetően roppan meg minden olyan legitimitációs elmélet, amely elzárkózik eme „jogi tény” figyelembe vételétől. A legitimitás és legitimitáció fogalmainak empirikusan jogi fogalomként használatának vizsgálatához a politikai filozófiánál hasznosabbnak is tartom a tudásszociológiába ágyazódó eszmetörténet rekonstruktív módszerét, amellyel azt vizsgálják, hogy miként terjednek el hitek és eszmék (esetünkben legitimitáshitek és – eszmék), míg a politikai filozófia a megalapozási és érvényességi összefüggésekre, valamint az érvényességi kritériumokra összpontosít.³

A politológiában analitikus megfontolásból adótnak tekintik azt, hogy legitimitáció problémája a legitimitáció fogalmának a használata nélkül is létezik, bármilyen (sic!) formában és terminológiában vessék is fel, és hogy a politikai gondolkodás történetében is gyakran más fogalmak helyettesítették (politikai engedelmesség, kötelesség, konszenzus, autoritás stb.) a legitimitást.⁴ Az utolsó fejezetben kardoskodok amellett, amiről a megelőző elméletörténeti fejezetben foglaltak győztek meg, hogy szükséges azon toposzok meghatározása, amikre a legitimitáció és legitimitás fogalmait analitikusan (az adott téma elemzéséhez segédeszközként) használják, és amiket ezért én legitimitációs toposzoknak nevezek.⁵ A dolog súlyára tekintettel úgy gondolom, hogy erről itt, a Bevezetésen is szólnom kell, hogy pozícióm előzetes tisztázásával orientáljam a megértést a dolgozat olvasása során. Mivel az utolsó fejezetben írottakat nem akarom itt megismételni, hadd idézzem Peter L. Berger egy olyan frappáns megfogalmazását, amely egyszerre világítja meg az analitikus legitimitációs toposzok körülhatárolásának és a politikai filozófiai legitimitációs elméletek kritikájának értelmét. „Az a felismerés, hogy egy tartós emberi közösségnek szüksége van a saját alapvető helyességébe vetett hitre, sokkal régebbi, mint a modern társadalomtudomány. Ez benne van a bibliai mondásban, amelyet Jézus helyeslően idézett, hogy az ember nemcsak kenyérrel él; és Konfucius kijelentésében, hogy egy kormánynak élelemre, fegyverekre és a nép bizalmára van szüksége, és szükség esetén a két első nélkül tud létezni, de az utolsó nélkül

³ Mannheim 1994 és Berger-Luckmann 1998. Lásd még Pászka 2006, 28-29.

⁴ Bayer 1997, 15.

⁵ A legitimitációs toposzok körülhatárolásának egy másik módja a „mi nem a legitimitás?” kérdésének megválaszolása, melynek során a legitimitás címszó alatt tárgyalt témáktól vagy a legitimitás értelmezéséhez felhasznált fogalmaktól választják el a meghatározott módon értelmezett legitimitást. Lásd Bozóki 1988.

semmiképpen sem. Többé-kevésbé ez az ősrégi felismerés az, amelyet a modern társadalomtudósok a 'legitimáció' fogalmán értenek. [Sic!] A koncepciónak hosszú a története, és (aligha meglepő módon) különböző változatokon ment keresztül. Amire azonban utal, az emberi társadalom életének központi és ritkán vitatott ténye, hogy egy társadalmat nemcsak gyakorlati szükségletek és érdekek tartanak össze, de a sajátos intézményrendszerét megmagyarázó és igazoló hit is. Így a kifinomultság bármely szintjén arra a kérdésre, hogy valamely intézményrendszer morálisan igazságos vagy helyénvaló-e, a legitimáció a válasz.⁶

Berger itt arról az általam vitatott módszertani alapállásról beszél, hogy adott egy egyszerre empirikus és morális - tudomány előtti – probléma vagy kérdés, aminek a vizsgálatára vagy megválaszolására a tudomány képviselői a legitimáció fogalmát használják. A közösségek, kormányzatok, intézmények helyességébe vetett hit, a kormányzatokba vetett bizalom, a kormányzatok tartós létének kritériumai, az intézményrendszert magyarázó és igazoló hit és az intézményrendszerek morálisan igazságosként vagy helyénvalóként való ítéletének szociológiai, társadalomelméleti, társadalom- és politikai filozófiai fontosságát és az ilyen kérdezés tudományos relevanciáját egyáltalán nem firtatom, csak azt mondom, hogy tudatosítsuk: ez tipikusan analitikus, ám egyben nem tipikusan politológiai kérdezés. Nincs tehát kifogásom az ellen, hogy más diszciplínák az ilyen kérdések megválaszolásakor a legitimáció fogalmát analitikusan felhasználják és a maguk logikái szerint értelmezzék. Viszont a legitimáció „kérdésének” különböző „metamorfózisokban” megjelenítését ezért úgy tartom csak elfogadható tézisnek, ha körülhatároljuk azokat a toposzokat, amelyek legitimáció és legitimitás szorosán vett jogi (jurisztikus) fogalma alá tartoznak, és amelyek egy közelebről megint csak meghatározandó „metamorfózison” átesnek a fogalom „használata” során.

Dolgozatom műhelyvitájában kidomborodó egynéhány félreértés okán pontosítanom kell az „analitikus” fogalmának alkalmazását, minthogy 1) magam analitikus elemzésnek köteleztem el magam; 2) ugyanakkor bírálom azt az általam analitikusnak tartott módszert, hogy az elemzés érdekében a legitimitás és legitimáció fogalmait az empirikus fogalomhasználatról és legitimitástudattól függetlenül is „használják”.⁷

Az analitikus megoldások analitikus bírálatának eme ellentmondását azzal kísérlem meg feloldani, hogy analitikus módszertani pozíciómat – a politikai filozófia rendszeres

⁶ Berger 1992, 279.

⁷ Módszertanilag rendkívül tanulságos volt a magyar szociológiaelméleti irodalomban a Talcott Parsonstól ismert „analitikai” felfogás és a Niklas Luhmann képviselte „konkrét-empirikus” megközelítés ütköztetése. Parsons a társadalmi képződmények bizonyos aspektusait csak elméletileg tartotta megkonstruálhatónak, és „analitikai éllel” olyan dolgokat különített el, amelyek a társadalmi valóságban jórészt összefolynak. Lásd Pokol 1992, 31., 98., 221.

bírálata okán horribile dictu – az analitikus filozófiából ismert eljárásokkal vonom párhuzamba. Etikai-metajurisztikus összefüggések miatt az érthetőség kedvéért Evandro Agazzit idézem az analitikus etikáról: az empirikus viselkedésekhez kapcsolódó nyelvi kifejezések iránt érdeklődnek, és az alkalmazott fogalmak kifejezhetőségét, alkalmazásuk helyénvalóságát, a javasolt beszély koherenciáját elemzik, de nem foglalkoznak a morális viselkedés lényegének megállapításával, nem tesznek etikai állásfoglalásokat, és elzárkóznak a morális beszély etikai érvényességének taglalásától. Utóbbiak egy tulajdonképpeni etika (filozófiai) feladatainak számítanak, ezért az analitikus etika, amit Agazzi ráadásul ortodoxnak nevez (!), lényegét tekintve metaetika.⁸ Talán meghökkentő módon, de az analitikus filozófia módszerét összhangban látom azzal, ahogy – lásd a következő fejezetben - Roger Scruton konzervatív módon érvel a legitimitás mellett.

Mivel a legitimitás és legitimáció fogalmai a politológián belül is rendkívül sok értelemben használatosak, a félreértéseket elkerülendő már itt rögzítenem kell, hogy milyen összefüggésben vagy értelemben, vagy mire vonatkoztatva használom e fogalmakat. A dolgozatom címében jelzett "ortodoxia" ebben az esetben arra utal, hogy ragaszkodom a politológia szisztematikus tárgyalásának klasszikus módszeréhez. Ahhoz, hogy a politológiai érdeklődés és elemzés elsődleges tárgyát, tárgyait, analitikusan az alapfogalmak kifejtésével, de az alapfogalmak empirikus fogalomhasználatra koncentráló értelmezésével tárgyaljuk. Ha tehát a magát empirikusnak tartó politológia elsődlegesen az állam, kormányzás, politikai uralom, politikai hatalom, politikai rendszer és legitimitás empirikus viszonylatainak elméleti-fogalmi megragadására vállalkozik az állam, kormányzás, politikai uralom, politikai hatalom, politikai rendszer és legitimitás alapfogalmainak definiálásával és értelmezésével, akkor a legitimitást elsősorban mint az empirikus állam, kormány, politikai uralom, politikai hatalom, politikai rendszer empirikus legitimitásaként kell felfognunk, amit hagyományosan és leegyszerűsítve a hatalom legitimitásaként fogalmazunk meg. Ortodox megközelítésben tehát „a” hatalom (empirikus politikai hatalmi intézmények, viszonyok és szubjektumok) empirikus legitimitásának elemzésére használatos a legitimitás és legitimáció fogalma, ezért úgy gondolom, hogy egy adekvát legitimációs elméletnek empirikus elméletnek kell lennie. Ebben az „ortodox” összefüggésben pedig a legitimációs struktúra vázát a hatalmi-uralmi viszonyok, a hatalmi-uralmi szubjektumok és az alárendelt szubjektumok közötti alá-fölérendeltségi viszonyok alkotják, mely hatalmi-uralmi viszonyokon belül a hatalmi-uralmi szubjektumok igényelhetik azt, hogy őket az alárendelt szubjektumok legitimnek tekintsék.

⁸ Agazzi 1996, 300.

(A legitimnek tekintés igénye, azaz a legitimitásigény azonban nem fogható fel úgy, hogy igénylik, hogy például helyesnek és igazságosnak tekintsék őket, és az elemző egy ilyen helyesnek vagy igazságosnak elismertséget nevez aztán legitimitásnak.) Természetesen elfogadom, hogy a politológiai elemzésnek más politikai intézmények és viszonylatok is tárgyai lehetnek, és hogy egy ilyen elemzés során a legitimáció és legitimitás fogalmait bármilyen meghatározott jelentéssel analitikus eszközként is „használhatják”. Ezzel a kérdéssel a zárófejezetben újfent foglalkozni fogok, de dolgozatomban amellet érvelek, hogy a politológiai érdeklődés és elemzés elsődleges tárgyát képező alapvető politikai jelenségek közé tartozik „a” hatalom legitimitása, ezért a politológiai legitimációs elméleteknek elsősorban erre kell koncentrálniuk. Véleményem szerint a politikai hatalom (állam, kormány, kormányzat, politikai rendszer) legitimitásának tárgyalásakor ezért nem mondhatunk le olyan „államjoginak” mondott, s mint ilyen, jogi természetük miatt érthetetlenül háttérbe szorított elemzési szempontoknak, mint: uralmi jog, jogcím, törvényes jogcím, törvényes örökös/öröklés, törvényes/legitim jog, jogigény és törvényes jogigény, jogcím és jogigény igazolása, jogbitorlás, hatalom jogellenes/törvénytelen birtoklása/bitorlása, a (tradicionális, szakrális és szokás) jog szentesítő ereje és funkciója stb. A hatalom gyakran a legalitással azonosított törvényességének, a hatalom törvényes megszerzésének és birtoklásának, tehát a hatalomra kerülés és a hatalomgyakorlás alárendeltek által érvényesnek tekintett szabályainak és az e szabályok szerinti legitimnek elismerésnek akkor is megvan a maga jelentősége, ha éppen az adott politikai rendszerben a törvényes hatalom tartós és stabil, a hatalom törvényessége nem kérdőjeleződik meg. Az utolsó, önálló (saját) koncepcióimat is tartalmazó fejezetben bevezetem a „specifikusan politikai” legitimitás és az „érvényesség” fogalmát. A „specifikusan politikai” fogalmának az az empirikus ellentmondás ad értelmet, hogy bár – szerintem – az empirikus legitimitás lényegében jogi természetű, az adott politikai közösségben vagy hatalmi-uralmi viszonylatokban léteznek olyan – politikai célokkal, érdekekkel vagy értékekkel összefüggő - politikai megfontolások, amelyek a jogi természetű legitimitástól függetlenül, azt akár „felülírva”, orientálnak elfogadásra (el nem fogadásra), elismerésre (el nem ismerésre) vagy támogatásra (elutasításra).

Elgondolásomat, miszerint a diszciplína történetén belül megvan a létjogosultsága az alapfogalmak történetének is, igazolja, hogy a politológiai-politikai alapfogalmak közül a „politikai rendszer” fogalmát és koncepcióit már a rendszerváltás előtt kellőképpen kivesézte a szakma, míg maga a „politika” fogalma igazából csak a közelmúltban került terítékre. Az állapotokra jellemző volt azonban, hogy recenzióban tettem szóvá, hogy a „Mi a politika?” kérdését megválaszolni igyekvő tanulmánykötetben nem foglalkoznak a legfőbb kérdéssel, „a

politika” értelmezésével!⁹ Bár „a politikai” fogalma főleg Carl Schmitt hatására idővel az érdeklődés középpontjába került, Kende Péter – egy francia nyelvű könyv fordítójaként - nemrég lábjegyzetben¹⁰ hívta fel a figyelmet egy súlyos (analitikus) problémára: a német „das Politische” magyarul „politikum”-ot jelent, ezért Schmitt „Der Begriff des Politischen” című művének tévesen adták „A politikai fogalma” címet a magyar kiadásban...

*

A dolgozatot egy kritikusabb szemnek talán eklektikusnak tetsző módszertani pluralizmus jellemzi. A megírás előtti kutatások és elemzések törzsanyagát az elmélettörténeti III. fejezet képezi. A téma jellegéből kifolyólag itt történeti módszert alkalmazok az alapfogalmakkal (hatalom, autoritás, legitimitás) kapcsolatos kortárs magyar nyelvű szakirodalom bemutatására. A műhelyvitán bírált kronológiai rendezés (a források időbeli egymásra következését) mellett szól az, hogy – amint arra lejjebb még kitérek – szükségét éreztem a szakma által sajnálatosan és részben tudatosan elhanyagolt magyar források feltárását és bemutatását, ami szándékom szerint is egy szorosán vett elmélettörténeti jelleget ad a fejezetnek. A kronológiai rendezést magyarázza az elmélettörténeti elemzés eredménye, a reflektálatlanság is: mivel a szakmaközi tudományos viták hiányát mindenképpen be akartam mutatni, a kronológiai rendezés híven tükrözi azt, hogy az idő haladtával megszülető újabb és újabb anyagok egymásra épülnek úgy, hogy a szerzők figyelmen kívül hagyják a tudományos eredményeket már tartalmazó anyagokat. A történetiség elve alapján érvelek a legitimitás etimológiája (lex, legitimus) és a történetileg kialakult és még mindig meglévő empirikus legitimitástudat figyelembevételével mellett is. Az „empirikus” tehát kifejezi az empirikus emberek és csoportok közötti empirikus viszonyokra és az empirikus tudatra apellálást. A „nyugati” autoritás- és legitimitáselméleteket bemutató II. fejezet a III.-hoz hasonlóan deskriptívnek fogható fel annyiban, amennyiben csak bemutatom az egyes koncepciókat és fogalomértelmezéseket, de ebben a fejezetben is található értelmezés és elméletkritika. A III., elmélettörténeti fejezetet már mélyen áthatja az analitikus elemzés és elméletkritika. A II. fejezetből hiányzik az egyes koncepciók és fogalomértelmezések analitikus kritikája, viszont a fejezetet egy tudatosan analitikus elrendezés szerint strukturáltam.

Az „empirikus” és „analitikus” módszer kettősége fundamentális szerepet kap azzal, hogy feltételesen bevezetem a legitimitás „empirikus” és „analitikus” fogalmát: a legitimitás „empirikus fogalma” az empirikus legitimitástudatot fejezi ki, beleértve azt, hogy empirikus

⁹ Löffler 1994. A recenzált könyv: Gyurgyák 1994.

¹⁰ Manent 2003, 152.

emberek használják-e, s ha igen, milyen értelemben a legitimitás fogalmát akkor, amikor a hatalmi intézményekhez és szubjektumokhoz viszonyulnak. A legitimitás „analitikus fogalma” ezzel szemben arra utal, hogy az elemző a hatalmi viszonyok elemzéséhez az önmaga által meghatározott értelemben használja a legitimitás fogalmát, függetlenül az empirikus legitimitástudattól. Az analitikus elemzést szorosán egészíti ki a logikai elemzés, amely arra irányul, hogy az egyes koncepciók, elméletek és fogalomértelmezések illogikus vagy inkonzisztens elemeit feltárják. Az analitikus-logikai elemzés végül rekonceptualizációs kísérlettel zárul le a dolgozat végén.

A kauzális okokat illetően egyet kell értenem azzal a kifogással, hogy az olvasónak sok esetben hiányérzete támadhat a kauzális okok keresése terén. Az opponensek által felvetett eszmetörténeti hatásmechanizmusokkal kapcsolatban hadd hivatkozzak - mentséget keresve - Szabó Tiborra is, aki a legitimitáció egyik legtekintélyesebb „nyugati” teoretikusa, a Bibó Istvánra nagy hatást gyakorló Guglielmo Ferrero magyarul kiadott egyik könyvének recenzióját a következő elmélettörténetileg talán megválaszolhatatlan kérdéssel kezdte hat évvel ezelőtt: „Mi lehet annak oka, hogy az olasz-svájci tudós, Guglielmo Ferrero nincs a hazai politikatudományi közélet által ismert és elismert szerzők között? Vajon A hatalom című, 1942-ben New Yorkban franciául megjelentetett könyvének mostani magyar kiadása után várhatóan meg fog-e változni ez a helyzet?”¹¹

Lánczi András konkrétan a következő kérdéseket tette fel: mik az okai a metajurisztikus szemléletmódok elterjedésének? Mik az okai a metajurisztikus fordulatnak? Mi az oka, hogy a szociológia és a morálfilozófia hatolt be a jog területére? E szerintem is jogos felvetésekkel szemben kénytelen vagyok azzal az ismert fordulattal élni, hogy a kérdések megválaszolása meghaladta volna a dolgozat kereteit. Érzékeltetendő a válaszadás nehézségeit, vegyünk egy példát a jogtudományi szakirodalomból, ahol az egyik szerző egyrészt „leegyszerűsítve” úgy értelmezi – szerintem helyesen - a legitimitációt, hogy „törvényesként való elfogadtatás”, ami megfelelne az általam preferált ortodox-jurisztikus megközelítésnek, ám három oldallal korábban még a „legitimálják” kifejezést úgy értelmezi, hogy „helyesnek és igazságosnak tüntetik fel”, ami az általam bírált politikai filozófia bevett értelmezésével rokon.¹² Moór Gyula, Horváth Barna vagy Bibó István számára még létezett a legalitás és legitimitás kettősségének és általában a legitimitásnak jogi és jogelméleti problémája¹³, de a mai (nem csak magyar) szakirodalomra ez lényegében nem mondható el,

¹¹ Szabó T 2002.

¹² Szilágyi 2000, 147. és 150.

¹³ Az 1937-ben kiadott jogelméleti munkájában Horváth Barna a jogforrás témáján belül megkülönbözteti legitim jog szerinti) és illegitim (forradalmi) jogot, az „elméleti legitimitást” pedig a jog és nemjog közötti átmenet folytonosságaként

amiből azt következik, hogy a Láczi András által felvetett kérdések megválaszolása egy olyan jellegű jogelméleti és jogelmélet-történeti kutatást igényelne részemről, mint aminek terméke dolgozatom III. fejezete, és ami tényleg meghaladta volna dolgozatom kereteit. Bizonyoságképpen hadd hivatkozzak Horváth Barna egy 1925-ben kiadott munkájára, amelyben a szerző már majd' száz évvel ezelőtt panaszosan ír a (politikai) filozófiának a jogtudományba hatolásáról: „A mai jogfilozófia azt a kérdést, hogy milyen legyen a jog, teljesen elhárítja magától és az etikába utalja. A jogi értéktan nem tesz mást, mint az etikától készen kapott értékmérőt a tételes jogra alkalmazza: arra, hogy az értékmérőt, az ideált maga teremtsen meg, nem vállalkozhatok. Az etika viszont nem vette át a jogfilozófia által elhárított feladatkört...”¹⁴ Egy ilyen vállalkozást mégis szükségesnek tartok, mert azokból a jogelméleti vagy jogfilozófiai művekből, amelyekhez sikertelenül nyúltam segítségért¹⁵, mert nem találtam legitimációelméleti koncepciókat, bizonyos témákból meg lehetne alapozni a

fogja fel. Lásd Horváth 2004, 63-64. és 160. Lásd még Horváth 1995. Moór Gyula hasonlóképpen tárgyalta a legitim és illegitim jogváltozást. Lásd Moór 1992. Az újabb jogelméleti szakirodalomból Szigeti Péter az, aki volt bátor Moór szerintem ortodox megközelítéséhez visszanyúlni (Lásd Szigeti 2003), ami miatt a Bódig Máttyás a politikai filozófiai indítatású jogelmélet képviselőiben rendkívül élesen kritizálta. (Lásd Bódig 2003b) Bódig Máttyás szerint Moór Gyulának a Szigeti Péter által is idézett, a legitim és az illegitim jogváltozás közötti különbségtételt hangsúlyozó, és „a legitimitás kérdését a jog tételes szabályainak követésére vagy nem követésére” leszűkítő álláspontja elméletileg azért meghökkenően sekélyes és lényegében teljesen hasznavehetetlen, mert „teljesen figyelmen kívül hagyja a legitimitás politikai filozófiai dimenzióját [sic!], sőt, még azt is, hogy ez a fogalom nemcsak egy deskriptív mozzanatra, hanem egy igazolási problémára is utalhat”. A legalitás és a legitimitás közötti fogalmi összefüggés felmutatásánál Szigeti Péter olyan álláspontot képvisel, fejt ki Bódig, amely teljesen elvéri a legitimitás fogalmának szerepét, minthogy Moór Gyula a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető a legitimitáselmélet számottevő alakjának. Amikor a legalitás alapjai felől nézve merül fel a legitimitás kérdése, folytatta, nem a joggal kell legitimálnunk bármit is (a joggal inkább „legalizálunk”), hanem éppenséggel a jogot kell legitimálnunk. Bódig Máttyással ellentétben én viszont úgy érveltem, hogy a Bódig által hivatkozott politikai filozófia a legitimitás fogalmát az igazolás fogalmi megragadására használja, amivel meg úgy véti el a legitimitás fogalmi szerepét, hogy nem tesz (jogelméleti) különbséget igazolás és legitimálás, illetve igazoltság és legitimitás között. Ennek fényében tűnhet csak úgy, hogy - a jogtudós - Moór Gyula nem csak hogy „teljesen figyelmen kívül hagyja a legitimitás politikai filozófiai dimenzióját”, hanem nem ismeri fel, hogy a legitimitásnak csak politikai filozófiai dimenziója lehet, avagy hogy a legitimitás mint olyan csak politikai filozófiai kategória. Ha ugyanis nem így lenne, a tudomány-rendszer-tani alapvetéséből kifolyólag – a politikai filozófus - Bódig Máttyásnak is foglalkoznia kellene a legitimitás más dimenzióival, különösen pedig a legitimitás jogelméleti (jogfilozófiai) dimenziójával. Moór Gyula koncepciójának félreértését az az elmélet-történeti tény magyarázhatja, hogy bár Moór nagyon is tisztában volt a Bódig Máttyás által politikai filozófiáinak jelölt problémafelvetésekkel, azokat a maga – az adott korszakban bevett – rendszer-tana szerint az olyan axiológiai jellegű diszciplínákba sorolta, mint a jogpolitika és a jogfilozófia. A jognak a jelenkori „politikai filozófiai” értelemben vett legitimitása ezért Moór-nál még mint a jog helyességének vagy a helyes jognak a problémája merült fel úgy, hogy a „helyes” jog vagy a jog „helyessége” jelölésére nem használta a „legitim” fogalmát. Az elmélet-történeti háttérhez hozzá tartozik, írtam, hogy Moór Gyula korában, a forradalmak és ellenforradalmak korában, a múlt század első felében Magyarországon még erősen tartotta magát a legitimizmus jogi és politikai (köz) felfogása, amelyben a fennálló jogrend és a jogfolytonosság a kiindulási és viszonyítási pont: legitim az, amely megfelel a fennálló jogrendnek, vagy a fennálló jogrend szerint elfogadott és elfogadható. A legitim vagy illegitim jogkeletkezés valójában a forradalmi jogkeletkezés problémája a kor embere számára. S mivel a forradalom – legalábbis a kor forradalmi és ellenforradalmi gondolkodása szerint - a „régijog (rend)” eltávolítása, törvényszerű és általános volt a forradalmi jogkeletkezés illegitimnek nyilvánítása. Moór-nak az illegitim (forradalmi) jogról vallott felfogása azonban nincs teljes ellentétben a Bódig Máttyás képviselte politikai filozófiai megközelítéssel, mert Moór elismerte: „a forradalomnak is meg lehet az erkölcsi jogosultsága”. Az „erkölcsi jogosultság” a jogilag illegitim valaminek (forradalomnak, jognak) a morális igazolhatóságára utal Moór-nál. Nem tartom valószínűnek, hogy Moór úgy lett volna kész elismerni egy illegitim forradalom „erkölcsi jogosultságát”, hogy ne ismerte volna el ezzel egy illegitim jog erkölcsi jogosultságának a lehetőségét is. Tehát míg Moór a legitimitás és illegitimitás fogalmait a „jogász jog” és az „erkölcsi jog” alkotta tengelyen a „jogász jog” oldalára helyezi, addig a politikai filozófus Bódig Máttyás éppen ellenkezőleg. A vitához lásd Löffler 2005b.

¹⁴ Horváth 2005, 144-5. Itt a „helyes” jogot Horváth is „erkölcsileg kvalifikált” jognak tekinti, és azt mondja, hogy „a jog helyességének értéke erkölcsi érték”.

¹⁵ Coing 1996, Hart 1995, Kulcsár 1960, Kulcsár 1976, Kulcsár 1987, Peschka 1980a, Peschka 1980b, Peschka 1988, Szilágyi 2000. Az itt nem említett jogtudományi alapművek esetében nagyon nagy valószínűséggel hasonló elméleti cipőben járhatunk.

legitimitás és legitimáció jogelméleti fogalmát, aminek szükségessége mellett dolgozatomban csak érvelni tudok. Lásd különösen a jog érvényességét és érvényesülését, jog és erkölcs viszonyát, a „helyes jog” kérdését stb.

Az utolsó fejezetben erőteljesen támaszkodom a funkcionalista rendszerelméletekből ismert jogos-jogtalan értékduál fogalmára, de mint Pokol Bélának a kettős racionalitás elméletének alkalmazására vonatkozó kritikája is jelezte, a legitimitás általam igenelt jogi értelmezésének tételes jogi [de nem „tételes jogi”!] megalapozása módszeres és alapos jogtudományi elemzéseket igényelne. A szakirodalom alapján itt mindenképpen kell szólnom a metajurisztikus elméletek térhódításának közismert okáról: Európában, s különösen Németországban a II. Világháború után a természetjog és a jogpozitivizmus közötti vitájában¹⁶ a természetjog felé billent a mérleg legalábbis abban a fundamentális kérdésben, hogy a legalitást (pozitív jogot) a pozitív jogon kívül kell-e egyfajta „magasabb joggal” megalapozni, azaz a pozitív jog képes-e önmagában a saját mércéjét hordozni. Hipotézisem szerint a jogelméleti és –jogfilozófiai irodalomban a legitimitás jogi (jurisztikus, pozitív jogi) fogalma és megközelítése ott vesztett, hogy azt a tézist, hogy a pozitív jog nem szolgálhat önmaga számára mércével, vagy hogy a legalitás igazolásra szorul. úgy fogták fel, hogy a legalitás nem legitimálható, és a pozitív jog érvényességének a pozitív jogon kívüli értékekkel történő alátámasztását a jog legitimitásának nevezték el.

Véleményem szerint a kauzalitás elve a dolgozatban nem csorbult a látszat szerinti mértékben, mert a dolgozat egyik premisszája éppenséggel a Láncki András által szóvá tett jelenségek kauzális következménye, okozata: a metajurisztikus szemléletmódok elterjedésének, a metajurisztikus fordulatnak, a morálfilozófiának a jog területére, avagy a jogtudományba és politológiába való behatolásának az a következménye, hogy az empirikusnak mondott politológia legitimációs elméleteiből az empirikus viszonyokkal ellentétes mértékben veszttek ki a jogi összefüggések. Dolgozatomban ezért vállalkoztam a legitimitás jogi fogalmának vagy értelmezésének lehetőség szerinti rekonstrukciójára, amiről végül is opponensem is úgy szólt, hogy az újrértelmezés a dolgozat fontos érdeme. Magam sem zárom ki a filozófia pozitív hatását, és azt, hogy metajurisztikus értelmezések erősítik a jurisztikus megközelítést, ezért nem is utasítom el eleve a metajurisztikus behatásokat. Pozícióm módszertani jelentőségét éppen az adja, hogy metajurisztikus értelmezések konstitutív magyarázó erejének forrása az lehet, hogy a legitimitás fogalmát ott és addig tisztítjuk meg a metajurisztikus elemektől, ahol és amíg azok illetéktelenek.

¹⁶ Karácsony 2000, 30-74. Pokol Bélától lásd Bihari-Pokol 1992, 189-90.

Az opponensi vélemények tükrében a dolgozat módszertanilag legsebezhetőbb pontjának a normatívizmus bírálata bizonyult. Sok helyen deklaráltan kritizálom a normatív politikai filozófiákat, miközben magam is azon az alapon érvelek, hogy a legitim hatalmat empirikus szinten is normatív hatalomként fogom fel az alattvalók által érvényesnek tartott szabályok (normák) okán. (Módszertani hibám e téren tehát ugyanolyan, mint amikor belebonyolódtam az analitikus megoldások analitikus bírálatának ellentmondásába.) Az általam metajurisztikus módszere miatt bírált (tehát nem minden) politikai filozófiai irodalomban¹⁷ a hatalomgyakorlás normatív jellege és kritériuma, az igazolás és az igazoltság, legitimáció és legitimitás, valamint a hatalomnak engedelmesség morális-normatív igazolástól való függővé tétele kerül erőterbe. Ha különböző összefüggésekben is, autoritás és legitimitás a hatalom engedelmeskedés méltóságát és az állampolgárok által a morális igazoltság okán elismert jogát fejezik ki.¹⁸ Az autoritásnak és az autoritásként értelmezett hatalomnak a jog (right) fogalmán keresztüli értelmezése általánosan elterjedt, annak ellenére, de általában nem tisztázott a jog (pozitív jogi, természetjogi, moráljogi stb.) jellege.¹⁹ A magát az empirikus politikai tudományoktól megkülönböztetett politikai filozófia igen tág terepén belül a következő fejezetekben azokat fogom az egyszerűség kedvéért politikai filozófiának nevezni, amelyeket normativistának tartok. A „normativista,„ alatt pedig azt értem, hogy etikai elvek, normák és értékek alapján az (empirikus) hatalom morális igazoltságára vagy igazolhatóságára kérdeznék rá, de az empirikus cselekvést és ítéletet vezérlő morális normák és elvek „megalapozásának” középpontjában kimondatlanul is a filozófus (társadalomkutató) áll. Más munkáimban is kimutattam, ami dolgozatomban majd igazából Kis János legitimációs elmélete kapcsán kerül terítékre, hogy a normativista politikai filozófiában a legitimáció főszereplője az elemző, a filozófus, aki a maga morális standardjai alapján végső ítéletet hoz empirikus legitimációs viszonylatokról, és akár arra is vállalkozik, hogy empirikus emberek legitimitástudatát aszerint vizsgálja, hogy empirikus emberek empirikusan tévednek-

¹⁷ Bódi-Györfi 2020a, Habermas 1994, Huoranszki 1998 és Huoranszki 1999.

¹⁸ A (liberális) politikai filozófiai autoritáselméleti korlátait abban látom, hogy az igazolást elszakítják az autoritás engedelmeskedés méltóságától, és arra a kérdésre redukálják, hogy a (politikai) autoritás összeegyeztethető-e az egyén tevékenysége iránti tisztelettel. Lásd Flathman 1980.

¹⁹ Ismereteim szerint a magyar szakirodalomban Földesi Tamás hívta fel a figyelmet arra, hogy az angol nyelvben a „jogon belüli jog” vagy – Földesi szóhasználata szerint – „jogosultság”, azaz a „legal right” fogalmát használják a morális jogtól (moral right) megkülönböztetett jog jelölésére. Földesi arra is emlékeztet, hogy az „erkölcsi jog” kifejezést a magyar nyelvben gyakran helyettesítik az „erkölcsi alap” kifejezéssel.) Földesi 1997, 59. és 49. Ronald Dworkin azzal érvel, hogy a „jog” szónak „kontextustól függően változik az ereje”. „A legtöbb esetben akkor mondjuk, hogy valakinek 'joga' van valaminek a megtételéhez, ha úgy gondoljuk, hogy helytelen volna megakadályoznunk ebben, legalábbis külön okokra [igazolásra] van szükség a beavatkozás igazolására. Lásd Ronald Dworkin: Vegyük komolyan a jogokat! In Huoranszki 1998, 62. Joseph Raz, aki jogelméleti és jogfilozófiai munkáiról ismert, a politológiai irodalomban is elemezte azt, hogy Dworkin a Taking Rights Seriously című könyvében mit ért a jog (right) fogalma alatt. Lásd Raz 1978. Külön problematikának látom a „jus” és „lex” közötti etimológiai és eszmetörténeti különbséget.

e, amikor valaminek a legitimitásáról ítéletet alkotnak. Igazából ez az általam „normativistának” tartott elméleti pozíciónak a lényege.

Az ilyen jellegű „normativista” politikai filozófiát tehát természeténél fogva különböztetem meg a szimplán „normatív” vizsgálódástól, amelyek megalapozási igény nélkül boncolgatják a különböző, adott társadalmi és történelmi helyzetekben és kultúrán belül ható vagy nem ható, érvényes vagy nem érvényes normák és elvek szerepét.

A politikai filozófiai normatívizmusra vonatkozó ellenvetéseimet a politológiai legitimációs elméletek metodikai alapjait illetően fenntartom, minthogy a normativista politikai filozófia legitimációs elméleteiben „a” normát vagy a normatív igazolást hajlamosak csak metajurisztikusan értelmezni, mintha a jog nem lenne norma vagy akár érték (!), vagy nem lenne jogi norma, avagy nem lehetne jogi normák szerint igazolni valamit. A probléma ott fogható meg igazán, amikor a jog vagy a legalitás normatív igazolásáról beszélnek, ami ekletáns példája annak, hogy a legitimitás fogalmát meg kell tisztítani azoktól, de csak azoktól a metajurisztikus elemektől, amelyek ballasztként nehezdednek rá. Nem elég ugyanis azt mondani, hogy az empirikus valóságnak megfelelően külön kell választani jogi (jurisztikus) normákat és a nem jogi (metajurisztikus) normákat, hiszen a probléma ebben az esetben sokkalta súlyosabb, mert a metajurisztikus elméletekben még csak nem is tételeződik, hogy jogi (jurisztikus) normák szerint is lehet igazolni valamit!!

A Bevezetés módszertani részének végén szólnom kell a kortárs magyar politológiának a különösen a III. fejezetben kérdéses, és a műhelyvitában kérdésessé is tett határait illetően. Láncki András szerint nem világos, hogy hol húzom meg a magyar politológia határvonalát, és hogyan definiálom: vajon a kortárs magyar politológia csupán a nyugati hatás felől szemlélhető, vagy figyelembe kellene esetleg venni a saját múltját feltáró erőfeszítéseit is, amelyek ugyanúgy jellemzői a magyar politológiának, mint a nyugati minták követése? Bár a kortárs („contemporary”) magyar politológia kronológiai határvonalát nehéz pontosan meghúzni, helyzetemet mindenképpen megkönnyíti az ismert tény, hogy a kommunista rendszerben a politológia mint olyan megszűnt létezni, és csak a hetvenes évek közepén jelentkezik – jól dokumentálhatóan – igény politológiára mint a tudományos szocializmustól és a hivatalos rendszerideológiától független, nyugati mintájú diszciplínára. A mai (kortárs) magyar politológia ma még élő és szellemi tekintélynek okkal számító „alapító atyái”, az első generációs politológusok még ebből a korszakból, a nyolcvanas évekből rekrutálódtak, ők mindenképp „kortársnak” számítanak. Az elmélettörténeti fejezetet ezért indítom a hetvenes évek elejétől. A záró korszakhatár megvonásához a kapaszkodó Bayer József és Balázs Zoltán autoritás- és legitimitáselméletileg fontos monográfiái voltak, mivel

úgy gondolom, hogy tudománytörténetileg (politológiatörténetileg) feltétlenül állomásnak, fordulópontnak kell tekintenünk a politológiai kézikönyvek és az alapfogalmakkal foglalkozó monográfiák megjelenését. Véleményem szerint figyelembe kell venni a politológia saját múltját feltáró erőfeszítéseit is, de autoritás- és legitimitáseméletileg a politológiai kézikönyvek és alapfogalmakkal foglalkozó monográfiák által bezárt „saját múltnak”, a hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes éveknek kellett kutatási terepet alkotni. Magam is értékelem az elmúlt bő évtizedben tett azon erőfeszítéseket, melyek a magyar politológia „saját régmúltjának”, nem kortárs (kommunista hatalomátvétel előtti) előzményeinek feltárására irányulnak, de mivel a monográfiáig nem volt napirenden a régmúlt produktumainak rehabilitálása, legalábbis az autoritás- és legitimitáseméletekben, a kutatás ilyenirányú kiterjesztése is szétfeszítette volna a dolgozat egyébként is feszes kereteit. Úgy gondolom hát, hogy a kortárs magyar politológia nem csupán a nyugati hatás felől szemlélhető, és figyelembe kell venni a saját múltját feltáró erőfeszítéseit is, de dolgozatomat éppenséggel az a felismerés inspirálta, hogy az autoritás- és legitimitáseméletekben a nyugati hatásoknak volt – bár igen korlátozott formában - meghatározó szerepe, és éppenhogy nem tapasztaltam erőfeszítéseket a kortárs politológusok részéről, hogy diszciplínájuk saját, kortárs közelmúltjával részleteiben is tisztában legyenek. Ha szerénytelenségnek tűnik is, de dolgozatom egy olyan erőfeszítésnek fogható fel, amelynek célja egy jól behatárolt területen feltárni a kortárs magyar politológia közelmúltját. A politikai szocializációról szóló, 1989-ben kiadott könyvében Kéri László a következő diagnózissal állt elő a magyar politológia akkori – dolgozatom tárgyát képező – állapotáról: a magyar politológiai gondolkodás több évtizednyi késedelemmel és tematikus aránytalanságokkal terheltlen kezdődött kifejlődni az elmúlt tizenöt-húsz év során, miközben nyomasztó tény, hogy a nyugati politológiában a politikai szocializáció (de a legitimitás és az autoritás is! – L.T.) jó negyedszázada már önálló kutatási terület, s követhetetlen nagyságrendű szakirodalma halmozódott fel.²⁰ Ha más kutatási, elemzési és módszertani megfontolásból is, de Kéri ugyancsak arra vállalkozott, hogy az adott kategória hazai értelmezésére tegyen kísérletet a sokrétű nyugati szakirodalom figyelembe vételével. A kortárs magyar elmélet-történeti előzmények bemutatását ezért én is úgy jellemezhetem, ahogy ő a sajátját: „legnagyobb hátránya ennek az, hogy az olvasó türelmét meglehetősen próbára teszi...”

*

²⁰ Kéri 1989, 7-8.

A „nagykorúvá” lett magyar politikatudomány ha nem kis késéssel is, de Bayer József és Balázs Zoltán jóvoltából letett az asztalra két, tudománytörténetileg (politológiatörténetileg) szaktudományos fordulópontnak számító monografikus jellegű kötetet a legitimitásról és a hatalomról. (Bayer 1997, Balázs 1998). Bayer érdeme, hogy rendszerezett képet adott a meghatározó legitimációs elméletekről és irányzatokról, míg Balázs nagy terjedelmű fejtegetéseivel felhívta a figyelmet hatalom és autoritás analitikus elemzésének szükségességére. Minden erényeik mellett azonban az értekezések komoly koncepcionális problémákat vetettek fel, amelyeket külön recenziókban ismertettem. (Löffler 1998 és Löffler 1999b). Bayer József legitimációelméleti könyvében elsősorban a legitimitás jogi jelentésével összefüggő terminológiai és szemantikai ellentmondásokat, Balázs Zoltán hatalomelméleti művében pedig hatalom és autoritás közötti, szintén terminológiai és szemantikai összefüggések hiányosságait véltem felfedezni. Mindkét monográfiában közös volt a hivatkozott magyar (nyelvű) irodalom szűkössége és - az általuk kínált lehetőségekhez képest - nem kellő mértékű felhasználása.

Az ezredfordulóra a metajurisztikus politikai filozófia és a metajurisztikus politikai filozófiai indíttatású államelmélet vette át a kezdeményezést a magyar politológiában szinte végletekig elhanyagolt autoritást illetően. (Huoranszki 1998, Huoranszki 1999, Bódog-Győrfi 2002b) A politikai filozófia metajurisztikus módszertanát, valamint autoritás és legitimitás arra alapozott metajurisztikus koncepcióit terjedelmes elemzésben bíráltam elméletileg. (Löffler 2005b).

A legitimációs tematika újragondolására késztetett az is, hogy Bayer József legitimációelméleti könyvének részletes és szövegcentrikus elemzésekor lényegében ugyanarra az eredményre jutottam, mint korábban Pokol Béla a könyv előzményét képező nagydoktori dolgozat bírálatakor: szükség van a téma rekonceptualizálására. Nem hogy nem tántorított el ettől, hanem további ösztönzőként hatott a Bódog Mátyás és Győrfi Tamás képviselte, politikai filozófiai indíttatású (metajurisztikus) állam- és jogelmélet, mert abban a legitimáció és autoritás olyan koncepcióval találkoztam, melyek éppen azon területen nem nyújtottak segítséget, ahol a politológiai legitimációelméletet újragondolandónak tartottam, s ami miatt a jogelmélet és a jogszociológia felé fordultam: megerősítést nyerjek a legitimáció és legitimitás alapvetően jogi fogalomként történő (újra)értelmezésében. Mindez arról győzött meg, hogy olyan deklaráltan jurisztikus értelmezéssel próbálkozzak meg, amely politológiailag is megalapozott lehet. A „jurisztikus rekonceptualizálás” melletti döntő érv az volt, hogy David Beetham - Bayer József könyvének gerincét képező - radikálisan új és

számomra elméletileg rendkívül vonzó legitimációs elméletében²¹ is módszertani hiátusokat találtam. Beetham nem zárkózik el attól, hogy a jogi érvényességet (legal validity) elégséges legitimitásalapnak tekintsük²², és szerintem követhető (általam is követett) módon választja szét analitikusan a szabályokat, a szabályokat igazoló metajurisztikus normákat és a morálisan igazolt szabályok szerint legitim hatalomnak való engedelmességet, mégsem tud igazából mit kezdeni a „legalitással”, mint a legitimitás egyik dimenziójával. Beetham a „társadalomtudós” pozíciójából elemzi a partikuláris és történelmi társadalmak empirikus hatalmainak legitimitását, de a társadalomtudós kompetenciáját igazából az engedelmesség és engedetlenség okainak és következményeinek vizsgálatában jelöli meg. Tudományrendszertanilag, az eltérő célok, logikák és metodológiák alapján a politikai és morálfilozófiához kapcsolja az igazolás kérdését, míg a jogi szakértőkhöz és alkotmányjogászokhoz a „legalitást” utalja. A legitimitás „legális” dimenziójában az alapkérdések a következők: Hogyan lehet érvényesen megszerezni a hatalmat? Ki van feljogosítva a hatalom gyakorlására? Azzal együtt, hogy – ismétlem – Beetham nem zárkózik el a legalitás alapú legitimitástól, az előbbi kérdések megválaszolását lényegében jogászi feladatnak tekinti, mert nála a szóba jöhető jogszabályok meghatározása és interpretálása, valamint a jogszabályok kezdeményezése, módosítása és érvényesítése, valamint a hatalommal kapcsolatos jogviták a jogászok ténykedésével definiálható legalitás fogalma alá rendelhető. Az utolsó fejezetben kifejtem, hogy a „legalitás” ilyen felfogását - más kontextusban - magam is osztom, de nem tudom elfogadni, hogy a hatalom megszerzésének és gyakorlásának jogossága, vagy általában a hatalommal kapcsolatos jogviták ne vetődhetnének fel a Beetham által is legitimációs terrénumként kezelt hatalmi-uralmi viszonyokon belül – az alárendeltek részéről. Mivel Beetham mindezekkel együtt a legalitás jogi kérdését úgy tekinti lényegében csak jogászi kérdésnek, hogy bevallottan zárkózik el a jogelmélettől²³, továbbá a hatalommal kapcsolatos empirikus-politikai jogvitákat nem sorolja a „társadalomtudós” illetékességi területébe, úgy gondoltam, hogy a politológiai kérdésnek jogosultsága van a legalitást illetően is, ami nyilvánvalóan jogelméleti megalapozást is igényel. A jogelméleti megalapozás azonban nem egyszerűen a megközelítéséből logikusan előálló elméleti posztulátum, mert hivatkozhatok Hans Kelsenre, aki az államelmélet egyik alapkérdése, a jogszerűség kapcsán veti fel, hogy az államszervek mellett akárcsak valamely „alattvaló” jogosítva van-e a végrehajtandó norma jogszerűségét megvizsgálni, a jogszerűség

²¹ Beetham 1991.

²² Lásd különösen Beetham 1991, 67.

²³ Beetham 1991, 6.

kérdésében állást foglalni, vagy hogy jogszerűtlenség esetében ne hajtsa végre a normát.²⁴ Kelsen kifejezetten számol is azzal, hogy lehetnek olyanok, akik szerint „mindaz, ami a(z) orosz) forradalom óta történt, jogellenes, minthogy a régi rend nem legitim úton [nem jogszerűen – L.T.] változott meg”! Az emberek tényleges magatartását ugyanis Kelsen nem közvetlenül magára normára, hanem az embereknek a normáról való képzetére vezeti vissza. Arra a tényre, hogy „az emberek a normát vagy a rendet felfogják, az arra való képzetük az, ami hatékonyá lesz azáltal, hogy az embereket ezen képzetüknek megfelelő magatartásra készíteti”.²⁵ A normaképzet vezérelte „alattvalók” állásfoglalása a „jogszerűségről” (is) elvezethet legalitás és legitimitás – utolsó fejezetben tárgyalt – kettőségéhez azáltal is, ahogy Georg Jellinek a „jogszerűség” megítéléséhez közelít. Jellinek fontosnak tartja figyelembe venni a politikai élet realitásait, de úgy gondolja, hogy amíg „a legfelső állami szervek (...) aktusával szemben valamely óvásra feljogosított személy jogi kifogást nem emel, vagy azt érvénytelennek nem nyilvánítja, az aktust jogszerűnek kell tekinteni...”²⁶ Jellinek és Kelsen révén tehát elméletileg megalapozottan lehet politológiai kérdés tárgyává tenni a jogszerűség alattvalók általi megítélését mint jurisztikus legitimitást, leválasztva azt a jogszerűség jogi professzionálisok általi megítélésétől mint legalitástól.

Céлом tehát nem az, hogy alternatív monográfiával szolgáljak hatalomról és legitimitásról, vagy az autoritásról, ezért nem kívánok mindenre kiterjedő áttekintést adni az uralkodó hatalom- és legitimitásemleletekről: ezekről magam is Bayer József és Balázs Zoltán kitűnő könyveihez utalom az olvasókat. Szándékom inkább kimutatni, hogy közös hatalomelméleti nevezőre hozható ez a három fogalom, melyeket a szakirodalom kimondva-kimondatlanul reflexív, tehát egymásra vonatkoztatható és vonatkoztatandó fogalomként kezel.

Politológiai hatalom- és autoritásemleletek terminológiai megalapozásának nehézségeit mi sem jelzi jobban Magyarországon, ami megintcsak ösztönzött a konceptuális elemzésre, hogy H. L. A. Hart jogelméleti alapművének magyar kiadásában (Hart 1995) a fordító lábjegyzetben volt kénytelen megjegyezni: „Az angol power és authority szavaknak nincs egyértelmű megfelelője a magyar nyelvben. Mindkettő a magyar 'hatalom' szó egy-egy aspektusát fejezi ki. A power fordítása a magyar szövegben rendszerint 'hatalom', máshol 'erő', míg az authority megfelelője az 'erő' párjaként 'hatalom', máshol 'felhatalmazás’.”²⁷

²⁴ Kelsen 1997, 91.

²⁵ Kelsen 1997, 31-33.

²⁶ Jellinek 1994, 32.

²⁷ Hart 1995, 324. Hart egy autoritásemleletileg kritikus passzusa a következők szerint szól magyarul: „A parancs jellemző módon az emberek feletti hatalom gyakorlását, nem pedig sérelem okozásának képességét jelenti, s bár a parancs összekapcsolódhat ez irányú fenyegetésekkel, elsősorban mégis azt célozza, hogy tiszteljék a hatalmat, s nem azt, hogy

Elméletileg fajsúlyosabb példának kínálkozik az, hogy bár az autoritás elmélet- és fogalomtörténetében számon tartják, hogy Leviatán című művében Hobbes miképpen különbözteti meg és definiálja az „actor”, az „author” és az „authority” (valamint a „dominus”) fogalmait, a magyar fordításban (Hobbes 1999) olyannyira túlmagyarosították az „authority” fogalmát, hogy az eredeti angol szövegben járatlan olvasónak fel sem tűnhet, hogy Hobbes az autoritás (tekintély) fogalmát tárgyalja. A Leviatán kulcsfontosságú XVI. fejezetében az „actor” = „megbízott”, „megszemélyesítő”; az „author” = „megbízó”, „értelmi szerző”; az „authority” = „hatáskör”, „megbízás”, „megbízatus”.²⁸ A magyar fordításból eltűnik az autoritás modern felfogásának egyik legfontosabb válfaja, az autoritás cselekvési jogként (right) való értelmezése, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy a politikaelmélet magyar történeteiben nem jegyzik Hobbes autoritáselméletét, és az autoritás a magyar politikaelméletben és politikai filozófiában inkább metajurisztikus értelmet kapott.

féljenek tőle”. Az angol eredetiben: „To command is characteristically to exercise authority over men, not power to inflict harm and though it may be combined with threats of harm, a command is primarily an appeal not to fear but to respect for authority”. Id. mű, 32.

²⁸ Hobbes 1997. A magyar fordításban: „Mert aki a javak és birtokok tekintetében tulajdonos, latinul dominus, (...) az a cselekedetek tekintetében megbízó. És amiképpen a birtokjogot uralomnak, azonképpen a cselekvés jogát hatáskörnek hívjuk. A hatáskörön tehát mindig valamilyen cselekvési jogot, jogosított cselekvésen pedig a jog birtokosának megbízásából vagy engedélyével történő cselekvést értünk.” Hobbes eredeti szövege szerint: „For that which in speaking of goods and possessions, is called an owner, and in Latin dominus, (...) speaking of actions, is called Author. And as the right of possession, is called dominus; so the right of doing any action, is called Authority. So that by Authority, is always understood a right of doing any act; and done by Authority, done by commission, or licence from him whose right it is.” Jellemző azonban, hogy amikor Hobbes a könyve bevezető ajánlásában azt írja, hogy “who contend on one side for too great liberty, and on the other side for too much authority”, a magyar fordításban az jelenik meg, helyesen, hogy „akik az egyik oldalon túl sok szabadságot, a másikon viszont túl sok autoritást követelnek”. Hobbes 1999, 67.

II

HATALOM, AUTORITÁS ÉS LEGITIMITÁS A
RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI „NYUGATI” HATALOM- ÉS
AUTORITÁSELMÉLETEKBEN

Ezzel a fejezettel az a célom, hogy a kortárs magyar elméletörténettel foglalkozó III. fejezet előtt nagy vonalakban felvázoljam azokat a kortárs „nyugati” elméleteket, amelyek adaptálására berendezkedett a kortárs magyar politológia. A fejezet tükrében jobban kidomborodik majd, hogy a reflektálatlanság mellett az adaptáció korlátozott-korlátozott jellege is gátolta a folyamatos elméleti megújulást.

A „nyugati” autoritáselméletek magyarországi adaptációi mindenekelőtt azért hiányolhatók a hazai politológiai irodalomból, mert a modern nyugati politológia (és társadalomtudományok) nagyhatású munkái között egyrészt szerepelnek kifejezetten hatalom- és autoritáselméleti anyagok is, másrészt a Magyarországon adaptált, de nem specifikusan hatalom- és autoritáselméleti irodalomban is nagy figyelmet szenteltek az autoritás (és legitimitás) kérdéseinek. Az autoritáselméleti irodalomból ki kell emelnem az autoritásrendszerekről szóló, Harry Eckstein és Robert Gurr szerkesztette tanulmánykötetet (Eckstein-Gurr 1975), amelyet a politológia második világháború utáni történetében egyebek mellett David Easton (The Political System. 1953), Seymour M. Lipset (Political Man. 1960), Robert Dahl (Who Governs? 1961), Gabriel A. Almond és Sidney Verba (Civic Culture. 1963) és Karl W. Deutsch (The Nerves of Government. 1963.) alapműveivel egy sorban tartanak számon. Korábban az autoritásról szóló, bár filozofikusabb ihletésű, Carl J. Friedrich szerkesztette tanulmánykötet (Friedrich 1958) volt hasonlóképpen meghatározó a politikatudományra.

A „felnőtté válásakor” az általános társadalomelmélettel ezer szállal összefonódó magyar politikatudomány figyelmét ugyanakkor elkerülte az is, hogy a piedesztálra emelt Talcott Parsons és David Easton elméletében és munkásságában nagy szerepet kapott az autoritás és legitimitás. Az autoritás alulteoretizáltsága egy másik „köldökszínór”, a Frankfurti Iskola képviselte, politikai és szociálpszichológiával elegy politikai és társadalomfilozófia okán is furcsállható, mert az irányzat munkáit és közismert uralom- és autoritáskritikáit komoly érdeklődés övezte Magyarországon a hetvenes és nyolcvanas években.²⁹ Stanley Milgram máig forrásműnek számító szociálpszichológiai könyve³⁰ annak ellenére nem rázta fel a magyar politikatudományt, hogy hatalomelméletileg is figyelemkeltő címet kapott: Engedelmesség az autoritásnak. A marxista politika- és társadalomelmélet a több évtizedes dominanciája ellenére Marx és Engels államelmélete sem ösztönzött egyfajta

²⁹ A legismertebb művek: Max Horkheimer (ed.): Studien über Autorität und Familie. Paris, 1936. (Horkheimernek az autoritárius államról 1942-ben írt tanulmánya The Authoritarian State címmel megjelent a Telos 1973. tavaszi számában.) T. Adorno (et al.): The Authoritarian Personality. New York, 1950. A magyarországi recepcióhoz lásd Sándor Pál: A két frankfurti iskola. Kossuth, 1972; Jurij Davidov: A frankfurti iskola. Kossuth, 1982; Tar Zoltán: A frankfurti iskola. Gondolat, 1986. A frankfurti iskolának különösen autoritáselméletileg figyelemreméltó kritikájához lásd Molnár 2002.

³⁰ Milgram 1969.

„marxista autoritáselmélet” kidolgozására, hiszen különösen Engelsnek A család, a magántulajdon és az állam eredete című művéből rekonstruálható az állam keletkezésének a törzsi társadalom autoritásviszonyaira való visszavezetése.³¹ Eszmetörténetileg meglepő, hogy amíg jól dokumentálhatók a magyar szakirodalomban a hetvenes-nyolcvanas évek kurrens „nyugati” témáinak számító legitimációs válság és kormányozhatatlanság, addig az azt - a hatvanas-hetvenes években - szervesen megelőző vita az autoritás válságáról³² szinte teljesen figyelmen kívül maradt.

³¹ Lásd Plamenatz 1966, 295-96.

³² Nisbet 1975, Crozier–Huntington–Watanuki: 1975. Lásd még Molnár 2002 (Molnár Tamás e könyve eredetileg 1976-ban jelent meg “Authority and its enemies” címmel az Egyesült Államokban!) és Molnár 1996. (Utóbbi 1984-ben adták ki először az Egyesült Államokban.)

1. Rövid politikai filozófiai kitérő

Az autoritás válságáról szóló vitákban az autoritást fundamentumként kezelő konzervatív politikai filozófiák³³ képviselői játszottak főszerepet. A tekintélyelvű (tekintélyközpontú) konzervativizmust különösen a tekintély – szerintem - szociologikus látásmódja³⁴ miatt tartottam dolgozatom számára figyelemre érdemesnek: a történelmi perspektívában látott és láttatott tekintélyt mindenekelőtt társadalmi funkciója miatt értékelték pozitívan, s tartották a társadalmi lét elengedhetetlen elemének, illetve tekintették a tekintély veszes erodálódását válságjelenségnek.

Roger Scruton felfogásában a társadalom az autoritáson keresztül egzisztál. Szerinte „az autoritás más, mint a hatalom, habár mindkettő erő forrása és – kedvező körülmények esetén – abból is ered”. „Az autoritás a hatalom gyakorlására való jogot jelenti [sic!]; az autoritás elismerése ezért a hatalom jogosságának elfogadását jelenti”. Mivel „nemcsak személyek képesek olyan hatalmat gyakorolni, amit rendszerint egyén gyakorol egyén felett”, hanem „korporatív személyek”, azaz olyan intézmények is, mint a jog, a parlament, az egyházak, az iskolák, a monarchiák hanyatlásával a „személyes autoritás” sorsa nem pecsételődött meg. „Az intézményekkel való személyes kapcsolatunk jelenti legitimitásérzetünk forrását, s ennek fennmaradásához támogatnunk kell azon intézményeket, melyek létrehozták”. Az intézmények a „politikai rendeltetésük betöltésére csak szilárd autoritású háttér esetén képesek”, és még a demokratikus folyamatnak is „olyan kontinuitáson kell alapulnia, melyet maga nem képes kiváltani; az intézmények és autoritások kontinuitásán”.³⁵ Máshol Scruton arról ír, hogy a tekintély több dolgot jelenthet, legfőképpen „elismert, legitim hatalmat”, s mint ilyen, „az uralom legitim, elismert princípiuma”. „Ebben az értelemben véve [a tekintély] garantálható, delegálható, leváltható, tisztelhető, figyelmen kívül hagyható és támadható.” Amennyiben személyhez kötjük, a tekintély „a mások hűségével való rendelkezés természetes adománya”.³⁶ Roger Scruton megfogalmazásaiból átüt az általam szociologikusnak jelölt személet. A valódi kormányzattal bíró viszonyoknak két aspektusa van, a civil társadalom és az állam. A konzervativizmus a civil társadalom iránti egyfajta beállítottságból ered, a konzervativizmus politikai tana pedig a civil társadalom egy bizonyos felfogásából. Scruton igazából konzervatív társadalomszemléletről beszél, és

³³ Burke 1990, Scruton 1995, Scruton 2002, Nisbet 1996.

³⁴ A konzervatív társadalomszemlélet szociologikus látásmódja mellett szól Pászka Imre észrevétele: Robert Nisbet „azt sugallja, hogy ha megvizsgáljuk a szociológia eszmetörténetét, akkor abból az derül ki, hogy a szociológia lényegében a konzervatív, romantikus ideológia szcientista változata”. Pászka 2006, 49.

³⁵ Scruton 1995, 23-25.

³⁶ Scruton 2002, 40.

amellett van, hogy a konzervatívok olyan fogalmakat használjanak, amelyek a jelenre alkalmazhatók: például tekintély, hűség, hagyomány. Az aktualitás egyben faktualitás is, ha szabad így fogalmaznom, mert Scruton tényként kezeli azt, hogy az emberek elismerik a társaik, a társadalmi szervezetek, az intézmények, az állam tekintélyét. A civil társadalommal egyenrangú család és a (faktikus) társadalmi rend a tekintély otthonai. A családon belüli autoritás és a politikai autoritás között Scruton egyértelmű párhuzamot is lát. A legitimitással kapcsolatban olyan szemléletet fejt ki, amit a dolgozatomban prezentált saját koncepciómat illetően empirikusnak nevezek. A politikai cselekvést eszerint a benne résztvevők által alkotott fogalmak határozzák meg. Bárki próbálkozhat, ám „nem lesz képes kitörölni az emberek agyából egy olyan fogalmat [a legitimitást- L.T.], amely – a világgal való tényleges kapcsolatuk során – nélkülözhetetlenné vált számukra”. „Az emberekben él a legitimitás eszméje, a világot ezen keresztül látják, és világlátásuk milyensége határozza meg cselekedeteiket. A legitimitációba vetett hit az általános politikai tudat része, és az is fog maradni mindig, és boldogtalan az a társadalom, amelyikben az emberek nem a legitimitáció megtestesülését, hanem csak állami kényszert és hivatalos hatalmat látnak. A legitimitációba vetett hit erejét nem kell kommentálni...”³⁷

Az egyébként konzervatív szociológusként (is) számon tartott Robert Nisbet leírásában Edmund Burke az autoritás olyan háromszögében gondolkodott, amelynek csúcsait az egyén, az állam, és a kettőjük közé ékelődő csoportok adják. Utóbbiakhoz tartozik a család, a vallás, a helyi közösség, a céhek és más intézmények, amelyek mindegyike az autoritás valamilyen rendszere, s amelyek (autoritások!) jelentős mértékű autonómiát követelnek nélkülözhetetlen feladataik ellátásához.³⁸ Molnár Tamás az engedelmességet, a tiszteletet és a tekintélyt „természetes érzésként” írja le a csoportok és osztályok közötti hatalmi kapcsolatokban, ám diagnosztizálja a tekintély, a félelemmel vegyes tisztelet erodálódását az Egyesült Államokban, de - C. Wright Millsre hivatkozva - kijelenti, hogy „mindennek ellenére a tekintély létezik, nélküle a társadalom összeomlana”.³⁹

Yves Simon és Hannah Arendt funkcionalista szemléletmódjuk miatt az autoritást társadalomtudományos szemlélettel elemzik. Mivel Hannah Arendt felfogását még ebben a fejezetben külön tárgyalni fogom, az alábbiakban Yves Simon Arendtre is nagy hatást gyakorló koncepcióját vázolom fel.⁴⁰

³⁷ Scruton 2002, 39-41.

³⁸ Nisbet 1996, 52.

³⁹ Molnár 1996, 260-261.

⁴⁰ Yves Simon 2004. Lásd még Yves Simon 1980. (Első kiadás: 1962!) Yves Simon első meghatározó műve az 1940-ben, majd 1948-ban kiadott Nature and Functions of Authority.

Yves Simon az autoritásnak lényegi (esszenciális) és konstruktív funkciót, nélkülözhetetlen szerepet tulajdonított: még egy ideálisan felvilágosult és erényes közösségnek is szüksége van autorításra ahhoz, hogy egyesítse cselekvését. Definíciója szerint az autoritás: „a közös cselekvésnek a mindenkit kötelező szabályok általi egyesítésével megbízott hatalom (power)”.⁴¹ A közösség, a közjó és a közös cselekvés koordinátái között funkcionáló autoritás a közjó elvét követő közösségi cselekvésnek biztosít egységet a választás és az intenció különös funkcióinak teljesítésével. Az autoritás olyan közösségi ágens, aki kiválasztja a közösség által a közjó biztosítása és megőrzése érdekében alkalmazott eszközöket. A közösség azzal is megbízza (sic!) az autoritást, hogy tervező szándékkal és akarattal alakítsa a közösség céljait, miáltal a közjó céltudatosan, célratörő módon valósulna meg. Az autoritás így, mint gyakorlati ész, a közösségi (community) test funkcionális fejeként jelenik meg, amely egy cselekvő közösségi (corporate) entitás józanságát és bölcsességét testesíti meg. Ez azért is törvényszerű, mert a közösséget mint cselekvő entitást vagy szubjektumot cselekvéseméletileg operacionalizálni kell ahhoz, hogy ténylegesen választó, döntő, stb. alanyokból indulhassunk ki. Az autoritások mint autoritásként funkcionáló személyek a közösség tagjaira kötelező szabályok és utasítások kiadásával biztosítják azt, hogy a privát gyakorlatukban privát érdekeket és célokat természetes módon követő személyek cselekvése a számukra is fontos közjó felé közelítsen. Az autoritást mindig személyek gyakorolják, figyelmeztet Simon, akiket a közösség jelöl ki, és akiktől értelemszerűen elvárják, hogy működésük során vonatkoztassanak el magánérdekeiktől.

A politikai filozófiai irodalomból már beszédes címe (Az állam autoritása) miatt is politológiai érdeklődésre volt érdemes Leslie Green 1988-ban kiadott könyve⁴², amelyben az állam autoritásának lényege: az állam bizonyos területein szükség van „autoritatív” irányításra; az államnak nagyobb rálátása van a dolgokra; és az egyének és csoportok tevékenységének koordinálásával képes biztosítani a közérdeket. Még ha vannak is dolgok, amiket csak az állam tehet meg, az nem feltétlenül csak úgy lehetséges, hogy az állampolgároknak (elismert) kötelezettségük az államnak való engedelmesség (obedience). Az engedelmesség kötelességére azért nincs feltétlenül szüksége az államnak, mert különböző technikákkal, mint például meggyőzés, buzdítás, jutalom és kényszer, biztosíthatja az engedelmességet (compliance).

⁴¹ Simon 1980. Lásd még Simon 2004.

⁴² Green 1988. Harold Laski írja hasonlóan beszédes (Autoritás a modern államban) című könyvében: Az állam autoritását arra a meggyőződésre alapozva kölcsönözzük a kormánzatnak, hogy akarata hatással lesz a célokra, amelyekért az államot létrehozták. Az állam – bár különbözőképpen határozzák meg - azért van, hogy elősegítse a jó életet, és a kormánzatnak azért adunk hatalmat, hogy tegyen a jó élet elősegítéséért. A kormánzat tevékenységét aztán színezik még a mögötte meghúzódó motívumok. Lojalitásunkat azáltal nyeri el, hogy közreműködik az államcélok elérésében. Lásd Laski 2000.

Robert A. Wolff anarchista autoritáselméletében az engedelmisség (obedience) nem annak kérdése, hogy megtegyük azt, amit valaki mond, hogy megtegyünk (ez lenne a „compliance”), hanem azé, hogy, hogy azért tegyük meg, mert ő mondta, hogy megtegyük!⁴³ Wolff, az engedelmisség és így az autoritás gyakori félreértelmezésének oka, hogy a hangsúlyt tévesen a „tegyünk”-re teszik az „ő” helyett! A szubjektumnak való engedelmisségi készségnek végül az engedelmisség köteletségérzete ad nyomatékot Wolffnál.

Joseph Raz több politikai és jogfilozófiai műve gyakorolt átütő hatást a hatalomra és autorításra koncentráló politikai elméletekre.⁴⁴ Raz az autoritást elválasztja az igazolt hatalomtól (justified power), abból a megfontolásból, hogy kényszerítő eszközöknek valakikkel szembeni jogos (igazolt) használata nem jelenti azt, hogy a hatalmi szubjektumnak autoritása is lenne azok felett, akikkel szemben hatalmat gyakorol. Bármilyen (akár kényszerítő) hatalom gyakorlása csak akkor tekinthető az autoritás gyakorlásának, ha magában foglalja az engedelmisségre (compliance) hivatkozást. Az autoritás tipikus gyakorlása ezért instrukciók („gyakorlati indokok”) adásán keresztül történik. Raz az autoritás általánosabb fogalmából indul ki, amely révén autoritásról beszélhetünk akkor is, ha valaki úgy tud befolyással lenni mások cselekvésére („gyakorlati indokokkal szolgálni” nekik), hogy nem rendelkezik erővel vagy hatalommal, amely révén a kívánt cselekedetek megtételére kényszeríthetné őket. Az ilyen autoritást Raz teoretikus (később episztemikus) autoritásnak nevezi. A teoretikus-episztemikus autoritás különös fajtája a hatalommal összekapcsolódó autoritás, azaz a gyakorlati (practical) autoritás, amely magában foglalja a cselekvés megkövetelésére való hatalmat (power). Egy gyakorlati autoritás kijelentései indokok arra, hogy azt higgyük, meg kell tennünk (ought to) azt, amit a kijelentés mond, hogy tegyünk meg. A gyakorlati autoritás tehát cselekvést előíró autoritás, az általa adott (előíró) indokok pedig olyan gyakorlati indokokat jelent a címzettek számára, amelyekkel igazolhatják is cselekvésüket.

⁴³ "Obedience is not a matter of doing what someone tells you to do. It is a matter of doing what he tells you to because he tells you to do it." Lásd Wolff 1970, 9.

⁴⁴ Raz 1986. Továbbá Joseph Raz: The Authority of Law. Essays on Law and Morality. Oxford, 1979, Joseph Raz: Practical Reason and Norms. Princeton, 1990; Joseph Raz (ed.): Authority. Oxford, 1990.

2. Rövid szociológiai kitérő

A politikai filozófiától megkülönböztetett politológiai megközelítésekben az autoritás és legitimitás inkább politikai szociológiai kérdésként vetődik fel: miképpen gyakorolnak effektív kontrollt mások cselekvése felett hatalmi és uralmi kereteken belül? A válasz elvezet a hatalomgyakorlás mikéntjéhez, és a hatalmat helyessé/jogossá vagy legitimmé tevő tényezőkhöz, amelyek által a kontrollt gyakorlóknak az autoritás révén van legitim joguk kontrolálni mások magatartását. Autoritás és legitimitás politológiai toposzainak politikai szociológiai determináltsága indokolja a szélesebb szociológiai háttér megvilágítását.

Robert Bierstedt az autoritásnak a társadalomban betöltött lényeges szerepe és súlya miatt érzi szükségét az autoritás szociológiai elemzésének: az autoritás állandó és mindent átható jelenség, mert az emberi társadalom képtelen autoritás által megalapozott rend nélkül megenni. A rendezett társadalom mindennapjaiban az interakciók olyan alá-fölérendeltségi viszonylatokban mennek végbe, amelyekben parancsokat adnak ki, és a parancsoknak engedelmeskednek, vagy döntéseket hoznak, amiket mások elfogadnak. Az autoritás gyakorlása a társadalom minden szektorában jelen van.⁴⁵

Anthony Giddens szociológiai koncepciójában a hatalom a társadalomtudomány fundamentális fogalma. Minden társadalmi rendszer „hatalmi rendszer”, amely magában foglalja a hatalom intézményes közvetítését. Az intézmények (iskola, szabályok stb.) alkalmazásával próbálják meg kontrolálni az emberek életét. A hatalom és az autoritás a hatalmi forrásokkal összefüggésben kapcsolódik össze. A forrásoknak két fontos típusa van: 1) Allokatív források: fizikai dolgok feletti kontrol (pl. egy gyár birtoklása), 2) Autoritativ források: emberek cselekvése feletti kontrol (pl. magas beosztásban lenni a közigazgatásban). A társadalmak hatalmi rendszerein belüli intézményes közvetítések és az autoritativ források alapján tehát minden társadalmi rendszer autoritásrendszer is.

Dahrendorf felfogásában „a hatalom és autoritás közötti fontos különbség abban áll, hogy bár a hatalom lényegében az egyének személyiségéhez kötődik, az autoritás mindig társadalmi pozíciókkal és szerepekkel társul. A hatalom pusztán egy „faktuális” viszonylat, míg az autoritás legitim viszonylat, de egyedül az autoritásviszonyok részei a társadalmi struktúrának.⁴⁶

Szociologikus politikai röpiratában Friedrich Engels az autoritást egyszerre fogta fel technológiailag és társadalmilag meghatározottként, amikor az egyének az uralkodó

⁴⁵ Bierstedt 1954.

⁴⁶ Dahrendorf 1968.

akarataknak való szükségszerű alárendelődését a társadalmi munkamegosztásból és az ebből eredő kooperációból vezette le. Bizonyos tekintélyt és alárendeltséget minden társadalmi szervezettől függetlenül ránk kényszerítenek azok az anyagi feltételek, amelyek között termelünk, és a termékeket forgalomba hozzuk. A munkamegosztáson alapuló termelési folyamatokban szükség van vezetőkre, akiknek a döntései oldják meg a felmerült problémákat, és „az egyén ennek mindig kénytelen akaratát alárendelnie”. Aki együttes tevékenységről beszél, szervezetről beszél: „mármint lehetséges-e szervezet tekintély nélkül?” A munka alapfeltétele, írja, egy uralkodó akarat.⁴⁷

Peter Winch univerzalistának mondható felfogása⁴⁸ Wittgenstein azon elgondolására alapozódik, hogy a kommunikáció és a megértés előfeltételezi a szabálykövetést. Winch szerint a szabályvezérelt folyamatokban való részvétel bizonyos módon az autoritás elfogadását is jelenti, ezért az autoritás minden társadalmi folyamatban inherensen jelen van. Az autoritás nem egy oksági összefüggés az emberi akaratok között (mint a parancs-engedelmisségi viszonyban – L.T.), hanem egy belső viszony(ulás).⁴⁹

Szervezetszociológiai munkájában Amitai Etzioni azt állítja⁵⁰, hogy korábban a modern szociológiában az autoritást azért hangsúlyozták, hogy ellensúlyozzák azt, hogy a társadalmi rend forrásaként az erőt (force) és a gazdasági hatalmat túlhangsúlyozták, ami meg szerinte a „legitim hatalom” túlhangsúlyozásához vezetett. Mivel a „legitim hatalom” jelentősége teljesen elismert – figyelmeztet –, ideje teljes státuszt adni a (szervezeti) kontroll legitim és nem legitim forrásainak egyaránt.

C. Wright Mills a hatalom (power) három formáját különböztette meg: kényszer vagy fizikai erőszak; autoritás és manipuláció. Az autoritás pozíciókhoz kapcsolódik, és az engedelmeskedők hite igazolja. A lojalitás és az engedelmisség biztosítására az autoritásnak legitimitásra van szüksége. A manipuláció akkor lép előtérbe, amikor az autoritás nem igazolt nyilvánosan, avagy a hatalmi pozíciókban lévők nem hisznek abban, hogy igazolhatják azt.

A politikai antropológiában a hatalom képesség (ability) megparancsolni másoknak, hogy tegyenek meg valamit, és szert tenni az engedelmisségükre, beléértve a rákényszerítést is, míg az autoritás a hatalom intézményesítetté válásával jön létre: a parancsot elismert pozíciók és hivatalok birtokosai adják ki a törzsi-primitív társadalmakban, amelyeknek/akiknek ezért engedelmeskedni kell. Az intézményes hatalom és autoritás nélküli

⁴⁷ Engels 1969.

⁴⁸ Winch 1967.

⁴⁹ A Winch hangsúlyozta szabályok meglétéből, a szabályozottságból és a szabálykövetésből viszont levonhatjuk a partikuláris (nem univerzális) következtetést, hogy az elfogadott és követett szabályokkal leírható vagy azok szerint működő hatalom – autoritás.

⁵⁰ Etzioni 1975.

főnökök csak vezetők, akiknek személyes tekintélye viszont szerep játszik. Az államokat kormányzó uralkodók már legitimitással is rendelkezhetnek, ha kormányzáshoz és mások parancsolásához való jogukat elismerik a társadalom tagjai.⁵¹

3. Alapművekről tömören: Parsons, Easton és Eckstein

Talcott Parsons társadalmi rendszer-elméletében az autoritás jogok együttese a kollektivitáson belül, amely különösen kollektív döntéshez való jogként, a hatalom megszerzésének és használatának jogaként jelenik meg.⁵² Az autoritás, írja máshol, a vezetésnek (leadership) a kollektivitás tagjai támogatásának elvárásához való jogának intézményesítése.⁵³ Parsons tehát „az” autoritást a közhatalmi logika mentén fogta fel, és funkciójának a kollektív és kötelező döntések meghozatalát, valamint a médiumként működő hatalom megszervezését és legitimálását jelölte meg.⁵⁴

David Easton parsonsi alapokon nyugvó politikai rendszer-elméletében⁵⁵ az autoritás a vezetők által birtokolt státuszok és hivatalok tulajdonsága, és a politikai döntés autoritatív jellegű. Easton minden politikai rendszer döntéshozatali funkciójának az értékek olyan autoritatív allokációját tekinti, mely az autoritás mint legitim hatalom által megy végbe. A kollektivitást képviselő vezető kollektivitást szolgáló döntésének egyszerre kell hatékonynak (effective) és a társadalom tagjai által kötelezőnek elfogadottnak lennie. Ehhez a társadalomnak két feltételt kell garantálnia: autoritást és hatalmat. Az autoritás a döntések kötelezőnek (obligatory) elfogadottságát, míg a hatalom (power) és más források a döntések végrehajtását biztosítják. A politikai rendszer egyik feladata ezen kondíciók létrehozása és fenntartása. A döntések kötelezettségként való s a vezetés hatékony működését szolgáló elfogadása autoritást igényel: a politikai közösség tagjai hajlandóak engedelmeskedni az autoritásoknak, mert meggyőződésük, hogy jogos és helyes elfogadni az autoritásokat, és engedelmeskedni nekik.

Harry Eckstein és kutatócsoportja a „politikai” elemzés területéhez való új megközelítés szándékával vizsgálta az autoritásmintákat⁵⁶: egyenlővé tenni a politikai elemzést bármely más társadalmi egység autoritásmintáinak (pattern) tanulmányozásával,

⁵¹ Rosman-Rubel 1989, 141-142., 150.

⁵² Parsons 1988, 56.

⁵³ Parsons 1958, 210., 219-21.

⁵⁴ Parsons 1988, 42. és 58. Lásd még Parsons 1958. Parsons elméletéről lásd még a magyar (nyelvű) szakirodalomról szóló fejezetet.

⁵⁵ David Easton: The Political System. New York, 1953. Easton 1965. Easton 1976. Lásd még Easton 1982.

⁵⁶ Eckstein 1975.

minthogy a politikai gyakorlat, a politikai rendszerek működése megkívánja azt, hogy a kormányzati intézmények autoritásmintái erősen hasonlítsanak más társadalmi egységek autoritásmintáira. Különösen azokéra, amelyek szocializálják az állampolgárokat, illetve szerepet játszanak a politikai káderek és elitek utánpótlásában és képzésében. A politikai-kormányzati szervek alapvető feladata a jogalkotás, a jogérvényesítés, a konfliktusfeloldás, rendfenntartás stb., és ehhez kivételes „legitim” joguk van. A legitimitást azonban mindenekelőtt az irányítás (direction) funkciójához kapcsolják: az irányításnak és az irányítók szerepének fontos aspektusa a moralitás és helyesség különös érzésének felkeltése, előidézése, a legitimitás percepcióinak aktivizálása. A percepcióknak általában a jogosság (rightfulness) és az igazság, specifikus esetben az utasításoknak való engedelmisségi kötelezettség a tárgyai. Az autoritás a kontrolhoz, a hatalomhoz és a befolyáshoz hasonló fogalom, de Ecksteinék olyan struktúra megjelölésére használják, amelyekben a tevékenységek, szerepek és eszközök pozitív vagy negatív legitimitásérzetet keltenek fel.⁵⁷ Úgy gondolják, hogy ezáltal elkerülhetők olyan bonyolult problémák, mint hogy a pozitív legitimitás mely szintjén válik a hatalom autoritássá, vagy hogy a vezetőknek autoritásoknak kell-e lenniük valakik számára. Az általuk az autoritás helyett preferált autoritásminták társadalmi egységek hierarchikusan rendezett tagjai közötti s a társadalmi egység irányítását magában foglaló aszimmetrikus viszonyok együttese. Tömören szólva: az autoritásminták az aszimmetrikus viszonyok egy sajátos osztálya. A társadalmi viszonyok hierarchikus taxinómiájában az autoritásminták helye jól meghatározható, és a maguk ellentettjeikkel jeleníthetők meg:

1. Társadalmi viszonyokon belül aszimmetrikus viszonyok, szemben a szimmetrikus viszonyokkal.
2. Aszimmetrikus viszonyokon belül társadalmi egységen belüli aszimmetriák, szemben az egységek közötti aszimmetriákkal.
3. A társadalmi egységen belüli aszimmetriákon belül a szintek közötti aszimmetriák, szemben a szinten belüli aszimmetriákkal.
4. A szintek közötti aszimmetriákon belül az irányítási viszonyok, azaz maguk az autoritásminták mint politikák (politics), szemben az irányítás nélküli aszimmetrikus viszonyokkal.
5. Az autoritásminták (irányítási viszonyok, politikák) alatt találhatóak végül a politikai közösségek (polity).

⁵⁷ Értelmezésükben Weber az autoritást csak mint az irányítás (direction, imperative control) olyan sajátos minőségét fogta fel, amivel az irányítás során vagy rendelkeznek, vagy nem.

Ebben a rendszerben a feljebbvaló (superior) és felettes vagy előljáró (superordinate) között különbséget kell tenni, mert a „superior” csak magasabb státuszra utal, de önmagában nem fejezi ki a társadalmi egység és tagjai feletti tényleges kontrollt, amely elengedhetetlen az autoritásminta értelmezéséhez.

4. Autoritás, legitimitás és jog a politikaelméletben

A lexikonokban és szótárakban a talán legelterjedtebb definíció szerint az autoritás jog (right to) az emberek kontroljára és a parancsolásra⁵⁸, ezzel szemben a hatalmat – elemi szinten - képességként (capacity, ability) határozzák meg.

Az autoritásnak a joggal való modern politikaelméleti definíciói Hobbesra vezethetők vissza. Hobbes az autoritás alatt egy cselekvés megtételének jogát, illetve az e jog alapján cselekvő szubjektumot érti.⁵⁹

Politológiai kézikönyvében Tansey a politológusokra nem jellemző módon megpróbál különbséget tenni a legitimitás által implikált jogon belül, majd egy definitív megfogalmazásban azt írja, hogy az autoritás a joggal „összhangban” gyakorolt hatalom.⁶⁰

Jacques van Doorn a legitimitás értelmét „az autoritás gyakorlásához való jogban” látja, mi alapján a legitimitásigény is ennek a jognak az igénye, másrészt a legitimitás magába foglalja ennek a jognak az elfogadását (accepting), és a készséget megadni az elismerést mások legitimitásigényére.⁶¹

Hendel az autoritás és a jog eszméje között kapcsolatból azt a következtetést vonja le, hogy az autoritásnak mindig jogos (rightful) autoritásnak kell lennie: a joggal felékesített hatalom hívja elő az emberekben a kötelességérzetet.⁶²

Robert MacIver a politikák meghatározására és a vezetőként (leader) való cselekvéshez való érvényes (established) jogként határozza meg az autoritást.⁶³

Etzioni hatalomelméleti definíciójában az autoritás legitim hatalom. A hatalom azért és akkor legitim, mert és amikor összhangban van az alárendeltek értekeivel, így azok

⁵⁸ Collins 1980.

⁵⁹ Hobbes 1997, 112. „And as the Right of Possession is called Dominion; so the Right of doing any Action, is called AUTHORITY and sometimes warrant. So that by Authority, is always understood a Right of doing any act; and done by Authority, done by Comission, or Licence from whose right it is.”

⁶⁰ Tansey 1995, 55-6. Tansey felfogása rímel a legalitás azon szokványos értelmezésével, hogy a legális hatalom „megfelel” a jognak. Módszertanilag hasznos distinkciója szerint a legtöbb politikai helyzetben a legitimitás magában foglalja egy kiépült jogrendszerhez fordulást, s csak ezután jegyzi meg a fogalom szélesebb értelemben szert tehet a „morális joggal való összhang” jelentésére.

⁶¹ Doorn 1976, 19.

⁶² Charles W. Hendel: An Exploration of the Nature of Authority. In Friedrich 1958, 14. és 16. oldal. Friedrich viszont a cselekvési szituációkban az engedelmességet tekinti uralkodó aspektusnak. Friedrich 1958, 32.

⁶³ Robert MacIver: The Web of Government. Macmillan. New York 1947, 83. Idézi Kim 1966.

helyesnek tekintik. Illegitim a hatalom, ha sérti az alárendeltek helyesre és rosszra vonatkozó erkölcsi érzékét. A katonatisztnek joga van parancsot adni, és azt az alárendeltek elismerik.⁶⁴

Schwarzmantel tipikusnak mondható megközelítésében⁶⁵ az autoritás „igazolt vagy elfogadott” hatalom, s mint ilyen „legitim hatalom”, mert az emberek nem a szankciók miatti félelemből engedelmeskednek, hanem azért, mert úgy gondolják, hogy helyes (right) engedelmeskedniük. Az emberek konszenzusának hatalmi szubjektum általi kialakítása a legitimáció folyamata, ami alapján Schwarzmantel a „legitim hatalom” fogalma mellett használja a „legitim autoritás” fogalmát is, amennyiben az emberek bármilyen okból azt (is) hiszik, hogy a hatalmi szubjektum fel van jogosítva a hatalmi szerepre, és joga van parancsolni.

Laswell és Kaplan tömör meghatározása szerint az autoritás a hatalom elvárások szerinti és legitim birtoklása.⁶⁶

Robert Dahl, aki inkább a befolyás fogalmával operál, a vezető (leader) befolyásáról gondolja úgy, hogy ha legitimitással van felruházva, autoritásnak nevezik, ezért azt állítja, hogy az autoritás a befolyás sajátos fajtája: legitim befolyás.

Gary A. Yukl és Kenneth N. Wexley is úgy véli, hogy az autoritás a befolyás gyakorlásának joga (right).⁶⁷

Az autoritás Marvin E. Olsen szerint is magában foglalja a mások utasításának vagy jogát, akiknek – ezért – engedelmeskednünk kell. A jog azonban a címzettektől származik, mert ők adják a jogot, vagy legitimitással szolgálnak. Ez a legitimitás alapozza meg az engedelmesség iránti igényt, s teszi önkéntessé az engedelmességet. A címzettek által adott jog legitim jog, és a legitim jog teszi lehetővé az autoritás gyakorlását, azaz önkéntes engedelmességet igénylő utasítások kiadását.⁶⁸

Dennis H. Wrong a legitim autoritást egyenesen parancsadási jogként határozza meg. Definíciója szerint: „A legitim autoritás hatalmi viszony, amelyben a hatalom birtokosa elismert joggal rendelkezik parancsolni, és az alárendeltnek elismert kötelessége engedelmeskedni”.⁶⁹ A parancsadási vagy parancsolási jognál erősebb megfogalmazás, hogy

⁶⁴ Etzioni 1968. Etzioni jellemző módon a tiszték tételes jogi jogát és a helyességet egyaránt a „right” fogalmával fejezi ki, de mivel használja „helyesnek” vagy „helyénvalónak” fordítható „proper”-t is, a „sense of right” jogérzéknek is felfogható.

⁶⁵ Schwarzmantel 1987, 7-8.

⁶⁶ Lasswell-Kaplan 1950, 133.

⁶⁷ Yukl-Wexley 1985, 116.

⁶⁸ Olsen 1993, 32-3.

⁶⁹ Wrong 1979, 49. Az „elismert jog” alapján a jog az autoritásra, az elismertség a legitimitásra utal.

az autoritás az engedelmesség megparancsolásának a joga⁷⁰, vagy az engedelmesség kikényszerítésének joga.⁷¹

Steven Lukes a társadalmi életben található autoritások alapján az autoritás következő formáit különbözteti meg⁷²: vallási autoritás, morális autoritás, tudományos autoritás stb., de ennél fontosabb, hogy – s ez kevésbé ismert - a háromdimenziós hatalomról szóló elméletében az autoritás is szerepel. Minthogy Lukes a hatalom (power) fogalmát a következmények előidézéséből vezeti le, biztosítandó következmény az engedelmesség (compliance) is. Az engedelmesség különböző úton-módon biztosítható, például erőszakkal vagy a másoknak való megadással vagy alárendelődéssel, ezért Lukes kiemeli azt, amikor az emberek azt választják, hogy mások akaratát mint legitimet vagy jogost fogadják el. Ha „A” megteszi, amit „B” javasol neki, mert „A” elismeri „B” autoritását legitimnek, nem jön létre konfliktus, de a hatalmat tovább gyakorolják. Azt a viszonylatot, ami idegen akarat legitimnek/jogosnak elfogadását foglalja magában, autoritásnak írja le Lukes. A kétdimenziós hatalmi struktúra által használt technikák: befolyás, ösztönzés rábeszélés, manipuláció, autoritás, kényszer, közvetlen erőszak.⁷³

Legitimitás és autoritás közötti oksági kapcsolat hierarchikus változatában a legitimitás az autoritás forrásaként jelenik meg.⁷⁴ A szervezetszociológiából ismert legitimitásnak a formális (rögzített) jog alárendeltek általi érzékeléséből (megítéléséből, elismeréséből) való levezetése: az autoritás és utasítása legitim, mert az alárendeltek az ő (az autoritás) formális jogosítványai szerint annak tartják.⁷⁵ Hatalom és autoritás evidens összekapcsolódása megy végbe, amikor az autoritásnak kifejezetten hatalmi jogosítványai vannak a mások, az információ, erőforrások stb. feletti kontrol gyakorlására.

⁷⁰ „Right to command obedience”. Carter, 1979, 13.

⁷¹ John H. Hallowell: The Moral Foundation of Democracy. University of Chicago Press, 1954, 117. oldal. Idézi Kim 1966.

⁷² Lukes 1974.

⁷³ Lukes hatalomelméletéből a hatalomgyakorlás három szintje, valamint az egy- és kétdimenziós elméletek (Dahl, valamint Bachrach és Baratz) kritikája ismert, de a hatalomnak a szintekhez rendelhető dimenziói már nem. Az első szint: másokra hatással levő döntéshozatal és cselekvés. A második szint: mások döntéseinek és cselekvéseinek megakadályozása. A harmadik szint: az ügyek definiálására és döntéshozatalra szolgáló átfogó térnek, azaz a napirend meghatározásának alakítása, a kívánságok manipulatív alakítása stb.

⁷⁴ Robert MacIver: The Web of Government. Macmillan. New York 1947, 225-26. Idézi Kim 1966.

⁷⁵ Yuki-Wexley 1985.

5. Az autoritás transzformációs elmélete

Hatalom és autoritás közötti jogi közvetítettség eszmetörténetileg Rousseau transzformációs tételére vezethető vissza: „A legerősebb sosem elég erős ahhoz, hogy úr legyen, hacsak nem alakítja át az erőt joggá és az engedelmességet kötelességgé”.⁷⁶

Gerhard E. Lenski az intézményesített hatalom kategóriáján belül tesz különbséget autoritás és befolyás között, az autoritást a parancsolás érvényesíthető jogaként határozza meg, és Rousseauval meggyőző módon úgy gondolja, hogy az erő (force) autoritássá, a hatalom (might) joggá transzformálható!⁷⁷ Az átalakulás a hatalom uralma (rule of might) és a joguralom (rule of right) közötti átmenetként konkretizálódik, ami Lenski szerint a hatalom nagyobb decentralizálódását vonja maga után. Konkrétabb síkon bármi, még a tulajdon hatalma (power of property) is az autoritás formájára tehet szert abban a mértékben, hogy (például a tulajdonos) fel van jogosítva előírni mások számára bizonyos cselekvéseket.

Robert Bierstedt a társulások formális szervezetében látja a „társadalmi hatalom” autoritássá transzformálódását: amikor a társadalmi cselekvés és interakció a formális szervezet normáival konform módon megy végbe, a hatalom maradéktalanul oldódik fel autoritássá.⁷⁸

A szervezetszociológiai irodalomban Jeffry Pfeffer a legitimált hatalmat mint olyant autoritásnak tekinti, a társadalmi kontrol intézményesítését a hatalomnak (power) a legitimitás által történő autoritássá transzformálódásával azonosítja, és praktikusán a hatalomgyakorlás

⁷⁶ Kifejezetten az autoritáselméletek terminológiája miatt az angol fordítást alkalmazom először: "The strongest is never strong enough to be master, unless he transforms strength into right and obedience into duty". Rousseau, 1963, 6. A legitimitációelméleti alapirodalomból idézi Beetham 2004, 108. Gömöri Endre pontatlan, de találó tolmácsolásában: „A legerősebb sem elég erős ahhoz, hogy mindig ő legyen az úr, ha erejét nem változtatja át kötelességtudássá”. Népszabadság, 2001. július 28. Más fordításban: „A legerősebb sem elég erős arra, hogy örökké úr maradjon, ha át nem alakítja erőhatalmát joggá s a kényszerű engedelmeskedést kötelességgé. Innen ered az erősebb joga, egy oly jog, mely látszólag csak gúnyból nevezetik annak, de valóságban mégis főelvíl van elfogadva ... Az erő fizikai hatalom; én egyáltalán nem láthatom be, mily erkölcsi kötelezettség származhatnék belőle. Engedni a túlerőnek - ez kényszeraktus, nem a szabad akaraté; legfeljebb eszélyességi elv ... Engedelmeskedjete a hatalomnak! Ha ennek értelme ez akar lenni: engedj a túlerőnek, akkor a parancs jó, de teljesen felesleges; felelek érte, hogy sohasem lesznek megsértve ... Ismerjük be tehát, hogy erő jogot nem szülhet s hogy csakis törvényes [=legitim!] hatalomnak vagyunk engedelmeskedni kötelesek”. Lásd: A társadalmi szerződés vagy az államjog alapelvei. Franklin-társulat. Budapest, 1889. 15-17. oldalak. Francia eredetiben. „Le plus fort n'est jamais assez fort pour être toujours le maître, s'il ne transforme sa force en droit et l'obéissance en devoir. De là le droit du plus fort; droit pris ironiquement en apparence, et réellement établi en principe: Mais ne nous expliquera-t-on jamais ce mot? La force est une puissance physique; je ne vois point quelle moralité peut résulter de ses effets. Céder à la force est un acte de nécessité, non de volonté; c'est tout au plus un acte de prudence. En quel sens pourra-ce être un devoir? Supposons un moment ce prétendu droit. Je dis qu'il n'en résulte qu'un galimatias inexplicable. Car sitôt que c'est la force qui fait le droit, l'effet change avec la cause; toute force qui surmonte la première succède à son droit. Sitôt qu'on peut désobéir impunément on le peut légitimement, et puisque le plus fort a toujours raison, il ne s'agit que de faire en sorte qu'on soit le plus fort. Or qu'est-ce qu'un droit qui péricule quand la force cesse? S'il faut obéir par force on n'a pas besoin d'obéir par devoir, et si l'on n'est plus forcé d'obéir on n'y est plus obligé. On voit donc que ce mot de droit n'ajoute rien à la force; il ne signifie ici rien du tout.”

A jog és kötelesség korrelatív viszonyára alapozódik az autoritás politikai filozófiai irodalma is! Lásd Wolff 1970 és Wolff 1998. Pateman 1979, 135-6.

⁷⁷ Lenski 1966.

⁷⁸ Bierstedt 1950.

költségeivel magyarázza. A legitimitás értelmét nála a társadalmi kontextus és a kontextuson belüli elfogadás és elvárás adja.⁷⁹

A politológiai irodalomban a kényszerítő hatalmat nem hatékony és instabil uralmi formának tartják, és úgy gondolják, az uralmat gyakorlóknak át kell konvertálniuk a hatalmat autoritássá. A konvertálást a pozíció legitimálása jelenti. Az eredményül kapott autoritás: jog az uralomra. Az autoritás mint uralomhoz való jog azonban akkor létezik, ha az alárendeltek elismerik a feljebbvalók utasítási jogát.⁸⁰

Emerson a legitimitást azért tartja fontosnak, mert az autoritás több mint arányos vagy kiegyensúlyozott (balanced) hatalom: irányított hatalom (directed power), amely csak a csoport normái által meghatározott úton-módon alkalmazható legitimen.⁸¹ A „legitimáció” olyan eljárás, amelyben az autoritás mint a hatalom transzformációja jelenik meg, Az eredmény nem egyszerűen az, hogy az autoritás/hatalom birtokosa rendelkezik az uralomhoz vagy kormányzáshoz való joggal, hanem egyenesen kötelezett az uralomra vagy kormányzásra! Emerson ezért nevezi az autoritást birtokló személyt megbízottnak (commissioned). Transzformatív, a hatalmat autoritássá tevő funkciója van a legitimációnak a hagyományosnak mondható jelentése szerint: a hatalom birtokai által előadott legitimációk (igazolások, magyarázatok, érvek stb.) arról győzik meg az alárendelteket, hogy a hatalom, a hatalmi viszony/struktúra, a parancs és engedelmesség stb. helyes vagy jogos. Az ilyen „legitimációk” különböző formákat ölthetnek: ideológia, diskurzus, teoretikus tradíciók, mítoszok, hitek.⁸²

Clarke E. Cochran az autoritás problémájának elméleti oldalát abban látja, hogy az autoritást mint fogalmat és jelenséget gyakran tévesztik össze a hatalommal (power), az erővel (force) vagy a kényszerrel (coercion): hatalom „plusz” konszenzus vagy legitimitás. Az autoritás azonban nem tesz semmit a hatalomhoz, hanem transzformálja azt.⁸³

⁷⁹ Pfeffer 1981, 4-6.

⁸⁰ Hague 1992, 16-21. A szerzők meg sem kísérik, hogy kettévállasszák az utasítási jog birtoklását és elismerését, ami felvetné az autoritás legitimitását, hiszen a legitimitás szerintük szintén (sic!) a jogos hatalomra (rightful power) utal. Ehelyett egyedi módon a legitimitást az egész kormányzati rendszerhez (uralmi struktúrához), az autoritást pedig a kormányzaton belüli specifikus pozíciókhoz rendelik! Hendel is úgy gondolja, hogy az autoritás meghatározott kormányzati ágensekhez (jog, testületek) rendelt hatalom, amely a kormányzat funkcióit látja el! Charles W. Hendel: An Exploration of the Nature of Authority. In Friedrich 1958, 25. oldal.

⁸¹ Emerson 1962, 38. Emerson azzal kezdi a tanulmányát, hogy felsorolja a gyakorta együtt emlegetett fogalmakat: power, influence, dominance, submission, status, authority. A dominance (uralom) és autoritás különválasztása ellenére azonban a weberi tipológiát illetően a Herrschaft-ot authority-nek nevezi.

⁸² Berger-Luckman 1998, Lukes 1974. A szó szoros értelmében „legitimáció”-elméletet Habermas dolgozott ki.

⁸³ Cochran 1977.

6. Az autoritás mint intézményesített és formális hatalom

A jogi szabályozottság és egyáltalában a szabályozottság, valamint a rögzült szerepek és funkciók miatt a hatalomelméletekben szokás az intézményesített hatalmat autoritásnak nevezni⁸⁴, bár Olsen az uralmat eredetileg a bevett szerepek és funkciók gyakorlásából.⁸⁵

A klasszikus hatalomelméleti irodalomban Robert Bierstedt volt az első, aki a megbízás/meghatalmazás (mandate) és a hivatal fogalmait az autoritáshoz rendelte, és az autoritást intézményesített hatalomként (vagy vezetésként) definiálta.⁸⁶ A parancsnak akkor is engedelmeskedni kell, ha az alárendeltek nem ismerik a kibocsátóját. Bierstedt ezért az autoritásviszonyt elválasztja a vezetői (vezető-vezetett) viszonytól: a vezetői viszonylatokban a személy az alapvető, az autoritásviszonyokban a személy pusztán szimbólum.⁸⁷

Gerhard E. Lenski azzal különbözteti meg az intézményesített hatalmat az erőtől (force)⁸⁸, amit felvált, hogy a hatalom társadalmilag elfogadható formája: akik gyakorolják, azokat kevésbé valószínű, hogy kétségbe vonják, és sokkal inkább tesznek szert támogatásra, mint azok, akik erőszakot gyakorolnak. A hatalom ugyanis jogosan (rightfully) tartozik a társadalmi szerep betöltőjéhez vagy szervezeti hivatalnokhoz. Az intézményesített hatalom a cselekvési módok és az alapok szerint változhat, amelyeken nyugszik.

Michael Mann más terminusokban ragadja meg az erő (erőszak) és intézményesítettség kettősségét, amikor az államhatalom két típusát vázolja fel.⁸⁹ A „despotikus hatalom” a kényszer alkalmazásával szerez érvényt akaratának (katonai és rendőri erő), az „infrastrukturális hatalom” a társadalmi élet minden területét koordinálja, és hatást gyakorol rájuk (az élet és tulajdon védelme, gazdasági erőforrások elosztása). Különös típusokat kapunk a despotikus és a strukturális hatalom alacsony és magas szintjeinek kombinációiból. A „magas” szintű strukturális hatalom intézményesítettebb hatalmat takar. A két típust Mann közös nevezőre hozza azzal, hogy az állam monopolizálja az „autoritatív

⁸⁴ Fogalmi alternatívája ennek a „de facto” (nem intézményesített) és a „de jure” (intézményesített) autoritás kettőssége.

⁸⁵ Más, a magyar szakirodalomban is elterjedt megközelítésekben az uralmat tekintik intézményesített hatalomnak Bayer, 1999, 69. Balázs Zoltán azt írja, hogy Weber forгатókönyve szerint az uralmi viszonyok állandósulnak, intézményesülnek, de „a hatalom kiépülésének szakaszait” írja le: 1. szporadikus hatalom; 2. normáló hatalom; 3. a hatalom és uralom pozicionálizációja; 4. a pozíciók uralmi apparátusba szerveződése. Az intézményesülés elemei: elszemélytelenedés, formalizálódás, átfogó rendbe integrálódás. Balázs 1998, 145-6.

⁸⁶ Bierstedt 1954.

⁸⁷ Id. mű, 72. Bierstedt az önkéntes társulások esetében az autoritást a konszenzusra alapozza, és úgy módosítja az autoritásról adott meghatározását, hogy ilyen körülmények közepette helyesebb intézményesített vezetésnek (leadership) felfogni. Id. mű, 79.

⁸⁸ Lenski 1966.

⁸⁹ Mann 1988. A két „típus” részben „dimenzió”, amennyiben minden államra jellemzőek, és „értelem”, amennyiben eme két értelemben beszélnek az állam hatalmáról az emberek.

kötelező” szabályok meghozatalát, amit a fizikai erőszak eszközeinek monopóliuma egészít ki.

A társadalomkritikai koncepciókban az autoritás jóval szociologikusabb jelentést kap, amikor azt vizsgálják, hogy az autoritás pozícióiban kik ülnek, mely osztályok vagy társadalmi csoportok vannak felülreprezentálva a hivatali-döntéshozatali posztokon.⁹⁰

A hatalom intézményközpontú formataiban két fontosabb hatalmi formát különböztetnek meg, a formális-szabályozott-intézményes hatalmat és a személyes hatalmat, ami megintcsak párhuzamba állítható az autoritással, amennyiben megkülönböztetik az autoritásnak lenni (be an authority) és az autoritásban, azaz autoritásnak számító pozícióban, tisztségben, poszton, hivatalban lenni (be in authority) helyzetét.⁹¹ Az intézményközpontú formátokban az autoritás fogalmára hárul az a konceptuális szerep, hogy kifejezze a hatalom (power) intézményes voltát (institutionalized power = authority) vagy formálisan szabályozott jellegét (formal power = authority).⁹² Az autoritás ezekben az esetekben a csupasz hatalom (naked power), avagy az informális vagy nem formalizált hatalom⁹³ olyan ellentettje, amely egyrészt a hatalmi logikán belül marad, másrészt az alávetettek/alárendeltek engedelmissége vagy engedelmisségi készsége is végső soron indifferens. Az engedelmisségi készség inkább abban az összefüggésben kap jelentőséget, hogy az alávetettek/alárendeltek azért készek engedelmeskedni, mert a reális hatalmi viszonyokat intézményesítették, szabályozottá tették.⁹⁴

Politológiai alapművükben Harold D. Lasswell és Abraham Kaplan az autoritást formális hatalomként (formal power) definiálják, és éles különbséget tesznek a formális (formal) és a formalisztikus (formalistic) hatalom között. A formalisztikus hatalmat továbbá a tényleges (effective) hatalomtól különítik el. A formalisztikus hatalom lehet éppen legitim, valójában (in fact) nem hoz döntést, legfeljebb „tisztán formálisan”, azaz csak ceremoniálisan és rituálisan vesz részt a döntéshozatalban, mint a brit király(nő), aki „kormányoz, de nem uralkodik”. A formális és a tényleges hatalom kettősségét az alábbi fogalom párokban fejezik ki: autoritás – kontrol, szuverenitás – szupremácia, állam – testületi politika, kormányzat –

⁹⁰ Alford 1975.

⁹¹ Richard E. Flathman az autoritáselméleteket két kategóriába sorolja: formális-procedurális elméletek (Hobbes, Oakshott) és szubsztantív-szándékos elméletek. Richard E. Flathman: The Practice of Political Authority: Authority and the Authoritative. University Of Chicago Press, 1980.

⁹² A fogalmi áttekintéshez lásd Carl J. Friedrich: Authority, Reason, and Discretion. In Friedrich 1958.

⁹³ A formalizáltság itt a szabályok és eljárások meglétét, és – méginkább – rögzítését (írásba foglalását) és részletezését jelenti, nem pedig a jegyzőkönyvezés, dokumentálás stb. értelmében vett formalizálást. Az eljárások részletes szabályozása lehetővé teszi a végrehajtás ellenőrzését, az engedelmisség biztosítását.

⁹⁴ A vezetéstudományi és –elméleti formátokban a vezetők a hatalom vagy a befolyás különböző „formáit” alkalmazzák ahhoz, hogy alárendeltjeik végrehajtsák az utasításokat vagy a feladatokat. Ezek a formátanak többnyire French és Raven hatalomelméletére támaszkodnak, amelyet szociálpszichológiai jellege miatt külön ismertettek.

uralom, kormányzók – uralkodók. A formális (formal) jelleget az un. politikai formulához kötik, amelyek egyben legitimálnak is. A „formális” gyakorlatok rendszeréből áll össze a politikai forma. Az autoritás mint „formális hatalom” a hatalom legitim és elvárások szerinti birtoklását jelenti. A legitimitás forrása és alapja a politikai formula. Autoritással rendelkezni annyit tesz, mint politikai formula szerint hatalomhoz jutni (hatalomra jogosultnak lenni), de ez önmagában nem tényleges birtoklása hatalomnak. Amilyen mértékben definiálható az autoritás hatalmi terminusokban, olyannyira van az autoritásnak súlya, hatóköre, területe. A tényleges (effective) hatalom informális birtokosa a főnök (boss). A zsarnok és az uzurpátor is politikai főnök a hatalmuk nem formalizált és nem legitimált mértékében. A főnökök hatalma másrészt nem-autoritatív (nonauthoritative). A nyíltan gyakorolt nem-autoritatív hatalom csupasz hatalom, amelynek alárendelődnek azok, akik felett gyakorolják, de nem fogadják el autoritatívnak. A nem-autoritatív hatalmat a politikai formulával (hatalomra vonatkozó szabályok és elvárások) tehetik autoritatívvá.⁹⁵

A formalizátlanság-formalizáltság ellentétével szemben más helyre esnek az autoritás hangsúlyai, ha a formalizáltság kontextusán belül vizsgáljuk az autoritást⁹⁶, aholis más formában vetődik fel az autoritásnak lenni és autorításban lenni kettőssége. A formalizált (és ezért legitim) hatalom vagy „formális hatalom” tipikus formája a hivatal⁹⁷, amelynek betöltése vagy birtoklása jogosultság vagy feljogosítás útján megy végbe. Az autoritás a hivatalra száll (a hivatalban testesül meg), s nem a személyre, mert az alárendeltek engedelmisségi készsége először is a hivatalt övezi, s csak rajta keresztül a hivatalt betöltő személyt. Az autoritás ezért, itt, valójában a formális hatalom gyakorlása, amennyiben az autoritást a parancs-engedelmisség viszonyban ragadjuk meg, mert a formális hatalom mint autoritás mindaddig absztrakció marad, amíg a formális hatalom adta jogosítványokat ténylegesen nem gyakorolja valaki.⁹⁸ Az absztrakt formalitás miatt lehet a gyakorlati autoritás mások vezetésének és irányításának képessége. Az Emerson-féle irányított (directed) hatalommal szemben Christopher McMahon az irányító hatalom (directive power) fogalmát vezeti be az autoritás jelentésének pontosítására. Az autoritást alapszinten az utasításnak (directive) való engedelmisség eszméjével jellemzi, de kommunikációs síkon élesen elkülöníti a mások cselekvésének irányítására való hatalmat (directive power) a mások

⁹⁵ Lasswell-Kaplan 1950. Különösen a 130., 133., a 138. és 188., a 159-160. oldalak.

⁹⁶ Talcott Parsons az autoritás fogalmában a normatív rend intézményesítésének/intézményesedésének középpontba kerülését látja, mondván, az autoritás lényegében intézményes kód, amelyen belül a hatalom mint médium használata szervezett és legitimált.

⁹⁷ Az autoritás formális-hivatali hatalomként („formal power”) értelmezésének egyik legismertebb és legkorábbi képviselője David Mechanic. Lásd Mechanic 1962.

⁹⁸ Gatewood, 1995. 347. és 493.

cselekvésének irányításához való jogot, amit autoritásnak definiál. Az irányító hatalom azonos nála a weberi „imperatív control”-lal, vagyis a weberi uralommal, a „Herrschaft”-tal! Cochran szerint az autoritás a hatalomhoz, az erőhöz és a kényszerhez hasonlóan szintén „directive”, de kifejezetten más módon az, mert a közösségtől és a jogtól függ.⁹⁹

Az analitikusan elkülönített uralomban és autorításban az a közös, hogy – lásd a kommunikációt - mindkettőben közlik, hogy mit kell megtenni. Az irányító hatalomnak (uralomnak) több formája lehet, autoritás, kényszer és jutalom, amelyek révén meg lehet tenni az emberekkel azt, amit mondanak nekik, hogy tegyenek meg. Az autoritás tehát a hatalomtól való analitikus elválasztás ellenére formaként szervesen kapcsolódhat a hatalomhoz.¹⁰⁰ Hannah Arendt különösen a számunkra itt fontos „Mi volt az autoritás?” című tanulmányában¹⁰¹ elsősorban uralmi problémákat feszeget: Platón és Arisztotelész elképzelése arról, hogy ki uralkodjon (rule), és kik felett uralkodjanak (ruled); ki parancsol (commands) és ki engedelmeskedik (obeys); parancsra és engedelmességre való igény (command and obedience); uralomfajták (kind of rule); az uralom politikai formái (political forms of rule); közuralom (public rule); az uralom (rule) autoritárius formái; abszolút uralom (rule); uralomformák (forms of domination).

A „jogosultsággal” vagy „feljogosítással” összekapcsolódó „formális hatalom” koncepciójában a formális hatalom egyben legitim hatalom is a hatalmi jogosítvány miatt. Nem önmagában a formalizáltság teszi legitimé a hatalmat, hanem a formalizáltság (szabályozottság) egy kitüntetett eleme: a formális hatalomhoz/hatalomra jutás és a formális hatalomban maradás formális (szabályozott) kritériumai. A formális hatalom és a legitim hatalom azonosításának azonban az a hátulütője, hogy akaratlanul is egyenlőségjelet tesz a formalizáltság és a legitimitás között, miáltal kikerül a látószögéből az, hogy összességében formális (intézményesített, szabályozott) hatalmat illegitim módon, tehát a hatalomhoz/hatalomra jutás és hatalomban maradás formális (szabályozott) kritériumai ellenében szereztek meg vagy gyakorolnak.

Szervezetpszichológiai metszetben is előtérbe kerül a hatékony munka- és feladatmegosztás diktálta autoritásstruktúra és autorizáció: a döntéshozatali joggal és hatalommal rendelkezők autoritást (döntéshozatali és utasítási jogosítványokat) delegálnak másoknak. Az autoritásstruktúra a szervezeti struktúra átfogó keretévé, a döntési és utasítási jogosítványok rendszere pedig a formalizáltság inherens elemévé válik. A formális

⁹⁹ Cochran 1977.

¹⁰⁰ McMahon 1994, 25-40.

¹⁰¹ Arendt 1958.

autoritásstruktúra lényegét tekintve megegyezik a döntés és/vagy utasítás jogainak strukturális eloszlásával. Szervezetszociológiailag a hatalom intézményesítésének tekintik az új autoritáspozíciók taktikai okból történő, a hatalom növelését vagy stabilizálását szolgáló létrehozását is.¹⁰² Egyes koncepciókban a hatalom és autoritás közti különbség lényegét abban látják, hogy a hatalom nem az, amit formálisan elosztanak a szervezetekben, ezért nem testesül meg autoritáshierarchia szerinti struktúrában, és nem „birtokolják” egyének vagy csoportok.¹⁰³ Egy sokat idézett szerző, Mintzberg a hatalom négy rendszerét különíti el a szervezetekben: autoritás, ideológia, szakértelem, politika. Ennek megfelelően sorolja a hatalmi játszmák körébe az autoritásnak való ellenállást (programok alkalmazásának elhalasztása vagy sabotálása, utasításoknak való engedetlenség) és az autoritásnak való ellenállással szembeni ellenállást (információ és kontrol legitim és illegitim használata a felettesek részéről).¹⁰⁴

Az uralom/hatalom típusait felölelő tipológiák közül Max Weberét kell kiemelni. Weber szó szerint a legitim uralom típusait alkotta meg, tehát nevéhez valójában uralomtipológia kapcsolható, de a weberi tipológiát gyakran formatannak, a típusokat pedig formáknak tekintik. Engels a tekintély formáit a parancsoló tekintély uralkodó akaratának forrásai szerint fogta fel. A vezetéssel megbízott vagy döntések végrehajtására felhatalmazott személynek vagy testületnek (bizottság) ugyanolyan tekintélye van, mint annak, akinek számunkra idegen akaratát kényszerítik rá a mi akaratunkra. Forradalom során a felfegyverzett nép tekintélye abból ered, hogy tekintélyt parancsoló eszközök (fegyverek) segítségével „rákényszeríti akaratát a másik részre”. És a szükségszerűség kényszere diktál akkor, amikor veszélybe kerül a nyílt tengeren úszó hajó, „és mindenkinek az élete attól függ, hogy alávetik-e magukat azonnal és föltétlenül egyetlen egyén akaratának”.¹⁰⁵ A másokra kényszerített akaratot (tekintélyt) Engels vitapartnerei „tekintélyi elv”-nek és „tekintélyen alapuló”-nak nevezik, ami jelzi a „tekintélyelvű” („autoritárius”) fogalmának, a tekintély és kényszer összekapcsolásának etimológiai gyökereit.

¹⁰² Yukl-Wexley 1985, 132.

¹⁰³ Walsh 1981, 133.

¹⁰⁴ Henry Mintzberg: Power In and Around Organizations. Englewood Cliffs, 1983.

¹⁰⁵ Engels 1969.

7. Az autorizáció és a szervezetszociológia autoritásfogalma

Az autorizáció (authorization) jelenthet felhatalmazást, meghatalmazást, feljogosítást vagy engedélyezést, de autoritáselméletileg az autorizáló és az autorizált szubjektum közötti viszony a lényeges. Egy engedelmségi készséggel vagy engedelmséggel övezett autoritás akkoris „autorizál”, ha tőle függő vagy neki alárendelt valakinek jogokat delegál a cselekvésre, aki azonban a cselekvési jogosítvány, tehát az „autorizáció” ellenére maga nem válik autoritássá. Minősített esete ennek az, amikor az autorizált szubjektum autoritássá válhat olyanokkal (tehát nem a delegáló autoritással) szemben, akik az autorizáló szubjektummal egyébkéntis autoritásviszonyban állnak: készek neki engedelmeskedni vagy engedelmséggel tartoznak neki. Gyökeresen más eset a tekintéllyel felruházás, amikor is az autoritássá tevés az „autorizáció” lényege. A tekintéllyel felruházás (autorizálás) során jogosítványokat adnak, beleértve az autorizálók engedelmségére való jogot, de az aktus természetéből következik, hogy az autorizálók maguk is készek engedelmeskedni annak, akit autoritássá tesznek.

A szervezetszociológiai kitérő legalább két okból elkerülhetetlen. Egyrészt az intézményes-formalizált politikai hatalmat szervezeti keretekben gyakorolják, ezért a „politikai hatalom” megszerzése és megtartása egyben s részben szervezeten belüli problematika is. Másrészt, az előbbivel összekapcsolható módon, az (angolszász) szervezetszociológiában magától értetődően beszélnek szervezeti vagy szervezeten belüli politikáról.¹⁰⁶

A „klasszikus” szervezetelméletekből (Taylor, Fayol, Weber stb.) az ideális szervezet következő képe rekonstruálható. Az autoritás hierarchiájának kiépítése és kontrolmechanizmusokkal kiegészítése biztosítja a szabályok és eljárások követését. Az autoritáshierarchia egy felülről lefelé kiépült parancsláncolatot foglal magában. A hierarchia minden szintjén csak az arra jogosultaktól (főnök) fogadhatnak el parancsot. Az autoritásoknak és felelőségeknek nem szabad átfedniük egymást ugyanazon a szinten. A szervezet céljait a formális autoritással rendelkező vezető határozza meg. A hatékonyságot a feladatoknak a szerspecializáció szerinti elosztása teszi lehetővé. A posztklasszikus, „realista” elméletekben viszont, a még „klasszikusnak” számító Barnarddal kezdődően, előtérbe kerülnek az informális struktúrák és kapcsolatok, a személyközi viszonyok, a kulturális normák, nem racionális magatartások, egyéni és különös érdekek, az értékek és

¹⁰⁶ Pfeffer 1981.

hitek, amelyek a szervezet valóságos működésének jobb megértését nyújtják. Míg a klasszikus elméletben autoritás és hatalom egységet képez (az autoritásnak van hatalma, mert neki van hatalmi jogosítványa), addig a posztklasszikus elméletekben a hatalom tényleges eloszlása még az autoritásstruktúrán belül sem követi a formális jogosítványokat (a jogilag megengedettnél több vagy kevesebb hatalma lehet valakinek), másrészt a versenyre és konfliktusokra visszavezethető informális hatalmi és befolyásszerkezet alakul ki a szervezetekben. Mivel az autoritással rendelkezők nem mindig képesek megtetetni az alárendeltekkel azt, amit „jogosan” akarnak, az autoritás tényleges hatalma és hatalmi szükséglete, valamint a jogosítványokból eredő hatalma között ún. hatalmi rés jön létre.

Az angolszász terminológia alapján könnyebb szemantikai különbséget tenni a személyes tekintély (authority) és az intézményes autoritások (authorities) között, ami azért szükséges, mert az angolszász „authority” fogalmának magyar jelentései között szerepel a „hatóság” és a „hatalom”. A politikai vezető, a szülő vagy a katonai parancsnok intézményes-hatalmi autoritás, míg a szakértők, tudósok, specialisták episztemikus autoritással rendelkeznek. Az intézményes autoritások parancsolhatnak vagy utasíthatnak, az episztemikus autoritásoknak legfeljebb másokat befolyásoló véleményük van.¹⁰⁷ Más megközelítésekben a parancs-engedelmisségi viszonyt magában foglaló autoritást nem intézményes, hanem gyakorlati (practical) autoritásnak nevezik.

¹⁰⁷ Lincoln 1994, 3-4. April Carter történelmi megközelítésében az arisztokratikus társadalomból vezethető le a különleges ismereten és bölcsességen alapuló autoritás, valamint a társadalmi hierarchia különös státuszán alapuló autoritás. A „hierarchikus” autoritás alakult át aztán a weberi értelemben „bürokratikus” autoritássá. Lásd Carter 1979, 13. J. M. Bochenski episztemikus (tudáson alapuló, leíró tételekben megnyilvánuló) és deontikus (előírásos vagy iránymutatáson alapuló) autoritást különböztet meg. Ludwig Adamovich a személyes (belső) és a hivatali (külső) autoritás között tesz különbséget. Lásd Adamovich 2003, 476.

8. Az „an”, a „with” és „in” autoritás

Az „intézményes” és a „gyakorlati”, illetve az „episztemikus” autoritás logikája nyomán az autoritáselméletekben elemi az „in” authority és „an” authority megkülönböztetése.¹⁰⁸ Az „in authority” (autoritásban lenni) az autoritás hivatali pozíciókban, szabályozottságban és jogosultságokban (jogosítvány, jog- és hatáskör) megfogható intézményesítettségére, míg az „an authority” (autoritásnak lenni) személyes tulajdonságokra utal.¹⁰⁹ Az „in authority” esetében pozíció, a hivatal elsődleges, nem az azt betöltő vagy birtokló személy. Mások engedelmisségi és követni készsége vagy lojalitása elsődlegesen nem a személynek, hanem a pozíciónak, a hivatalnak szól. A személynek csak addig, amíg hivatalban/pozícióban van, és addig a mértékig, amíg azt a pozíció birtokosa a szabályok szerint elvárhatja.¹¹⁰ Az „an authority” esetében valakit személyes tulajdonságai miatt tekintenek autoritásnak és – ezért – engedelmisségre, követésre vagy lojalitása érdemesnek. Az „in” és az „an” authority koncepcióiban azonban háttérbe szorul a kettő összekapcsolódása: a hivatali pozíció értelmében vett autoritásnak, tehát magának a hivatalnak is, illetve a pozícióban lévő személynek is autoritással (tekintéllyel) kell rendelkeznie.¹¹¹ A gyakorlatban tehát kettős autoritásról beszélhetünk!¹¹² A szervezetszociológiai irodalomban Robert A. Peabody a formális autoritás alapjainak (pozíció

¹⁰⁸ Az „in” és „an” autoritás megkülönböztetésének legismertebb forrásai: Richard E. Flathman: *The Practice of Political Authority: Authority and the Authoritative*. University Of Chicago Press, 1980; R. B. Friedman: *On the Concept of Authority in Political Philosophy*. In Joseph Raz (ed.): *Authority*. Oxford, 1990.

¹⁰⁹ Annak, hogy valakit autoritásnak tekintenek-e, olyan kritériumai vannak, mint kor, nem, státusz, vagyon, siker, hitelesség, reputáció vagy bármi más, amely valakiben tiszteletet és igazodási készséget ébreszt a másik iránt. A hatalomelméleti irodalomból lásd Lukes, 1974. Értelemszerűen lehetnek ugyanezek a tekintélyvesztés motívumai is.

¹¹⁰ Az „in authority” koncepciója párhuzamba vonható a legitím uralom racionális-legális típusának weberi koncepciójával, míg az „an authority” a karizmatikus uralommal. A párhuzamhoz lásd Peter Blau Weber-kritikáját: Blau 1963.

¹¹¹ Habár Ludwig Adamovichnak a külső-hivatali és belső-személyes autorításra vonatkozó distinkciója pontosan idevágna, ő a deontikus-előíró (hivatali?) autoritást inkább az episztemikus (tudáson alapuló) autoritással kombinálja össze: „az autoritás e két formája nem kapcsolatok nélkül áll egymás mellett”. „Aki valamely területen a deontikus autoritást birtokolja, az az adott területen egyúttal az episztemikus autoritást is birtokolhatja. Valamely terület deontikus autoritása és az annak megfelelő episztemikus autoritása nem szükségszerűen esik egybe. Mégis kívánatos, ha a deontikus autoritás birtokosa egyszersmind az episztemikus autoritás birtokosa is a megfelelő területen. Közérthetőbben kifejezve: bármilyen jellegűek legyenek is az iránymutatások, csak akkor igazán meggyőzőek, ha racionálisan megindokolhatók, vagy – még egyszerűbben szólva – ésszerűek.” Adamovich 2003, 476-7. Az előírások, iránymutatások ésszerűségben kifejeződő meggyőző erejét szerintem érdemes inkább a hatékonyság fogalma alá sorolni: a kétes racionalitású direktívák nehezen kivitelezhetők, nem a kívánt eredményre vezetnek, vagy végrehajthatatlanok. Az ilyen direktívák akár az érvényességüket is veszthetik, mert a címzettek értelmetlenül látják a végrehajtásukat. Utóbb Adamovich a forradalom kapcsán mégis eljut az általam felvetett fogalmi kettősséghez: „a külső, vagyis a jogi autoritás elveszíti belső (vagy morális) autoritását”, de ebből nem terminológiai következtetést von le, hanem azt, hogy „a belső autoritás elvesztése a hatékonyság elvesztéséhez vezet”. Uo, 479.

¹¹² Parsons nyomán Martin E. Spencer az autoritás kettős alapjában gondolkodik: a professor autoritása amennyiben legális-racionális, amennyiben a szervezeti szabályokból ered, és annyiban értékracionális, amennyiben a diákok a tudását elismerik. A tudás abszolút érték: engedelmisséget és tiszteletet érdemel! Ugyanez a dualitás található a kormányzati hivatalokban, ahol az autoritás legális-racionális összetevőjét mérsékli az értékracionális autoritás. Spencer 1970, 134. Újabb könyvében Giovanni Sartori a „valódi” tekintélyt a tisztelet és tiszteletre méltóság (dignitas) fogalmi szerint értelmezi, miáltal elvben kihátrál a kettős autoritás koncepciója mögül annak ellenére, hogy az általa egyetértőleg idézett Jacques Maritan a tekintélyt az irányítás és parancsolás jogának nevezi, ami azonnal felveti, hogy az ilyen joggal (autoritással) rendelkező személy rendelkezik-e a dignitas értelmében vett személyes („an”) autoritással is! Lásd Sartori 1999, 102.

és legitimitás) és a funkcionális autoritás alapjainak (technikai kompetencia és jártasság az emberi viszonyokban) kettősségében mutatja be az autoritást, és úgy véli, hogy a kettő kiegészíti egymást, vagy konkurál egymással.¹¹³ Ha tehát egy hivatali pozíció értelmében vett autoritás veszt tekintélyéből, akkor a neki elvben járó engedelmisség a gyakorlatban kérdésessé válik. A hivatali autoritások tekintélyvesztésének kézenfekvő oka funkcionális természetű lehet: a hivatal nem képes a társadalmi elvárások szerint ellátni a feladatát.¹¹⁴ Tekintélyvesztést eredményezhet az, ha működése a legitim, társadalmilag is elfogadott jogszabályokkal vagy az érvényes társadalmi normákkal nincs összhangban, vagy éppenséggel a pozíció birtokosait méltatlannak tekintik a pozíció betöltésére. A kettős autorításban rejlő konfliktussal érdekes módon inkább az autoritarizmus-elméletek foglalkoznak, ha az engedelmisségi és követni készség vagy a lojalitás elsődlegesen a hivatalt betöltő személyt és nem (vagy egyáltalán nem) a pozíciót, a hivatalt övezi.¹¹⁵

Az „an” és „in” autoritás megkülönböztetésének differenciáltabb válfajaiban megjelenik az autoritás egy harmadik típusa, a „with” autoritás.¹¹⁶ A „with” autoritás („having authority with people”) nagyjából azt jelenti, hogy valaki tekintéllyel rendelkezik mások szemében, és ez mások által elfogadott befolyást tesz lehetővé számára. Az ilyen tekintély forrása lehet személyes képesség vagy tulajdonság, szakértelem és hivatali pozíció birtoklása. A tekintéllyel rendelkezés értelmében vett „with authority” abban különbözik a mások feletti („in”) autoritástól, hogy utóbbi esetben az autoritásnak joga van az alárendelteknek parancsolni, joga van azok engedelmisségére, az alárendelteknek meg kötelességük az engedelmisség. Az „in” autoritás lehet az informális csoportokban kialakult „with” autoritás intézményesített formája, és a háromféle autoritás különböző kombinációkban kapcsolódhat egybe. Például egy „in” autoritás, egy vezető, rendelkezhet elismert tudással („an” autoritás), és vezetői képessége folytán tekintélye is lehet mások szemében („with” autoritás). Rosszabb esetben sem „an”, sem „with” autoritásnak, avagy a kettő közül csak valamelyiknek mondható.

¹¹³ Peabody 1962.

¹¹⁴ Még az ősi Kínában is megkérdőjeleződött az uralkodó autoritása, és felkelésre ösztönzött, ha az alattvalók alapvető szükségleteit nem volt képes kielégíteni.

¹¹⁵ Lásd különösen a latin-amerikai autoritarizmus és „personalismo” irodalmát. Európában a közhatalmi jogosítványokkal is rendelkező diktátorok (Hitler, Sztálin, Mussolini, Rákosi stb.) példáját lehet kiemelni, akiknek személyes („an”) autoritása személyi és vezérkultuszba nőtt át. Klasszikus példának mégis Augustus császár említhető, aki személyes tekintélye mellett a lehető legtöbb köztársasági címet (formális pozíciót) is birtokolta. Lásd A.H.M. Jones, 1976.

¹¹⁶ Watt 1982, Beran 1987. Lásd még Friedman 1980.

9. Az autoritás gyakorlásának képessége

A kettős autoritással, az autorításban rejlő kettős logikával magyarázható az, hogy – főleg a lexikonokban – az autoritás nemcsak jogként, a parancsolás az engedelmesség elvárása jogaként, hanem képességként is megjelenik: képesség (ability) parancsot kiadni és engedelmességet elvárni vagy megkövetelni. Ez a fajta „képesség”, legalábbis a magyar észjárás szerint, nehezen érthető. A parancsolás „képessége”, mint vezetői képesség, főleg pszichológiailag értelmezhető úgy, hogy mentális okokból nem mindenki képes másoknak parancsolni, velük szemben – ami a parancs érvényesítéséhez szükséges - szankciókat alkalmazni, vagy ellenállni mások kérésének, követelésének. Vezetői-parancsoló szerepet betöltő autorításoknak nyilván rendelkezniük kell ilyen képességekkel, de az autoritás mint parancsolási képesség inkább utal a parancs érvényesülésével/érvényesítésével kapcsolatos problémára. A parancs kimondatlanul is magában foglalja az engedelmesség igényét vagy követelményét, ezért egy olyan parancsoló autoritásnak, aki rendelkezik a parancsolás (elismert) jogával, képesnek kell lennie a parancs által tételezett engedelmesség készség előidézésére vagy fenntartására is. Robert Presthus ezért egyszerre határozza meg az autoritást mint az engedelmesség érvényre juttatásának jogát, és mint az engedelmesség előidézésének képességét.¹¹⁷ A jog (right) és a képesség (ability) akkor fedi át egymást, ha az engedelmesség motívuma a jogosság, és valaki képes (képessé válik) arra, hogy ilyen jogra szert tegyen, avagy jogi kereteken belül parancsoljon.¹¹⁸

Kifejezetten hatalomelméletileg az autoritás gyakorlásának képessége akkor kap igazán jelentőséget, ha az akaratát erőszakkal is érvényesíteni (kikényszeríteni) képes hatalmi szubjektumnak a kényszermentes engedelmességi készség áll érdekében. Cassinelli úgy fogalmaz, hogy a politikai hatalom gyakorlása megköveteli, hogy az állampolgár kritikátlanul engedelmeskedjen (obey), és ne legyen tekintettel a kényszer lehetőségére.¹¹⁹

¹¹⁷ Presthus 1962, 136..

¹¹⁸ A jogi korlátok közötti vezetésnek/irányításnak, a parancsoló akarat jogi kordában tartásának képessége a vezető legitimitásának fenntartásához elengedhetetlen. Lásd Kovács-Löffler 1998, 10.

¹¹⁹ Cassinelli 1961. Ugyanakkor a politikai autoritás birtoklása – folytatja Cassinelli – függ attól, hogy az állampolgár kritikusan fogadja el a kényszert, és kompatibilisnek tartja az esetleges engedetlenséggel.

10. Közhatalom és autoritás kulturális-logikai metszetben

A hatalom „fajtái” között hagyományosan a politikai hatalmat, az államhatalmat, a gazdasági hatalmat, az ideológiai hatalmat, a szellemi hatalmat, a szervezeti hatalmat, az osztályhatalmat stb. tartják számon, míg a „public power” vagy – méginkább – a „public authority” értelmében vett közhatalom alárendelt szerepet játszik a teoretikus megközelítésekben és az osztályozásokban.

A „közhatalom” értelmezésekor kulcsfontosságú a hatalom „köz” (public) és „politikai” jellegének felfogása. Utóbbi esetében kérdés, hogy a „politikai” a központi (állam) hatalomra vonatkozik-e, vagy – ellenkezőleg - a közösség és tagjainak konstitutív szerepére utal-e, miáltal a közösséggel szembeállított központi (állam) hatalom „politikai” jellege a közösségre és tagjaira vonatkoztatottságában nyeri el értelmét.¹²⁰ Akár a „public power”, akár a „public authority” értelmében fogjuk fel a közhatalmat, alapvető kérdésként vetődik fel a magyarra szokásszerűen egyaránt hatalomként fordított „power” és „authority” közötti viszony, a kettő közötti empirikus és konceptuális átmenet.

Hannah Arendt elméleti „republikánizmusának”, republikánus hatalom- vagy uralomelméletének az a jelentősége, hogy az uralmat (és alárendelten a hatalmat) Arendt a közösségen belüli közügyek kezelésének szempontjából vizsgálja. Hannah Arendt is azzal tett normatív alapon éles különbséget hatalom, autoritás, erő (strength) és erőszak (force és violation) között, hogy a hatalom önmagában való célként érthető meg.¹²¹

A politikai autoritás az állam autoritáslétével, autoritatív jellegével van összefüggésben. Az állam mint politikai autoritás az állam és polgárai/alattvaló közötti sajátos viszonyra alapozódik, amelynek eredendően legfontosabb elemei a polgároknak/alattvalóknak az állammal és egymással szembeni kötelezettségei (obligációi) és felelősségei. A polgároknak/alattvalóknak az állammal szembeni kötelezettségeinek legfontosabbika az engedelmisségi kötelezettség. Ebből a problematikából bomlik ki egy nem kevésbé jelentős kérdéskör: az államnak a polgáraival/alattvalóival szembeni kötelezettségei és felelősségei; az állam szuverenitása vagy autonómiája a polgárai/alattvalói vele szembeni kötelezettségeinek és felelősségeinek meghatározásában; a polgárok/alattvalók részvétele az állammal szembeni kötelezettségeik és felelősségeik meghatározásában; a polgárok/alattvalók engedelmisségének feltételei (feltétlen vs feltételes engedelmisség) és határai stb. Az autoritativitás magában foglalja egyrészt az állam parancsainak kötelező jellegét és a

¹²⁰ Lásd még a közösségi hatalom („community power”) problémáját.

¹²¹ Hanna Arendt. On Violation. New York, 1970.

parancsnak való engedelmesség igényét, másrészt azt, hogy a címzettek magukra nézve kötelezőnek fogadják el azokat.¹²²

Az államhatalom mint politikai autoritás tárgyalásának komoly diszciplináris akadály az, hogy a politikatudomány szinte kizárólag az állam hatalmi jellegére koncentrál, és a politikai filozófia szinte csak az autoritás vs autonómia és szabadság, konszenzus, igazságosság kérdésfeltevésével közelít a problémához. A politikai filozófia az állam politikai autoritásában mindenekelőtt igazolási problémát lát: mivel tudja az állam oly módon igazolni létét, funkcióját és a polgáira/alattvalóira rótt kötelezettségeket, hogy a polgárok/alattvalók készek legyenek kényszermentesen engedelmeskedni? A kényszermentességet célzó igazolás/igazoltság miatt a politikai filozófia hajlamos nagymértékben eltekinteni az állam hatalmi jellegétől és szerepétől, és attól, hogy az állam empirikusan mint hatalmi szubjektumként kezelt entitás szorulhat igazolásra, s igazolódik is.

A magyar fordításokban gyakran nem is tudnak mit kezdeni a „political authority” vagy a „governmental authority” fogalmával, és azokat általában „politikai hatalom”-nak vagy „kormányzati hatalom”-nak fordítják le. Ennek az oka, hogy a magyar észjárás és politikai gondolkodás olyan „hatalmat” lát az angolszász „political authority” vagy a „governmental authority” fogalmaival kifejezett intézményekben és viszonylatokban, amit az angolszász gondolkodásban a „power” (hatalom) fogalmával fejeznek ki. A „political authority” vagy a „governmental authority” tehát a magyar politikai gondolkodás logikája szerint lényegében megegyezik a „political power” és a „governmental power” fogalmaival. A lényegét illetően a magyar politikai logika nem sokat téved, mert a „political authority” vagy a „governmental authority” valóban magában foglal a „power” fogalmával kifejezhető hatalmi elemeket. Csakhogy a hatalmi elemeket felölelő „authority” hatalomnak fordítása komoly hangsúlyeltolódásra vezethet, mert pontosan az sikkad el, ami miatt az angolban nem a „power”, hanem az „authority” fogalmát használják: a hatalom sajátos minősége. A hatalomként (is) értelmezhető „authority” nem egyszerűen hatalom (power), és a fogalom sem egyszerűen szinonimája a hatalomnak, hanem sajátos minőségű hatalom. Az „authority” olyan hatalom, amelynek meghatározott okok folytán a neki alárendeltek készek kényszermentesen (önkéntesen) engedelmeskedni. Az ilyen hatalom a valóságban még kényszerítő, kényszeríteni képes vagy hajlandó hatalom, tehát „power” is lehet például azon az alapon, hogy – maradva a kormányzatnál – társadalmilag elismert joga van kényszert alkalmazni a kormányzatnak.¹²³

¹²² Az autoritativitásnak az autoritáselméletekből nem ritkán hiányzó értelmezéséhez lásd Kim 1966.

¹²³ Lásd a „legitim erőszak monopóliuma” Webertől ismert tételét!

Egy „government” általában „power” és egyben „authority”, de mivel egy társadalom vagy politikai közösség számára a saját kormányzatuk nagy általánosságban inkább vezető-irányító-döntéshozó intézmény, mint kényszerítő hatalom, a „governmental authority” fogalmának használata megfelelőbb megoldás a kormányzati hatalom fogalmi megragadására, amit a kormányzásra vonatkoztatottság külön erősít is. Egy hatalom, ha kormányzó (vezető, irányító, döntő, utasító és parancsoló) hatalom, akkor éppen azért, mert kormányzó funkciókat lát el, autoritás. Giovanni Sartori is azzal érvel a „történelmi tapasztalat által kialakított tekintélyfogalom védelmében”, hogy „ha már minden hatalmat és kényszerítést jelent majd, nem fogjuk tudni megérteni, hogy a társadalmak hogy képesek pusztán a saját mechanizmusaik és spontán folyamatok erejéből egyben maradni és összehangoltan cselekedni”.¹²⁴ Sartori a hatalmi kontrol nélküli koordinációra gondol, amely azonban a maga valóságában vezető, irányító, döntő, utasító és parancsoló funkciók révén valósulhat meg.

Hatalom és autoritás analitikus kettőssége mindazonáltal empirikusan is igazolható. Valóban lehet olyan hatalom (power), amely egyben nem autoritás, mert meghatározott okok folytán az alárendeltek nem készek kényszermentesen (önkéntesen) engedelmeskedni neki, másrészt valóban lehet olyan autoritás, amely egyben nem hatalom (power), mert meghatározott okok folytán az alárendeltek készek ugyan kényszermentesen (önkéntesen) engedelmeskedni neki, de az autoritás nem rendelkezik az engedelmesség kikényszerítésének képességével.¹²⁵ Az angolszász politikai gondolkodásban nem csak az evidens, hogy „governmental authority” vagy a vele többé-kevésbé szinonim „political authority” kényszeríteni képes és hajlandó hatalom (power), hanem az is, hogy az alárendeltek nagy általánosságban készek kényszermentesen (önkéntesen) engedelmeskedni neki. Ezért van az, hogy az angolszászban minden további nélkül beszélnek a kormányzati hatalom (authority) ágak szerinti megosztásáról mint hatalommegosztásról (separation of power). A hatalmi szubjektumként felfogott kormányzat nem csak azért autoritás, mert készek neki kényszermentesen engedelmeskedni, hanem funkciója és valós tevékenysége miatt is: a kormányzat, a kormányzó hatalom vezet, irányít, dönt, utasít és parancsol stb. – és ezért is autoritás. A hatalmi viszonyon belüli szerepstruktúra szerint a hatalmi szubjektum nem egyszerűen a hatalom birtokosa, aki rendelkezik a hatalommal, vagy gyakorolja azt, hanem vezető, irányító, kormányzó stb., a hatalomnak alárendelt vagy alávett szubjektumok pedig vezetettek, irányítottak, kormányzottak.

¹²⁴ Sartori 1999, 101.

¹²⁵ A magyar politikai filozófiával ellentétben D. D. Raphael is empirikus alapon tesz különbséget politikai filozófiai művében az autoritás nélküli hatalom, a hatalommal rendelkező autoritás és a hatalom nélküli autoritás között. Raphael, 1981, 73.

Az, hogy a kormányzó hatalmat a közösség saját kormányának tekinti, vagy fogadja el, a hatalom autoritásjellegének egy további fontos forrására utal: a közösség, az alárendeltek identifikálódnak a hatalommal, amikor sajátjuknak tekintik, és – ezzel szoros összefüggésben – reális társadalmi szükségleteik kielégítését várják el tőle, amely ha megtörténik, erősíti az identifikációt. A hatalommal való identifikálódás és a hatalom reális társadalmi funkcióinak ellátása a hatalmat közhatalommá vagy autoritássá teszi.

A közhatalom (public power) autoritásjellegének tehát két, a valóságban egymással nem feltétlenül összekapcsolódó aspektusból kell összeállnia: a hatalomnak irányító szerepet kell játszani, vagy funkciót kell ellátnia, és az irányított alárendelteknek késznek kell lenniük az őket irányító hatalomnak való kényszermentes (önkéntes) engedelmességre. A hatalom autoritáselméleti kontextusa kitapintható már abban, hogy a hatalom parancsol, utasít, rendelkezik vagy döntést hoz, minthogy az angol „authority” (auctoritas) etimológiai gyökere az „author” (auctor), aki a magyarban mint „szerző” ismerszik elsősorban, de más – rokon - jelentései szerint alkotónak, létrehozónak, teremtőnek, forrásnak stb. tekintendő.

A hatalom mint parancs-engedelmességi viszony tehát úgy értelmezhető autoritáselméletileg, hogy a – nem mellesleg kikényszeríthető - engedelmesség közvetlen kiváltó oka a parancs (rendelkezés, utasítás stb.), amelynek forrása vagy „szerzője” az autoritás (author, auctoritas). Az autoritás viszont, párhuzamosan, hatalmi szubjektum.¹²⁶

11. Uralom és autoritás: szemantikai határok

Fogalmilag a parancs és engedelmesség, illetve a parancs-engedelmességi viszony az, ami közös (az intézményes vagy gyakorlati) autorításban és az uralomban.

Amennyire magától értetődő a hatalomelméleti irodalomban a hatalom és uralom elválasztása, annyira bizonytalan az uralom és az autoritás megkülönböztetése.¹²⁷ Annak ellenére, hogy viszonylagos konszenzus van abban, hogy „a hatalom” nem feltétlenül parancsol, s vár el engedelmességet, és hogy hatalmat „gyakorolni” parancsolás nélkül is lehet.¹²⁸ Másrészt pedig hogy az a parancsoló szubjektum, akinek engedelmességet, nem feltétlenül rendelkezik hatalommal, amellyel a parancsnak engedelmesség esetén is érvényt

¹²⁶ Koncepcionális és fogalmi zavar azért szokott keletkezni a „demokratikus autoritást” illetően, mert a törvényhozás (auctorok!) autoritása a demokratikus normáknak való megfeleléséből és a demokratikus eljárásból (választás) levezethető, ugyanakkor a választó állampolgárok is felfoghatók a választási aktusaik miatt auctoroknak. Utóbbi esetben a törvényhozás autorizációval nyeri az auctoroktól (választóktól) az autoritását. Fogalmilag segítséget nyújthat az „autoritás forrása” terminusa, amely azonban a szakirodalomban elméletileg kidolgozatlan. Még esetlegesebb az „autoritás deriválása” (levezetése).

¹²⁷ A megkülönböztetéshez lásd Charles W. Hendel: An Exploration of the Nature of Authority. In Friedrich 1958.

¹²⁸ A szociológiai elméleti alapokat lásd a hatalom (Macht) és uralom (Herrschaft) weberi megkülönböztetésében. Lásd Weber 1987.

tudna szerezni. Sartori úgy látja, hogy a hatalom autoritás nélkül vagy elnyomó hatalom (a csupasz kényszer végső soron rombolja az autoritást) vagy impotens hatalom.¹²⁹

Ahogy a valóságban lehet olyan hatalom (power), amely azért nem autoritás, mert meghatározott okok folytán az alárendeltek nem készek kényszermentesen (önkéntesen) engedelmeskedni neki, úgy a valóságban lehet olyan hatalom (power) is, amely nem vezet, nem irányít, nem dönt, nem utasít, és nem parancsol – és ezért nem autoritás.

Uralmat és autoritást azért szokás felcserélni, mert mindkettőben a parancs és az engedelmesség a konstitutív elem, melyek mindkettőnek megkülönböztető jegyei „a” hatalommal való összehasonlító elemzés során.

Uralomnak és autoritásnak a szakirodalomban gyakran tapasztalható összemosódása másrészt arra vezethető vissza, hogy a weberi Herrschaft (uralom) fogalmát, amit Max Weber a hatalomtól (Macht) különböztet meg a definiálás során, az angolszász hatalom- és uralomelméletekben gyakran fordítják autoritásnak,¹³⁰ amikor a hatalom (power) és autoritás közötti különbséget kell elméletileg igazolni. A „Herrschaft” és az „authority” azonosításának egyetlen ésszerű, de önmagában elméletileg elégtelen alapja ezen a téren az, hogy híres uralomdefiníciójában Weber – bár idézőjelben és zárójelben – az uralom lehetséges szinonimájaként tüntette fel az autoritást: „Az uralom (az 'autoritás') ebben az értelemben engedelmisségen alapul...”¹³¹

Weber egész pontosan a „legitim uralom” típusait tárgyalja, viszont az angolszász elméletekben a legitimitás fogalmi hordozója az autoritás. Mivel a hatalom vagy uralom legitimitását az autoritás hivatott fogalmilag kifejezni, az angolszász elemzők számára kézenfekvő a „legitim” jelzővel ellátott uralom autoritásként értelmezése, noha a „legitimate authority” így kapott fogalma értelemszerűen tautologikussá válik: a „legitim” jelzővel látják el az „autoritás” inherensen legitim fogalmát.¹³²

Az angolszász logika tehát két okból is, a parancs-engedelmisség viszony és a legitimitás miatt hajlamos egyenlőségjelet tenni a Herrschaft és az authority közé, ami

¹²⁹ Sartori 1987, 188. Az „impotens hatalom” fogalma alá rendeli a hatalomnélküliség (powerlessness) helyzetét is.

¹³⁰ Az angolszász szakirodalomban nem véletlenül terjedt el Talcott Parsons nyomán a Max Weber-i autoritás és legitim uralom azonosítása, valamint az uralom (Herrschaft) imperatív kontrollként fordítása. (A sokat hivatkozott kiadás: Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization. A Translation by Talcott Parsons. Oxford University Press, 1947.) Még gyakrabban szokás, bár inkább az elméletileg kevésbé megalapozott anyagokban, a legitim hatalom (legitimate power) fogalmát Webernek tulajdonítani, illetve Weberre hivatkozva azonosítani a legitim hatalmat az autoritással. A félrefordításra, az autoritás uralomnak fordítására ekletáns példa a magyar politikai filozófiai irodalomból: Wolffnál – idézem szó szerint - „az uralom (authority) ... a parancsolás joga”. Lásd Domonkos 2002.

¹³¹ Weber 1987, 221. „Herrschaft ('autoritát') in diesem Sinne kann im Einzelfall auf den verschiedensten Motiven der Fügsamkeit”. Lásd Weber 1964, 157. A Herrschaft authority-nek fordítására jellemző Peter Blau alapvető tanulmánya: Critical Remarks on Weber's Theory of Authority. Blau 1963.

¹³² Valószínűleg fordítási problémákra vezethető vissza, hogy Carl J. Friedrich szerint Weber összekeverte az autoritást és a legitimitást. Friedrich 1958, 32.

valószínűleg azzal magyarázható, hogy elsiklanak a Webernél nagyonis meglévő nem legitim uralom problémája fölött, ezért fel sem vetődik a „nem legitim autoritás” fogalmi ellentmondása sem. A nem legitim uralom fogalmából kiindulva 1) az autoritás mint „legitim uralom” az uralom átfogóbb fogalmának egy fajtája, vagy 2) ha uralom és autoritás a parancs-engedelmisség miatt azonos, akkor az autoritás nem inherensen legitim, és a legitim autoritás az uralom átfogóbb fogalmának egy fajtája.

Ez a fogalmi csapda csak úgy kerülhető el, amennyiben nem ragaszkodnak autoritás és legitimitás fogalmi-szemantikai egységéhez¹³³, ha a Herrschaft fogalmát leválasztják a legitimitásról. Az újabbnak mondható koncepciókban ennek megfelelően a Herrschaft fogalmának már nem az autoritás („authority”), hanem az egyaránt uralmat jelentő „rule” vagy „domination” a megfelelője.¹³⁴ A fogalmi váltás azonban nem egészül ki az „authority”, valamint a „rule” és a „domination” közötti szemantikai különbségek szisztematikus tárgyalásával.

12. Uralom és autoritás: egyéb distinkciók

Hatalom és uralom autoritás- és legitimitációelméleti értelmezését igen megnehezíti, ha a hatalmat és az uralmat eleve az elnyomás formáinak fogjuk fel.¹³⁵

Az uralom hagyományosan pejoratív jelentésének csapdáját az autoritáselméletekben a vezetők és vezetettek közötti, a vezetés társadalmi funkciójából eredő munkamegosztásával lehet elkerülni. A vezető szerep és funkció, valamint a vezető autoritása természetesnek és szükségszerűnek tűnik fel, ezért az uralom fogalma alkalmassá válik a munkamegosztást és egyben az autoritásviszonyokat megterhelő alávetés, elnyomás és kizsákmányolás megjelölésére.

A kritikai elméletekben azonban a (jó) autoritás és a (rossz) uralom közötti morális különbségek ellenére lehetséges a (rossz) uralom és a (jó) legitimitás összekapcsolódása, ha az „elnyomottak” vagy „alávetettek”, akik nem egyszerűen csak alárendeltjei egy autoritásnak, az őket alávető és elnyomó hatalmat/uralmat legitimnek tekintik.

¹³³ A tautologikus fogalmi-szemantikai egység markánsan megjelenik Roger Scruton konzervatív politikai filozófiájában is: „Az autoritás a hatalom gyakorlására való jogot jelent, az autoritás elismerése [sic!] ezért a hatalom jogosságának elfogadását jelenti”. Scruton 1995, 23. Az autoritás tehát nem egyszerűen elismert vagy elfogadott hatalom, hiszen az autoritást magát is elismerik.

¹³⁴ Egy 1962-es Weber-kiadás (Weber 1962.) már a „domination” fogalmát használja az „imperative control” helyett a Herrschaft megnevezésére. A legitim uralom típusairól szóló, egy évvel korábbi Weber-közlésben (Weber 1961) a „rule” szerepel az „authority” fordításaként: The Three Types of Legitimate Rule.

¹³⁵ Az uralomnak az elnyomás rendszereként értelmezéséhez a magyar politológiai és államelméleti irodalomból lásd Bayer 1999 és Samu 2000.

Az „elnyomó” uralom alávetettek általi legitimitására elsősorban szociálpszichológiai magyarázatok adódnak. Az uralmi szubjektum olyan mérvű ideológiai elnyomásra (manipulációra) is képes, amellyel el tudja érni azt, hogy az alávetettekben az elnyomó uralom legitimitásának képzete alakuljon ki, és akár az önfeladásig azonosuljanak is az egész uralmi rendszerrel.¹³⁶ Az ideológiai manipulációval előállított identitás egyik eredménye az, hogy az elnyomott alávetettek vagy nem érzékelik a hatalmi-uralmi viszonyokat elnyomásnak, vagy ha igen, „jogosnak” tartják azokat: elismerik a hatalmi-uralmi szubjektum jogát a parancsadáshoz és az engedelmesség elváráshoz, és – ezért – kötelességüknek érzik az engedelmisséget. Az „alávető” és „elnyomó” hatalmi-uralmi szubjektum ezáltal autoritássá válik.

Az alávetettek engedelmisségi készségének „előállítására”, a hatalmi-uralmi és más „szociotechnikákra” koncentrálnó kritikai elméletekkel rokon vonást mutatnak a klasszikus hatalomelméletek azon elemei, amelyben az autoritás az erőszak, a kényszer, a manipuláció stb. mellett a hatalomgyakorlás különböző módozatainak egyike. A hatékony, effektív hatalomgyakorlás engedelmisséget eredményez. Amikor „engedünk” a kényszernek, eleget teszünk (engedelmeskedünk) a kényszer alátámasztott magatartáselvárásnak.¹³⁷ Az autoritás az engedelmisség motívuma és kritériumai szerint különíthető el a hatalomgyakorlás más formáitól: az alávetettek – mint láttuk - elismerik a hatalmi-uralmi szubjektum jogát a parancsadáshoz és az engedelmisség elváráshoz, és kötelességüknek érzik az engedelmisséget, de mindez a hatalmi-uralmi szubjektum sikeresen alkalmazott „technikáinak” eredménye.

13. A valaki feletti és a valamire való autoritás

A valaki feletti hatalom (power over) és a valamire/valamihez való hatalom (power to) hatalomelméleti megkülönböztetésének megvan a párhuzama az autoritáselméletekben: valaki feletti autoritás (authority over) és valamire/valamihez való autoritás (authority to).

A „power to” tulajdonságot, képességet (capacity, ability) vagy a dolgokra hatáshoz szükséges feltételeket jelenti.¹³⁸ A „power over” mások feletti parancs vagy kontrol birtoklásaként a hatalom olyan társadalmi és szociológiai dimenzióira utal¹³⁹, amelyben

¹³⁶ Jost 2003.

¹³⁷ Bibó István ezért is hangsúlyozza ebben az esetben is az engedelmeskedni akarás minimumának meglétét. Lásd Bibó 1986.

¹³⁸ Isaac 1987, 74.

¹³⁹ Wartenberg 1990, 18.

lehetőség van mások cselekvésének és gondolkodásának irányítására, alakítására, manipulálására vagy éppen rombolására. A mások feletti hatalom (power over) és a másik feletti autoritás (authority over) közötti különbség az orvos klasszikus példájával jól megvilágítható. Az orvoshoz (szakmai) autoritása miatt fordulunk, tehát neki autoritása van tanácsokat vagy instrukciókat adni nekünk (authority to), de nem utasíthat minket, nem várhatja el tőlünk, hogy tegyünk is eleget azoknak (authority over), és nincs is hatalma kikényszeríteni (power to) a magatartásvárást. Autoritásából eredően (authority to) viszont hatalma van felettünk (power over), ha általa indukált kényszerítő érzés vezérel minket, hogy eleget tegyünk azt instrukcióinak.¹⁴⁰

Az autoritás számos minőséggel, kvalitással vagy tulajdonsággal kapcsolatos¹⁴¹: bizonyosság (assurance), magasabbrendű ítélet és ítélő erő, képesség (ability) fegyelmet szabni vagy éppen képesség (capacity) a félelemkeltésre. (A félelemkeltés képessége vezet át az autoritarizmushoz és a hatalomhoz.)

A hatalom rendelkezhet az erő tekintélyt parancsoló imázsával, amennyiben elismerést és tisztelet vált ki, ha valaki akarata uralkodik mások akarata felett. Bierstedt szerint a társadalmi hatalom gyakran generál presztízst.¹⁴² Sennet úgy látja, hogy az autoritás egyszerre emberek közötti érzelmi kapcsolat és emberek feletti - időtlen, semmint személyes – kényszer és emocionális kötelék, mely kötelék gyakran kapcsol egybe embereket a személyes vagy anyagi hasznukkal ellentétben. A mások feletti kényszerű-kényszerítő kötelék által lehet érzelmi, hogy él bennünk az autoritás alá tartozás vágya, s az autoritást még nélkülözhetetlennek is tekintjük annak ellenére, hogy félünk az autoritás által a szabadságuknak okozott kárától. (A félelemkeltés autoritarizmushoz átvezető képességének a másokban meglévő forrása.) Az erő s imázsa azért is autoritást megalapozó érzelmi motiváció, mert vonzalmat érzünk olyan erős személyek iránt, akikről akár nem is nem hisszük, hogy legitimek.¹⁴³

Az autoritást az alárendelt felől értelmező megközelítésekben az autoritás társadalmilag-funkcionálisan szükséges jelenség, mert csak döntéshozó és utasító szerepek (funkciók) elkülönülésével és a nekik való engedelmességgel lehet úrrá lenni társadalmi problémákon, vagy személyes szükséglet van az autoritás alá rendelődésre.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Horváth Barna változatában „az orvosi rendelvényt és a használati utasítást sokszor félelemből követjük, de azok mégsem merő parancsok, mert nem önkényesek”. Horváth 1993, 75.

¹⁴¹ Sennet, 1993, 18.

¹⁴² Bierstedt 1950.

¹⁴³ Sennet, 1993, 26. Sennet magyarázata erőteljesen kapcsolódik Freudnak a 30-as évekre adott látéletéhez (a tömegek reinfantilizálódnak), valamint autoritárius személyiség leginkább Adornótól ismert koncepciójához.

¹⁴⁴ Charles W. Hendel: An Exploration of the Nature of Authority. In Friedrich 1958. Korábbi tanulmányomban (Löffler 2005b) ezzel kapcsolatban írtam az autoritás funkcionális létjogosultságáról, s korrigáltam az „autoritásigény” fogalmát: Az „autoritásigény” nem az állam vagy az intézmények privilégiuma, és nem csak mint kötelezettség-előírás és engedelmesség iránti igény, hanem az állam vagy az intézmények alá tartozó szubjektumoknak az autoritás iránti igénye is lehet.

14. Hatalom, befolyás és autoritás

Robert Dahl, akinek klasszikus, de az autoritás fogalmát nem tartalmazó hatalomdefinícióját sokat idézik, a hatalmat, a befolyást, az autoritást, az uralmat és a kontrollt egymással felcserélhető kvázi-szinonimáknak tekinti. Azon az alapon, hogy eme hatalmi jelenségek (típusok) közös tulajdonságaira és nem a megkülönböztető jegyekre koncentrált!¹⁴⁵

A hatalom és/vagy befolyás „formáiról” szóló hatalomelméleti formatanokban a hatalom (power) és az autoritás (authority) egymástól megkülönböztetett, de egyenrangú formának számít¹⁴⁶, ha a befolyás (influence) az átfogó kategória, amelynek különös formáit veszik számba.¹⁴⁷

Hatalom, befolyás és autoritás szigorú elkülönítése mellett érvel ugyancsak klasszikus, de a magyar szakirodalomban ismeretlennek tetsző munkájukban Bachrach és Baratz is.¹⁴⁸ Meghatározásuk szerint X-nek akkor van hatalma Y fölött, ha Y a fenyegetés megléte miatt engedelmeskedik X-nek. X-nek befolyása van Y fölött, ha X úgy oka Y cselekvése megváltozásának, hogy nem alkalmaz fenyegetést. X-nek autoritása van Y felett, ha Y azért engedelmeskedik X-nek, mert ésszerűnek találja azt.¹⁴⁹ Y elismeri, hogy saját értékei szerint X parancsa ésszerű, mert a parancs tartalma legitim vagy ésszerű, vagy mert legitim és ésszerű eljárás során született meg. A szerzőpáros végül is azért nem tudta teljesíteni a koncepcionális distinkcióra irányuló feladatot, mert az autoritás befolyásként is értelmezhető (ésszerűen belátható okokból engedelmeskedés¹⁵⁰, és az okok között nem szerepel a fenyegetés), és mert az autoritás hatalomként is értelmezhető: a hatalmi szubjektum által kommunikált fenyegetés nyomán ésszerűen belátható az engedelmisség cselekvési alternatívájának választása!

Peter M. Blau a (kényszerítő) hatalmat és az autoritást egymással ellentétes fogalomként fogja fel, és azt állítja, hogy a társadalmi kontrol egymással össze nem egyeztethető, alternatív formái, amelyek a kollektív függés feltételeiben gyökereznek. Az

¹⁴⁵ Dahl 1957, 202.

¹⁴⁶ Talcott Parsons kritikusan viszonyul hatalomelméleti formatanokhoz, különösen ahhoz, hogy a kényszer is a hatalom formájának fogják fel, mert ezáltal „logikailag lehetetlenné válik a hatalomnak mint olyan specifikus mechanizmusainak megközelítése”. Mint a szövegből kiderül, Parsons az általa egyébként nem teljesen elutasított „formákat” úgy fogja fel, hogy az egymásra vonatkoztatás során a fogalmak között nincs alárendelődés, hanem külön állnak egymástól. Lásd Parsons 1988, 39.

¹⁴⁷ Etzioni 1968, Olsen 1993, Wrong 1979. A nem kifejezetten formatanokban a hatalom „formái” fogalmát gyakran használják a hatalom forrásainak vagy alapjainak megjelölésére. A formatanokkal nem operáló koncepciókban az autoritást gyakran a hatalom forrásaként vagy alapjaként szerepeltetik. A befolyásközpontú hatalomelméletekben a hatalom azért formája a befolyásnak, mert a hatalom birtoklása és gyakorlása a befolyásolás egy sajátos eszköze vagy módja.

¹⁴⁸ Bachrach-Baratz 1970.

¹⁴⁹ Id. mű, 102., 104., 106. oldalak.

¹⁵⁰ A szerzőpáros felfogásában az autoritás lényegében „an” autoritásként jelenik meg.

autoritás megkülönböztető jegye a kontrol-engedelmesség viszony kollektív legitimizációja és az önkéntes engedelmesség.¹⁵¹

Etzioni nem ért egyet azzal, hogy hatalom és befolyás szinonimái lennének egymással, ezért fogalmi elkülönítésüket javasolja. Mégis bizonytalannak tűnik, mert a hatalom három fajtája közé sorolja a rábeszélő hatalom (persuasive power) és a legitim hatalom (authority) mellett a befolyás gyakorlását (sic!) is.¹⁵²

Olsen a társadalmi hatalom (sic!) négy formáját különíti el: erőszak (force), uralom (dominance), autoritás és vonzás/vonzalom (attraction). A legitimitás autoritást teremtő szerepe miatt azonban nem legitim hatalomról, hanem autoritativ hatalomról (authoritative power) beszél. Mivel a vonzásnak vagy vonzó hatalomnak (attractive power) lényege, hogy egy aktor azzal van hatással, ami, azaz a személyes tulajdonságaival, Olsen kénytelen a vonzalom és a tekintély közötti eltérést kifejteni. Az autoritással ellentétben a hatalmi szubjektumnak nem legitimitást nyújtanak, hanem pozitív érzéseket, habár – jegyzi meg – a vonzalom elvezethet a legitimitás megadásához. Az „attractive power” gyakorlója csak felhasználja a tulajdonságából eredő varázsát (appeal), amely tulajdonképpen független az „attractive power” gyakorlásától. A legitimitás viszont mindig szorosan kötődik az autoritáshoz. A vonzalom mindazonáltal átcsaphat erőszakba, ha a vonzalmat büntetésre vagy jutalmazásra használják ki, és autoritásba, ha a karizmatikus vagy érzelmi varázst legitimitás igénylésére használják.¹⁵³

Dennis H. Wrong felosztásában¹⁵⁴ a befolyás (influence) az átfogó kategória, amelynek két válfaja, „altípusa” van, a szándékolt és a nem szándékolt. A szándékolt befolyás hatalom (power), amelynek négy formája van: erőszak (force), manipuláció, rábeszélés (persuasion) és az autoritás. Az autoritás egyszerre formája a befolyásnak és hatalomnak (a befolyás altípusának), illetve maga is formákra tagolódik.¹⁵⁵ Wrong azzal is erőteljesen hangsúlyozza az autoritás hatalmi forma jellegét, hogy külön fejezetet szentel neki.¹⁵⁶ Az autoritás lényege mások ítéletének ellenőrizetlen elfogadása, szemben az ellenőrzött elfogadásra alapozódó meggyőzéssel. Wrong az autoritás öt formáját különíti el: kényszerítő (coercive), indukált (induced), legitim, kompetens és személyes autoritás.

¹⁵¹ Blau 1963, 52.

¹⁵² Etzioni felfogását a hatalom legitimitásáról és autoritássá válásáról már korábban részleteztem.

¹⁵³ Olsen 1993, 33-4.

¹⁵⁴ Wrong 1979.

¹⁵⁵ Mivel a hatalmat módszertanilag általánosabb fogalomként fogja fel, az autoritást Wrong a hatalom különös eseteként fogadja el, és külön is egyetért Lasswell és Kaplan nézetével, hogy a hatalom a befolyás különös esete. Wrong 1979, 23.

¹⁵⁶ A két fejezet: „The forms of power: force, manipulation, persuasion” és „The forms of power: authority”.

1) Kényszerítő autoritás akkor áll fenn, amikor „A” erőszakkal való fenyegetéssel éri el „B” engedelmisségét, és „B”-t meg kell győzni arról, hogy „A” képes és hajlandó erőszakot alkalmazni vele szemben. Ez a meghatározás nagyon emlékeztet a hatalomnak a kényszerrel és erőszakkal való szokványos meghatározásaira, de ne feledjük, az autoritás itt a hatalom egy különös esete. Mivel Wrong a hatalmat meg a befolyás specifikus eseteként kezeli, a hatalmat éppenséggel nem a „szokványos” módon kell értelmeznie: a hatalom másokra való szándékolt és előrelátott hatás előidézésének képessége (capacity). Wrong ennek megfelelően kerüli is, hogy a hatalmat a szankciók alkalmazásának és más hasonló dolgoknak a képességére vezesse vissza. A kényszert és erőszakot potencialitássá tevő meggyőzés (convince) mozzanata tűnik az autoritást hatalomtól megkülönböztető jegyének: a hatalmi és az alávetett szubjektum között minimális kommunikációnak és kölcsönös megértésnek kell fennállnia.

2) Az indukált autoritás a kényszerítő autoritás ellentettje, mert semmiféle deprivációval nem fenyeget, hanem indítékon (inducement) alapul, beleértve a parancsnak való engedelmisség megjutalmazásának kilátásba helyezését.

3) A legitim autoritás abból áll elő, hogy a hatalmi viszonylatban a hatalmi szubjektum a parancsoláshoz való elismert joggal (acknowledged right), míg az alávetett szubjektum elismert engedelmisségi kötelezettséggel rendelkezik. A forrás, nem pedig a parancs tartalma az, ami egy parancsnak legitimitással ruház fel, és gerjeszt önkéntes engedelmisséget.

4) A kompetens autoritás, amelynek „prototípusa” Wrongnál az orvos utasítása, a hatalmi szubjektum kompetenciáján vagy szaktudásán alapul. Amikor Wrong példájában az orvos azt mondja, hogy „hagyja abba az ivást, mert különben egy éven belül meghal”, az orvos nem fenyegeti semmivel a beteget, ha nem engedelmeskedne (neki), nem is képes kényszerítő szankciókat alkalmazni (a saját érdekében), és nem hivatkozik a beteg (vele szembeni) kötelességére vagy morális kötelezettségére, a legitimitás meg fel sem vetődik stb. A kompetens autoritás ezért nagyon hasonlít a másik hatalmi formához, a meggyőzéshez (persuasion). A meggyőzés (persuasion) azonban abban különbözik itt általában az autoritástól, hogy az autoritás lényege a parancsadás lenne.¹⁵⁷ A meggyőzés akkor megy végbe, amikor „A” érvekkel, hivatkozásokkal vagy figyelmeztetésekkel szolgál, és „B” azok tartalmának független és saját értékei és céljai szerinti értékelése után elfogadja „A” közlését, mint magatartásának alapját. A meggyőzés lényege ezért az érvek prezentálása.

5) A személyes autoritás viszonylataiban az alárendelt egy másik személy tulajdonságai miatt engedelmeskedik. A parancsot anélkül adják ki, s engedelmeskednek neki, hogy a parancsoló

¹⁵⁷ Wrong szó szerint azt írja, hogy ha a meggyőzés lényege az érvelés, akkor az autoritás lényege a parancsadás. Wrong 1979, 53.

szubjektum kényszerítő hatalommal, átalakítható forrásokkal, speciális kompetenciával vagy egy közösség által nyújtott legitimitással rendelkezne. Az autoritás „tiszta típusának” tekintett személyes autoritás „prototípusa” a szeretett személynek az őt szerető feletti hatalma, amely abból áll elő, hogy az utóbbi kinyilvánítja neki, hogy „kívánságod parancs”, s aszerint is cselekszik. Az ilyen személyes autoritás viszonylatának alapja lehet a szeretet, a csodálat, a barátság, vagy az uralom és engedelmeskedés (alávetődés) fel mutató pszichológiai diszpozíció.¹⁵⁸

French és Raven a befolyásolás és a hatalomtechnikák egy pragmatikusan szociálpszichológiai csoportosításával a hatalom alapjait rekonstruálja.¹⁵⁹ A szerzőpáros a hatalom öt alapja vagy forrása szerint öt hatalomfajtát különítet el: kényszerítő hatalom, jutalmazó hatalom, szakértői hatalom, referens hatalom, legitim hatalom. A szakértői és a referens hatalom logikailag igen közel áll ahhoz, amit a személyes tekintély értelmében vett autoritásnak szokás nevezni. A szakértői hatalom alapja olyan személyes szakértelem és képesség, amely valamilyen képzettséget is megkövetel. A referens hatalom a meggyőzéshez és befolyásoláshoz szükséges karizmára és a „személyközi” képességekre utal, amelyekkel a másik fél azonosulni akar.¹⁶⁰ A legitim hatalomnál a hatalmi szubjektum (szervezetten belüli) pozíciója, jogai és kötelességei teszik legitimmé a hatalmat. Mivel itt az autorizációnak mondható feljogosítással válik valaki hatalmi szubjektummá, a legitim hatalom egyben autoritásnak fogható fel.

French és Raven tipológiájával rokon megoldással állt elő Amitai Etzioni¹⁶¹, aki a szervezetten belüli hatalmi struktúrákat mint engedelmességi viszonyokat értelmezte a fölérendeltek (superordinates) hatalmi eszközei és az alárendeltek közreműködése által alkotott keretben. Etzioni meghatározásában a hatalom azon képesség, hogy másokat a hatalmi szubjektum intencióinak követésére készítsünk, az engedelmesség pedig olyan viszony (sic!), amelyben egy aktor egy másik aktor hatalma által alátámasztott utasításnak megfelelően viselkedik.¹⁶² A fölérendeltek által használt háromféle hatalom (kényszerítő, jutalmazó, normatív), valamint az alárendeltek háromféle közreműködése (elidegenülő, kalkulatív, morális) kombinációiból állnak elő az engedelmességi viszony egyes típusai. A

¹⁵⁸ Wrongtól ismert még a „potential power” és „actual power” megkülönböztetése is, de Wrongnál az „actual power” az autoritáson és hierarchián keresztül is kialakulhat, másrészt Wrong hangsúlyozza, hogy nem minden hatalmi viszony autoritásvizony.

¹⁵⁹ French-Raven 1959.

¹⁶⁰ Lasswell és Kaplan hangsúlyozzák, hogy a gyakorlatot a felelősség révén konformitássá alakító autoritást a másik fél internalizálhatja, amelynek alapját az identifikáció képezi. Lasswell-Kaplan 1950, 163.

¹⁶¹ Etzioni 1975.

¹⁶² Jellemző problémának tartom, hogy a „megfelelés” (accordance) a magatartás és az utasítás (intenciók) spontán, nem tudatos, véletlenszerű egybeesése is lehet.

hatalmi típusok azokra az eszközökre alapozódnak, amelyekkel az alárendeltek engedelmisségre (comply) készítenek. A mások oldalán azok a módok találhatók, ahogy az alárendeltek reagálnak a hatalomgyakorlásra. Kardinális jelentőségű, hogy Etzioni, mindhárom hatalmfajtát, tehát a kényszerítőt és a jutalmazót is, hajlandó legitimnek tekinteni abból az egyszerű megfontolásból, hogy az alárendeltek legitimnek tekinthetnek azokat! A normatív hatalmat a leginkább, a kényszerítőt a legkevésbé, a jutalmazót a kettő közötti mértékben. A French-Raven szerzőpárossal ellentétben tehát Etzioni a legitimitás fogalmával sem hatalmi típust, sem részvételi módot nem ír le, de egyfajta engedelmisségi motívumként kezeli a szükségletkielégítéssel együtt. Elidegenedés jöhet létre a hatalom illegitim (illegitimnek tekintett) gyakorlása, avagy amiatt, hogy a hatalom megakadályozza a szükségletek és kívánságok kielégülését. Etzioni végülis az autoritás helyett azért ragaszkodik inkább az engedelmisség (engedelmisségi viszony) és a közreműködés fogalmaihoz, mert az utasítások értékelő és érzelmi-indulati hatásait figyelembe tudja venni velük. Az autoritás fogalmával ugyanis a hatalmfajták legitimitásán kívül nem tudja számba venni a hatalmfajták közötti különbségeket, különösen azon (fizikai, anyagi vagy szimbolikus) szankciók természetét, amelyen a hatalom alapul. Megállapíthatjuk tehát, hogy mindhárom hatalmfajta egyben autoritás (kényszerítő autoritás, jutalmazó autoritás, normatív autoritás), amennyiben az alárendeltek legitimnek tekintik őket, illetve mindhárom autoritásfajta egyben hatalom, ha a fölérendelt szubjektum annak ellenére képes engedelmisségre készíteni az alárendelteket, hogy azok nem tekintik őt vagy az utasításait legitimnek!

Az autoritás a hatalom forrása, ha az engedelmisséget pusztán a legitim utasítás stb. meghozatalával, a legitimitás okán képesek elérni. Az autoritás a hatalom eredménye, ha a hatalmat az autoritás gyakorlása feltételeinek, körülményeinek befolyásolására használják fel.¹⁶³ Friedrich szerint is az autoritás nem hatalom, hanem egyike a hatalom forrásainak, s így „előidézője” a hatalomnak.¹⁶⁴ Későbbi munkájában Friedrich az autoritást az (autoritástól hagyományosan megkülönböztetett!) meggyőzéshez közelítette: bizonyos, mástól megkülönböztetett hatalmi helyzetekben a hatalom birtokosa rendelkezik azzal a képességgel (capacity), hogy érveléssel (reasoning) fejtse ki, öntse törvényi formába, amit preferál, és ez a követőinek – ha az idő és körülmények engedik – racionálisnak tűnhet. Az ilyen érveléssel megindokolt kifejtésre való képesség (capacity for reasoned elaboration) jelölésére ajánlja Friedrich a „politikai autoritás” fogalmát.

¹⁶³ Lásd Yukl-Wexley 1985, 117.

¹⁶⁴ Friedrich 1958, 37.

15. Az „autoritárius” autoritás koncepciója

Az auctoritas antik-római jelentése miatt¹⁶⁵ az autoritást hagyományosan és ideáltipikusan a kényszer/erőszak (coercion, force) és a rábeszélés/meggyőzés (persuasion) között lokalizálják.¹⁶⁶ „Mivel - írja Hannah Arendt - az autoritás mindig engedelmességet követel (demands obedience), általában összetévesztik a hatalom (power) vagy az erőszak (violence) valamilyen formájával. Az autoritás azonban kizárja a kényszer (coercion) külső eszközeinek használatát; ahol erőt (force) alkalmaznak, maga az autoritás kudarcot vallott. Másrészt az autoritás összeegyeztethetetlen a meggyőzéssel (persuasion), amely egyenlőséget előfeltételez, és érvelési folyamaton, eljáráson keresztül működik. Ahol érveket alkalmaznak, ott az autoritás függőben marad. A meggyőzés egalitárius rendjével áll szemben az autoritárius rend, amely mindig hierarchikus. Ha az autoritást végülis meg kell határozni, akkor az ellentétben áll az erő általi kényszerrel (coercion by force) és az érveken keresztüli meggyőzéssel. Az autoritárius viszony [sic!] a parancsoló (who commands) és az engedelmeskedő (who obeys) között sem józan érven, sem annak hatalmán (power) nem alapul; amiben közösek, az maga a hierarchia, amelynek jogosságát (rightness) és legitimitását egyaránt elismerik, és ahol mindkettőjüknek predeterminált stabil helyük van.)”¹⁶⁷

Terminológiailag nagyon fontos, hogy Arendt az autoritással párosuló hierarchikus személyközi viszonyokat autoritáriusnak (authoritarian) nevezi. Az „autoritárius” itt nem egyszerűen az „autoritás” szerepére utal. Azért nem lehetne egyszerűen úgy fordítani,

¹⁶⁵ Lásd Cicero mondását: „quum potestas in populo, auctoritas in senatu sit” Az „auctoritas” értelmezéséhez lásd Carl J. Friedrich: Authority, Reason, and Discretion. In Friedrich 1958, továbbá Arendt 1958 és Arendt 1995, Carter 1979, Sartori 1987 és Sartori 1999, Lincoln 1994.

¹⁶⁶ Simon 1976, Carter 1979, 45-49. Lincoln 1994, 4-7. McMahon 1994, 25. A legismertebb: Arendt 1958 és Arendt 1995.

¹⁶⁷ Arendt 1958, 82. A terminológiai tisztázás során Arendt nem definiálja az uralom fogalmát! A power, az authority, a force, a violence, a coercion és a persuasion felsorolásakor nem említi a rule vagy a domination fogalmát, mint - a többihez hasonlóan - distinkciókra szoruló terminusokat. Az a - szó szerint - alapvető tézise, miszerint „az autoritás mindig engedelmességet követel”, valamint hogy rendszeresen a parancs és engedelmesség, a parancsoló és engedelmeskedő közötti viszony kapcsán értelmezi az autoritást, arra enged következtetni, hogy Arendt az autoritást uralmi problémaként értelmezi. Ezért is használja az „authoritarian rule” kifejezést. Arendtre egyébként is nagy hatással volt Max Weber uralom(Herrschaft)szociológiája, s valószínűsítem, hogy Arendt a „rule”-lal azonosítható/azonosított „Herrschaft”-ot tekintette koncepcionális alapnak, miáltal a „rule” válfajaként értelmezhető/értelmezett „authority” uralmi formává vált. Arendt egyik példájában az antik görög magángazdaság ura, a despotés, kényszerítő hatalommal (power to coerce) van felruházva. Arendt a görög „despotés”-t a latin, császárkori Rómából ismert „dominus”-sal felelteti meg. A dominus és a despota fogalmi azonosításával Arendt a „rule” fogalmával a legáltalánosabb értelemben vett uralmat, míg a „domination” fogalmával az uralom egy meghatározott, a parancs-engedelmesség viszony minőségétől függő válfaját (despotikus uralom) fejezi ki. Ennek megfelelően figyelmeztet a „politikai szótár” azon zavaraira, hogy Szovjet-Oroszország és a náci Németország uralmi formáját ama tény ellenére szokás autoritáriusnak nevezni, hogy azokban katasztrofálisan összeomlott minden legitim autoritás. Arendt 1958, 83. Giovanni Sartori a weberi fogalmak félrefordítása kapcsán felveti a „rulership” és a „rule” használatát a „domination” és a „mastery” helyett, mert „domination” és a „mastery” a feudális úr (lordship, seignuiory) fogalmát idézi fel. Úgy gondolja, hogy a Herrschaft autoritásnak fordítása a legrosszabb megoldás. Sartori 1987, 186. Lásd még Sartori 1999, 101. és 225. Egy weberi passzus Norman Uphoff saját fordításában a következőképpen szól: „Herrschaft ist wie gleich zu erörtern, ein Sonderfall von Macht (Authority is, as will be discussed, a special kind of power)”! Lásd Uphoff 1989, 1.

értelmezni, hogy autoritás-jellegű vagy „autoritatív”, mert az autoritás megköveteli (demands!) az engedelmisséget. Miután Arendt megkülönböztette a hatalmat (power) az autoritástól, magától értetődő számára, hogy valakik lehetnek „hatalomban” vagy „autorításban”, vagy egyszerre mindkettőben. Még ha zárójelet is használt az eredeti szövegben, fontos fogalmat vezet be a hatalom és autoritás kombinációjára: „autoritárius hatalom” (authoritarian power). A parancsolók és engedelmeskedők közötti „autoritárius viszony” (authoritarian relation) azonban nem alapszik a parancsoló hatalmán! Arendt tehát nem zárja ki, hogy az autoritás (autoritással rendelkező, „autorításban levő” szubjektum) hatalommal is rendelkezzen, de lényegesnek és megkülönböztető kritériumnak tartja, hogy a viszony nem a hatalmon (power) alapszik. A hatalmat eleve a kényszerrel és az erővel hozza összefüggésbe, tehát a - mellesleg kényszerrel és erőt alkalmazó - parancsoló és az engedelmeskedő közötti hierarchikus viszony nem jöhet létre kényszerrel és erővel, amennyiben a viszony autoritárius, azaz az autoritás határozza meg. Ebből következik az is, amit itt Arendt nem szögez le egyértelműen, hogy a - mellesleg kényszerrel és erőt alkalmazó - parancsoló a neki engedelmisségi (autoritárius) viszonyban állóval szemben nem alkalmazhat kényszerrel vagy erőt, amennyiben a viszony autoritárius jellegét meg akarja őrizni. Hagyományos megközelítés szerint úgy is interpretálhatjuk Arendt kritériumait, hogy nem csak hogy nem hozható létre az autoritárius viszony hatalommal, kényszerrel és erővel, de a továbbiakban az engedelmisség motívuma sem lehet a hatalom, a kényszer és az erő, avagy az erőszak. A legitimitás fogalmát Arendt a hierarchikus viszonyra, az engedelmisség keretére tartja fenn. Eredendően ezt a viszonyt kell - koncepciója szerint - legitimálni, ezért elsikkad a parancs legitimitásának kérdése. Túlzott leegyszerűsítésnek tartja Arendt az autoritás és a szabadság merev szembenállását is: az autoritás vagy az autoritárius uralom nem megszünteti, hanem korlátozza a szabadságot. És ezekről a korlátozásokról úgy érezték, fűzi hozzá Arendt, hogy „szükségesek a szabadság védelmére és megmentésére”! Ha a szabadságot megszüntetik, eltávolítják, az autoritárius struktúra elveszíti lényegi szubsztanciáját, értelmét, és zsarnokivá (tyrannical) válik. „És egy zsarnokság - folytatja - nem kevésbé autoritárius, mint a demokrácia vagy az anarchia bizonyos extrém típusai.” Szemantikailag és teoretikusan tehát Arendt ismételten a - szabadságot feltételező! - autoritáshoz köti az autoritárius fogalmát, amely egyben legitim is, habár Arendt itt nem veszi számba a nem legitim vagy illegitim autoritás elméleti lehetőségeit. Az autoritás legitimitása részben - funkcionális jellegű Arendtnél. A legkézenfekvőbb példa számára: háborús helyzetben a veszély és a gyorsan meghozott és kivitelezett döntés szüksége az autoritás létrehozásának inherens okaként szolgál.

Hannah Arendt szerint a legitimitás „óriási szerepet játszik minden igazán autoritárius gondolatban”. „Azok, akik nem csak hatalomban (in power), hanem autoritásban (in authority) is vannak¹⁶⁸, tudatában vannak annak, hogy (autoritárius) hatalmuk függ annak legitimitásától, amelyet az uralkodó (ruler) fölötti vagy melletti forrás feltételez és 'bizonyít'. Történelmileg az olyan források sokasága ismeretes, amelyekhez az autoritárius uralkodók (rulers) fordulhattak a hatalmuk (power) igazolásának érdekében: ez lehetett a természetjog, Isten parancsa, platói eszmék, hagyományok által szentesített ősi szokások, vagy a politikai test alapjaként szolgáló nagy esemény a múltban. A legitimitás mindezen esetekben az emberi valóság, tettek és cselekedetek körén kívüli valamiből származik; végül is az nem ember alkotta, mint a természet- vagy isteni jog, vagy legalábbis nem azok műve, akik történetesen hatalmon vannak.”¹⁶⁹ Arendt azért fogalmazhatott múlt időben, ami persze túlzás, mert a múlt autoritási (engedelmességi) viszonyaiban még magától értetődő volt az alárendelt szubjektum sajátos moralitása s kötelelsetikájája: az engedelmesség egyszerre kötelesség, erény s érték.¹⁷⁰ Az engedelmesség azonban, mint láttuk, pontosításra szorul, mert a szakirodalomban és a közgondolkodásban „engedelmességnek” szokás nevezni egy parancs, utasítás vagy felszólítás pusztá végrehajtását, ami önmagában nem árul el semmit a közlő és a címzett szubjektum közötti viszonyról. Autoritáselméletileg ezért is tartom megkülönböztetendőnek a „parancsnak” való engedelmességet (végrehajtás) és a „parancsnoknak” való engedelmességet. A parancsoló szubjektumnak való engedelmesség valójában olyan előzetes engedelmességi készség, amely már a parancs kiadása előtt fennáll. Egy „parancsoló” szubjektum kevésbé azért autoritás, mert engedelmeskednek a parancsának (végrehajtják), hanem mert készek neki engedelmeskedni.¹⁷¹

Giovanni Sartori fogalomhasználata kifinomultabb. Mivel meggyőződése, hogy a demokrácia megköveteli a hatalmat mint autoritást, és a demokrácia ellentettjének az

¹⁶⁸ A terminológiai finomságok érzékeltetése végett élek a magyartalannak tetsző, de szó szerinti fordítással.

¹⁶⁹ Arendt 1958, 83.

¹⁷⁰ Ne tévesszen meg, hogy Arendt az „auctor” leírásakor hangsúlyozza: „semmiképpen sem az utasításokat adó úr és az azokat végrehajtó szolga (platóni) kapcsolata” jellemző rá. (Arendt 1995, 131.) Arendt ugyanis itt kifejezetten az etimológiai gyökeret vizsgálja (auctor), viszont történetileg az „auctoritas” később kiterjedt a parancs-engedelmességi viszonyokra. De a nem utasító - személyes vagy személytelen – „auctor” kisugárzása is olyan volt, hogy úgy érezték: meg kell hajolni előtte, vagy kötelesség meghajolni előtte... Az úr és alattvalói közötti autoritatív viszonyt Arendtnál jobban világítja meg Cicero: „Nem úrnak s nem is parancsolónak nevezték ők azokat, akiknek jog szerint alattvalói voltak, s nem is királyoknak, hanem a haza védelmezőinek, apáiknak, isteneiknek; s mindezt nem alap nélkül”. Cicero 1995, 105. Az engedelmesség erényének „autoritárius” felfogását keresztény teológiai alapon bírálja Bulányi 1989!

¹⁷¹ Terminológiaiilag és elméletileg meggondolandónak tartom, hogy az angolszász szakirodalomban az obey és az obedience (engedelmeskedni és engedelmesség) terminusokat használják az autoritásra és az engedelmességi kötelességre: duty/obligation/bound to obey, obey the authority stb. Az utasításoknak, parancsoknak, törvényeknek stb. (az autoritás általi kötelezettségeknek) való engedelmességre ellenben a comply with és a compliance fogalmi használatosak, ami az általam bírált gyakorlati filozófiában egybevág a cselekvéssel. A gyakorlati filozófiában meg is különböztethetők az engedelmességi indokokat (reasons for obedience) és a cselekvési indokokat (reasons for action), bár az autoritás értelmezésekor inkább az utóbbira támaszkodnak.

autoritarizmust tartja, megkülönbözteti az autoritárius (nem demokratikus) autoritást és az autoritatív (demokratikus) autoritást, valamint - hasonló logika alapján – az autoritárius személyiséget és az autoritatív személyiséget. Utóbbit azzal igazolja, hogy a demokráciának megfelelő személyiségtípus nem lehet autoritás nélküli (authority-less).¹⁷²

Az autoritástól megkülönböztetett meggyőzés lényege az argumentáció, az autoritás viszont, ha megnyilatkozik, inkább pusztán kijelentésen vagy állításon nyugszik, már ha valamilyen elvárása van a másikkal szemben. A kijelentésnek, állításnak jeleznie kell azonban a beszélő identitását, hogy ő (mint szülő, tanár, politikus stb.) olyan valaki, akinek kijelentését el kell fogadni. (Sic!) Ennek az autoritatív identitásnak társulnia kell a másik fél szerepidentitásával: őneki is (mint gyermeknek, diáknak, alárendeltnek) el kell fogadnia a másik kijelentését. És mindkét identitásnak fenn kell tartania a két szubjektum közötti autoritatív viszonyt. Az alárendeltségen alapuló autoritatív viszonyban az autoritás „kijelentése” vagy „közlése” a konkrét formától függetlenül parancs-jellegű: kódolva van benne a teljesítés, a végrehajtás, az engedelmisség stb. elvárása. Ezért az autoritás és a meggyőzés között az a döntő különbség, hogy a meggyőzés (érvelés) kimenetele a másik önálló ítéletalkotásának függvénye, míg az autoritás esetében az alárendelt az önálló ítéletalkotást felváltja az utasítással, avagy – ahogy Easton állítja – az üzenetet anélkül teszi magatartásának alapjává, hogy értékelné saját standardja szerint.¹⁷³ Ám ennek – analitikusan lehatárolva a kényszer irányában – önkéntesnek, kényszermentesnek kell lennie.¹⁷⁴

Az autoritás és az autoritarizmus között a következők szerint lehet különbséget tenni a szakirodalom szerint. A két fogalom között szemantikai kapcsolat van: az autoritarizmus az autoritásra alapozódik. Az autoritarizmus az autoritásviszony különös válfaja. Az „autoritárius személyiség” és az „autoritárius rendszer” egyazon logika szerint értelmezhető.¹⁷⁵ Az engedelmisséget megkövetelik. Az engedelmisség egyaránt kötelessége és erénye az alárendeltnek. Az engedetlenség bűn. Kötelességnek és erénynek számít még a tisztelet, különösen az autoritás tisztelete¹⁷⁶, valamint a fegyelem. Az alárendeltet kötelességetika hatja

¹⁷² Sartori 1987, 189-190. Elméletileg nem zavarja Sartorit, hogy – mint írja megelőzőleg – az autoritarizmusok az autoritás nélküli „pluto-demokráciákkal” álltak szemben, és az „igazi autoritás” restaurálására törekedtek. A könyv későbbi, magyarul is megjelent olasz változatában az autoritárius és az autoritatív autoritás helyett a „tekintélyelvű” és a „tiszteletre méltó” vagy – korábban – a „valódi” tekintély között tesz különbséget. Lásd Sartori 1999, 103. és 102. A „tiszteletre méltó” tekintély, amely az „autoritatív” tekintélyt felváltja, a „dignitas”-on alapul és a „presztízsből származik”. Sartori egy lábjegyzetben csak utal a fogalomváltás okára: az „authoritative allocation” David Eastontól ismert fogalma „véggépp megfoghatatlannak” tűnik számára, mert „teljesen egybemossa az autoritást és a hatalmat, s megszünteti a határokat az autoritarizmus, a kényszerítő autoritás és a tekintélyt jelentő autoritás között”. Id. mű, 101. Sartori nem jelzi azonban, hogy könyve angol nyelvű változatában kifejezetten dicsérte Eastont az „authoritarian” és az „authoritative” megkülönböztetéséért! Lásd Sartori 1987, 189.

¹⁷³ David Easton: The Perception of Authority and Political Change. In Friedrich 1958, 179.

¹⁷⁴ McMahan 1994, 30.

¹⁷⁵ Az „autoritárius” szinonimája az „autoriter”: autoriter rendszer, autoriter személyiség.

¹⁷⁶ Arendt szerint az autoritás legnagyobb ellensége a lenézés (megvetés) és a kinevetés.

át, és büntudat, ha engedetlenkedik. A kötelesség előrébbvaló a jognál. Az engedetlenséget szankcionálják és büntetik. Az alárendelt „jogosnak” érzi az engedetlenség, a tiszteletlenség és a fegyelmezetlenség szankcionálását és büntetését. Az engedelmesség kikényszeríthető. Az autoritás nem kritizálható. Az autoriter szülőt vagy az autoriter vezért azzal „tiszteljük meg” elsősorban, hogy szó nélkül engedelmeskedünk. Az alárendelt jogait, a „szólás szabadságát” és egyáltalában a szabadságot és a jogokat az autoritás egyoldalúan határozza meg, abba az alárendelteknek nincs, vagy csak az autoritás által megengedett mértékben és módon van beleszólásuk. A szabadság azonos az engedéllyel, a megengedéssel.

A leírtak alapján több átfedés van az autoritarizmus és a diktatúrák között. A diktatúra ideáltipikusan¹⁷⁷ olyan parancsuralom, az engedelmesség motívumai között meghatározó szerepet játszik az erőszak, a kényszer, a fenyegetés és a félelem. Az autoritarizmus ideáltipikusan¹⁷⁸ olyan parancsuralom, amelyben az engedelmesség motívumai között a parancsoló szubjektum tekintélye, valamint a tisztelet és kötelességtudat játszik meghatározó szerepet. Az „autoritárius diktatúra” a kettőt úgy egyesíti, hogy 1) az alárendeltek egy része a tekintélytisztelet és a kötelességtudat miatt kész - kényszermentesen – engedelmeskedni egy olyan autoritásnak, amely általuk is elfogadottan „diktatúrát gyakorol” azok felett, akik nem felelnek meg az autoritás által támasztott követelményeknek; 2) Az autoritás „diktatúrát gyakorol” azok felett is, akik a tekintélytisztelet és a kötelességtudat miatt készek (lennének) engedelmeskedni, de mégsem felelnek meg az autoritás által támasztott egyéb követelményeknek. Az „autoritarizmus” és az „autoritárius diktatúra” lényegéhez tartoznak azok az elnyomó technikák, amelyekkel megpróbálnak önkéntesen engedelmeskedő vagy engedelmeskedni kész szubjektumokat „előállítani”, a politikai szocializáció intézményeitől kezdve az autoritárius család modelljén át az ideológiai apparátusokig bezárólag.

16. Az autoritás tisztelete, varázsa és karizmája

A meggyőzés azonban csak analitikusan kontrasztja az autoritásnak. Az autoritásban implicite benne rejlik a meggyőzés lehetősége és az érvelés képessége, főleg ha ilyenirányú tulajdonságok képesek „lefegyverezni” a közönséget. Véleményem szerint a meggyőzés azonban így már az autoritás által alkalmazott technikává válik, amely révén könnyen elmosódnak a befogadás racionális feltételei. Nem azért fogadják el valaki argumentációját, mert a befogadó fél autonóm módon és racionálisan belátta az érvelés helyességét, hanem

¹⁷⁷ Eltekintve a „legitim diktatúra” fogalmától.

¹⁷⁸ Eltekintve a „legitim diktatúra” fogalmától.

mert az érvelés képessége, a képesség varázsa felváltja az érveket.¹⁷⁹ Az efféle „autoritatív meggyőzés” képessége¹⁸⁰ a valóságban gyakran arra vezethető vissza, hogy a befogadó más, be nem vallott vagy leplezett okok miatt már eleve tiszteli a közlő személyt, bízik benne, és hitele van a szemében, miáltal az argumentáció lényegében az autoritás gyakorlásának formájává és formalitássá válik. Kényesebb kérdés az autoritás és a kényszer/erőszak közötti átmenet, mert abban több s kevesebb közmegegyezés van, hogy a bizalom és tisztelet helyett erőszakkal és félelemmel ténylegesen operáló autoritás megszűnik autoritás lenni, és kényszerré alakul át. A meggyőzés inkább a szimmetrikus viszonylatokban, míg a potenciális kényszer és erőszak az aszimmetrikus viszonylatokban (uralom, főnök-beosztott, tanár-diák) lehet az autoritás alkotó eleme. Az aszimmetrikus viszonylatokban az alárendelt fél eleve tisztában van azzal, hogy a felette álló autoritás hatalmi képességekkel (kényszer, erőszak alkalmazása) és hajlandósággal rendelkezik, és a felettes szubjektumot a hatalmi képességeivel és tulajdonságaival együtt tiszteli. Ha ezt az alárendelték részéről magatartásvárás egészíti ki (a főnök, a tanár stb. tudjon, s ha kell, akarjon is kényszert alkalmazni), a felettes szubjektum tekintélye kifejezetten megrendülhet, ha az alárendelték érzékelik a hatalmi képesség és/vagy hajlandóság hiányát!¹⁸¹ Az autorításban potenciálisan vagy implicite benne rejlő kényszer és erőszak ténylegessége akkor nem erodálja az autoritást, ha – mint az intézményes autoritásnál – az autoritásnak kifejezetten joga van meghatározott körülmények között ténylegesen alkalmazni az erőszakot vagy a kényszert (right to use force). Weldon egyenesen azt állítja, hogy a gyakorolt erőszak és az erőszak gyakorlásának képessége beletartozik abba, amit természetszerűleg értünk autoritás alatt.¹⁸²

Charles Lindholm a karizmát a vezető és vezetettek közötti olyan (kölsönös) viszonylatnak fogja fel, amelyben a karizmatikus személy képes kényszeríteni (compel), és a követőinek ennek megfelelő képességük (capacity) van arra, hogy kényszerítették (compelled) legyenek. A követők engedelmeskedni akarnak a vezetőnek, ragaszkodnak hozzá, és készek bármit megtenni, amit az parancsol, még ölni is. Amikor egy karizmatikus

¹⁷⁹ Innen ered a tekintélyellenes racionalizmus tisztelőinek körében fellelhető tekintélytiszteltet!

¹⁸⁰ Ezzel ellentétben Friedrich abban az értelemben használja az „autoritatív kommunikáció” fogalmát, hogy az „érvelés” az autoritás „racionális faktoraként” jelenik meg. Ezt módszertanilag két úton alapozza meg. Az autoritást leválasztja a kommunikáló személyről, miáltal az autoritás a kommunikáció tulajdonságává válik. Másrészt a meggyőzést (persuasion) mások cselekvésének vagy gondolkodásának befolyásolásaként értelmezi. Friedrich 1958, 36. Ugyanebben a kötetben David Easton, aki a „force” és a „persuasion” között jelöli ki az autoritás státuszát, a meggyőzést a másik magatartásának érvek általi megváltoztatásának tekinti. David Easton: The Perception of Authority and Political Change. In Friedrich 1958, 179.

¹⁸¹ Jones szerint Augustus tekintélye (auctoritas) „mindenütt jelenvaló és ellenállhatatlan volt”: „A consulok és egyéb magistratusok (volt tisztviselők) elfogadták a tanácsát, a senatus pedig engedelmesen meghozta azon senatus consultumokat, amelyeket ő kívánt”. „Augustus hatalma végső soron nem alkotmányos kiváltságaira és nem tekintélyére épült, hanem az adoptáló apjától örökölt légiók hűségére.” Jones 1976, 122. és 124. A latin szavak és kifejezések magyarázatában azonban szó sincs tanácsról: „Auctoritas, hatóság vagy hatósági személy határozata, parancsa vagy felhatalmazása”. Id. mű, 257.

¹⁸² Weldon 1953, 54.

varázssal rendelkező személy belép a terembe, minden fej feléje fordul. Mindenki, aki híján van az ilyen mágikus tulajdonságoknak, közel akar kerülni hozzá, azt akarják, hogy szeresse őket, hogy kivívják figyelmét, hogy megérinthessék. Lindholm mély párhuzamot lát a karizmatikus és a szerelmi viszony között, mert a szerelmesek is mindent megtennének a szeretett személyért.¹⁸³

17. Az autoritás elfogadási elmélete

A hatalom elfogadási elméletének alapváltozata az autoritás Chester Barnardtól ismert elfogadási elmélete (acceptance theory of authority).¹⁸⁴ Barnard szervezetszociológiai vezetéselméletének fundamentuma az a tézis, hogy a vezető autoritása csak akkor legitim, ha az alárendeltek azt mint tényleges autoritást fogadják el. Ezt a vezetéselméletet egy alulról, az alárendeltektől indító („bottom-up”) megközelítésnek is szokás nevezni, mert az autoritás forrása lent, alul (bottom) van, szemben a hagyományos „top-down” megközelítésekkel.

Annak, hogy egy autoritás csak akkor legitim, ha az alárendeltek elfogadják azt, két fontos elméleti következménye van: 1) a vezető autoritása az elfogadottságból származik; 2) az autoritás formális kritériumoknak és ismérveknek megfelelése önmagában elégtelen a legitimitáshoz.

A tényleges (real) autoritás fogalmának értelmét ellentettje, a formális (formal) autoritás fogalma adja meg: a formális szabályok és előírások csak meghatározzák a vezetők jogait és az alárendeltek (főleg engedelmességre vonatkozó) kötelezettségeit¹⁸⁵, de a valóságos (reális) viszonyok azon múlnak, hogy maguk az alárendeltek a valóságban (reálisan) mennyiben engedelmeskednek, illetve fogadják a vezetők utasítási jogait, s tartják magukat formális engedelmességi kötelezettségeikhez.¹⁸⁶

Az elfogadási elmélet két ponton módosítja egyszerűen, de radikálisan az aszimmetrikus autoritásviszonyok ismert képletét, miszerint a vezetőnek joga van utasításokat adni az alárendelteknek, és engedelmességet várni el tőlük: az alárendeltek elfogadják a vezető jogát, hogy utasításokat adjon nekik, és engedelmességet várjon el tőlük! Az elfogadási elmélet erőteljesen hangsúlyozza a „joggal rendelkezni” (having right) és az „alárendeltek által elismert/elfogadott joggal rendelkezni” (having accepted right) közötti,

¹⁸³ Lindholm 1990, 3-8.

¹⁸⁴ Barnard 1968.

¹⁸⁵ Értelemszerűen erős a párhuzam a „formal power” és a „formal authority” között.

¹⁸⁶ Barnard az utasítás „autoritatív” (kötelező) jellegét összeköti a kommunikációval: ha az utasítás nem érthető az alárendelt számára, az nem csak a vezetés mint tevékenység, hanem az autoritás rovására is megy.

autoritáselméletileg rendkívül fontos különbséget. Az elméleti radikalizmus azonban igazából ez után következik: az alárendeltek a vezetőt mint autoritást is elfogadják, illetve a vezetőnek önmagát mint autoritást is el kell fogadtatnia.¹⁸⁷ Az elfogadási elmélet tehát az autoritás két, de egyaránt az alárendeltek körében definiálható forrását határozza meg: a jogok elfogadását és az autoritásként elfogadást. Erre azért van szükség, mert bár a vezetőt az alárendeltek által elismert jogai autoritássá tehetik, az ilyen elismert joggal rendelkező vezetőnek meg kell felelni olyan egyéb, az alárendeltek körében elismert vagy elfogadott kritériumoknak is, amelyek az elismert jog mellett indukálnak engedelmisségi készséget és kötelességtudatot az alárendeltekben: az utasításoknak az alárendeltek szerinti (közös) szervezeti célokat kell szolgálnia; az utasítások végrehajtása során nem sérülhetnek az alárendeltek érdekei.

A vezetői autoritás eme kettősségében természetesen benne rejlik egy potenciális ellentmondás: 1) az elismert joggal rendelkező, ezért engedelmisségi készséggel övezett vezető nem képes megfelelni más, engedelmisségi készséget indukáló kritériumoknak; 2) a vezetőt azért övezi engedelmisségi készség, mert képes megfelelni más, engedelmisségi készséget indukáló kritériumoknak, de nem rendelkezik elismert joggal. Szervezetekben vagy bármilyen autoritásstruktúrában komoly feszültséget okozhat, ha a csak elismert joggal rendelkező vezető alternatívájaként megjelenik olyan valaki, aki megfelel a vezetővel szemben támasztott egyéb elvárásoknak és kritériumoknak, ezért tekintély övezi, s következésképpen az elismert joggal rendelkező vezető iránti engedelmisségi készség erodálódik.

Az elfogadási elméletben az alárendeltek engedelmisségi készsége, ezáltal pedig a vezetők hatalma függ az alárendeltek indifferencia zónáitól: attól, hogy az alárendeltek kinek/minek (nem) hajlandók engedelmeskedni. Az elmélet másik fontos és idevágó terminusa az autoritás alapját képező elfogadási zóna, ami egy olyan sajátos tolerancia kört takar, amelyen belül az alárendeltek hajlandók felfüggeszteni kritikai képességeiket és kérés nélkül elfogadni az utasításokat. Az elfogadási zónát a következők határolják körül: az alárendeltek megértik az utasításokat; hiszik, hogy azok megfelelnek a szervezeti céloknak, és összeegyeztethetők saját személyes érdekeikkel, végül pedig mentálisan és fizikailag képesek (képesnek tartják magukat) végrehajtani az utasításokat. Az autoritás Barnard-féle „bottom-up” koncepciójában tehát az autoritást nem azok határozzák meg, akik utasításokat adnak, hanem az utasítások címzettjei. Mivel az elfogadási elmélet is a forma és tartalom kettősségének azon logikáját követi, amelyben a jog a formával és az engedelmisségi készség

¹⁸⁷ Az elfogadási elméletet ezért nem az autoritást jogon keresztül értelmező koncepcióknál ismertetem részleteiben.

a tartalommal egyenlő, önmagában az elfogadás nem teremt legitimitást, ami a legitimitást az elfogadottsággal azonosító elméletek miatt fontos momentum. Az elfogadás az absztrakt/formális/jogi autoritást csak reális autoritássá, illetve egyáltalában autoritássá teszi¹⁸⁸, tehát a különös társadalmi kontextusnak a jogi formalizmuson túli mozzanataiból kell előállnia a legitimitásnak.

Robert V. Prestus az autoritás Barnardéhoz hasonló koncepciójával állt elő, de – saját értelmezése szerint – szűkítette az egyéneknek az autoritás gyakorlóira gyakorolt befolyását. (Prestus 1960) Lényegesek mégis azok az alapok maradtak, amelyekre az autoritás elfogadása épül. Prestus a saját autoritásértelmezését „tranzakcionálisnak” nevezi, mert minden szervezeti résztvevő, a vezetők és vezetettek egyaránt, aktív szerepet játszik az autoritás definiálásában és elfogad(tat)ásában. Meghatározása szerint az autoritás mások engedelmissége előidézésének képessége. (Capacity to evoke compliance in others.)

¹⁸⁸ Az autoritás más elméleteiben eme ellentmondást a de jure (formálisan-jogi, elvi, deklarált) és de facto (tényleges, valóságos) autoritás fogalmi kettősségében fejezik ki.

III

AZ ELTŰNT AUTORITÁS NYOMÁBAN: HATALOM,
AUTORITÁS ÉS LEGITIMITÁS A KORTÁRS MAGYAR
POLITOLÓGIA ELMÉLETTÖRTÉNETÉBEN

A legitimitás (legitimáció) és különösen az autoritás nagyon sokáig rendkívül alulteoretizált volt, és az autoritást illetően az is maradt a kortárs magyar politológiai szakirodalomban, ami véleményem szerint mindmáig rányomja bélyegét még a magyar politikaelméleti gondolkodásra.

Legitimitás, legitimáció és autoritás alulteoretizáltsága kifejezetten visszavezethető politikai okokra. A kommunista párt totális hatalmának kiépítése 1947-től és a Kádár-rezsim hatalomra kerülése 1956-ban igen súlyos legitimációs problémákat vetett fel, ami miatt a tudományt politikailag kontrolláló rendszer a politikában és tudományban nem csak kerülte a legitimáció témáját, hanem kiiktatta a nyilvános diskurzusok szótárából.¹⁸⁹ A politikaelmélet művelésére hivatott tudományos szocializmus azért sem mutatott érdeklődést a téma iránt, mert a - legitimitást érvénytelenítő - forradalmat és néphatalmat kultiváló marxista-leninista dogmatika logikája alapján a legitimációt a burzsoá és minden meghaladott rendszerek osztályideológiái alá rendelték, és tudományosan értéktelennek tekintették. Lényegében az „ideológia” fogalma váltotta fel - természetesen meghatározott összefüggésekben - a legitimációt.¹⁹⁰ Az uralkodóvá vált marxizmus-leninizmus szótárából is hiányoztak a fogalmak, tehát „citatólogiailag” sem lehetett igazolni alkalmazásukat.¹⁹¹ A tudományos kegyelemdőfést Lukács György adta meg, aki az Ész trónfosztása című művében lesöpörte a tudomány asztaláról Max Weber - és vele a legitim uralom tipológiáját. Az autoritás fogalmának hasonló sors jutott, mert bár Engels az anarchistákkal szemben megvédte a „tekintélyt”¹⁹², és igazolta létjogosultságát, a politikai hatalom mint osztályhatalom és az állam elhalása koncepciója szintúgy értelmetlenné tett minden fogalmi distinkciót hatalom és autoritás között. Habár hosszú folyamat volt, míg a fogalmak a nyilvános társadalmi, politikai

¹⁸⁹ Bayer 1997, 15., 202., 208. Lásd még Balogh 1987, 346-348.

¹⁹⁰ A marxizmusnak a legitimitáshoz való viszonyát frappáns foglalja össze Roger Scruton marxizmus-kritikája: „A marxista ... igyekszik a tekintély eszméjét varázstalanítani, illetve a hatalom realitásával felcserélni. A marxista számára a 'tekintély' mindössze a hatalom ideológiai megjelenítése – egy olyan abszolúttá és megváltozhatatlanná tett, a történelem realitásától időtlen eszmévé vonatkoztatott hatalomé, amelyet a legitimitás hamis aurája vesz körül. A marxista inkább hatalomról beszél, így a politika fókuszába az egyetlen olyan politikai jószágot helyezi, ami tényleg gazdát cserélhet”. „A marxista szerint a 'tekintély' és a 'legitimitás' fogalmak az uralkodó osztály ideológiájához tartozó, az 'uralkodó ideológia' által terjesztett fogalmak, amelyek révén megbecsülést szereznek maguknak.. Ahhoz a hatalmas, öntudatlan mozgáshoz tartoznak, amellyel a hatalom igyekszik átíratni az elismert intézményeket, s mellyel ezen intézmények történelmi mivoltát (ami nem más, mint ezen intézmények változékonysága) leplezik. A történelmi természetesként, a hatalom állandóként jelenik meg. De nehogy hibát vétsünk – mondja a marxista – az egyetlen realitás a hatalom”. Lásd Scruton 2002, 40. Amint azt a legitimációt az ideológiával azonosító – dolgozatomban terjedelmi korlátok miatt mellőzött – koncepciókból is kitetszik, a marxista vagy az abból kibomló posztmarxista politikaelméletben „az ideológia” mint olyan legitimációs funkciója nem azonos a konkrét-empirikus osztályuralmakban empirikusan, de ideológiai céllal használatos legitimáció/legitimitás-fogalommal. Lásd Scruton 2002, 30. és 40.

¹⁹¹ Nem állítom, hogy a „klasszikusok” műveiből ne lehetne rekonstruálni legitimációs elméletet, vagy hogy ők maguk a politikai elemzéseik során ne számoltak volna legitimációs problémákkal, csak azt mondom, hogy terminológiájukban nem játszik szerepet a legitimáció vagy a legitimitás fogalma, amit annak tudok be, hogy a proletárforradalom, a forradalom utáni proletárdiktatúra és a kommunizmus mint az „előtörténetet” követő „igazi történet” koncepciója nem igényelt legitimációelméleti alapokat.

¹⁹² Engels 1969.

és szakmai diskurzusok bevett, „legitim” terminusaivá váltak, áttörést jelentett Max Weber és Jürgen Habermas munkáinak megjelentetése.¹⁹³

A diszciplinárisan egyébként is még csak önállósodás útján járó politikatudománynak a szocialista korszakban történt elsorvasztása és a tudományos szocializmus alá degradálása miatt általában a társadalomtudományok és különösen a társadalomelmélet váltak a magyar politikaelmélet megújulásának motorjaivá a rendszerváltást megelőzően: szociológiai, filozófiai, közgazdasági, jogi és történettudományi munkák sora járult hozzá a téma politológiailag is releváns tárgyalásához.¹⁹⁴

A politológia fokozatos önállósodásával párhuzamosan a hatalom szaktudományos, szakpolitológiai elemzésében úttörő szerepet játszott előbb Samu Mihály, majd Gombár Csaba.¹⁹⁵ Legitimitásnak és legitimációnak a nemzetközi (nyugati) politológiai érdeklődés homlokterébe kerüléséről, s ezáltal komoly szakmai kihívásról Szabó Máté tudósított először.¹⁹⁶ A feledésbe merült művek sorát Görgényi Ferencsel lehetne kezdeni, aki a nyolcvanas évek elején értekezett a legitimációproblematika értelméről és létjogosultságáról.¹⁹⁷ Konrád György és Szelényi Iván legitimációelméleti fejtegetésekkel és utalásokkal átítatott rendszerkritikai elemzése a rendszerváltásig csak szamizdatban és külföldi kiadásban volt elérhető, de olvasóik szemléletére és teoretikus gondolkodására nagy hatást gyakoroltak.¹⁹⁸ Nem úgy Bibó István ide vágó munkái a kényszer- és hatalomelméletekről és a legitimitás elveiről, amelyek elmélettörténetileg ennek ellenére megkerülhetetlenek.¹⁹⁹ Hatalomelméleti kutatásai során Gombár Csaba is a legitimációs problematika felé fordult.²⁰⁰ Szabó Miklós ideológiaelemzése az ideológiák legitimáló funkcióira hívták fel a figyelmet,²⁰¹ majd Szabónak a Konrádhoz és Szelényihez hasonló módon hatást gyakorló, közvetlenül a rendszerváltás előtt legálisan is megjelent kéziratosa munkája a nyolcvanas években elméletileg is megalapozottan és közvetlenül vetette fel a szocialista rendszer – elkendőzött - legitimitásának kérdését.²⁰² Szabó egy különös érdeme volt egy legitimációelméletileg fontos teoretikus, a nemzetiszocializmushoz közel került Carl

¹⁹³ Weber 1970, Habermas 1973.

¹⁹⁴ Bauman 1967, Szűcs 1974 és Szűcs 1984, Kristó 1974, Almási 1980, Wiatr 1980, Ferge 1982, Andics-Rozgonyi 1977, Bene 1970, Peschka 1975, Torgersen 1983.

¹⁹⁵ Samu 1982, Gombár 1982.

¹⁹⁶ Szabó Máté 1980.

¹⁹⁷ Görgényi 1982.

¹⁹⁸ Konrád-Szelényi 1989 (Eredeti kiadás: Konrád György – Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1978.

¹⁹⁹ Bibó 1986 és Bibó 1990b.

²⁰⁰ Gombár 1980a és Gombár 1984.

²⁰¹ Szabó 1978.

²⁰² Szabó Miklós: A legitimáció történelmi alakváltozásai a szocialista országokban. Kézirat, 1983. Legális változata: Szabó 1989.

Schmitt tudományos rehabilitálása. Jóval későbbi magyar kiadása ellenére itt kell megemlítenem Fehér Ferenc, Heller Ágnes és Márkus György először angol nyelven külföldön megjelent, de a korabeli második nyilvánosságban ismertté vált könyvét, amelyben a szerzők viszonylag nagy terjedelemben foglalkoznak a szocialista rendszer legitimációs válságával.²⁰³ Igényes politológiai (s nem politikai) publicisztikáiban Papp Zsolt a nyolcvanas években meghatározó szerepet játszott abban, hogy a legitimáció fogalma bevett szaktudományos terminussá vált, és egyben a szélesebb közgondolkodásban is elterjedt, ezért ilyen irányú munkássága méltatlanul szorult háttérbe napjainkban.²⁰⁴ Ha úgy tetszik, Pappnak sikerült politikailag legitimálni a rendszer hivatalos szóhasználatában politikai okokból került fogalmat. Cs. Kiss Lajos egy kevésbé frekvenciát, de fontos cikke jelezte a fogalomértelmezés (elmélet) egyre fontosabbá válását a fogalom használata mellett.²⁰⁵ A legitimációs deficittel és válsággal küszködő, keletkezése okán „legitimációellenes” rendszer tudomány- és kultúrpolitikája végül azzal adta meg magát, hogy kiadták Max Webernek a legitim uralom tipológiáját is magában foglaló fő művét.²⁰⁶ Kulcsár Kálmán politológiai kézikönyveket megelőlegező politikai és jogszociológiai művében weberi alapokon, a hatalomról és uralomról szóló részfejezeten belül foglalkozott a legitimáció problémájával.²⁰⁷ Deák Dániel az államszocialista rendszer legitimációs elveit a weberi legitimációs elmélet alapján és – egyebek mellett – Konrád és Szelényi műve felhasználásával tárgyalta.²⁰⁸ A rendszerkritikai elméletek képviselőjében Balogh István és Szoboszlai György munkái világították meg legitimációelméletileg is a szocialista rendszer struktúráját.²⁰⁹ Pokol Béla részben a gyakorlati politikai alternatívák kapcsán mutatta be a legitimációelméleti alapokat, ami – mint azt majd kifejtem – legitimációelméleti áttörésnek tekinthető, részben egy steril rendszerelmélet keretein belül nyúlt a témához, Talcott Parsons és Niklas Luhmann munkásságára koncentrálna és először feldolgozva a vonatkozó irodalmat.²¹⁰ Bayer József és Ágh Attila a legitimációs válsággal és konszenzuskényszerrel küszködő szocialista rendszer empirikus elemzéseiben mutatott újat a fogalom elméletileg megalapozott alkalmazásával, illetve – kivált Bayer részéről – értelmezési kísérleteivel.²¹¹ Benkő Zsuzsanna beszédes című áttekintése a nyugatnémet politológiáról, s különösen Claus Offe koncepciójáról a

²⁰³ Fehér 1991.

²⁰⁴ Papp 1987, Papp 1988 és Papp 1989.

²⁰⁵ Cs. Kiss 1985.

²⁰⁶ Weber 1987.

²⁰⁷ Kulcsár 1987.

²⁰⁸ Deák, 1987.

²⁰⁹ Balogh 1987 és Balogh 1990. Szoboszlai 1984, Szoboszlai 1985 és Szoboszlai 1987.

²¹⁰ Pokol 1983, Pokol 1987a, Pokol 1987b. Lásd még a gépirat könyvváltozatát: Pokol 1989.

²¹¹ Bayer 1985, Ágh 1984 és Ágh 1987. Ágh Attila más műveiben is bevett terminussá vált a legitimitás, de különösebb elméleti alapvetés nélkül. Lásd Ágh 1986, Ágh 1989.

legitimációs problematika interdiszciplináris helyét és szerepét erősítette,²¹² és megelőlegezte Claus Offe politikai rendszer és legitimáció összefüggéséről - a szűkebb szakmai irodalomban mérföldkönek számító - tanulmányának megjelenését.²¹³ Offe munkáját megelőzte Niklas Luhmann és Talcott Parsons írásainak válogatása, melyekből már itt ki kell emelnem Parsonsnak a politikai hatalom fogalmáról írt tanulmányát.²¹⁴ Bozóki András a társadalom és a (szocialista) politikai hatalom viszonyából kiindulva alkotott meg egy sajátos legitimációs tipológiát a politikai rendszerekről.²¹⁵ Hankiss Elemér a szocialista rendszer válságának elemzésekor már a legnagyobb természetességgel használta fel a legitimáció kategóriáját, s tárgyalta az „uralkodó elit” önlegitimációját.²¹⁶

Ezen elmélettörténeti előzmények és a politikai változások szerencsés összjátékának köszönhetően Papp Zsolt az 1989-es év kapcsán azt írta, írhatta, hogy az év fogalma: a legitimitás.²¹⁷ A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1990-ben már a „tudományos korszellemnek” megfelelően szentelt kitüntetett figyelmet a legitimáció témájának és Max Weber munkásságának.²¹⁸

A rendszerváltást követően Domenico Fisichella - hiánypótló szerepe miatt különösen értékes - könyve illusztrálta hatalom, autoritás és legitimitás problémakörének a nyugati szakirodalomban honos megközelítéseit.²¹⁹ Nem sokkal ezután Bihari Mihály és Pokol Béla által írt első magyar politológiai tankönyv már külön fejezetekben foglalkozott hatalommal és legitimációval.²²⁰ Haskó Katalin és Hülvely István tankönyvének mindkét kiadásáról azonban megint csak elmondható (volt), hogy súlyához képest nem a kellő terjedelemmel és mélységben nyúlt a témához.²²¹ A politika világába bevezető *Mi a politika?* című tanulmánykötet mindkét kiadása is hasonló hiányosságokkal küszködik.²²² A rendszerváltás empirikus indíttatású, de egyben elméleti igényű elemzései közül kiemelkedik Arató András és Kis János legitimációelméletileg is fontos tanulmánya.²²³

²¹² Benkő 1988.

²¹³ Offe 1989.

²¹⁴ Luhmann 1987 és Parsons 1988.

²¹⁵ Bozóki 1988 és Bozóki 1995.

²¹⁶ Hankiss 1989.

²¹⁷ Papp 1989.

²¹⁸ Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. 1990.

²¹⁹ Fisichella 1991.

²²⁰ Bihari-Pokol 1992.

²²¹ Haskó-Hülvely 1996 és Haskó-Hülvely 2003.

²²² Gyurgyák 2003.

²²³ Arató 1993 és Kis 1993.

A Politikatudományi Szemlében Bayer József akadémiai doktori disszertációjáról szóló vita tekinthető az első példának arra, hogy a magyar politológia képviselői reflektálnak is egymás elméleti teljesítményeire ebben a témakörben.²²⁴

Bayer József és Balázs Zoltán hatalom- és legitimációelméleti monográfiáival²²⁵ nagyjából egy időben Béndek Péter és Huoranszki Ferenc úgy emelték politikai filozófiai munkáikban²²⁶ középpontba az autoritást, hogy egyben módszertani határokat jelöltek meg politikai filozófia és politikatudomány között. Az újabban megjelent államelméleti kézikönyvekben is bevett témává vált az autoritás a legitimáció mellett.²²⁷ A politikai filozófiai és jogelméleti indíttatású államelmélet képviselőiben a Bódig Mátyás és Győrfi Tamás szerkesztette kötet valóságos autoritáselméleti áttörést eredményezett.²²⁸ Az államelmélet élenjáró szerepét erősítette a Takács Péter szerkesztette válogatás, benne Ludwig Adamovich autoritásról írt tanulmányával.²²⁹ Politológiai oldalról Navracsics Tibor az európai uniós paradigmaváltás jegyében elemezte az EU legitimációs problémáit és a vonatkozó koncepciókat,²³⁰ a Gallai Sándor és Török Gábor szerkesztette, klasszikus nyugati mintákat követő politológiai kézikönyvben pedig Lánzi András már a rendszerezett ismeretek formájában és egymással összefüggésben tárgyalta a fogalmakat.²³¹

E rövid áttekintés összefoglalásaként mégis elmondható, hogy a magyar politikatudomány a politikai filozófiához és – főleg - az állam- és jogelmülethez képest le van maradva az autoritás kutatásában. Az aránytalanságokat csak némiképp ellensúlyozza Verner Bogdanor politikatudományi enciklopédiájának magyar kiadása az autoritás és a legitimitás szócikkeivel, valamint Hannah Arendt, Robert A. Dahl könyvei az autoritásról szóló fejezetekkel.²³² Párhuzamosan itt kell rögzítenem Lipset és a Berger-Luckmann szerzőpáros legitimációs szakirodalomban alapműnek számító könyveinek magyar kiadását, amelyek részben képesek ellensúlyozni a Magyarországon szinte domináló Habermas-irodalmat és recepciót.²³³ Külön kell említenem Guglielmo Ferrero és Roger Scruton fontos és hiánypótló munkáit, melyek azonban inkább csak mint eszmetörténeti érdekesség gyakorolnak hatást.²³⁴ Elméleti és módszertani jelentősége miatt kell a kronológiai sorrendtől eltérve szólnom

²²⁴ Vita 1996.

²²⁵ Bayer 1997, Balázs 1998.

²²⁶ Huoranszki 1998, Huoranszki 1999, Béndek 1999.

²²⁷ Takács 1997a és Takács 1997b.

²²⁸ Bódig-Győrfi 2002a és Bódig-Győrfi 2002b.

²²⁹ Takács 2003.

²³⁰ Navracsics 1998.

²³¹ Lánzi 2003a.

²³² Bogdanor 2001, Arendt 1995, Dahl 1995.

²³³ Lipset 1995, Berger-Luckmann 1998.

²³⁴ Scruton 1995, Scruton 2002, Ferrero 2002.

Szigeti Péter e dolgozat megírására is ösztönző, kilencvenes évek első felében megjelent társadalom-, politika- és jogelméleti munkáiról, amelyben a szerző egyebek mellett a társadalom, a legalitás, a legitimitás, az államiság és érvényesség közötti összefüggéseket is boncolgatta.²³⁵

A hatalomról és legitimitásról való politikaelméleti gondolkodásunkat természetesen mindeközben, de már a rendszerváltás előtt is alakították a külföldi (nyugati) szakirodalomra történi kitekintések, külföldi szerzők munkáinak magyarra fordításai és általában az egyes elméletek vagy - némi túlzással - paradigmáknak a receptiói. Példának okáért Max Weber, Jürgen Habermas, Claus Offe, Niklas Luhmann, Talcott Parsons és David Easton koncepciói közvetve vagy közvetlenül már a rendszerváltás előtt is mély gyökeret vertek a magyar politikatudományban.²³⁶ A témáról, hatalomról és legitimitásról, illetve a kettő egymással való kapcsolatáról való politikaelméleti gondolkodás azonban diffúz volt és - szerintem - maradt abban az értelemben, hogy elmaradt az egyes diszciplínák teljesítményeinek szintetizálási kísérlete, és a kevéske, de igen fontos magyar (nyelvű) szakirodalom rendszerezett feldolgozása vagy tudatos alkalmazása. A Bayer József akadémiai doktori disszertációjáról a Politikatudományi Szemlében közreadott vita kivételével a vonatkozó magyar szakirodalomra reflektátlanság jellemző: lényegében nem reagálnak egymás anyagaira.

Szándékom szerint az elmélet- és fogalomtörténet révén egyben – természetesen sajátos - képet kaphatunk egy diszciplína újjászületéséről is. A szimpla felsorolás és áttekintés helyett azonban alapos szövegelemzéssel igyekszem bemutatni nem csak a feldolgozott anyagok hiátusait, hanem a bennük rejlő elméleti lehetőségeket is, amelyek a reflektátlanság miatt kiaknázatlanul maradtak. Véggövegtetése az, hogy a magyar politikatudomány nem jól sáfarkodott sem a saját, sem a többi diszciplína rendelkezésre álló teljesítményével.

Kifejezetten módszertani megfontolások miatt jeleznem kell, hogy külföldi szerzők magyar nyelvű anyagait azért tartottam – különösen elmélettörténeti szempontból - szükségesnek feldolgozni, mert a korszakban külföldi források szabad felhasználása igen korlátozott volt, és az akkor még komoly problémát jelentő nyelvi korlátok miatt is a magyar nyelven megjelent külföldi anyagok kvázi magyar szakirodalomnak számítottak. Emiatt éltem egyes fejezetek címében azzal a megoldással, hogy „magyar (nyelvű) szakirodalom”. A fejezet címében a „kortárs magyar politológia” megfogalmazásával éltem. Kortárs (modern) magyar politológia alatt a nyolcvanas években intézményesedett, a korabeli

²³⁵ Szigeti 1995 és Szigeti 1991. Lásd még Szigeti 2003 és Szigeti-Takács 1998.

²³⁶ Weber 1987, Habermas 1973, Habermas 1982, Easton 1982, Parsons 1985, Offe 1989.

társadalomtudományokból „kidifferenciálódott” politológiát értem, amely akkor még szakmailag egyáltalán nem kötődött az 1948-50 (a tudomány államosítása és totális átalakítása) előtti tudományos teljesítményekhez.²³⁷ A kortárs magyar politológia közvetlen elmélettörténeti előzményei ezért lényegében a hetvenes és nyolcvanas évek tudományos termésében keresendők.

A rendszerváltás előtti elmélettörténetről alkotott képet természetesen árnyalja az, hogy az első időkben – politikai okokból is - magától értetődő volt az absztraktabb, teoretizáló és átfogó koncepciókra törekvő megközelítések túlsúlya, hiszen akkor még a társadalomtudományok feladata volt az is, hogy keresse és kutassa a további szaktudományos elemzések megalapozásához szükséges elméleteket, módszereket és fogalmakat. Ebben a jó értelemben vett úttörőkorszakban ezért egyáltalán nem volt meglepő, ha egy politológus filozófiai szakfolyóiratban publikál a legitimitásról (Szabó Máté) vagy ha jogász-politológusok absztraktabb, de politikaelméletileg releváns társadalomelméleteket interpretálnak és adaptálnak (Pokol Béla). A hatalom és legitimitás témakörének specifikusan szakpolitológiai feldolgozása azonban még hátra volt. Az időközben megjelent politológiai kézikönyvek vagy nem egymásra vonatkoztatva tárgyalták hatalom és legitimitás kérdését (Bihari Mihály és Pokol Béla tankönyvében a "Hatalom és legitimáció" fejezetben Bihari Mihály a hatalomról, Pokol Béla a legitimációról írt.), vagy - az előbb említetthez képes is - nagyon szűk terjedelemben. (Lásd Haskó Katalin és Hülvely István könyvét.)

Terjedelmi korlátok miatt voltam kénytelen lemondani Samu Mihály, Magyar György²³⁸, Szoboszlai György, Konrád György és Szelényi Iván, Fehér Ferenc, Heller Ágnes és Márkus György műveiről készített elemzés bemutatásáról. A dolgozat kereteit feszítette volna szét szintén az autoritással és legitimitással foglalkozó magyar (nyelvű) politikai filozófiai irodalomnak, Robert Paul Wolff, Huoranszki Ferenc, Béndek Péter, Bódig Mátyás és Györfi Tamás munkáinak ismertetése. Nem csak terjedelmi okok és ismertségük miatt maradtak ki Max Weber, Jürgen Habermas, Claus Offe magyar nyelvű munkái, hanem azért is, hogy ezáltal is érzékeltessem a korabeli magyar politológia korlátozott adaptációs készségét, és azt, hogy mennyire nem tudott mit kezdeni önnön produktumaival. Mint látni fogjuk, Zygmunt Bauman, Jerzy Wiatr, Torgersen és Weinstock, Robert K. Merton, Francois Chazel, Domenico Fisichella, Robert A. Dahl és Hannah Arendt magyar megjelent

²³⁷ A tudománytörténeti törésponthoz lásd Romsics 1999, 318-331. és 357-374.; Valuch 2002, 139-140; Huszár 1995. Az 1949-50 előtti magyar teoretikusokhoz való - a kilencvenes évek második felétől jellemző - visszanyúlás és a hagyományteremtés igénye jól nyomon követhető a Politikatudományi Szemle hasábjain.

²³⁸ A „tudományos szocializmuson” belül egyedül Magyar György próbálkozott érdemben a diszciplína politológiasításával. Lásd Magyar 1985.

munkáiban rejlő elméleti tőkével kisebb részben rosszul, de inkább egyáltalán nem gazdálkodtak azok, akik hatalom, autoritás és legitimitás kérdéseivel érdemben foglalkoztak. Ha párhuzamba állítjuk a – kronológiailag – a rendszerváltás előtti „nyugati” hatalom- és autoritás elméleteket a rendszerváltás előtti és utáni magyar politológiai irodalommal, látni fogjuk: általában a magyar szakirodalomra jellemző volt az autoritás (mint hatalom) érthetetlen mellőzése. Annak ellenére, hogy – mint az egyébként a magyar recepciókból is kiderülhetett - a régóta nagy figyelemmel kísért nyugati szakirodalomban hatalom és autoritás (power és authority) megkülönböztetése, valamint a legitimitás autoritásra vonatkoztatása és hatalomelméleti megközelítése evidens volt.

I.SZ. KON ÉS A „MAGYAR” POLITIKAI SZOCIOLÓGIA NAGY ÖREGJEI:
BAUMAN, MILLS ÉS WIATR

A rendszerváltás előtti és utáni magyar politológiai gondolkodásra (konkrétan Bihari Mihályra, Gombár Csabára, Szabó Miklósrá, Szigeti Péterre, Samu Mihályra) közvetve és közvetlenül meghatározó hatást gyakoroltak Zygmunt Bauman és Jerzy Wiatr (politikai) szociológiai művei (Bauman 1967, Wiatr, 1980).²³⁹

A lassacskán meginduló Weber-reneszánsz (Weber 1970) előtt I. Sz. Kon – a kor viszonyait illetően - korrekt művéből (Kon 1967) ismerhették meg az olvasók „a legitim hatalom tiszta típusainak” weberi koncepcióját. A könyv szerint Weber „az uralom, az autoritás (Herrschaft) formáit” osztályozta, mely osztályozás alapkérdése mégis az, hogy „min alapszik az embereknek a fennálló hatalom törvényességébe, legitimitásába vetett hite”.²⁴⁰ (152-153.) Az osztályozás eredménye a „következő séma”: legális, hagyományos és tradicionális autoritás. Kon lényegében szabadon felcserélhetőként kezeli a hatalom, az uralom és az autoritás fogalmait: „Weber megkülönbözteti a hatalom két típusát: 1. az érdekek konstellációján alapuló hatalmat, amely szerinte a formálisan szabad piacon alakul ki, és 2. valamely megállapított autoritástól eredő hatalmat, amely autoritás elosztja az individuum csoportjai közt a parancsolás jogát s az engedelmesség kötelességeit. [Sic!] A hatalom ezen típusát nevezi Weber 'Herrschaft'-nak (uralom, domináció, autoritás). Weber szerint az 'autoritási viszonyoknak' csak egyik aspektusa az a tény, hogy az aktuális parancsokat az engedelmesség tényei követik, legalábbis egy magas százalékban. E viszonyok másik oldalát az az 'értelem' alkotja, amelyet uralmon lévők és uraltak e viszonyoknak tulajdonítanak. Ez az értelem alkotja a 'legitimitást'”. (153.)

²³⁹ Bauman könyve 1964-ben, Wiatr könyve 1977-ben jelent meg először lengyelül. Bauman művének hatalomról szóló részét (76-82. oldalak) beválogatták a Kovács László Imre szerkesztette Politológiai szöveggyűjteménybe is. (Kovács 1995) C. Wright Mills könyvének címét (The Power Elite – A hatalmi elit) jellemző módon fordították félre az „uralkodó osztály” dogmája alapján „Az uralkodó elit”-re.

²⁴⁰ Kon hivatkozása: M. Weber: Soziologie. Weltgeschichtliche Analysen. Politik. Stuttgart, 1959.

Zygmunt Bauman (Bauman 1967) a hatalmat a befolyással azonosító felfogás bemutatásakor (80.) szembeállítja egymással French és Raven hatalomelméletét, valamint Banfield befolyáselméletét²⁴¹:

Hatalom (French és Raven)	Befolyás (Banfield)
<ul style="list-style-type: none"> - "B" meggyőzése arról, hogy „A” megjutalmazhatja őt a helyes magatartásért. - "B" meggyőzése arról, hogy „A” megbüntetheti a helytelen magatartásért. - „B” elfogadja „A”-t vonatkozási rendszerként saját magatartásának értékeléséhez. - „B” meggyőzése arról, hogy „A” illetékes szakember „B” magatartása helyességének megítéléséhez. 	<ul style="list-style-type: none"> - „A” megváltoztatja a választás pillanatában a „B” előtt álló alternatívák tartalmát. - „B” meggyőzése arról, hogy köteles engedelmeskedni „A”-nak. - „B” ki akarja vívni „A” meglegedését azzal, hogy A követelményei szerint jár el. - „A” ésszerű rábeszélése, amely megváltoztatja „B” információkészletét az előtte álló alternatívákról. - „A” ideológiai rábeszélése, amely megváltoztatja „B” elképzelését az előtte álló alternatívákról.

Mindkét felsorolásban vannak autoritáselméletileg fontos elemek: B elfogadja A-t vonatkozási rendszerként saját magatartásának értékeléséhez; B meggyőzése arról, hogy A illetékes szakember B magatartása helyességének megítéléséhez; B meggyőzése arról, hogy köteles engedelmeskedni A-nak; B ki akarja vívni A melegedését azzal, hogy A követelményei szerint jár el.

Bauman maga is előállt, Engels nyomán, egy sajátos befolyáselmélettel, amely szerint ahhoz hogy a hatalom hatékony eszköz legyen, a befolyásoló fél manipulálja a befolyásolt fél helyzetét. „Az ilyen manipulálásnak általában három formája különböztethető meg, vagyis három módon lehet a konfliktusban levő feleket arra készíteni, hogy engedelmeskedjenek a hatalom döntéseinek”: a) kényszer, b) javakkal való manipuláció, c) tekintély. (89.) Bauman szükségesnek tartja bírálni Weber, ezért emlékeztet „a tekintély másodlagos jellegére a kényszerhez és a javakkal való manipulációhoz viszonyítva”. Ezt az állítását azonban némiképpen ellensúlyozza az értékrendszerek – pragmatikus - társadalmi szerepéről mondottak: „(a) megindokolja az adott osztály uralmát, (b) ellátja a tartós uralomhoz szükséges tekintéllyel, és ily módon (c) tartósítja és állandóan megújítja az osztályuralmat”. (308.)

²⁴¹ Lásd még French-Raven 1959, 155-6. Bauman hivatkozása még: Edward C. Banfield: Political Influence. Glencoe 1961. Bauman könyvének releváns részlete megtalálható: Kovács 1995, 32-7.

A tekintélyről bő fél oldalon írottakat a Baumant forrásként használó szerzők érthetetlenül hagyták figyelmen kívül:

„Keletkezését tekintve a tekintély olyan tartós nyom az érintettek gondolkodásmódjában és lelkivilágában, amelyet a kényszernek és a javakkal való manipulációnak a hatalmi szervek részéről történő tartós alkalmazása idéz elő (sic!), bár az egyes egyének nem szükségszerűen rendelik alá magukat a hatalom döntéseinek, mert félnek a fizikai büntetéstől, vagy anyagi, illetve presztízselőnyöket kívánnak elérni; ellenkezőleg, a hatalom tekintélyét tisztelő egyének engedelmességüket általában másképpen indokolják: a nézetek megegyezésére, a lojalításra stb. hivatkoznak. Ha csak félelem következtében vagy haszonvágyból engedelmeskednek a hatalom döntéseinek, ez inkább a hatalmi szerv csekély tekintélyét biztosítja. Amikor a tekintélyről beszélünk, célszerű megkülönböztetni a hatalom tekintélyét általában és egy konkrét hatalmi szerv tekintélyét. Az előbbi összehasonlíthatatlanul tartósabb és mélyebb, s egy felsőbb hatalomnak a különböző emberi közösségekben való több ezer éves léte és működése ültette el. Nemcsak a konkrét hatalmi szerv aktív híveire terjed ki, hanem a közösségnek azokra a tagjaira is, akik a konkrét hatalmi szerv konkrét döntéseivel nincsenek ugyan megelégedve, de engedelmeskednek döntéseinek, mert azok a 'hatalomtól' származnak, mert a hatalom döntései, amelyeknek 'a dolgok természete folytán' engedelmeskedni kell. [Sic!] Kétségtelenül innen ered minden új hatalmi szerv ama törekvése, hogy a társadalom elismerje a legális hatalom megtestesítőjének, és ily módon – mivel mint konkrét hatalmi szervnek még nincs saját tekintélye – élvezze a tekintélynek a társadalmi hagyományban összegyűjtött tőkéjét, amellyel az 'általában vett hatalom' – vagyis a közösség tagjaira nézve kötelező döntések meghozatalának az adott kultúrában intézményesített rendje – rendelkezik.” (89-90)

Bauman megállapításában, miszerint minden új hatalmi szerv arra törekszik, hogy a társadalom elismerje a legális hatalom megtestesítőjének, mivel mint konkrét hatalmi szervnek még nincs saját tekintélye, egybecsusszan két – konkrét esetben akár összetartozó – probléma: a tekintéllyel nem rendelkező hatalmi szubjektum tekintélyteremtése és legitimál(ód)ása. A legális hatalom megtestesítőjének való elismertetése először is legitimációs probléma, és függ attól, hogy egy konkrét társadalom vagy kultúra mit tekint a legális/legitim hatalom kontinuitása kritériumának. Az való igaz, hogy ha egy új és tekintéllyel nem rendelkező hatalmi szervnek sikerül a társadalommal elismertetnie magát a legális hatalom megtestesítőjének, az a tekintély forrása lehet, vagy tekintélyt teremthet, amennyiben a legális hatalom mint olyan tekintélynek örvend, de ez a tekintély nem azonos a tekintélynek a társadalmi hagyományban összegyűjtött tőkéjével.

A tekintélynek a társadalmi hagyományban összegyűjtött tőkéje, amellyel a közösség tagjaira nézve kötelező döntések meghozatalának az adott kultúrában intézményesített rendje (általában vett hatalom) rendelkezik, vezet el bennünket – folytatja Bauman – a döntésmeghozatal rendjének 'intézményesítése' rendjéhez. A döntés intézményesítése és az intézményesített döntésnek engedelmeskedés tehát az autoritás problémájaként vetődik fel Baumannál is. A hatalomra vonatkozó definíciókban használt intézményesítés (institucionalizálás) kifejezését lényegében két problémára terjeszti ki Bauman:

- a) Mi módon alapozzák meg a hatalom szuverén voltának társadalmi elfogadását, vagyis mi módon jogosítják fel olyan döntések kiadására, amelyeknek az uralkodó kulturális normák értelmében engedelmeskedni kell. Más szóval: milyen módon gyökeresedik meg a társadalmi tudatban a hatalom tekintélye?
- b) A döntéshozatal intézményesített rendje, amely magában foglalja a döntések meghozatalának az adott rendszerben megállapított szabályzatát is, amely meghatározza, hogy milyen döntések tekinthetők az e szerephez megfelelő hatáskörrel rendelkező hatalmi szerv döntéseinek. Ez a hatalomnak talán egyetlen olyan aspektusa, amely tisztán 'jogi' szempontból elemezhető. (90.)

A hatalom mint autoritás fogalma Bauman megközelítéséből mindenekelőtt úgy rekonstruálható, hogy a „mi/milyen módon” kezdetű empirikus szociológiai problematikát zárójelbe tesszük, és Bauman kérdését állításokká alakítjuk át:

- a) Megalapozzák a hatalom szuverén voltának társadalmi elfogadását, vagyis feljogosítják olyan döntések kiadására, amelyeknek az uralkodó kulturális normák értelmében engedelmeskedni kell. Más szóval: meggyökeresedik a társadalmi tudatban a hatalom tekintélye.
- b) A döntéshozatal rendjének intézményesítése során megállapítják a döntések meghozatalának „tisztán jogi” szabályzatát az adott rendszerben, amely egyben meghatározza, hogy milyen döntések tekinthetők az e szerephez megfelelő hatáskörrel rendelkező hatalmi szerv döntéseinek.

Az autoritás rekonstrukcióját azzal kell kiegészítenem, hogy „az uralkodó kulturális normák” tartalmazhatnak „általában” vett hatalomra, tekintélyre, és a hatalom tekintélyére, tiszteletére stb., valamint konkrét hatalmi berendezkedésekre, intézményekre, szervekre, szereplőkre, azok tekintélyére és tekintélyük tiszteletére vonatkozó normákat is!

Az „általában vett hatalom” vezet el Baumant az intézményesítéshez, a hatalom elfogadtatásához és feljogosításához, ezen keresztül pedig Max Weber legitimációs elméletéhez. Azt írja, hogy a hatalom tekintélyének a társadalmi tudatban való

meggyökeresedésének módját annak idején Max Weber osztályozta, aki megkülönböztette a tradicionális, a karizmatikus és legális hatalmat. (Sic!)²⁴² Bauman számomra elméletileg rendkívül rokonszenves megfogalmazása szerint a tradicionális hatalom „azon a meggyőződésen alapul, hogy egy konkrét személynek öröklött joga van más embereket kötelező döntések kiadására”: „ilyen például a törzsfőnök vagy az öröklés útján trónra jutott király joga”. Legális az a hatalom, folytatja, „amelynek szuverenitás jogi előírás, például az alkotmány elfogadásán alapul, amely szerint a valamilyen módon megválasztott szervnek lehetősége van az egész társadalomra nézve kötelező döntések kiadására”. Jellegénél fogva a karizmatikus uralmat Bauman nem interpretálja a jog és a kötelező döntés fogalmainak segítségével, de erre a hatalomra is érvényes az a megállapítása, hogy Weber egyrészt „azokat a módokat kívánta osztályozni, ahogyan a hatalom jogosultságát megindokolják”, másrészt „azokat az alapvető társadalmi mechanizmusokat”, „amelyek segítségével ténylegesen elérik, hogy az alárendeltek engedelmeskedjenek ezekkel a jogokkal szemben”! (90-91.)

C. Wright Mills (Mills 1972) az autoritást a hatalom pozíciókhoz kapcsolt és az engedelmeskedők hite által igazolt formájának tekintette a kényszer és a manipuláció mellett. Mills leírásában a hivatali tisztségek birtokosai „személy szerint nem képviselnek semmiféle hatalmat [authority], hanem azt az általuk elfoglalt hivatalra ruházott tekintély [authority] erejénél fogva gyakorolják (238.)²⁴³ A hatalmi tisztségek és az alárendelt nép viszonylatában „a hatósági tekintély, fogalmánál fogva, nyíltan gyakorolt hatalmat jelent, annak az alárendelt népesség többé-kevésbé 'önként' engedelmeskedik”. a „klasszikus demokrácia ideálja” szerint „a formális tekintély magában a népben gyökerezik, képviselői a nép kreatúrái, s a nép akkor vonja meg tőlük a hatalmat, amikor akarja”. (324.) Funkciója szerint a presztízs „támogatja a hatalmat, tekintéllyé [authority] alakítja át, s megvédi a társadalom bizalmatlansága ellen”. (92.) Jól látható, hogy Mills révén már a hetvenes évek elején megjelent Magyarországon, de parlagon maradt az autoritás transzformációs felfogása.

Jerzy Wiatrnak a politika és az ideológia kérdéseivel foglalkozó könyve (Wiatr 1969) előfutára a legitimitást az ideológiával azonosító vagy arra visszavezető – s dolgozatomban később sorra kerülő - legitimitációs koncepcióknak. Legitimitációs toposzként jelenik meg az ideológia következő értelmezése: meghatározott társadalmi csoportokat [például hatalmi-uralkodókat – L.T.] szolgáló, ezek tevékenységét [hatalom vagy uralom gyakorlását – L.T.] szolgáló, ezek tevékenységének megalapozását és igazolását alkotó nézetek és

²⁴² A szerkesztőség jelzi is, hogy Weber az uralom (Herrschaft) kifejezést használta „e módok jelölésére”.

²⁴³ Az angol eredetiben: „Those who occupy these offices (...), personally, have no authority: the authority they wield is vested in the offices they occupy”.

meggyőződések komplexuma. (239.) Harmonikusan illeszkedik ehhez Antonio Gramsci felfogása az államról: „az állam ... azon gyakorlati és elméleti tevékenység különböző területeinek az összekapcsolása, amelynek segítségével az uralkodó osztály nemcsak igazolja és fenntartja hatalmát, hanem ehhez megnyeri a kormányzottak aktív beleegyezését is”. (251.) Mivel Wiatr szerint az ideológia komplexuma tartalmazza a világról alkotott értékítéleteket is, a társadalmi viszonyok értékeléséről írottak az elfogadás és az érvényesség terminusán keresztül kapcsolódik Gramsci felfogásához: „A fennálló társadalmi rendszer elfogadása többek között azon erkölcsi normáknak elfogadását – mi több: örök érvényű elv rangjára emelését – jelenti, amelyek visszatükrözik az adott rendszerre jellemző társadalmi viszonyokat és elősegítik ezek fennmaradását”. (254.)

Jerzy Wiatr politikai szociológiai művében (Wiatr 1980) található hatalomdefiníciónak érdekessége, hogy a valaki fölötti, „legáltalánosabb értelemben” vett hatalom valójában legitimációs és autoritáselméleti kontextusban jelenik meg úgy, hogy sem az autoritás, sem a legitimáció fogalma nem kerül terítékre: „Jánosnak hatalma van Péter fölött mindenkor – és csakis akkor, ha az abban a társadalomban hatályos normák szerint, melyhez János és Péter tartozik, Jánosnak joga van parancsot adni Péternek, és Péter köteles engedelmeskedni János parancsainak”. (146.) Wiatr tömör definíciója szerint: „A hatalom a parancsolás lehetősége [sic!] olyan feltételek között, amikor az, akinek a parancs szól, köteles engedelmeskedni”. (147.) Utóbbi meghatározásban Wiatr elhagyja a hatályos társadalmi normákat, ami – bizonyos legitimációelméletek szerint – legitimmé tenné a hatalmat, és a jogtól, ami meg autoritáselméletileg autoritássá tenné a hatalmat. Az engedelmesség kötelessége már felfogható úgyis, hogy nem a hatályos normák, hanem a parancsoló szubjektum kötelezi engedelmességre a másik felet, a „lehetőség” meg olyan körülményekre vagy feltételekre utalhat, amelyek sikeresé tehetik a parancsadást. Wiatr mintha érezné a legitimáció- és autoritáselméleti logika okozta elméleti zavarokat, amikor korrigálja magát. „A parancsadás azonban önmagában még nem ad elégséges alapot ahhoz, hogy hatalmi viszony fennállásáról beszéljünk. Ehhez még az a megalapozott bizonyosság is szükséges, hogy a parancsot teljesítik.” (147.) Wiatr nem kívánja azt állítani, hogy „mindenki, aki az adott társadalomban uralkodó normákkal megegyező utasításokat ad ki, hatalommal is rendelkezik, hiszen előfordulhat, hogy a hatalom a parancsok tömeges, általános nem-teljesítése folytán már fikcióvá vált”. Wiatrt az terelte az önkorrekcióra, hogy a hatalmat a befolyással és a tanáccsal szemben is meghatározta, mi által meg kellett állapítania, hogy ezekből „hiányzik a parancs és az engedelmesség eleme, azaz nincs jelen a hatalom mozzanata sem”. (147.)

Wiatr itt kimondatlanul szakít parancs-engedelmisségi viszonyral az uralmat definiáló hagyománnyal, pedig máshol használja a „hatalom mint mások feletti uralom” fogalmát. (264.) Max Weber politikai szociológiájának ismertetésekor is homlokegyenest más képet kap az olvasó hatalomról és uralomról. A terminusok weberi értelmezése szerint, írja, az uralom „magában foglalja a parancskiadás (utasítás) lehetőségét, nem csupán – mint a gazdasági hatalom esetében – azt a döntő túlsúlyt, amely felhasználható a saját akarat érvényesítésére”. „Az uralom tehát olyan viszony az uralmon levő és a kormányzott (úr és alattvaló) között, amelyben az előbbinek módjában áll kötelező erejű parancsok (utasítások) útján keresztülvinni saját akaratát” (85.) Wiatr itt a hatalom legitimitációját értékaspektusnak és kulturális aspektusnak írja le (84.), és úgy értelmezi Weber uralomelméletét, hogy az erőszak önmagában nem elegendő az uralmi rendszer létrejöttéhez és tartós működéséhez: „Ehhez meghatározott értékekre és meggyőződésekre is szükség van, ezen nyugszik a kormányzottaknak az uralom gyakorlóival szembeni engedelmissége”. (85.)

Mivel a parancs, mint a hatalmi viszony kulcseleme, így felértékelődik, a parancs teljesítése vagy a parancsnak való engedelmisség is magáról értetődően kerül előtérbe („Hatalom nem létezhet az iránta tanúsított engedelmisség nélkül”), utána azonban hiába mondja, hogy „de ez az engedelmisség is viszonylagos jelenség”, mert nem kérdez rá az engedelmisség motívumaira. Nem számol azzal sem, hogy a parancsolás „lehetősége” és a parancsnak való engedelmisség már következménye annak, ami hatalommá teszi a parancsoló szubjektumot. Tehát nem feltétlenül a parancs teljesítése vagy végrehajtása teszi a parancsolót hatalommá, vagy egy társadalmi viszonyt hatalmi viszonyrá, minthogy az engedelmisség kiváltó oka éppen az, hogy hatalommal rendelkezik a parancsoló szubjektum, és a hatalommal parancsolást megelőzően rendelkezés révén kikényszerítheti az engedelmisséget. Wiatr végső definíciója ezért igencsak bizonytalan alapokon áll: „Jánosnak olyan mértékben van hatalma Péter fölött, amilyen mértékben Péter végrehajtja János parancsait”. Elég csak annyit jelezni, hogy Péternek érdekében állhat akkor is végrehajtani János parancsait, amikor az nincs abban a helyzetben, vagy nincs rá lehetősége, hogy kikényszerítse a parancs végrehajtását, ha Péter nem akarja végrehajtani a parancsot. Az engedelmisség (parancsvégrehajtás) mértékének definitív szerepét nem kérdőjelezem meg, hiszen kritikus észrevételekre is vonatkozatható: Jánosnak olyan mértékben van hatalma Péter fölött, amilyen mértékben képes rákényszeríteni Péterre a parancs végrehajtását akkor, ha Péter nem hajlandó engedelmeskedni. Wiatr itt meg mintha hatalomelméleti zavarokra érezne rá ösztönösen, amikor a rabló és áldozata közötti szituációra hivatkozik, hogy a már jelzett normatív megszorítással” pontosítsa meghatározását. Nem akarja hatalomnak nevezni azt, amikor „a rabló fegyverrel kényszeríti

rá áldozatát, hogy adja át pénzét vagy egyéb tárgyait, illetve valamilyen módon alkalmazkodjon az ő akaratához”. Wiatr érdekes módon úgy látja, hogy ez a helyzet „egyik elemében” közös a hatalomgyakorlás szituációjával: „valaki parancsot ad valakinek, szankcióval fenyegetve meg azt a parancs megtagadása esetére, és megalapozottan számíthat arra, hogy parancsát teljesítik”. (148.) Wiatr tehát szankciót és a fenyegetést, valamint a parancs megtagadását úgy nem sorolta a hatalom vagy a hatalmi viszony definitív elemei közé, hogy a hatalomgyakorlás szinte megkerülhetetlen elemeinek tüntette fel azokat. A továbbiakban mégsem tisztázza fogalmilag az így bemutatott hatalomgyakorlásnak a tőle gyökeresen eltérő módon meghatározott hatalomhoz való viszonyát, noha utóbb azt írja, hogy „a szervezett kényszer ... a hatalomgyakorlás alapja”! (151.) A rabló-hasonlat azért sem igazán jó, mert a weberi uralomelmélet ismertetésekor a tradicionális uralom egyik típusáról, a szultanizmusról az derült ki előzőleg, hogy „sokkal inkább az alattvalók kikényszerített engedelmességére, mintsem a tradicionális hatalom törvényességébe vetett hitre” alapozódik! (86.) Wiatr azzal a burkolt legitimációelméleti megoldással vágja ki magát, hogy „a rabló és áldozata közötti viszony nincs összhangban az abban a társadalomban érvényes normákkal, amelyekhez tartoznak”. Mivel a hatalom normatív megalapozásának - a kényszerrel, szankcióval, fenyegetéssel stb. szemben – definitív jelentősége van, Wiatr megintcsak legitimáció- és autoritáselméleti kontextusban bontja végül négy elemre a hatalomról adott „általános” definícióját: 1) A hatalmi viszonyban legalább két partner van jelen; 2) A hatalom gyakorlója parancsot ad ki, azaz kifejezi akaratát, aki fölött a hatalmat gyakorolja, és szankcióval fenyegeti az így kinyilvánított akarattal nem egyező magatartása esetére; 3) Az, aki fölött hatalmat gyakorolnak, engedelmeskedik a hatalomgyakorló parancsának, azaz annak parancsban kifejezett akarataival egyező magatartást tanúsít; 4) Társadalmi normák szabják meg, hogy a parancsadónak joga van parancsokat adni, akire pedig a parancsok vonatkoznak, köteles engedelmeskedni azoknak. (148-9.)

Ebből a részletezésből is kitetszik, hogy Wiatr kulcsfontosságú problémákkal nem szembesült: az, akire a „parancsok vonatkoznak”, miért is engedelmeskedik? Azért, mert a parancsadónak joga van parancsokat adni neki? Azért, mert ő elismeri a parancsadó jogát a parancsolásra? Azért, mert ő is úgy érzi, hogy köteles engedelmeskedni? Azért, mert hatalmat gyakorolnak fölötté? Vagy, mert szankcióval fenyegetik? Wiatr politikai szociológiájában Weber – Wiatr által koncepcionálisan lényegében nem bírált – uralomelmélete az uralkodó engedelmességhez való joga az uralom legitimációs mozzanata. Ha Weber uralomelméletét a Wiatr által interpretált formában elfogadjuk, akkor a parancsadónak a társadalmi normák által

megszabott parancsadási joga nem hatalommá, hanem legitim uralommá teszi a parancsadó és az engedelmeskedő közötti viszonyt.

VEZETÉSTUDOMÁNY ÉS SZERVEZETSZOCIOLÓGIA A HETVENES ÉVEKBEN: BENE LÁSZLÓ, ANDICS JENŐ ÉS ROZGONYI TAMÁS, TORGERSEN ÉS WEINSTOCK

A magyar vezetéstudományi irodalomban úttörőnek számított Bene László vaskos, több mint ötszázoldalas vezetéstudományi monográfiája. (Bene 1970). Bene a vezetési típusok és vezetési formák című alfejezetben külön tárgyalta a tekintély és felelősség kérdését. „A tekintély és a felelősség több a formánál és több a vezető személyi tulajdonságánál – nélkülük nincs vezetés, megszületésük pedig szorosan összefügg a szervezet felépítésével, szervezeten kívül pedig nem lehetséges. A tekintély a vezetés társadalmi hatékonyságának alapja, amit ideális esetben a társadalmi elfogadás támaszt alá, vagy a már meglévő hatalom ténye adja a forrást. Eszerint van dolgunk a személyiség adottságaiból sugárzó személyi tekintéllyel szemben azzal a formális tekintéllyel, ami az utasítások, parancsok kiosztásának mellékterméke. Míg az utóbbi engedelmisséget követel, az előbbi együttműködésre számít.” (39-40.) Bene nem definiálja a tekintély fogalmát, de jelentőségét indirekte azzal hangsúlyozza, hogy a hatalom ténye önmagában nem biztosítja a vezetés hatékonyságát! A munka úttörő voltát jelzi némi terminológiai zavar is: a tekintély mellett használja az „auktoritás”, valamint a „puvoár” fogalmát! (Sic!) Az auktoritással rendelkező vezetőnek joga van feladatot kiróni a szervezet tagjaira, utasítást adhat ki, előírhat kötelességeket, megszabhat normákat. A vezetők és vezetettek közti viták eldöntésére jogi keretek állnak nyitva. (Jogilag szabályozott konfliktuskezelés.) A vezetők hatalma elvben "egyoldalú" lehet, de "ahogy az állam a nyílt abszolutizmustól távolodik, úgy halad a szervezetek vezetése a konstitucionalizálódás felé". (47.) Bene a szervezetek "belső harmonizálása" címszó alatt tárgyalja az "Auktoritás és befolyásolás" kérdését: "A döntések és tervek a szervezeti tagok tetszésével vagy nemtetszésével találkoznak, az ezzel való számolás a hatáskörrel való élni tudás lényege". Az auktoritást azonban nem szűkíti le a hatáskörre (és jogkörre) és a hierarchikus beosztásra: "nemcsak a vezető személyéhez, hanem a vezetés tényéhez tapad". "Az auktoritás a vezetéssel együtt jár; a befolyásolás módját, egyének vagy csoportok viselkedésének szabályozását jelenti." A szerző arra int, hogy a vezető mások viselkedését "ne önkényesen próbálja determinálni", mert "az alkalmazható szankció mértékétől függően alakuló szervezeti közönybe ütközik és a szervezetet csak kis hatásfokkal, a vezetési energia tetemes entrópiájával lesz képes működtetni". A célracionális vezetés pragmatikus képességéről van szó, mely képesség kinyilvánításának, megnyilvánulásának egyik legfontosabb eszköze a meggyőzés általi motiválás. Ezt a

pragmatikus természetű képességet frappánsan - és talán a régebbi szakirodalom hatására - "vezetői puvoár"-nak nevezi: "A milióhoz való alkalmazkodás a környezettel szemben bizonyos puvoár gyakorlását teszi szükségessé. A szervezetet jogokkal kell ellátni, puvoár gyakorlására kell felhatalmazni, másrészt köteleességeket kell rá róni, külső puvoárokkal szemben lojalitást kell tőle elvárni. A szervezeti puvoár a szervezet és a környezet egymásra hatásának kölcsönösségéből ered." (276-7.) "A szervezeten belüli hatalom azt jelenti, hogy a vezetés ennyiben képes a szervezet tagjait és dologi javait a kitűzött célok irányában mozgatni, ennyiben képes a személyes és tárgyi forrásokat aktivizálni, vagyis ennyiben tud társadalmi rendeltetésének megfelelni." (291.) A vezető hatalma "abból a pozícióból ered, amit a szervezet elismer. (292.) "A hatalmat társadalmilag elismertté kell tenni. Nem helyezhető minden további nélkül a szervezet fölé, elismerése csak számos faktor kombinált hatásának lehet az eredménye. Feltétlenül kapcsolatban van az emberek motiválásával, azzal a hatással, aminek révén hajlandók mások befolyását elfogadni." (293.) A vezető számára kihívást jelentő konfliktus elkerülése vagy megelőzése megköveteli "a hatalom precíz lokalizálását és kielégítő szervezeti legitimizálását". (293.) A döntés hatékonyságának egy sajátos dimenziója az akceptábilítás, a vezetettek általi elfogadhatóság, amelynek garanciája az érdekeltek egyetértése, beleegyezése, megelégedettsége. (308.) "A döntés joga és kötelessége a vezetésnél fogva hárul a vezetőre, de nem személyi hatalmából ered." A döntés a mindenkori vezetést illeti, a döntéshozatal gyakorlati bonyolítása és a vezetéstechnika felveti a vezetői auktoritás szétesztését, ami stabilitást követel meg. (516.) Kérdés azonban a döntésre jogosult és kötelezett vezető befolyási területe, tartománya, amit ismerniük kell, amely kontroll alatt tartható, és tisztában vannak azzal, mi esik kívül a befolyásolhatóság zónáján. (510.) A vezetésnek arra kell törekednie, hogy a végrehajtásban érdekeltekkel elfogadtassa a döntéseit, hogy azt a sajátjukénak érezzék, és számolnia kell azokkal is, akikre a döntés hatással van. "A vezetés a rendelkezéseit az elfogadhatóság zónáján belül adja ki, auktoritását nem abszolutizálhatja, számolnia kell az auktoritást korlátozó tényezőkkel, a megszokással, az interperszonális relációk természetével, a társadalmi normákkal, a jogrenddel, de nem kevésbé az egyes individuumok szervezeten belüli perspektívájával is. A vezetésnek konformmá kell válnia az elvárható engedelmesség struktúrájával, hogy a szervezeti tagságra való ráhatás mindenkor adekvát legyen a lehetőségekkel. A rendelkezések elfogadhatósági zónáját az alkalmazható szankciók, az érdekelt individuumok társadalmi státusza és a döntés, illetve a szervezeti cél fontossága határolja körül. Az elvárható engedelmesség ezen a zónán belül esik, nem jelent hát minden döntéssel szemben feltétlen engedelmességet pusztán azért, mert a vezetés adta ki. A maradéktalan engedelmesség olyan

passzív állapot, ami a szervezetet életképtelenné merevíti." Alternatívája az elvárható és a feltétlen engedelmesség helyes aránya. (520.) "A döntési hatás anyagi alapja az eszközök feletti rendelkezés joga, ami a hatáskörök racionális elhatárolásának lényeges szervezeti követelménye, és azt jelenti, hogy a vezetői köteleességek köre fedje a rendelkezési jogok körét, vagyis amiben a vezető dönteni illetékes, legyen illetékes rendelkezni is, a funkciójával járó jogokhoz tapadjon hozzá felelőssége is." (307.) "Az elfoglalt pozíció hatalommal jár, így a pozíció az egyénnek is nagyobb kapacitást nyújt arra, hogy másokat befolyásoljon (...) Nem indifferens, hogy a vezetők a nekik jutó hatalmat hogyan gyakorolják. Ha a hatalommal élés jól meghatározott módszereken nyugszik, hatékonysága valójában nagyobb lesz és jobban ellent tud állni a körülmények alakulásának. A hatalom gyakorlásának jól megválasztott módszere erősítően hat vissza a hatalom alapjaira." (292.) "A hatalmhordozók relációjukat úgy törekszenek alakítani, hogy hierarchikus struktúrába szerveződjenek, szervezeti helyzetük tehát ne szoruljon pusztán interperszonális kapcsolataikra. A hierarchiában magasabban állónak, nevezetesen a felettesnek joga van disziplináris előírások és stimulációk alapján szankciókat gyakorolni." (292.) Hatalma formális és informális vezetőknek egyaránt lehet. Minthogy a hatalom individualizálva van, ember és ember közötti relációt jelent. A hatalom, a hatáskör vagy tekintély interperszonális és aszimmetrikus reláció, annak ellenére, hogy nem zárható ki a viszontbefolyásolás. A specializálódás megosztja és radikalizálja a hatalmat. A specializálódás csökkenti a hierarchikus szintek közötti távolságot, mert a hatalom és hatáskör túlzott centralizálása kockázattal járna együtt. A különböző funkciók túlságosan bonyolultak és ellentmondanak a közvetlenül egy kézből irányításnak. A funkcióknak a specializálódás miatt megosztása ezért a hatalom és hatáskör megosztásával jár együtt, azért anakronisztikussá tesz minden abszolút hatalmat. Ez a "vezetői puvoár", mint a viselkedésbefolyásolás módja és repertoárja, ad értelmet a - hatáskörrel nem azonosítható - vezetői auktoritásnak, ugyanis az auktoritás a "hierarchikus beosztással" sem azonos. A vezetői puvoár "elsősorban a döntéshozatalra orientált és mások viselkedését a kívánt irányba rendeli", de ezzel együtt a vezetés "nem fedi feltétlenül a hierarchia formalizált mechanizmusát, hanem a szervezeti erővonalak mentén oszlik meg".

Ennek a koncepciónak elsőre van egy olyan olvasata, hogy az auktoritások a jog- és hatáskörökhöz hasonlóan oszlanak el a szervezeten belül, tehát a jog- és hatáskörök és birtoklásuk nem merítik ki az auktoritás fogalmát, illetve az auktoritás az ilyen jog- és hatásköröktől független valami. Bene László azonban jó érzékkel kapcsolja össze a jog- és hatásköröket az auktoritás fogalmával úgy, hogy a kettőt továbbra sem lehet azonosítani, viszont az auktoritás nem is maguknak a jog- és hatáskörök, hanem a jog- és hatásköröket

betöltő vezetés attribútuma lesz! "Csak a formális auktoritás merev sémájára támaszkodva nem lehet vezetni, nem lehet jó hatásfokkal valóra válttatni. Számolni kell az egyének és csoportok viselkedését orientáló szervezeten belüli, de a formális hierarchián kívüli befolyásokkal is. Helytelen lenne tehát, ha abszolút antitézisként provokálnánk a formális is informális auktoritást. Valójában kettőjük interdependenciájával van dolgunk, az elismert vezetésnek tulajdonítva a *primum movens* impulzusát."

A formális és informális auktoritás eme kettőssége a szöveg alapján megenged egy olyan értelmezést, hogy a "formális" auktoritást az "elismert" (értsd: jog- és hatáskörökkel intézményesített, s mint ilyen elfogadott) vezetéssel azonosítsuk, és hogy az "informális" auktoritást ne csak - tekintélyen vagy tiszteleten alapuló - informális viselkedésbefolyásolásnak fogjuk fel, hanem egyszerre informális viselkedésbefolyásolásnak és vezetésnek. Olyanfajta vezetésnek, amely - természetesen - jog- és hatáskörökkel nem intézményesített, s mint ilyen nem elfogadott vagy nem elismert, de a formális vezető jog- és hatásköreibe hatol be. A vezetők felelőssége ugyanis lehet jogi és etikai-szociális, tevékenységüket nem csak hatósági bírálóat érhet. Akik alkalmatlanok a vezetésre, vagy alkalmatlanul képviselik a vezetést, s különösen ha az illetékesség tisztázatlan, vezetési vákuumot hozhatnak létre, melybe benyomulhatnak egyesek által provokált struktúrák és informálisan magukra vehetik a vezetést. Általában informális vezetés nyomul be oda, ahol a formális vezetés kívánnivalót hagy maga után. (495-6)

Bene realista auktoritásfelfogása tehát analitikusan kétszereplős: formális vezető (Vf) jog- és hatáskörökkel és befolyásoló képességgel, valamint informális befolyásoló (Bi) jog- és hatáskörök nélkül, de informális vezetői funkciókkal. "Bi" annyiban auktoritás, amennyiben az auktoritás magában foglalja a befolyásolást és a vezetői funkciót. (A funkció tehát nem azonos a jog- és hatáskörökkel.) A szöveg logikai elemzéséből azonban az is következik, hogy nem minden auktoritás felel meg automatikusan ezeknek a logikai feltételeknek, vagyis érdemes pontosítani a fogalom értelmét: a vezetői auktoritás ismerveit kaptuk meg az auktoritás analitikus kettébontásából. "Vf" auktoritása is tovább pontosítandó: vezetői hatás- és jogkörei, valamint funkciói mellett befolyásolási képességekkel kell rendelkeznie. De ahogy a hatás- és jogkörei önmagukban nem azonosak az auktoritással, úgy befolyásolási képességei sem azonosak azzal. Bármennyire legyen is magától értetődő, hogy egy vezető vezet, a valóságban ahhoz, hogy auktoritás legyen, ténylegesen el is kell látnia a vezetői funkciókat és feladatokat (lásd vezetésre alkalmatlan vagy vezetésben nem érdekelt vezető, aki kerüli is a vezetői funkció gyakorlását), élnie kell vezetői jog- és hatásköreivel, és képesnek kell lennie a céloknak vagy elvárásoknak megfelelően vezetni. A vezetői jog

birtoklása önmagában tehát még nem vezetői autoritás, hanem a vezetői jog birtoklásával járó és a vezetői jognak tulajdonított "puvoár" birtoklásával és gyakorlásával együtt az. A formális vezető (Vf) vezetői "joga" kapcsán megkerülhetetlen az informális auktoritás (Bi) vezetői joga is. Korábban úgy fogalmaztam, hogy "Bi" nem rendelkezik lefektetett jog- és hatáskörrel, hogy kivegye részét a vezetésből, viszont ellát bizonyos - informális - vezető funkciókat. Egy ilyen informális vezetésről azonban az érintettek gondolhatják, érezhetik úgy, hogy „Bi”-nek "joga" van hozzá, és ebből kifolyólag és a neki "tulajdonított jog" mértékéig hajlandók neki engedelmeskedni, vagy teljesíteni elvárásait vagy kéréseit. Ez a (korlátozott) engedelmességi és/vagy követni készség motívuma lehet az, hogy „Bi”-nek nagyobb tekintélye van valamilyen (bármilyen) okból, mint „Vf”-nek, különösen azokon a területeken, ahol „Vf”-nek jog- és hatásköre van utasítani őket! Még kézenfekvőbb motívum az, ha „Vf” az elvárásokkal ellentétben nem (megfelelő módon) látja el vezetői feladatait, vagy nem rendelkezik (megfelelő) vezetői képességekkel. Ennek megfelelően tudom értelmezni Bene László szavait: "Az auktoritás nem homogén kategória, hanem számos szervezeti és pszichoszociális tényező kölcsönhatásának produktuma". "Függ a vezető hierarchikus helyétől, szakmai hozzáértésétől, a múltban elért sikereitől, rendelkezéseinek ésszerűségétől, emberi-etikai értékektől, hírnevétől. Pontosabban fogalmazva, az auktoritás egyik részről interperszonális reláció, ami a szimpátia és antipátia természetes játékából spontán adódik, a másik részről személytelen előírások rendszere, amely túlterjed azokon a viszonyokon, amelyek közepette létrejött." (194.) "Az egyéni hatalom, a hatáskör és illetékesség azt jelenti [itt nem auktoritásról beszél! – L.T.], hogy hordozója szervezeten belül hivatalosan meg van bízva mások irányításával, a szervezeti tevékenységek korlátai között fel van hatalmazva mások cselekedeteinek szabályozására." Meg kell tőle különböztetnünk a tekintélyt, amely elsődlegesen ahhoz az individuális kapacitáshoz van kötve, amivel a tekintélynek örvendő ember mások viselkedését befolyásolni képes és el tudja fogadtatni a maga döntéseit. Az auktoritás és tekintély között tehát az engedelmességi és követni készség a logikai kapocs. A kettő közötti különbséget a forrás jelenti. És a tekintély ennyiben nem tisztelet vagy presztízs, mert azok inkább forrásai a tekintélynek. „Hatalom és tekintély interperszonális relációként való leszámaztatása azonban hiányos értelmezését adná a vezetői döntések elfogadtatásának, mert sem a puvoár, sem az auktoritás nem egyszerűen az egyének és a köztük levő relációk szubjektív terméke, hanem társadalmi bázisokon nyugszik, és inkább a szervezet, semmint az individuális psziché sajátosságaként jelenik meg. A szervezeteken belül a hatalom tekintélyt is ébreszt, respektust is kelt, így bár a kettő genetikusan megkülönböztethető, funkcionálisan mégis azonosíthatók." "A szervezeti valóságot tekintve a

hatalom, a rendelkezési jog birtoklása [itt megint nem auktoritásról beszél – L.T.] abból a formális szerepből ered, amit a szervezeti struktúra utal ki a szervezet különböző tagjainak." "Az egyén a szervezeti hatalmát főleg azáltal fejt ki, hogy tevőlegesen részt vesz olyan döntések meghozatalában, amelyek mások számára kötelező erővel bírnak és végrehajtásuk alól nem vonhatják ki magukat. A döntéshozatalban való részvétel foka egyben az individuum viszonylagos szervezeti hatalmának a súlyát is kifejezi." "A vezetői döntések elfogadásának formális rendjében a hatalmat strukturálni kell, belőle feladatot kell képezni, és hatáskörként feladathordozókra kell kiosztani." "Az individuumon múlik, hogy hatalmával élve milyen tekintélyt szerez vagy gyarapít önmaga számára." (304.) A szervezeten belül autoritás strukturálódik, és kérdés, mekkora (formális és informális) hatalom kötődik a hatáskörhöz, a hatáskör betöltője képes-e kontrollálni bizonyos hatalmi forrásokat (például információt), minimum a pozíciója megtartásához. (191.) A jogi keret megszabja a szervezet működési és működtetési módját, a jogi előírások a szervezetben bizonyos funkciókat és szerveket provokálnak, amelyek azért vannak, hogy a szervezet a jogrendnek eleget tegyen. A jogi befolyás kiterjed a tagsággal való viszonyokra is, ami mind közhatalmilag szabályozott reláció. (476.) A szervezeti séma, a rendelkezési lánc, az alá-fölé és mellérendeltségi viszony közvetlenül utal a vezetők hatásköreire, s többet elárul a szervezetről, mint a jogi keretek, valamint a szervezet céljairól és szükségleteiről. (477.) (A vezetési struktúrák lényegében autoritásrendszerek.) A centralizált lineáris vezetésben, amelyben a vonal egyetlen ember hatáskörét reprezentálja, "az auktoritás a szervezet élén álló vezetőtől indul ki (...) és töretlen vonal hózható mind az utasítási jog, mind a jelentési kötelezettséget követve. A funkcionális, avagy multilineáris vezetésben a csúcavezetőből kiinduló auktoritás speciális vezetési feladatkörök szerint differenciálva tevődik át. A bürokráciában „az illetékességi zónák és az auktoritás tartományai gondosan el vannak választva, amit törvény, előírás, ügyrend szentesít.(487-8.) Az embereket sajátos viszonyba hozó interakciók: auktoritás, rendelkezés, kollaborálás. (282.) Az autoritás struktúrában betöltött, elfoglalt pozíciójához igazítja viselkedését. A struktúrában elfoglalt hely szerint változik a vezető viselkedésével szemben támasztott írott vagy íratlan normák. A struktúra vertikális-hierarchikus jellege miatt ők is engedelmességgel és tisztelettel tartoznak egy magasabb szintű vezetővel szemben. A vezető magatartáselvárások is körülveszik. (196.) A szervezet tágabb társadalmi környezetéből a "jó vezetésről" vallott társadalmi normák és a társadalmi etika jelentenek alkalmazkodási kényszert. (276-7.) "A társadalmi elvárás lényeges tartozéka annak a szervezeti státusnak, amelyet a vezető betölt, feladatával való identifikációja nem lehet teljes, ha nem úgy alakítja viselkedését, hogy megfeleljen az elvárásoknak, a mindenkori szituációnak és összhangban

legyen szerepével." A feladatok és kötelességek az elvárások és külön a szerepelvárások szerint is alakulnak, és attól, hogy milyen jogokat kötnek össze a kötelességekkel, és ezek szerint milyen jellegű és szintű lesz a státusz. (288.)

A hetvenes évek közepén Andics Jenő és Rozgonyi Tamás hatalomelméletileg úttörő munkát végzett azzal, hogy szintén vaskos szervezetszociológiai elemzésükben (Andics-Rozgonyi 1977) kifejezetten törekedtek hatalom és tekintély fogalmi megragadására és megkülönböztetésére. Felfogásuk szerint „a hatalom olyan társadalmi viszony, amely lehetőséget ad egyes társadalmi csoportok és egyének számára saját vagy mások érdekeinek érvényesítésére más társadalmi csoportok vagy egyének érdekeivel szemben, függetlenül attól, hogy milyen az érdekek érvényesítésének konkrét mechanizmusa”.²⁴⁴ (119.) A hatalom és érdekek szoros kapcsolata miatt úgy látják, hogy „a hatalmi viszonyok nem szükségszerűen követik a szervezeten belüli hatáskörök eloszlását”. Bár kétségtelen, teszik hozzá, hogy „a hatalom forrásai között jelentős szerepe van a szervezeten belüli hatáskörök hierarchikus megoszlásának, s ily módon szorosan kapcsolódik a szervezeti döntésekhez is...” A szerzők olyan megoldásokra (pl. kollektív cselekvés) összpontosítanak, amelyek lehetőséget teremtenek arra, hogy valakik „érdekeiket intézményesített hatáskörök nélkül is érvényre juttathassák”. (Tegyük hozzá: akár az intézményesített hatáskörökkel rendelkezőkkel szemben is.) A hatalom fogalmának illetően történő „körülhatárolása” után lényegesen egyszerűbbnek tartják a tekintély és a befolyás fogalmának az értelmezését. A tekintélyről adott értelmezésük, mint írják lábjegyzetben, eltér a tekintély „köznapi” felfogásától: „A mindennapi életben a 'tekintélyes ember' rendszerint a tiszteletre méltó, széles körben elismert és megbecsült embert jelenti. Szociológiai értelemben azonban a tekintély fogalmát mindig csak [sic!] a hierarchikus pozíciókhoz kapcsolódva használhatjuk.” Szociológiai megközelítésükben: „A tekintély fogalmának értelmezése szűkebb, mint a hatalomé. A tekintély mindig az intézményesített hatáskörökre utal, azaz a tekintélyviszonyok mindig a hatalmi viszonyok intézményesített részére vonatkoznak. Ez azt jelenti, hogy a tekintély fogalmával a hatékony működéshez elengedhetetlen, döntési jogkörökkel felruházott szervezeten belüli hatalmat jelöljük.” „A tekintély fogalmával mindig a vállalatok [szervezetek – L.T.] egyes hierarchikus pozícióit jelöljük, azaz a szervezeti tekintélyviszonyok az intézményesített utasítási, ellenőrzési jogkörökkel azonosak. A szervezeten belüli befolyás pedig mindig a hatalom és a tekintély érvényesítésének mechanizmusaira és az érvényesítés konkrét útjaira utal.” (120.)

²⁴⁴ A hivatkozások között szerepel Presthus 1960, továbbá Mott, P.E.: Power, Influence and Authority. In: Aiken, M.-Mott, P.E. (ed.): The Structure of Community Power. New York, 1970.

A hatalom és tekintély közötti határokat illetően azonban bizonytalanok a szerzők. A hatalom „tágabb” fogalom, mint a tekintély, de azért a tekintély is hatalom: intézményesített hatalom. A tekintély annyiban hatalom, amennyiben a hierarchikus pozíciók, a jog- és hatáskörök megfelelnek a hatalom „tágabb” fogalmának, azaz forrásai vagy konkrét mechanizmusai az érdekérvényesítésnek. „Minden olyan esetben – írják -, amikor akár az intézményesített jogkörök, hatáskörök is a hatékony működésen túl más érdekeket megjelenítő célok realizálását szolgálják, egyúttal a tekintélyviszonyok határait is átlépjük.” Továbbá a hatalom tekintélynél „tágabb” fogalma „az érdekek érvényesítésének azokat az eseteit is átfogja, amikor annak alapjait nem a hierarchikusan elrendezett és intézményesített hatáskörök adják”. (121.) Rendeltesége szerint azonban a tekintélynek nem az érdekérvényesítés, hanem a szervezet hatékony működtetése a funkciója: „az egyes résztvevők koordinációjához szükséges egységes akarat biztosítása”, illetőleg „a központi koordináció, a vezérlés”! (123.) Ebben a funkcionális összefüggésben a tekintély önmagában nem hatalom, s pláne nem a hatalom „tágabb”, érdekérvényesítés szerinti értelmében. A funkcionális összefüggésben legfeljebb csak forrása, eszköze, alapja stb. az érdekérvényesítés értelmében vett hatalomnak. Szociológiai realizmussal állítják is: „A hatalom intézményesített forrásai is válhatnak nem intézményesített hatalmi viszonyok előidézőjévé, és fordítva, nem intézményesített hatalom is megjelenhet intézményesített köntösben”. (122.) Mégis, a tágabb, érdekelt hatalom és a szűkebb, funkcionális autoritás kettősségében az „intézményesített hatalom” tekintélyre használt kifejezése megtévesztő, de legalábbis félreérthető. Ha ugyanis a hatalom lényege az érdekérvényesítés, az intézményes hatalom fogalmának az érdekérvényesítés – definíció szerinti – intézményesítését kellene jelentenie. Az ellentmondás pedig, követve Andics és Rozgonyi módszerét, funkcionálisan úgy lenne feloldható, hogy az intézményesített jog- és hatásköröknek az a – definíció szerinti - rendeltetésük, funkciójuk, hogy lehetőséget adjanak egyes társadalmi csoportok és egyének számára saját vagy mások érdekeinek érvényesítésére más társadalmi csoportok vagy egyének érdekeivel szemben, miáltal az érdekek érvényesítésének konkrét mechanizmusa az intézményesített jog- és hatáskörökből és azok gyakorlásából állna. Az „intézményesített hatalom” mint tekintély azonban teljesen más jelentést kap a könyvben. A tekintély mint intézményesített jog- és hatáskör más értelemben hatalom, mint a „tágabb” érdekelt hatalom, csak hogy a szerzők valójában nem beszélnek – ennek megfelelően – kétféle hatalomról, noha a tekintélyviszonyok és a hatalom közötti határ megvonása okán különböztetik meg az intézményesített hatalmat és a nem intézményesített hatalmat. A tekintélynek mint intézményesített hatalomnak ezért teljesen más értelemben kell hatalomnak

lennie, mint az érdekelvű hatalomnak. A megoldást, de már túl a hatalom fogalmi megragadásáról és meghatározásáról szóló eszmefuttatásokon, a tekintély funkcionális értelmezésében és leírásában találjuk meg. A hatáskörök, az alá- és fölérendeltségi viszonyok, a vertikális függési viszonyok piramist alkotó rendszerében „a tekintélyviszonyok által megtestesített hatalom nélkülözhetetlen eszközt képezi a szervezetet irányító tevékenységnek”. „A szervezeti hierarchia lényegét adó tekintélyviszonyokra, azaz arra, hogy meghatározott feladatköröket ellátó, irányítói, vezetői tevékenységet végző személyeknek lehetőségük legyen mások szervezeten belüli viselkedését, magatartását, egész tevékenységét – szélsőséges esetben akár kényszer útján is [sic!] – befolyásolni, szocialista viszonyok között is szükség van.” (123.) „A felettesnek tehát mind hatásköre, mind pedig eszközei megvannak ahhoz, hogy szabályozza beosztottjai magatartását és szélsőséges esetben akár ki is kényszerítheti engedelmességüket.” (125.) „Másképp a szervezeti feladatok elvégzése integrált szervezeti közösség létét tételezi fel, amely struktúráját társadalomban elképzelhetetlen olyan tekintélyviszonyok nélkül, amelyek meghatározott személyek és csoportok számára lehetőséget adnak arra, hogy másokat engedelmességre kényszerítsenek.” (124.) „Másképp a tekintélyviszonyok kényszerítő erejére szükség van azért is, mert társadalmi fejlettségünk mai szintjén az üzemben végzett konkrét munka még nem vált, és nem is válhatott mindenki belső igényévé. A gazdasági szervezetek eredményes működése tehát a tekintélyviszonyokban megjelenő hatalom nélkül nem lenne biztosítható, azaz a hatalomnak és a tekintélynek ebben az értelemben funkcionális szerepe van a gazdasági szervezetekben. A szervezeti hierarchia koordináló szerepe mellett éppen ezt az integráló erőt jelentő hatalmat testesíti meg.” (125.) A tekintélyviszonyokban nemcsak utasítanak, ellenőriznek vagy jutalmaznak, hanem büntetőeszközöket alkalmaznak és szankcionálnak is. (126. és 160-1.)

Az eredményességet biztosító és integráló erőt jelentő hatalom, amely a tekintélyviszonyokban „megjelenik” és „megtestesül” nyilvánvalóan nem lehet azonos az érdekérvényesítésre lehetőséget adó „tágabb” hatalommal! Ha a szerzők nem mondják is ki, az idézetekből kiolvasható, hogy az általuk érdekelvűnek definiált „tágabb” hatalom mellett létezik, létezhet egy (másik logika szerinti) hatalom: eredményességet (hatékonyságot) akár az engedelmesség kikényszerítésével biztosító, integráló hatalom. Ezt a hatalmat a szerzők korábbi eszmefuttatása nyomán, a jog- és hatáskörök értelmében vett tekintély fogalmával úgy lehet pontosítani, hogy eredményességet (hatékonyságot) akár az engedelmesség kikényszerítésének jog- és hatásköreivel, a kényszer intézményesítésével biztosító, integráló hatalom. (Az „intézményesített hatalom” koncepciójára tekintettel jobb lett volna a

„lehetőséget adnak” helyett azt írni, hogy „jogot adnak”.) Annak, hogy a szocializmus adott fokán a tekintélyviszonyok kényszerítő erejére azért is szükség van, mert nem vált valami (a munka) mindenki belső igényévé, az ideologikus réteg alatt komolyabb és általánosítható tartalma van: az autoritással rendelkező vezetők adott esetben azért alkalmazhatnak kényszert, azért van joguk kényszert is alkalmazni, mert a vezetettek nem interiorizálnak bizonyos elvárásokat. Andics és Rozgonyi koncepciójából végül külön is kiemelendő a kényszer és a tekintély engedelmisségen keresztüli összekapcsolása, tehát az, hogy a tekintélyt nem kényszermentes jelenségként interpretálták. Az állításuk is, miszerint szükség van a szervezeti hierarchia lényegét adó tekintélyviszonyokra, azaz arra, hogy meghatározott feladatköröket ellátó, irányítói, vezetői tevékenységet végző személyeknek lehetőségük legyen mások szervezeten belüli viselkedését, magatartását, egész tevékenységét – szélsőséges esetben akár kényszer útján is– befolyásolni, úgy értelmezhető, hogy igazából nem a jog- és hatáskörök adják a tekintély lényegét, hanem a vezetettek viselkedésének és magatartásának akár kényszer útján történő befolyásolásának a joga és lehetősége.

Az „intézményesített hatalom” tehát azért hatalom, mert kényszeríthet, lehetősége és képessége van kényszeríteni, illetve azért tekintély, mert joga van – egyebek mellett - kényszeríteni. Ha viszont így van, akkor a szerzőknek érdekesebb lett volna Kulcsár Kálmánnak és másoknak azon – autoritáselméletileg releváns - felfogására alapozni koncepciójukat, amit a hatalom „tágabb”, érdekelvű meghatározása előtt mutattak be az olvasóknak. Ezek szerint az egyik leggyakoribb felfogás „a hatalmat a mások feletti rendelkezéshez, egyfajta utasítási, ellenőrzési viszonyhoz köti”. Idézik Kulcsár egy korai munkáját: „a hatalom általában olyan társadalmi viszonyt jelent, amelyben meghatározott személynek, személyeknek vagy csoportoknak lehetőségük van arra, hogy másokat engedelmisségre kényszerítsenek”. „E felfogásból kiindulva – folytatják – gyakori a hatalomnak a döntési jogkörökhöz kapcsolása: mivel az engedelmisségre kényszerítés a döntéseknél nyilvánul meg a legegyszerűbben, a hatalom és a döntési jogkörök összekapcsolása szinte kézenfekvőnek tűnik.”²⁴⁵ (118.)

Autoritás és tekintély más, de ugyanígy fontos összefüggését világítják meg a szervezetek már említett piramisszerű felépítéséről írottak. A „hatalom csúcsán” a szervezet egyszemélyi vezetője áll. „A hivatali hierarchia és a szolgálati út elve a hatáskörök olyan alá- és fölérendeltségi viszonyát eredményezi, amely a hierarchizáltság egydimenziós rendszere következtében jól biztosítja a hatalom központosított jellegét. Ily módon ugyanis a szervezetet

²⁴⁵ Kulcsár 1966, 11.

érintő legfontosabb döntések a hierarchikus tagozódás csúcsán levő vezető kezében összpontosulnak.” (138.) Magyarán a hatáskörök hierarchikus rendszere önmagában hatalom vagy hatalmi rendszer, és ezen belül a döntések vagy a döntési jogkörök birtoklása külön is hatalmat jelent. Hatalmi küzdelem folyhat a döntési és más jogkörök birtoklásáért, saját kézben koncentrálásáért, ami „nagy mértékben meghatározza a kötelező erővel életbe lépő, a döntési és utasítási jogköröket és hatásköröket rögzítő belső vállalati ügyrendet”. (132. és 147.) Ami egyben azt is jelenti, tegyük hozzá, hogy hatalmi küzdelem folyhat a kötelező erővel életbe lépő, a döntési és utasítási jogköröket és hatásköröket rögzítő ügyrend meghatározásáért.

Paul E. Torgersen és Weinstock azt állítják (Torgersen 1983)²⁴⁶, hogy a vezetők a rendelkezésre álló hatalmi változatokkal gyakorolhatnak befolyást, amelyek közül a szervezet is rendelkezésre bocsáthat számukra, hogy erősítsék vezetői befolyásukat. Például biztosíthatnak törvényes hatalmat: cím, magasabb beosztású vezetők támogatása, a hatáskör világos megfogalmazása. A hivatalos vezető mindamelllett a befolyás megszerzéséért versenyben állhat a szervezet informális vezetőivel, magával a csoporttal, valamint külső befolyásoló tényezőkkel. Torgersen és Weinstock a vezetői hatalom alapjait és a vezetői hatalom következő típusait French és Raven szociálpszichológiai koncepciója²⁴⁷ nyomán különbözteti meg: 1. jutalmazó hatalom; 2. kényszerítő hatalom; 3. törvényes (legitim) hatalom; 4. referens hatalom; 5. szakértői hatalom.²⁴⁸

A tipológia szempontjai: "képes-e valaki arra, hogy mások viselkedését bizonyos esetekben befolyásolja. Miért teszi meg az egyik ember azt, amit a másik parancsol vagy javasol? Milyen körülmények között nem engedelmeskednek az ilyen utasításoknak?" A szempontok alapján tehát a törvényes (legitim) hatalmat olyan viselkedésbefolyásoló

²⁴⁶ A könyv második kiadása 1983-ban jelent meg!

²⁴⁷ French-Raven 1959.

²⁴⁸ Meg kell jegyezni, hogy Csepeli György szociálpszichológiai kézikönyve (Csepeli 1997), a könyv „A vezetés” című fejezete, de még „A vezetés és a hatalom” című alfejezete sem tér ki French és Raven nemzetközileg ismert és elismert tipológiájára, sem a hatalom forrásaira. Jávor István szervezetszociológiai interpretációjában (Jávor 1988) French és Raven a hatalmi eszközöket egy valamivel tágabb összefüggésbe helyezi, és a büntető, a jutalmazó, a karizmatikus, a szakértői és a legitim hatalmat különbözteti meg. Jávor hivatkozása: French, J.R.P.-Raven, B.: The Basis of Social Power. In Cartwright, D.-Zander, A. (Eds.): Group Dynamics. 1968. Jávor kommentárja: "a legitim hatalom bizonyos jogok alkalmazási lehetőségét jelenti". Lásd Jávor 1988, 16-17. Torgersen és Weinstock, valamint Jávor tipológiája szemmel láthatóan eltérnek. Mindkét esetben öt hatalmi típusal találkozunk, és mindkettőben jelen van a jutalmazó, a szakértői és a legitim hatalom, de a Jávor által említett büntető és karizmatikus hatalom Torgersen és Weinstock könyvében már kényszerítő és referens hatalomként fordul elő. Az eltérés érthetetlen, mert a Jávor István által hivatkozott, 1968-ban kiadott kötet (Cartwright, D.- Zander, A.: Group Dynamics) a Torgersen és Weinstock által (és általam) használt, 1959-es kötetből (French-Raven 1959) veszi át, reprintként, French és Raven tanulmányát. A különböző hatalmi típusok (types of power) eredeti elnevezései: reward (jutalmazó), coercive (kényszerítő), legitimate (legitim), referent (referens), expert (szakértői), tehát Torgersen és Weinstock könyvének fordítása a korrekt, noha a "legitimate" fogalmát a szöveg alapján némi kétséget ébresztően fordították "törvényes"-nek. A "legitim" zárójelben szerepeltetése viszont korrekt eljárás.

képességnek foghatjuk fel, amely meghatározott oksági összefüggésekben érvényesül, s amelynek racionális határai vannak.

Torgersen és Weinstock abból indul ki, hogy egy szervezetnek vannak hivatalos vagy informális pozíciót betöltő irányítói, és "az elismert hatáskörrel rendelkezőktől kapott utasításokat nagyobb valószínűséggel követik, mint az ilyen háttérrel nem rendelkező egyénektől származókat". A törvényes (legitim) hatalom két eleme a "pozicionális hatáskör" és a "pozíciót elfoglaló személy". Felismerésüket az egyenruhák, rangok és a nagy hivatalok szimbolikusan biztosítják. A törvényes (legitim) hatalom arra az elvre épül, hogy "az elismert vezetőtől származó jogos utasításokat követni kell", és forrása az, hogy az alárendeltek és a vezetők egyaránt elfogadják a működési szabályzatot, de a hatalom gyakorlásának határt szab a hatáskör, a hatáskör túllépése, vagy a jogosulatlan hatáskörgyakorlás, "amelyről nem kell tudomást venni, vagy meg kell hiúsítani". A továbbiakban a szerzőpáros szociálpszichológiai síkon értelmezi a szervezeten belüli törvényes (legitim) hatalom gyakorlását:

- Bizonyos idő eltelte után az alárendeltek hozzászoknak ahhoz, hogy bizonyos pozíciót betöltő egyének irányítása alatt állnak.
- Az alárendeltek tehát megszokott módon elfogadják általános utasításokat előljáróiktól, vagy - korlátozottabb mértékben - más kompetens személyektől.
- Az alárendeltek gondolkodásában olyan hajlandóság alakul ki, hogy a hatáskörüket jogosan gyakorló személyektől fogadjon el utasításokat.
- Az alárendeltek egy szubjektív keretet alakítanak ki, amely azokra az utasításokra vonatkozik, amelyek mindegyikét az elismert hatáskörrel rendelkező vezetőtől el kell fogadniuk, s amelyek az ő szerepükkel és mások törvényes szerepével kapcsolatos véleményre épül.
- A törvényes hatalom ezért az alárendelteknek ama kényszerítő érzésére épül, hogy követni kell az elismert vezető jogos utasításait.
- A vezetők megszokják, hogy bizonyos embereket vagy szerepbetöltőket bizonyos módon befolyásolnak, az alárendeltek pedig egyre inkább hozzászoknak, hogy ezt a befolyást elfogadják.
- A vezetők hatalmát a hatáskörüknél az alárendeltek általi észlelése korlátozza.
- Az utasítások ellenállásba vagy nyilvánvaló ellenségeskedésekbe ütközhetnek, ha az alárendeltek úgy látják, az utasítást adó túllépte hatáskörét, vagy úgy vélik, szabályokat szegnek meg.

A szociálpszichológiai dimenziókból következően Torgersen és Weinstock legitim hatalomnak nevezi a vezető ama képességét, amellyel az alárendeltek viselkedését megfelelő szerepe folytán befolyásolni tudja.

A szerepek és viselkedésbefolyásolás miatt egyértelműen behaviorista definícióban a vezetői "képesség" (ability) elsődlegessége miatt a "hatalom" (power) fogalmának szerepeltetése egyáltalában nem esetleges: legitim módon hatalmat gyakorolni maga is különös képesség.

A politikai autoritásra tekintettel Torgersenék érdekes adalékkal szolgálnak a szervezeti legitimitáshoz: A társadalmi elkötelezettség mögött olyan motiváló tényező húzódik meg, hogy a vezető másokat, a közösséget szolgálja. A közösség (társadalom) pedig jóváhagyja a vezető tevékenységét, aki a társadalom részéről adott kritériumok elfogadásán alapuló átfogó közösségi elismerést élvez. (215.) Nevezzük ezt, bár Torgersenék nem használják a kifejezést, elismerési elméletnek. A "hivatalos" szervezetekről alkotott "klasszikus", "hierarchikus" felfogásban viszont a kérdések egyik legfontosabbika, hogy a célokkal és stratégiákkal kapcsolatos döntéseket a szervezeti hierarchia csúcsán hozzák, s onnan szivárogtatják lefelé a célokat az alsóbb szintű vezetőkhez. A szervezeti célokkal, feladatokkal, politikával, struktúrával, direktívákkal, utasításokkal és hatalommal kapcsolatos információk felülről lefelé irányulnak. Mindezt egy státuszstruktúra és egy jutalmazási struktúra mögé sáncolják el, ami még inkább megerősíti az alárendeltekben (beosztottakban, alkalmazottakban) az engedelmességre való hajlandóságot. A szervezetek hierarchikus koncepcióban az alárendeltek engedelmességének motivációja nem a közösségi (szervezeti) célok általuk történő elismerése, hanem a hierarchikus rendszer státuszstruktúrájába történő betagozódás és a vezetők általi jutalmazás, aminek egyenes következménye, hogy a közösségi (szervezeti) célok kialakításában az alárendeltek nem vesznek részt, viszont engedelmesen végrehajtják a magasabb szinten meghatározott célokból nekik előírt feladatokat. Az alárendeltek motiváló tényezője az a kívánság, hogy állásukat megtartsák, és a hierarchiában előrehaladjanak. (285-6.)

Torgersen és Weinstock a klasszikus, hierarchikus szervezeti koncepció egy sajátos variánsát "politikai törvényességnek" (politikai legitimitásnak) nevezi. Olyan szervezetekre utalnak a két fogalom összekapcsolásával, amelyek legitimitásukat (törvényességüket) abból nyerik, hogy fel vannak ruházva hatáskörökkel, legitimitásuk politikai jellegét meg az adja, hogy a hivatalos kormány a felhatalmazó szubjektum, amely - másrészt - a kormány céljaival megegyező célok elérésére ruház át a szervezetre hatásköröket.

A szervezet vezetői tehát hivatalosan felülről kapják a hatalmukat, amely aztán "átszáll" a beosztott vezetőkre. A "politikai törvényesség" a társadalom privát gazdasági szférájában - Torgersen és Weinstock leírása szerint - megjelenik a magán tőkés társaságok estében is, amennyiben az alkotmányos rendszerben, az alkotmány megszabta politikai-gazdasági rendszerben alkotmányos jog a magántulajdon birtoklása, és "a hivatalosan törvényesített jogokkal rendelkező tulajdonosok jogaikat hivatalos vezetőkre ruházhatják át, akiktől elvárják, hogy a tulajdonosok érdekeit szolgálják". "A felső vezetők tehát társadalmilag jóváhagyott jogokat kapnak a tulajdonosoktól átruházással és a tulajdonosok céljait kell megvalósítaniuk. A tulajdonos céljaival és hatalmával felruházott felsővezető a birtokosa tehát a törvényes hatalomnak, amellyel szervez, utasít és jutalmaz. Akárcsak a monarchiában, a jogkör itt is lefelé áramlik. A törvényes jogkör végső forrása az isteni jogtól társadalmilag jóváhagyott tulajdonjoggá alakult át, de az áramlás elméleti iránya nem változott." (284-5.) A szerzők összességében megállapítják, hogy a tartósan fennálló szervezeteknek bizonyos „magasabb” jogforrás jóváhagyására van szükség fennállásukhoz". "lehet ez a jogforrás végső soron Isten, a társadalom, az 'establishment' vagy bármi más, egy ilyen törvényesítés az élet folytonosságához szükséges feltételnek látszik (...) A szabályrendeletek kiadásának, a szubvencionálásnak és a védelemnek a hatalma az állam hatalmának az elemei, melyek segítik a szervezet létrehozását és fenntartását. Magánvállalatok esetében az igazgatókra ruházzák azt a jogkört, amellyel a szervezetet irányítják a tulajdonos törvényes érdekei és az állam rendszabályai szerint." (294.) Torgersen és Weinstock kimondatlanul is arra a fontos összefüggésre mutatnak rá, hogy a szervezetek és vezetői autoritások egy szélesebb, hatalmilag strukturált legitimációs rendszerbe ágyazódnak. A rendszer a szervezet számára kritikus teljesítményt nyújt: létezésükhöz és tartós fennállásukhoz járul hozzá.

A "politikai törvényesség" koncepciójának riválisa az elfogadási elmélet (acceptance theory), amely az egyént, az egyén autonómiáját, és az autonóm egyénnek a hierarchikus szervezethez való viszonyára összpontosít. (288-290.) Az egyén döntéshozó, aki a szervezete szempontjából két különösen fontos döntést hoz: (1) csatlakozzon-e szervezethez, s ha tagja annak, maradjon-e továbbra is tag; (2) saját viselkedési preferenciáit milyen mértékben rendelje alá a szervezeti felettesek preferenciáinak. Az egyént úgy tekintik, mint aki "nem szükségszerűen" érdeklődik a szervezeti vezetés által kitűzött célok iránt, nem biztos, hogy azonosul a célokkal és a vezetőkkel. Az egyén elsősorban a saját célja vezérli, és csak addig marad a társulás tagja, amíg azt előnyösnek tartja. Csak addig követi az utasításokat és nyújtja az elvárt teljesítményt, amíg az "összeegyeztethető" a szükségleteivel, képességeivel, és helyesnek tartja azokat. Az egyén választhat: vagy követi az utasításokat, vagy otthagya a

szervezetet. Minden egyén saját maga irányítja a saját viselkedését: "Senkinek sincs jogköre az egyén felett, amíg az egyén nem 'ruházza fel' azzal az illetőt. A jogkör (hatáskör) végső forrása tehát az egyén. És amit adott, azt vissza is vonhatja." Az, hogy az egyén ilyen természetű autonómiája mennyire nem magától értetődő, kiviláglik egy kibontatlanul maradt mondatból: "Esetleg úgy tesz [az egyén], mintha elfogadta volna az utasítást, de egyáltalában nem áll szándékában teljesíteni azt". "Az egyéni [vezetői] jogkör valódi forrását [sic!] az jelenti, hogy a jogkör gyakorlását azok fogadják el, akiket ez a jogkör érint. Az egyén [vezető] beosztottai határozzák meg azt a jogkört, amelyet az egyén gyakorolhat. a hivatalos jogkör valójában névleges. Csak akkor válik ténylegessé, ha elfogadják". (289.)

Torgersen és Weinstock a törvényesség és elfogadás együttes jelenlétének szociológiai vizsgálatokor megfogalmazzák némi kételyt: "mennyire szabad a beosztott saját viselkedésének meghatározásában?" Válaszuk összhangban van a legitimációs rendszer szövegükből rekonstruálható teljesítményével: (1) az egyéneket már születésüktől kezdve arra kondicionálják, hogy jogkörökkel és hatáskörökkel rendelkező embereknek engedelmeskedjenek (szülőknek, tanároknak, papoknak és politikusoknak); (2) megtaníthatják őket arra, hogy egy vezetőkből és beosztottakból álló rendszer szükséges és jó; (3) Amint egy szervezet tagjává válnak, bombázni kezdik őket az engedelmességet, lojalitást és produktivitást igazoló logikával; (4) a jutalmazások és megerősítések rendszere megerősíti a jóváhagyott viselkedést, és megkísérli, hogy véget vessen a vezetők által nem kívántnak tartott tevékenységnek; (5) címekkel, egyenruhával, kiváltságokkal, hivatalokkal stb. nyilvánvalóvá teszik a beosztottak számára egy hatáskörrelvű hierarchia létét. Mindezek által az egyén bizonyos fókig megtanulja, hogy alkalmazkodjon a hatáskörhöz, és tisztában van azzal, hogy melyek azok a szükségletei, amelyeket a vezetők biztosíthatnak, illetve visszavonhatnak. A szocializálás, a tanulás és az alkalmazkodás behatárolni látszik az elfogadási elmélet magyarázó erejét, amelyet azonban a szerzők - mindezek ellenére - továbbra is mérvadónak tekintenek. (295.)

TÁRSADALOMELMÉLET A NYOLCVANAS ÉVEKBEN: ROBERT K. MERTON

A nyolcvanas évek legelején Robert K. Merton társadalomelméletében (Merton 1980) találhattak a téma iránt érdeklődők kifejezetten autoritáselméleti koncepciót. Merton homályosnak és félrevezetőnek tartja, ha „törvényes hatalomról” vagy tekintélyről mint intézményről, s általában az intézményekről úgy beszélnek, „mintha azokat a társadalom valamennyi csoportja és rétege egyöntetűen támogatná”. „A hatalmat esetleg jogosnak tarthatják egyesek, de korántsem tartja jogosnak valamennyi társadalmi csoport” (323.) – írja, amiből kitetszik egy szerintem egy általam ortodoxnak mondott tézis, miszerint a hatalom társadalmi támogatása függhet a hatalom törvényességének (legitimitásának) társadalmi megítélésétől.

Merton a bürokratikus struktúra és személyiség, valamint a vezetéstudomány keretein belül tárgyalja szisztematikusan a tekintélyt, amely „elismert státusból fakadó ellenőrző hatalom”, s mint ilyen, „a hivatal velejárója, nem pedig a hivatalos szerepkört betöltő személyhez fűződik”. Ennek megfelelően: a hivatalok közötti előírt viszonyrendszer belső „tekintélymegosztással” jár együtt. (452-3.) Ennek ellenére Merton könyvében és elméletében kevésbé a „hivatalos szerepkört betöltő személyen” van a hangsúly, aki döntéshozó vezető, hanem a döntések érintettjein, „akikhez a rendelkezés szól”. „A tekintély ... szociológiailag mintába rendezett társadalmi viszony, nem pedig valamely egyén ('vezető') tulajdonsága”. Azért nem személyes tulajdonság vagy egyéni vonás, hanem társadalmi viszony, mert a tekintély (mint hatalom) eleve „nem rendelkezések révén ... érvényesül”, hanem azon sajátos tulajdonságú kommunikatív aktussal, „amelynek révén a csoport valamelyik 'tagja' elfogadja a tekintélyt, hogy az szabályozza cselekedeteit”. A közfelfogás mégis úgy tartja, hogy a tekintély „a parancsokat kiadó egyénekben lakozik”. Merton szerint viszont inkább „azoknak a személyeknek a parancsok nyomán tanúsított tevékenységében, akiknek ezeket a parancsokat kiadják”. Az angolszász autoritáselméletek egy tekintélyes teoretikusát, C.I. Barnardot idézi: „A döntést, hogy valamely rendelkezésnek van-e tekintélye vagy nincs, azok a személyek hozzák, akikhez a rendelkezés szól, nem pedig valamiféle 'tekintéllyel bíró személyek' vagy azok, akik ezeket a rendelkezéseket kiadták”.

Merton az autoritás „A” hatalmi szubjektum, „B” engedelmeskedő szubjektum és a kettőjük közötti viszonyból álló képletében „B” magatartásában (engedelmesség) és tekintélyt tulajdonító tevékenységében igyekszik megragadni az autoritás olyan forrását, amely alapján „A” és „B” közötti viszonyt autoritásviszonyként, illetve a tekintély struktúráját lehet

értelmezni. Módszertanilag ezért eleve el kell vetnie azt a premisszát, hogy „A” hatalmi szubjektum maga is tekintély, hogy eleve tekintély, vagy tekintéllyel „rendelkezik”, és hogy a hatalmi szubjektum tekintélyi státuszából lehetne levezetni „A” és „B” közötti tekintélyi viszonyt. Nem fejt ki, de szövegéből egyértelműen kitetszik, hogy mégis hajlik arra, hogy „A” tekintélyi mivoltával a „B” általi tekintélytulajdonítástól függetlenül számolni lehessen. Ezért is nem veti el véglegesen a módszertani individualizmust: ha a tekintély egyéni vonás, akkor „sajátos pszichológiai vonásokon múlik, hogy egyes egyének rendelkezéseit általában elfogadják, másokét viszont nem”, aminek vizsgálatára viszont a szociológia nem hivatott. Egy további ellentmondás, hogy az „útmutatást” nyújtó Barnard megközelítésében fontos, hogy „a hatalmi pozícióban lévő egyének tekintélyüket hogyan gyakorolhatják hatékonyan, és hogyan képesek rendelkezéseiket „elfogadtatni”. Tehát a vezetők a meglévő, birtokolt tekintélyüket gyakorolják. Később Merton is úgy fogalmaz, hogy „a 'tekintély' nem ad szabad kezet azoknak, akik a birtokában vannak”. (A tekintély az „elfogadtatással” szoros, lényegi viszonyban van: „a 'tekintély' nyilvánvalóan csak hiú ábránd marad, ha nem jár együtt a rendelkezések elfogadtatásával”). Még plasztikusabban áll elő a hatalmi szubjektum „tekintélyi” mivolta, amikor arról ír, hogy ha „a hatalmon lévők által kiadott rendelkezések” megsértik a vezetettek normáit, az csökkenni „azok tényleges tekintélyét, akiktől a rendelkezések erednek”. Amennyiben a „hatalmon lévők figyelembe veszik ezeket a normákat”, és rendelkezéseik „megmaradnak a csoportnormák megszabta keretek között”, „a tekintély [a hatalmi szubjektumok tekintélye] többé-kevésbé érintetlen marad.

Az imént bemutatott ellentmondások áthidalhatók, ha a módszertani premisszák rögzítése után és Merton logikájának megfelelően dinamikusan fogjuk fel a tekintélyi viszonyokat: „A” hatalmi szubjektum (Mertonnál „hatalmon lévők”) tekintélye levezethető, illetve empirikusan elő tud állni „B” engedelmeskedő szubjektum magatartásából és autoritástulajdonításából.²⁴⁹ (678-81.) Ezt támasztja alá a bürokráciával foglalkozó fejezetből idézett passzus is: a tekintély elismert státusból fakadó ellenőrző hatalom, a hivatal velejárója. A státusz, a hivatal „elismertsége” nyilvánvalóan részben a státusznak, a hivatalnak engedelmeskedő szubjektumoktól származik. Ha viszont ez igaz, akkor „A” hatalmi szubjektum tekintélye, nem csak abból származik, hogy „B” tekintélyt tulajdonít „A” rendelkezéseinek, és eszerint is alakítja magatartását, hanem abból is, hogy még a rendelkezések konkrét szubjektumom általi kiadása előtt elismeri és tekintélyt tulajdonít

²⁴⁹ Lásd még Barnard 1968. A magyar olvasót Merton egyéb hivatkozásai az autoritás további szociológiai és vezetéstudományi elemzéseire utalták: Bierstedt 1954, valamint J.F. Wolpert: *Toward a Sociology of Authority*. In: A.W. Gouldner (szerk.): *Studies in Leadership*. New York, 1950; Elliot Jaques: *The Changing Culture of Factory*. New York, 1952.

annak a státusznak vagy hivatalnak, amely konkrét hatalmi szubjektumokat jogosít fel arra olyan rendelkezések kiadására, amelyeknek mások tekintélyt tulajdonítanak. Csakhogy ebben az összefüggésben számot kell vetnünk azzal is, ami Merton könyvéből nem derül ki: konkrét hatalmi szubjektumok rendelkezéseinek azért tulajdonítanak tekintélyt, mert a konkrét hatalmi szubjektumok hivatalának vagy státuszának már eleve tekintélyt tulajdonítottak. Ezáltal pedig a hatalmi szubjektumok („a hatalmi pozíciók birtokosai”) közvetve tekintéllyel „rendelkeznek” vagy „tekintélyt” birtokolnak: a hivatal vagy státusz tekintélyét. Ezért is ír Merton más helyütt „tekintéllyel és hatalommal járó” pozíciókról.²⁵⁰ (684.) Ha egy (hatalmi) pozíció tekintéllyel „jár”, vagy automatikusnak kell vennünk a rendelkezéseknek való - engedelmeskedő szubjektum általi - tekintélytulajdonítást, vagy feltételeznünk kell, hogy az engedelmeskedő szubjektumok a konkrét rendelkezésektől függetlenül tulajdonítanak tekintélyt a hivatalnak.

Mertonnál a csoportnormák autoritáselméletileg, legitimációelméletileg és hatalomelméletileg egyaránt fontos szerepet játszanak. Autoritáselméletileg: a csoportnormákat sértő rendelkezések csökkentik a rendelkező hatalmi szubjektumok konkrét tekintélyét, ugyanakkor a tekintély a korlátokat jelentő csoportnormák miatt nem ad szabad kezet azoknak, akik birtokában vannak. Hatalomelméletileg: a folyamatos hatékonyság érdekében a hatalmat a csoportnormák által megszabott határokon belül kell gyakorolni, mert a rendelkezéseket rendszerint nem fogadják el, ha azok a csoporton belül érvényes normáktól jelentősen eltérnek. Hatalom- és autoritáselméletileg: a tekintély többé-kevésbé érintetlen maradásának az az oka, hogy a rendelkezések megmaradtak a csoportnormák megszabta keretek között, mert a hatalmon lévők figyelembe veszik ezeket a normákat; a tekintélyben kevesebb a feltétlen hatalom, mint általában feltételezi, s több feltételes hatalommal jár együtt, mint amennyire a csoport átlagos tagjai szert tehetnek. Legitimációelméletileg: ha a rendelkezéseket a csoportnormák megsértése miatt nem, vagy csak kényszernek engedve hajtják végre, „az egykor törvény hatalom egyre inkább 'meztelen hatalom' gyakorlásává alakul”. Külön kiemelésre tartom érdemesnek Merton hatalomelméleti megállapítását arról, hogy „a hatalom alkalmat ad a normák megváltoztatására, s olyan új magatartásminták meghonosítására, amelyeket összhangban állónak tekintenek mind ezekkel az új normákkal, mind a korábbiakkal”. (680-1.)

²⁵⁰ Merton egyetértőleg hivatkozik Simmelre: a szolgálati út betartás a hatalom szerkezetének megóvása miatt azért is fontos, mert máskülönben „aláaknázzák azoknak a [hatalmi szubjektumoknak a] tekintélyét, akik közbülső helyet foglalnak el a legfelső hatalmi pozíciók és a szervezet alsóbb régiói között”. (693. oldal.)

AZ ELSŐ POLITOLÓGIAI HULLÁMOK A NYOLCVANAS ÉVEK ELEJÉN: A „POLGÁRI”
POLITIKATUDOMÁNY ÉS GOMBÁR CSABA

A „polgári” politikatudomány teljesítményéből Forgács Imre szerkesztésében válogató szemelvénygyűjteményben (Forgács 1982) Arnold M. Rose második tanulmánya a hatalom elemeiről azzal kezdődik, hogy sokan olyan „egymással szorosán összekapcsolódó”, de megkülönböztetendő terminusokat, mint a hatalom (power), befolyás (influence), ellenőrzés (control), fennhatóság, hatalom tekintély (authority), vezetés (leadership), tetszés szerint változtatják.²⁵¹ (91.) Vannak, akik szerint a hatalomnak két „alosztálya” van, az „autoritás” (fennhatóság) és a befolyás (influence), amelyek „közeli rokonságban egymással”. „A hatalom sikeres gyakorlásához mind a kettőre szükség van, abból a tényből viszont, hogy ezek egyensúlya ritkán nevezhető optimálisnak, a hatalom elosztásakor vitás kérdések adódhatnak.” Az autoritás „valakinek a formális hierarchikus struktúrában betöltött pozícióján alapul”. A befolyás a hatalom egy „kifinomultabb változata”, amely abban nyilvánul meg, hogy „az emberek készek olyanoknak is engedelmeskedni, akik nem bírnak felettük formális fennhatósággal [autoritással – L.T.]... Engedelmeskednek, mert tiszteletet, nagyrabecsülést vagy félelmet éreznek az illető személy, hivatal vagy csoport iránt ... legszélsőségesebb formájában ezt nevezik karizmának”.²⁵² (92.)

Rose tanulmányáról először azt kell mondani, hogy kifejezetten hatalomelméleti kontextusban említi az autoritást, de nem úgy, hogy mereven elválasztaná a hatalmat az autoritástól, hanem olyan klasszikusnak mondható hatalomelméleti kérdésen belül foglalkozik vele, mint a hatalom gyakorlása. Az autoritás egyértelműen mint hivatali-szervezeti hatalom (hatalmi pozíció) jelenik meg, amit a rövidke szöveg alapján is úgy lehet értelmezni, hogy a hatalmat hivatali-szervezeti pozíciókon keresztül gyakorolják. Szembeötlő azonban, hogy az autoritástól megkülönböztetett befolyás tartalmában lényegében azonos a hagyományosan nem formális értelemben vett autoritással, mint személyes tekintéllyel: tisztelet, nagyrabecsülés, félelem valaki iránt. Véleményem szerint azonban ez tekintélyelvű félelem nem keverendő a szokásosan a fenyegetéshez, kényszerhez vagy erőszakhoz kapcsolt félelemmel, amit általában úgy tárgyalnak, mint a hatalmi szubjektummal szembeni ellenállás lehetséges következményeitől való félelem. A tekintélyelvű félelmet a köznapi nyelvezetben is használt „istenfélő” fogalmával lehet megvilágítani. Aki „féli” Istent, az kevésbé a

²⁵¹ A fennhatóság, a hatalom és tekintély fogalmait a fordító adja meg az „authority” lehetséges fordításaként.

²⁵² Rose hivatkozása: William V. D’Antonie és William H. Form: *Influentials in Two Border Cities*. University of Notre Dame Press, 1965. 11. oldal.

„mindenható”, tehát hatalommal rendelkező Istennel való szembenállás lehetséges következményeitől, tehát Isten bosszújától stb. „fél”, hanem kettőjük, az evilági ember és Isten közötti – tiszteletet kiváltó – különbségeket veszi tisztelettel tudomásul. Egy másik szembeötlő eleme az idézetnek, hogy hivatal iránt is érezhetnek tiszteletet és nagybecsülést az emberek, ami ellentmond annak, hogy a befolyás esetén olyanoknak is készek engedelmeskedni, akik nem bírnak felettük formális fennhatósággal. Az én olvasatomban ez az ellentmondás úgy oldható fel, hogy a tiszteletből és nagybecsülésből eredő engedelmisségi készség valóban szólhat azoknak is, akik nem bírnak formális fennhatósággal (autoritással), de irányulhat azokra is, akik rendelkeznek ilyen formális fennhatósággal (autoritással). Ha igaz az, hogy autoritásra és – a fenti értelemben vett – befolyásra egyaránt szükség van a hatalom sikeres gyakorlásához, akkor a tiszteletből és nagybecsülésből eredő engedelmisségi készségtől nem foszthatjuk meg elméletileg a hivatali-szervezeti hatalmat (hatalmi pozíciót), illetve azokat a személyeket, akik ilyen hatalommal vagy hatalmi pozícióval rendelkeznek. Ez viszont azt is jelenti, hogy a formális hatalmi pozíció és betöltője nem feltétlenül rendelkezik tiszteletből és nagybecsülésből eredő engedelmisségi készséggel, ami kétségessé teszi az ilyen jellegű hatalomgyakorlás sikerét. Tehát a hivatali-szervezeti pozíciókon keresztül hatalomgyakorlás „sikere” függ attól, hogy a hivatali-szervezeti hatalom értelmében vett autoritás (pozíció és/vagy birtokosa) rendelkezik-e az őt (pozíciót és/vagy birtokost) övező tiszteletből és nagybecsülésből eredő engedelmisségi készséggel. Hatalom és autoritás közötti, Rose tanulmányából tehát levonható az a következtetés, hogy hatalom és autoritás között hatalomelméletileg minimum az az összefüggés, hogy a sikeres hatalomgyakorláshoz autoritásra van szükség. Rose egy másik, a decizionista hatalomelméleteket bíráló passzusa hatalom és autoritás közötti további összefüggés rekonstrukcióját teszi lehetővé. (Rose maga nem mozdul el ilyen irányba.) Rose is kétségbe vonja a hatalmat a döntések meghozatalában való részvétellel azonosító felfogásokat. A kulcskérdés, hogy kik és hol hozzák meg a kritikus döntéseket. Ha a döntést úgy definiáljuk, érvel Rose, hogy a döntés az, amit a hivatalnokok eldöntenek, akkor azt mondhatnánk, hogy „egy közösségi döntés egyenlő a cselekvés számos módozata közti választással, amelyet egy fennhatósággal [autoritással – L.T.] bíró személy tesz meg a közösség intézményein belül...” „Sajnos azok, akiket hivatalos személyeknek (officials) neveznek, nem mindig azonosak azokkal, akik a szigorúan szankcionált döntéseket hozzák, s a szigorúan szankcionált döntések nem szükségszerűen a hivatalos személyek működésének az eredményei. Néha a döntéseket nem a hivatalnokok hozzák, s ez utóbbiak aztán 'lepecsételik', aláírják a [mások által – L.T.] meghozott döntést(...)a hivatalnokok ilyen

esetben csak 'kihirdetik' a döntéseket..." (94-5.) Bár Rose veszélyesnek tartaná azt állítani, hogy „a hatalom 'látszólagos' centrumai [hivatali autoritások – L.T.] mögött 'igazi' hatalmi központok állnak”, azt ő sem tagadja, hogy a formális hivatali autoritások informális hatalmi szubjektumoknak rendelődhetnek alá, ami hatalom és autoritás egy másik dimenzióját jelenti. Ez a dimenzió legalább két részből áll. Az egyik, amit írtam, a formális autoritás alárendelődése informális hatalomnak, a hatalomszociológiai és vezetéstudományi irodalomban közhelyszámba megy, noha a (főleg magyar) hatalomelméletek nem foglalkoznak vele kellő súllyal. A másik rész, az érem másik oldala az informális hatalom formális autoritásokon keresztüli gyakorlása, a hatalmi akarat formalizálás értelmében vett autorizálása, amiről hatalomszociológiai és –elméleti kritikus megjegyzések még inkább elmondhatók. Az „autorizálás” ez esetben tehát nem a „felhatalmazás” értelmében vett „autorizációt” (authorization) jelenti elsősorban, hanem hivatali autoritások formális döntéseiben való megjelenítését. Az autorizálás persze jelentheti a felhatalmazás értelmében vett autorizációt is, mely autorizáció ilyenkor informális hatalmi szubjektum és a neki alárendelt vagy kiszolgáltató, vagy tőle függő formális autoritás közötti kapcsolatot jellemzi: az informális hatalmi szubjektum „felhatalmazza” a formális autoritást, azaz mintegy megengedi neki, hogy az adott tartalmú döntést meghozza. Az informális hatalmak (hatalmi szubjektumok) és a formális autoritások közötti viszonylatok sokrétűek lehetnek. Az elmondottak alapján vetődik fel a kérdés, hogy a formális autoritásoknak van-e (elég) hatalmuk elhárítani az informális hatalmak befolyását, hatalmi aktusait. Rose idézi Robert Dahlt: „Valóban az állam csak annyiban különböztethető meg más politikai rendszerektől, amennyire az képes fenntartani magának a kizárólagos jogot arra, hogy bizonyos – fizikai kényszerrel járó – súlyos büntetések alkalmazásának legitím feltételeit maga határozza meg.”²⁵³ (96.) Mondandómat illetően ezt az idézetet úgy lehet autoritásokra vonatkoztatni és autoritáselméletileg értelmezni, (Az állam maga is autoritás, illetve autoritások rendszere!), hogy az autoritások képesek-e jogköreik gyakorlásának feltételeit, körülményeit meghatározni.

A kötetben a következő, E. C. Banfield által a politikai befolyásról írt tanulmányban is komolyabb szerepet kap az autoritás.²⁵⁴ A politikai befolyás elmélete szerint a kormányzás „többféleképpen ható (a meggyőzés erejétől a tisztségből származó tekintélyig) befolyásolási tevékenységből áll”. A befolyásolás különböző típusainak egyike a kötelességérzeten

²⁵³ Rose hivatkozása: Robert A. Dahl: Modern Political Analysis. Englewood Cliffs, N.J., Prentice. Hall, 1963. 50-51. oldalak.

²⁵⁴ A magyar nyelvű szakirodalomból lásd még Bauman 1967, 80.

(tekintély, tisztelet) alapuló befolyás.²⁵⁵ Banfield magyarázó szójegyzetében – C.I. Barnardra támaszkodva - külön is foglalkozik a befolyás, hatalom, a kontrol és az autoritás értelmezésével²⁵⁶:

- Befolyás: olyan általános terminus, amely magában foglalja, mind az autoritást, mind az ellenőrzést, mind pedig a hatalmat.
- Hatalom: egy egyénnek egy másik felett gyakorolt ellenőrzésének képessége.
- Kontrol: az a képesség, hogy valaki rá tud venni másokat, hogy engedélyezzenek vagy megtagadjanak egy akciót. Az ellenőrzött az ellenőrző ágenseként viselkedik.
- Autoritás: egy javaslat elfogadásához szükséges akció engedélyezésének vagy megtiltásának képessége. Egy ágens csak akkor rendelkezik autoritással, ha képes ilyen akciót végrehajtani (felhatalmazása van).

A Rose által megbírált decizionizmus első és legismertebb képviselője Magyarországon Gombár Csaba volt, aki – talán legismertebb hatalomelméleti - tanulmányában (Gombár 1982) a hatalom értelmezését a tényleges és formális döntés megkülönböztetésére alapozta. Gombár a hatalom három működésbeli vagy funkcionális összetevőjét határozta meg: az erőszakot, a javak preferációs újraelosztását és a presztízst. A presztízis fogalmán keresztül a hatalom autoritás- és legitimációelméleti kontextusba kerül, de elmarad a legitimitáció és az autoritás érdemi tárgyalása, bár markánsabb szerepet kap a legitimitás a presztízis kifejtésekor: „A presztízis a hatalom valamely formában és valamilyen fokon való legitimé válását, jogosultnak való elfogadását jelenti”, amely „elengedhetetlen feltétele bármilyen hatalom gyakorlásának”, a hatalom stabilitásának. „A presztízsnél a hatalom legitimációs folyamatairól van szó (...) A legitimáció, mint a hatalom alattvalói vagy állampolgári elfogadottsága, mint viszonylag önálló tudati szerkezet húzódik meg a presztízis terminusában”. „A presztízis mint a hatalom funkcionális mozzanata nem személyes jellegű (ezért sajnálatosan kétes értékű a tekintélyre való fordítása, ami személyes és morális tartalmú, és így valamely politikai személyiség esetében igen fontos összefüggésre utal), hanem magára a hatalomra, annak hatóképességére és eredményességére vonatkozó hit és ebből következő elfogadottság, ami viszonylag önálló legitimáló folyamatok eredményeként áll elő.”²⁵⁷ (481-3.) Gombárnál tehát a legitimitás „jogosultnak való elfogadást” és – ami nem ugyanaz – „alattvalói vagy állampolgári elfogadottságot” jelent, és ebből vezeti le a presztízst mint „a hatalom hatóképességére és eredményességére vonatkozó hitet és ebből következő

²⁵⁵ Banfield 1982, 99. és 100.

²⁵⁶ Banfield 1982, 110. Banfield hivatkozása: Barnard 1968 eredeti kiadása 1938-ból.

²⁵⁷ Korábbi munkájában így ír Gombár: „A hatalmi stabilitás igen jelentős mértékben a hatalom presztízisének állampolgári elfogadásától függ(...)A presztízsnél valójában a hatalmi legitimációról van szó. Gombár 1980b, 307-8.

elfogadottságot”. Úgy tűnik, a presztízis a legitimitással azonosítható elfogadás egy különös változata, s mint ilyen különböztetendő meg a politikai személyiséggel összefüggő, személyes és morális tekintélytől.²⁵⁸

A hatalom általánosságához köthető presztízis és a politikai személyiség különösségéhez kapcsolódó tekintély ellentmondása azonban látszólagosnak tűnik a továbbiakban, amikor is Gombár azt írja, hogy „egy újonnan feltörő hatalom legfeljebb saját, egyedi tekintélyének van híjával, de nem a presztízis általánosságának, ugyanis mindig rendelkezik az elsajátított vagy kisajátított intézmények hagyományos tekintélyével”. (483.) Tekintéllyel tehát nem csak a politikai személyiségek rendelkeznek, hanem hatalmi csoportok vagy szerveződések („feltörő hatalom”), vagy – ami fontosabb - intézmények is, és az intézmények (hagyományos) tekintélyéből áll elő, legalábbis a szöveg szerint, a presztízis általánossága. Ha ez utóbbit igaznak fogadjuk el, Gombár előzetes fogalmi distinkciói a következők szerint módosíthatók: 1) a tekintély is a hatalom működésbeli-funkcionális összetevőinek egyike; 2) a presztízis és tekintély valamilyen módon és mértékben történő azonosításával és – ezáltal – a legitimitás közvetítésével a tekintély fogalma is magában foglalhatja a jogosultnak való elfogadást vagy az alattvalói vagy állampolgári elfogadottságot. Más megfogalmazásban: tekintély/presztízis és hatalom fogalmilag úgy kapcsolódik össze, hogy a hatalom mint tekintély vagy a tekintéllyel rendelkező hatalom alárendeltek által (jogosultnak) elfogadott hatalmat jelent. Még pontosabban: Gombár koncepcióból kibontható a „tekintély (autoritás) = legitim (elfogadott) hatalom” képlete. Ezek után és ezzel együtt nyer autoritáselméletileg is értelmet a Gombár koncepciója a formális és tényleges döntésekről.

Gombár Csaba a hatalmat „a döntések tényleges birtoklásaként” jelöli: „ahol a tényleges döntés, ott a hatalom – aki ténylegesen dönt, azé a hatalom -, ameddig a tényleges döntés hatóköre kiterjed, addig terjed a hatalom is”. Gombár Csaba a jogi-intézményi aspektusok (közjogi meghatározottság, döntések intézményesített rendje, tényleges jogok gyakorlása, legális szervezeti hierarchiák) ellenére közelebbről nem határozza meg a „tényleges” döntések ellentettjét. Tanulmánya korábbi változatában azonban egyértelműen beszél úgy a „tényleges” és „formális” döntések kettősségéről, hogy ki is fejtí a „formális” döntés lényegét: „ott döntenek valójában, ahol és akik erre a jog, vagy más szabályzatok által kijelöltek”. A „tényleges” döntések során „nem azok és nem ott” döntenek, akik arra – az előbbieket alapján - jogosultak. Gombár tehát a „formális” és „tényleges” döntéshozatal

²⁵⁸ Utóbb Gombár Csaba sajátos legitimitációs funkciót tulajdonított az ideológiának: „az ideológia kijelöli a politikai presztízis kiténtetettjeit, azt, hogy kiket illik, kell tisztelni (presztízisépítés, legitimitáció)”. „Az ideológia ... legitimitációs szerepét tekintve ellátja a presztízisépítés földadatát is”. Gombár 1986, 102-3.

kettőségében a „tényleges” döntést mint nem jogosult döntést értelmezi. Mégis, tényleges és formális dichotómiája nagyon alkalmas (lett volna) a jog szerint birtokolt/tulajdonolt hatalom vagy döntés fogalmi megragadására, ami viszont lehetővé tenné, hogy a hatalmat ne tartsa további indoklás nélkül „politikai és csak politikai jelentéstartalmú” terminusnak... (465-6.) Az összképet végül az uralom fogalma bonyolítja: „a hatalom intézményesülésének és kifejtett belső szerkezetének fogalmi foglalata, a hatalom leírása, a működő hatalom belső intézményei és a presztízs szempontjából”. Mivel „a hatalom mindig uralom is”, és az „intézményi összetevő” a maga „hierarchizált, rendeletekkel szabályozott, racionalizált eljárásaival” része az uralomnak, az uralom presztízzsel rendelkező, intézményesített és szabályozott hatalomként fogható fel Gombár tanulmány alapján. (312., 313. és 315.) Azzal, hogy a „főhatalom” vagy a „központi politikai szervek” átadják „bizonyos tényleges jogok gyakorlását” vagy „hatalmi jogosítványokat”, „a politikai berendezkedés legális szervezeti hierarchiáját” kapjuk meg. (494-5.) Gombár ezt „delegált hatalomnak” nevezi, de az angolszász szakirodalomban a hatóság (authority) fogalmával illetik.

Gombár Csaba hatalomról, presztízsről és tekintélyről vallott felfogása elmélettörténetileg zavarba ejtő, mert az itt elemzett 1982-es tanulmány dolgozatom számára fontos részei fellelhetők egy két évvel későbbi – rövidebb - művében is (Gombár 1984), miközben egy az 1982-es tanulmányt megelőző anyagában (1980a) másképpen értelmezte a tekintélyt, és ez az anyag újra megjelent 1983-ban (Gombár 1983)!

Az elemi politikai fogalmak értelmezéséről szóló művének (Gombár 1983) idevágó címszavai a hatalom, a legitimitás és a presztízs. A hatalom működésbeni összetevői az erőszak, az anyagi és szellemi javak újraelosztása, valamint a presztízs, amelyek egymással funkcionálisan összefüggnek. A presztízs a hatalom elfogadottságának alapja, és „a politikai döntések végrehajtása szempontjából önmagában is egyetértési, engedelmisségi esélyt jelent”. (53.) Gombár eddigiektől eltérő megállapítása szerint a presztízs „a morális helyeslést tartalmazó tekintélyt is magában foglalja”! (93.) „A presztízs politikai fogalomként nem fordítható magyarra egyértelműen a tekintély szóval. A tekintély ugyanis a leghatározottabban morális helyeslést, erkölcsi súlyt jelent...” (186.) A presztízs igazából úgy kapcsolódik a legitimitáshoz, hogy a presztízs „legkiteljesedettebb formájában” a hatalom „legitim pozíciójában”, azaz „a közvélemény általi jóváhagyottság esetében” áll elő. (197.) Ezek után írja Gombár Csaba azt, ami dolgozatom mottói között azért az elmélettörténeti nonszensz miatt szerepel, mert sem Gombár, sem mások nem tartották magukat hozzá a későbbiekben: „A hatalom presztízse, a hatalom tekintélye és a hatalom legitimitása a legszorosabban összefüggő, de egymást csak részben átfedő fogalmak, amelyek mindegyike viszonylag

önálló szempontként is szolgálhat adott hatalmi viszonyok elemzésénél és minősítésénél”!

(187.)

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KITÉRŐ A HETVENES ÉS NYOLCVANAS ÉVEKBEN:
SZABÓ MIKLÓS

Szabó Miklós először kézirat formában és illegális terjesztéssel ismertté vált tanulmányában (Szabó 1983) már az a kiindulópont, hogy a legitimitás problémája már hetvenes évek politológiai irodalmának divatkérdése lett, és a fogalom hamar „felhígult”.

A mű előzményének tekinthető, az ideológiák szerepéről és típusairól tanulmányában. Szabó Miklós a feudális középkortól származtatja a legitimitás fogalmát (Szabó 1978)²⁵⁹, amikor is „egy-egy uralkodók származás szerinti törvényességét jelentette”. „Ez kétségbe vonható volt. Trónkövetelők küzdöttek gyakran a trónért, és egymás ellen argumentáltak trónra való jogigényük igazolására.” A kérdést Szabó szélesebb keretbe helyezi azzal, hogy „a feudális uralom kialakult formájának magának nem volt alternatívája, ezért igazolásra sem szorult, evidens volt”, és hogy „az átörökölt szokásokon nyugvó hagyomány által szentesített, alattvaló számára alternatíva nélküli, tehát evidens, igazolást, legitimitást nem igénylő” volt az „uralkodói hatalom”. A modern ideológiák színrelépését ezzel összefüggésben azzal magyarázza Szabó, hogy „az uralom létjogosultsága, legitim volta felmerülhet, hívei részéről átfogó igazolásra szorul s ellenfelei kétsége vonhatják. Ennek mintegy előzményének tűnik, hogy az alattvalók kétségbe vonhatják a sikertelen, csatákat veszítő uralkodók „uralomra, hatalomra jogosult voltát”. (93.)

Szabó Miklós az igazolást és a legitimitást lényegében szinonimaként kezeli, mert bár a legitimitás eredeti jelentése szerint az igazolás először is mint jogigény (jogosultság, törvényesség) igazolása jelenik meg, a legitimitásnak az uralmi rendszer egészére vonatkoztatásával a rendszer „létjogosultságának” igazolását már nem tudja a törvényességre szorítani. A törvényesség és jogosultság mellett érvelés vagy argumentáció értelmében vett igazolásából ezért kihullik törvényesség és jogosultság, és marad az argumentáció. A „jogtalanított” igazolás válik a legitimitás szinonimájává, miáltal a legitimitás is elveszíti eredeti jogi jelentését, ami módszertani kaput nyit ahhoz, hogy az ideológia a legitimitáselméleten belülre kerüljön: az ideológia feladata az igazolás. És az igazoló ideológiák legitimáló szerepet vagy funkciót töltenek be. (97., 100., 107.) Legitimitás és legitimitás „jogtalanításában” azonban Szabó következtelen. A modern ideológiák legfontosabb előzménye az abszolutizmusnak a római joggal igazolása volt. Az abszolutizmus volt az első rendszeralternatíva, a rendiséggel szemben, s mint ilyen állította a szokásjoggal

²⁵⁹ A továbbiakban az 1989-es újraközléshez igazodok.

szemben a római jogot. (94.) Úgy vélem, Szabó ezzel megtalálhatta volna a rendszerigazolás jogi alapjait, miáltal a legitim fogalmát nem kellett volna teljesen jogtalanítania. Minthogy az abszolutizmus „szokásjogot felrúgó” gyakorlatának igazolását a modern ideológiák körébe utalja, eljuthatott volna a törvényesség értelmében vett legitimációs ideológiákhoz, (lásd a szokásjog római joggal felváltásának „megideologizálását”), amelyek így koncepcionálisan világosan megkülönböztethetők lennének a csak legitimációs funkciót betöltő (igazoló) ideológiáktól. Ez a megoldás annak ellenére nem ötlük fel benne, hogy meglévő intézményeket még nem létező intézmények követelésével szemben igazoló állapotideológiák kulcsdokumentumainak az írott alkotmányokat tekinti, és a kutatás egyik kiindulásának a „szokásjogot kanonizáló törvénygyűjteményt” tartja!! (106-107.)

Legitimációelméleti tanulmányában (Szabó 1983) Szabó két akkor kurrens felfogást utasít el. Az egyik szerint „a legitimáció az ideológia szinonimája, és az ideológia központi funkcióját, valamely politikai álláspont igazolását fejezi ki”. A másik megközelítés Max Weber tanításából indul ki, és azt mondja, hogy „a legitimáció a működőképes, konszolidált, szervezett hatalomnak való engedelmességi készség”.

Szabó elismeri, hogy a kormányra került politikai pártok ideológiája hivatott igazolni az adott politikai rendszer létjogosultságát és jogát arra, hogy az állampolgárok az intézkedéseinek engedelmesséjének”. Ennek ellenére a legitimációt az ideológiával azonosító felfogással mindenekelett azért nem ért egyet, mert a legitimáció abban a lényeges dologban különbözik az ideológiától, hogy „csak államokra, kormányokra, politikai rendszerekre vonatkozatható, politikai pártokra, áramlatokra, mozgalmakra nem”. Szabó itt elkövette azt a módszertani hibát, szerintem Habermast követve, hogy a legitimációnak csak államokra, kormányokra, politikai rendszerekre vonatkozathatóságát axiómaként, igazolásra nem szoruló tényként kezelte. Fel sem vetődött benne a pártok legitimitásának vagy pártokon belüli tényezők legitimitásának lehetősége. Nem is csoda, hogy legitimáció és ideológia szétválasztása, az ideológia pártokhoz és a legitimáció államokhoz stb. kötése után könnyedén állapítja meg: „a kormányok, a működő államhatalmak intézkedései iránti engedelmességi készség nagyon csekély mértékben származik a kormányon lévő párt vagy hatalmi eszközökkel rendelkező politikai csoport ideológiájának befolyásából”. „Hiszen ha így volna – folytatja -, akkor kormányoknak meggyőződéssel csak párthíveik engedelmesséjének, a többiek csupán kikényszerített engedelmességet gyakorolnának.” Szabónak azt kellene bizonyítania, ha már elvitatja a pártok legitimációjának értelmét, hogy pártvezetők vagy pártok vezető intézményei, illetve az ő intézkedéseik nem szorulhatnak legitimációra, azaz nem kérdés az irántuk való, de ideológiától független engedelmességi készség. Valószínű,

hogy ezt Szabó Miklós sem állítaná, ezért útmutatása a saját tézise ellen is fordítható: a fogalom eredete útbagazíthat. „Eredetileg – fejt ki a megelőző bekezdésben – a legitimitás jogi fogalmával volt azonos. Jelentette az uralkodó vagy egy dinasztia törvényes igényét a trónra. A legitim uralkodó ellentéte a bitorló volt, aki jogtalanul foglalta el a trónt. A feudális abszolutizmus korszakával az uralom, az uralkodás törvényességének eme fogalma az államokra származott át, amelyek élén az uralkodók álltak. Lényegében a múlt századtól azt a – még mindig jogi – problémát jelentette, hogy a gyakorlatilag működő hatalomnak milyen kritériumoknak kell megfelelnie, hogy törvényesnek tekintsék.” Az ideológia és legitimáció azonosításának elutasítása után hozzáteszi: „Az uralkodónak nem azért kell engedelmeskedni, mert jó uralkodó, vagy mert nagy uralkodó – ez az uralkodó trónigényének ideológiai igazolása volna -, hanem azért, mert törvényes uralkodó. A törvényes uralkodó akkor is jogosult uralkodásra, ha gonosz zsarnok vagy gyenge képességű államférfi”.

Ez az eszmefuttatás azért fontos, mert a legitimáció-fogalom történeti születéséről írottakban a törvényesnek tekintés nem kapcsolódott egybe az engedelmisséggel, a pártokról és ideológiákról szóló szövegrészben viszont az államhatalom iránti engedelmisségi készség mellől hiányzott a törvényesnek elismerés. Ebből az a módszertani következtetés vonható le, hogy a törvényesnek elismerésből és engedelmisségi készségből előálló legitimitás (legitimáció) analitikusan felbontható az elemire: jogosságra, törvényességre és törvényesnek/jogosnak tekintésre, illetve engedelmisségre, engedelmisségi készségre és/vagy kötelességre. Ebből viszont a legitimáció-fogalom valamelyik elem szerint egyoldalú értelmezése következhet: csak törvényes vagy törvényesnek elismert, de engedelmisségi készséggel nem övezett hatalom, illetve az engedelmisségi készséggel övezett, de nem törvényes, vagy törvényesnek el nem ismert hatalom.

Szabót elméleti kényszerpályára tereli a kényszerített és a kényszermentes engedelmisség dichotómiája. Úgy hártja el a kényszermentes, de ideológiai eredetű engedelmisség azonosítását a legitimációval, hogy a kényszermentességet a legitimáció differencia specificájaként kell kezelnie. Carl Schmitt nyomán ezért szögezi le alaptételként, hogy „az a politikai rendszer legitimált, amellyel szemben akkor is fennáll az állampolgárok engedelmisségi készsége, amikor az illető rendszer nincs olyan hatalmi eszközök birtokában, hogy az engedelmisséget erővel kikényszerítse”. A legitimált rendszer rendelkezéseit, folytatja, konszolidálatlan állapotban is követik. Szabó eme meghatározásából szemmel láthatólag hiányzik a törvényesség és a törvényesnek elismerés mozzanata! A kényszermentességnek a legitimáció differencia specificájaként kezelése mondatja vele, hogy „aki csupán erőszakkal kényszeríti ki az engedelmisséget, tipikusan legitimálatlan hatalmat

gyakorol”, és hogy „nem tekintem legitimálnak azt a hatalmat, amelynek pusztán az erőszak nyomására engedelmeskednek”. Ez vezeti el Szabót ez engedelmességi motívum azon problémájához, amely a schmittiánus tételében szintén nem szerepelt. Azt ugyanis Szabó nem jelezte, hogy miért áll fenn az állampolgárok engedelmességi készsége, amikor a rendszer nincs az engedelmességet erővel kikényszerítő hatalmi eszközök birtokában. Ez a tényező ebben a kontextusban azért oly fontos, mert különlegesen erős motivációs ereje van.

Az érvelése, hogy amikor Guizot „Gazdagodjatok!” felszólítással fordult a francia polgársághoz, „nem legitimációs bázist teremtett, hanem kiutat keresett egy legitimálatlan hatalmi állapotból, s arra akarta motiválni az állampolgárokat, hogy engedelmeskedjenek”, tehát hogy „más engedelmesség-motívumot keresett, mint a legitimáció”, kétségessé teszi a schmittiánus tétel érvényességét. Szabó ugyanis hiába indul ki abból a feltételezett helyzetből, hogy a politikai rendszer „nincs olyan hatalmi eszközök birtokában, hogy az engedelmességet erővel kikényszerítse”, ha a politikai rendszernek, államhatalomnak, kormánynak természete szerint és normális esetben rendelkeznie kell ilyen kikényszerítő képességgel. Egy kormány stb. azért is híján lehet a kikényszerítő (hatalmi) képességnek, mert nem legitim, illegitim (vagy annak tartják), és ezért kényszerítő (erőszak) szervek lojalitása, engedelmességi készsége megrendül. Ahogy Guizot apropóján írta Szabó, valóban számolnunk kell azzal, hogy az ilyen legitimálatlan (nem legitim, illegitim) hatalom is arra törekszik, hogy állampolgárait engedelmességre motiválja, és ez a motívum bizony nem a legitimáció.

A schmittiánus tétel két okból sántít. A tételben feltételezett politikai rendszer eleve legitimált, hiszen lényege a meglévő legitimáció próbája konszolidálatlan körülmények között. A másik ok, hogy kényszermentes engedelmesség fogalmi kritériuma miatt is legitimálnak kell tartanunk a rendszert. Szabó tehát nem vonta le a szükséges elméleti és terminológiai következtetéseket ahhoz, hogy megnevezze az engedelmességi készséggel övezett, de nem legitim hatalom alternatíváját. Utóbbi okkal-joggal írja, hogy az a politikai hatalom tekinthető legitimálnak, 1) amelyet „polgárai feljogosítottnak tekintenek arra, hogy tőlük áldozatot követeljen”; 2) amelynek „a vereséghez is joga van, a polgárok a vereségben nem tekintik kevésbé jogosultnak a parancsolásra”. Ha ehhez hozzátesszük, hogy - idézem - a legitimáció „a politikai hatalommal szembeni engedelmességi készségnek nem egyetlen lehetséges motívuma”, akkor Szabónak a magyar legitimációs irodalomban szívesen idézett schmittiánus tételét a következők szerint kell korrigálni: az a politikai rendszer legitimált, amellyel szemben azért áll fenn az állampolgárok engedelmességi készsége, amikor az illető rendszer nincs olyan hatalmi eszközök birtokában, hogy az engedelmességet erővel kikényszerítse, mert az állampolgárok a rendszert továbbra is törvényesnek/legitimnek

tekintik. Ezzel a módosítással érthető és fogadható el, hogy Szabó Miklós a legitimitást/legitimáltságot nem azonosítja a konszolidációval/konzolidáltsággal, a kényszerű/kikényszerített engedelmisségre alapozottsággal és a sikerek általi igazoltsággal.

Noha Szabó nem tekinti azonosnak legitimitást (legitimálást) és igazolást, az állítása, miszerint „a legitimitás is választási szituációt feltételez”, és hogy „azt kell igazolni, ami kétségbe vonható”, ennek ellentmond. Hivatkozása a tradicionális helyzetre sok mindent megmagyaráz: „a fennálló állapot magától értetődő, evidens volt, alternatíváját elgondolni sem lehetett”. Szabó ezt követő megjegyzése: (a tradicionális helyzetben) „nincs értelme a modern értelemben vett legitimitásnak”. Szabó nem fejti ki a nem modern értelemben vett legitimitást, noha a középkori uralomra és az uralmi (trón) igényre magától értetődően alkalmazza a legitimitás fogalmát. A modern és nem modern kettősségből felsejülő problémát azzal a már jelzett módszertani megoldással hidalja át, hogy a) a legitimitást a politikai rendszerekhez köti; a politikai rendszerek legitimitás kritériumaként pedig az alternatívát adja meg. Ezért is gondolja úgy, hogy bár a középkorban gyakran fordultak elő legitimitás problémákkal járó trónviszályok, azok a feudális politikai rendszert magát nem érintették, hiszen mindig akadt király, aki trónra került, és azok ráadásul „azonos elvek szerint” uralkodtak. Szabó végkövetkeztetése: „a [feudális] rendszernek nem volt alternatívája”. A végkövetkeztetésből előálló tétele ezek után: „Legitimitásra olyan politikai rendszerek szorulnak, amelyek helyett – elvileg – más is lehet választani. Alternatíva nélküli helyzet – elvileg – a modern politikai életben nem létezik, viszont léteznek gyakorlatilag alternatíva nélküli helyzetek, amelyeket a benne élők már elgondolni is csak alternatíva tételezése nélkül gondolnak el”.

Ha ragaszkodunk Szabó axiómájához és logikájához, azt kellene mondanunk, hogy legitimitás csak „modern értelemben” lehetséges és csak modern politikai rendszerekre alkalmazható. A feudális példából azonban kitetszik, hogy Szabó premodern uralmi viszonyokra is alkalmazza a fogalmat, amit viszont azért tehet meg, mert nem következetes, és nem a politikai rendszer és a politikai rendszeren belüli uralmi/hatalmi viszonyok kettősségében ragadja meg a legitimitás értelmét. Márpedig erre a kettősségre azért is szükség lenne, mert nem sok értelme lenne konkrét uralmi/hatalmi viszonyoktól elvonatkoztatott politikai rendszert és annak legitimitását tételezni. A politikai rendszereknek inherens elemei az uralmi/hatalmi viszonyok. Uralmi/hatalmi viszonyok legitimitásjáról nem beszélni, ilyen legitimitást nem tételezni megint csak kétséges eljárás lenne. Szabónak az átfogó politikai rendszer és szűkebb uralmi viszonyok kettősségére alapozott legitimitás koncepciója már eleve azzal csorbát szenved, hogy - mint láttuk - a

pártokkal, áramlatokkal és mozgalmakkal szemben preferált legitimációs (legitimációra szoruló) szubjektumok között sorolja fel az államokat, kormányokat és politikai rendszereket. Csakhogy a kormány megfeleltethető a feudális uralkodóval, és rész és egész dialektikája alapján nem azonosítható az átfogó politikai rendszerrel vagy az állammal.

Szabó nem tudott megbirkózni az abból előálló problémával, hogy egyrészt érvényesnek kezeli a legitimáció-fogalom eredeti, történeti jelentését („a fogalom eredete útbaigazíthat...”), másrészt ragaszkodik ahhoz a valószínűleg Habermastól átvett dogmához, hogy legitimációra csak a politikai rendszerek szorulnak. Nagyon árulkodó egy, a két szempontot egymásra vonatkozó megfogalmazása: „A törvényes uralkodó akkor is jogosult uralkodásra, ha gonosz zsarnok vagy zsenge képességű államférfi. Az államok, a politikai rendszerek legitim volta is ilyesvalami”. (Sic!) Ha „ilyesvalami”, akkor Szabónak a kormányok törvényessége (legitimitása) mellett, ami evidens, az államok törvényességét és a politikai rendszerek törvényességét külön is ki kellene fejteni. Főleg azért, mert – idézem – a feudális abszolutizmus korszakával „az uralom, az uralkodás törvényességének eme fogalma az államokra származott át [sic!], amelyek élén az uralkodók állottak”. Ezután írja azt, amit már idéztem, hogy a legitimáció fogalma a múlt századtól még mindig azt a jogi problémát jelentette, hogy a gyakorlatilag működő hatalomnak [kormánynak? államnak?] milyen kritériumoknak kell ahhoz megfelelnie, hogy törvényesnek tekintsék. Arról viszont Szabó nem ír, hogy ez a jogi probléma még mindig fennáll-e.

Mit kell értenünk hát államok és politikai rendszerek törvényessége alatt? Mi alapján, milyen „kritériumok” szerint tekintik parancsolásra jogosultnak egy rendszert polgárai? A válaszhoz közelebb visz bennünket, ha megnézzük, hogy Szabó szerint mi miért nem legitimáció.

Szabó nem fogadja el az „ellátás-legitimáció” felfogását, amely szerint a szocialista rendszer „azon az alapon legitim, hogy képes a folyamatos és kielégítő ellátás biztosítására”. Szabó azért nem ért egyet ezzel, mert bár fontos motívuma lehet az engedelmességnek, mint „döntő konszolidációs eszköz”, de azért nem „legitimációs bázis”, mert „konszolidálatlan helyzetben nem funkcionál”. „Pontosan akkor legitim a rendszer, írja, ha vele szemben akkor sem csökken az engedelmisségi készség, ha az ellátás felborul, ha a sorban állók ugyanúgy rendületlen hívei, mint a jól ellátottak”. Ezzel az első olvasatban tetszetős meghatározással megint csak az a gond, hogy – a schmittiánus tételhez hasonlóan - nem találjuk benne a törvényesség és jogosság engedelmisségi motívumát! Mi készíti lojalitásra az embereket? A törvényesség és jogosság engedelmisségi motívumát azért tartom rendkívül fontosnak, mert számolnunk kell olyan helyzetekkel, amikor törvényesnek/jogosnak elismert/elfogadott

rendszerekkel szemben azért mondják fel a lojalitást, mert nem képes eleget tenni alapvető elvárásoknak, például a polgárok elemi szintű és tartós ellátásának. Szabó logikája alapján egy ilyen rendszer nem legitim, de azért nem, mert megcsappant a polgárok engedelmisségi készsége: ha készek lennének engedelmeskedni, a bajban (lásd „a legitimáció próbája”), legitimnek tarthatnánk a rendszert. Szabóban nem ötlük fel a lojalitás felmondásának egy olyan variánsa, hogy törvényesnek/jogosnak elismerésnek/elfogadásnak különös érvényességi kritériumai lehetnek: addig hajlandóak törvényességre tekintettel lenni, amíg a különös kritériumoknak, elvárásoknak a rendszer képes megfelelni. A konszolidálatlan helyzeteket, a bajt, magam is a legitimáció próbájának tekintem, de csak abban az értelemben, hogy a törvényesség/jogosság engedelmisségi motívuma más engedelmisségi készségi motívumokkal szemben kiállja a próbát. Szabó meghatározását átfogalmazva: „Pontosan addig [s nem akkor] legitim a rendszer, amíg [s nem ha] vele szemben akkor sem csökken a törvényesség/jogosság miatti engedelmisségi készség, ha az ellátás felborul, ha a sorban állók ugyanúgy rendületlen hívei, mint a jól ellátottak”.

A törvényesség/jogosság megkülönböztető kritériumát azért kell alkalmaznunk, mert különben a törvényességtől/jogosságtól/legitimitástól függetlenül végtelen számú és tetszőleges szempontok szerint határozhatnánk mert a legitimitást arra való tekintettel, hogy a rendszer bajban van: nem képes megfelelő ellátást biztosítani, de készek neki engedelmeskedni; nem képes fenntartani a rendet, de készek neki engedelmeskedni; nem képes megvédeni az országot, de készek neki engedelmeskedni stb. A legitimációt axiomatikusan „próbára tevő” baj, rossz helyzet stb. alapján mindig definiálhatunk olyan negációkat („nem képes”), amelyekhez mérten megállapíthatjuk a legitimáció meglétét - ha készek neki engedelmeskedni. Ez a logikai keret szorítja háttérbe azt, ami Szabó Miklós tanulmányának kétségtelenül értékes eleme, az engedelmisségi készség motívumaként értelmezett legitimitást.

Egyetértek Szabóval abban, hogy legitimált rendszerekben „a legitimáció ténye nem jelenti természetesen azt, hogy általa az állampolgári engedelmisség motívumai közül kikerül a kényszer, a megtorlástól való félelem”. (279.) Erre való tekintettel is gondolom viszont, hogy a schmittiánus tételben nem csak az (lenne) a fontos, hogy a hatalom nem képes kényszeríteni, mert még ilyen helyzetben is sokféle motívuma lehet ez engedelmisségi készségnek, és ezért kell a törvényességet/jogosságot ebben a helyzetben is különös motívumként kezelni. Hasonlóképpen kell eljárunk azon legitimált rendszerek esetében, melyek kényszeríteni képesek az állampolgárokat, de az állampolgárok mégis készek a

kényszerítő képességtől függetlenül, kényszermentesen engedelmeskedni azért, mert a rendszert törvényesnek/jogosnak tekintik!

A kényszeríteni képes hatalomnak való kényszermentes engedelmisség legalább annyira fontos, mint a kényszeríteni képtelen hatalomnak való engedelmisség. A kényszeríteni képes hatalomnak való kényszermentes engedelmisség azért látszik elsikkadni Szabónál, mert a kényszeríteni képes hatalmat végülis a konszolidált rendszerhez utalja, de mivel őt igazából a konszolidálatlan rendszer és engedelmisségre kényszeríteni képtelen hatalom legitimitációja érdekli, nem találja meg, vagy inkább elveszíti azt az elemzési szempontot, ami alapján a konszolidált rendszerek legitimitációját és ezáltal „a” legitimitációt úgy tudná meghatározni, hogy nem egy különös állapotból, a konszolidálatlan helyzetből vezeti le a legitimitáció kritériumát: a legitimitást (legitimnek elfogadást) mint engedelmisségi motívumot.

Ha Szabó következetesen alkalmazná a legitimitást/legitimációt mint engedelmisségi motívumot, nem kellene a konszolidálatlan helyzetben, rendszerállapotban keresnie a legitimitáció lényegét, mert az egyszerre konszolidált és legitim rendszerben már megtalálhatná a keresett kritériumot, miáltal a legitimitáció „próbája” tényleg, szó szerint próba lenne: hogyan alakul egy konszolidált és legitim rendszer legitimitása, ha a rendszer konszolidálatlanná válik?

Szabó nem egy konszolidálatlan helyzetben lévő és legitimálatlan rendszernek a konszolidálatlan helyzetben történő legitimálódását vizsgálja, mert akkor nem beszélhetne a legitimitáció próbájáról. Ellenkezőleg: nála a legitimitáció azért tesztelődik a bajban, mert a rendszer konszolidálatlanná vált. Szabó is ennek megfelelően fogalmaz egy helyütt: „pontosan akkor legitim a [konszolidált] rendszer, ha vele szemben akkor sem [sic!] csökken az engedelmisségi készség, ha” a konszolidáció alapkövetelményei közé tartozó „ellátás felborul...” (294.) Ahhoz azonban, hogy Szabó a konszolidálatlan helyzetből/állapotból vezesse le a legitimitációt, 1) zárójelbe kell tennie, ignorálnia kell azt, hogy a rendszer már konszolidált állapotában is legitim volt; 2) konszolidáltságot és legitimáltságot úgy kell analitikusan kettéválasztania, hogy akaratlanul is azt tételezze, hogy konszolidált rendszer nem lehet legitim!

Nem konszolidáció és legitimitáció vagy konszolidáltság és legitimáltság (legimititás) analitikus kettősségét kifogásolom tehát, minthogy magam is úgy gondolom, hogy számolnunk kell legitim, de nem konszolidált, illetve konszolidált, de nem legitim rendszerekkel. És azzal, hogy rendszerek konszolidálatlanságának forrása éppenséggel a legitimálatlanság is lehet.

Bármennyire is játszik fajsúlyos szerepet Szabó Miklós tanulmányában a legitimáció/legitimitás mint az engedelmisségi készség (egyik lehetséges) motívuma, ennek elméleti súlyát mégiscsak csökkenti az a tétéle, hogy: „A legitimációt nem lehet egy politikai rendszer értéke alapkritériumának tekinteni. Nem múlik rajta a rendszer ’jó’ vagy ’rossz’ volta”. Azzal egyet tudnék érteni, hogy a legitimációt (legitimitást) az elemzés során teoretikus ne kezeljük abszolút értéknek, legalábbis azért, mert lehet, hogy empirikus állampolgárok számára a legitimáció (a rendszer legitimációja) nem érték. Csakhogy ha az empirikus állampolgárok értékrendje, értéktételezése egyáltalán szempont lehet, nem zárkozhatunk el eleve attól, hogy empirikus állampolgárok számára a legitimáció (a rendszer legitimációja) igenis érték lehet.

Szabó Miklósban nem ötlük fel a kérdés: miért is motiválná az emberek engedelmisségi készségét a legitimáció/legitimitás, ha nem érték?

Mi értelme van elméletileg a legitimációt/legitimitást engedelmisségi motívumként definiálnunk, ha nem érték?

A kettőt, a legitimációt mint engedelmisségi motívumot és mint értéket éppen azért kell egybekapcsolnunk, mert empirikusan egy rendszert a legitimációtól függetlenül valóban tekinthetnek jónak vagy rossznak. Szabó a háború utáni NSZK példáját említi, mint „jellegzetesen legitimáció nélküli” államot, mert szerinte az akkori felnőtt lakosság „soha nem érezte legitimált rendnek az új viszonyokat”, mert „talán nem helyeselték az új viszonyokat, és belül nem szakítottak úgy náci múltjukkal, mint az NSZK hivatalos közlélete tette”. Az „adott jelen elfogadásának és az ellentétes elvi alapon nyugvó múlt visszatekintő igenlésének ellentmondása” tette a rendszert legitimálatlanná. (294-5.) Csakhogy ebből arra következtethetünk, hogy ugyanezen népesség a náci rendszert helyeselte, azzal belsőleg azonosult, azt elvi alapon igenelte, tehát a náci rendszer legitimációval rendelkező állam volt. A következő lépés az lenne, szigorúan Szabó logikája alapján, hogy a legitimációt a náci politikai rendszer értéke alapkritériumának tekintették. Eme spekulatívnek tetsző konzekvencia levonása helyett azonban térjünk vissza Szabó nyomán az NSZK-hoz, ahol utóbb, mint kifejti, felnőtt egy új nemzedék, amelynek kifejezetten „legitimációigénye” volt a rendszerrel kapcsolatban, „akiknek a rendszer ... demokratikus legitimációval bírt”. Ez viszont szerintem csak úgy mehetett végbe, hogy az új nemzedék általában a legitimációt, s különösen a demokratikus legitimációt a demokratikus politikai rendszer „értéke alapkritériumának” tekintette.

Az értékek legitimációelméleti szerepe visszavezet minket igazolás és legitimálás, és más alapvető problémájához. Az uralkodó trónigényének „ideológiai igazolása volna”, ha

neki „azért kell engedelmeskedni, mert jó uralkodó vagy, mert nagy uralkodó”, míg a legitimáció esetében az engedelmisség indoka, hogy „törvényes uralkodó”. (275-6.) A „jó” és „nagy” úgy válnak ideológiai igazolás elemévé, hogy Szabó itt nem jelzi, a törvényesség is igazolásra szorulhat, ezáltal pedig ideológiai igazolás tárgya is lehet. Miért ne lehetne az uralkodó nagysága és jósága mellett ideologikus az uralma vagy trónigénye is?

A nyelvi szerkezetből úgy tűnik, mintha az, hogy „azért kell engedelmeskedni, mert jó uralkodó vagy mert nagy uralkodó”, úgy nyerne ideologikus értelmet, mintha azt mondanák az alattvalóknak: azért kell engedelmeskednetek, mert uralkodótok jó vagy mert nagy. Ideológiai igazolás és legitimáció kettőssége miatt viszont meg úgy tűnik, hogy a legitimációra vonatkozó állítás már nem hasonlóképpen nyerne értelmet. Mintha azt nem mondhatnák az alattvalóknak: azért kell engedelmeskednetek, mert uralkodótok törvényes. Mintha az alattvalók nem azért engedelmeskednének, mert saját ítéletük alapján jónak és nagyoknak, ezáltal pedig engedelmisségre méltónak tartanák uralkodójukat, hanem azért, mert mások azt állítják, és ez, mások állítása (az ideológiai igazolás) készítené engedelmisségre őket. De még ebben az esetben is gondolnunk kell arra, hogy azért állítják, hogy az uralkodó jó és nagy, mert az uralkodó jósága és nagysága eleve engedelmisségi motívum az alattvalók körében. Mivel a törvényesség Szabónál nem lehet ideologikus, úgy tűnhet, hogy a törvényesség objektív tény, és azért kell az alattvalóknak engedelmeskedni, mert az uralkodó törvényessége objektív tény lenne.

Két dolog kerül ki tehát Szabó látóköréből. Egyrészt az, hogy igazolás és legitimáció nem csak szétválasztható analitikusan, hanem analitikus kettősségükben össze is kapcsolható, amennyiben a legitimitás igazolásra szorul! Másrészt hogy, ami szerintem fontosabb, a jóság, a nagyság és más hasonló értékek közvetlenül legitimációs szerepet játszhatnak. Maga Szabó jóval később ugyanis azt írja egy kevésbé elméleti szövegrészben, hogy „legitimé válása szempontjából létfontosságúvá vált tehát, hogy [az új kommunista rend vezetőit] jó vezetésnek tartják-e a hozzáértő, kompetens vezetés értelmében”! (284.) Ezt én csak úgy tudom érteni, amivel egyébként egyet is értek, hogy a vezetés „jó” mivolta nem csak engedelmisségre készíthet, nem csak engedelmisségi motívum lehet, hanem ahhoz, hogy egyáltalában törvényesnek/legitimnek fogadhassák el, meg kell felelnie a „jó” kritériumának. Vagyis a „jó” mivolt empirikusan a legitimitás/törvényesség érvényességi kritériuma. De Szabó nem így gondolkodik, mert ezek után azt írja, hogy „az új rend vezetőinek nem sikerült ezt a tekintélyt megszerezni”. Ha a két megállapítást egybeillesztem, akkor a legitimé válás szempontjából létfontosságúvá vált a tekintély megszerzése! Jóval később viszont ezzel ellentétes, de figyelemre méltó autoritáselméleti eszmefuttatásokba bocsátkozik. „A nem

legitim rendszerekben a lojalitás, az engedelmisségi készség nagyobb mértékben irányul vezető személyekre, vagy vezetési garnitúrákra: vezető személyek csoportjaira, kormányzatokra (...) A személy tekintélye által konszolidált kormányzás olyan feudalizmushoz hasonlítható, ahol az alattvalók csak nagy királyoknak hajlandók engedelmeskedni, gyenge képességű vagy zsarnok uralkodóktól megtagadják az engedelmisséget. Ilyen feudalizmus nem volna legitim rend a dinasztia legitimitása szempontjából, s a királyság, mint rendszer [sic!] nem élvezné a legitimáció rendszerfenntartó erejét. Erről az oldalról is megvilágosodik, hogy a kormány által stabilizált rendszerben a kormányzati válság, a kormányzat tekintélyének megrendülése automatikusan rendszerválságként jelentkezi.” (300.)

A szövegből az olvasható ki, hogy nem legitimált rendszerekben a személyi autoritás kormányzatot konszolidáló, a kormányzati autoritás meg rendszerstabilizáló tényező. Az, hogy „az alattvalók csak nagy királyoknak hajlandók engedelmeskedni”, alátámasztja korábbi állításomat, miszerint az uralkodó jósága vagy nagysága nem pusztán ideológiai igazolás kérdése lehet. Az, hogy az uralkodó vélt nagysága és képessége tekintélyt (is) teremthet, az igazolás és legitimitás analitikus kettősségét autoritás-legitimitás-igazolás analitikus hármasságává bővíti! Az, hogy az uralkodó zsarnoksága erodálja az engedelmisséget, azaz – itt – erodálja az uralkodó tekintélyét, autoritás és engedelmisségi készség olyan egységre utal, amivel Szabó Miklós a bevezető teoretikus szövegrészekben nem számolt, amikor azt ecsetelte, hogy az engedelmisségi készség megléte ellenére mi nem legitimáció. Magyarán: Szabó Miklós teoretikusan és legitimációelméletileg annak ellenére nem gondolkodik autoritás és legitimitás kettősségében, hogy konkrét rendszerek legitimációjának elemzésekor egyébként használja az autoritás fogalmát.

Az, hogy az uralkodó zsarnoksága erodálja az engedelmisséget, lehetővé teszi autoritás és legitimitás egymásra vonatkoztatását még Szabó Miklós koncepciójában is. Amikor ugyanis azt írja a legelső bekezdésben, hogy a legitim uralkodó ellentéte a bitorló volt, aki jogtalanul foglalta el a trónt, akkor igen közel jut a (tekintélyromboló) zsarnokság fogalmához, mert az antik és középkori gondolkodásban a trónbitorló és zsarnok vagy egymás szinonimája, vagy egyaránt illegitim uralmat jelölő fogalom. Az, hogy az uralkodó zsarnoksága erodálja az engedelmisséget, azaz – itt – erodálja az uralkodó tekintélyét, úgy is érthető, hogy az illegitim uralom erodálja az engedelmisséget, azaz uralkodó tekintélyét. Ebben a kontextusban az uralom legitimitása a tekintély forrásainak egyike: az uralkodónak azért (is) van tekintélye, mert uralma legitim. Ha ezt elfogadjuk, legitimitás és engedelmisségi készség úgy kapcsolható egybe, hogy ha egy hatalomnak készek

engedelmeskedni, akkor a hatalom autoritás, és ha az engedelmességi készség motívuma a legitimitás, akkor ez a hatalom legitim autoritás. Másrészt viszont, ha az engedelmességi készség motívuma a legitimitás, viszont a hatalom nem legitim (nem tekintik legitimnek), akkor a hatalom nem csak illegitim, de megszűnik autoritás lenni.

Összegzésképpen azt gondolom, hogy Szabó Miklós schmittianus tétele önmagában, a legitimáció mint engedelmességi motívum nélkül csak mint autoritás értelmezhető. Értelmezésben a tétel így kap értelmet: a politikai rendszer mindaddig rendelkezik tekintéllyel (mindaddig autoritás), amíg fennáll az állampolgárok engedelmességi készsége annak ellenére, hogy az illető rendszer nincsen olyan hatalmi eszközök birtokában, hogy az engedelmességet erővel kikényszerítse. A tekintély próbája a konszolidálatlan állapot, tekintéllyel rendelkezik az a rendszer, amelynek rendelkezéseit ekkor is követik.

LEGITIMÁCIÓELMÉLETI ÁTTÖRÉS A NYOLCVANAS ÉVEK KÖZEPÉN:
POKOL BÉLA

Pokol Bélának a nyolcvanas évek elején a stabilitásról és legitimitásról írt egyik tanulmánya (Pokol 1983) mindenekelőtt azért tekinthető egy legitimációelméleti áttörésnek, mert a Valóság című, széles körben olvasott, népszerű és tekintélyes folyóiratban jelent meg, és mert a szerző volt az első, aki ebben a formában először adott tömör, de rendszeres áttekintést az akkor kurrens legitimációs elméletekről. A különböző terjedelemben bemutatott szerzők: Friedrich Stahl, Max Weber, Gaetano Mosca, Robert Michels, Johannes Winckelmann, Seymour M. Lipset, Carl J. Friedrich, Joseph Rotschild, Jürgen Habermas és Claus Offe. Dolgozatom első változatának opponensi értékeléseiben joggal vetődött fel, hogy az ebben a fejezetben alkalmazott történeti-kronológiai módszer maga is igényli a pusztán szellemi előrehaladásban fontos anyagok és a hatástörténeti szempontból fontos dimenzióanyagok különválasztását, de legalábbis az ilyen jellegű különbségek jelölését. Ezzel a felvetéssel azért is kell egyetértenem, mert a dolgozat e fejezetének éppen az az egyik legfontosabb funkciója, hogy – mint írtam a Bevezetésben – bizonyítsa, hogy a vonatkozó magyar szakirodalomra reflektálatlanság jellemző: lényegében nem reagálnak egymás anyagaira. Pokol Béla 1983-as tanulmányáról ugyanakkor elmondható, hogy kimutatható hatással gyakorolt az adott időszak politikai és politikaelméleti gondolkodására. Bozóki András például az itt kronológiai okoknál fogva is később elemzett anyagában (Bozóki 1995) kifejezetten támaszkodik Pokol Béla tanulmányára. Pokol tanulmányának hatására is visszavezethető az, hogy például – amint azt kimutattam - Gombár Csaba hatalomról, presztízséről és tekintélyéről vallott felfogása (Gombár 1980a, Gombár 1982) kiegészül a legitimitással (Gombár 1983)²⁶⁰. Hatástörténetileg fontos az is, hogy a Valóságban közölt legitimációelméleti tanulmány hozzájárult ahhoz, hogy az akkortájt politikailag aktivizálódó állampolgároknak, értelmiségiekben egyre inkább megfogalmazódott, hogy a fennálló hatalmi rendszernek legitimálni kell magát, és rá is kérdeztek a rendszer igazolási érveire. Ennek a recepciónak, állampolgári-politikai befogadásnak azonban megvolt a dolgozatom számára relevánsabb elmélettörténeti feltétele. Az, hogy Pokol Béla a legitimációs problematikát empirikus indíttatású elméleti kontextusba ágyazta a következő toposzok alkalmazásával: a rendszerek stabilitásigénye és a stabilitás előfeltétele, a hatalom tartóssága és annak

²⁶⁰ Pokol Béla „kettős legitimitás” koncepciója nyomán beszélt Szoboszlai György a szocialista rendszer „kettős legitimitációjáról”. Lásd Szoboszlai 1984 és Szoboszlai 1987. 1984-ben Szoboszlai György még Pokol Béla tanulmányának (Pokol 1983) 1981-ben közreadott kéziratosa változatára hivatkozik!

társadalmi feltételei, rendszerlegitimáció (a rendszer milyen technikákkal legitimálja magát), legitimációs mechanizmusok és alapok, a rendszer hatékonyságának legitimáló hatásai, különböző tényezők legitimáló hatásai, a társadalom tagjainak empirikus igazolási igényei, a rendszer igazolása és annak társadalmi elfogadása, legitimációs elképzelések, az elismerésre méltóság és az egyszerű „elfogadás” közti különbségek, a tömegek depolitizál(ód)ása, a tömegek követni készségének manipulatív előállítás, tömeglojalítás, apatikus követni készség stb.

Elmélettörténetileg feltétlenül megemlítendő, hogy Pokol Béla tanulmánya következő évben németül is megjelent (Pokol 1984), mely kiadás kitér sztálini hatalmi rendszer legitimációs érveire, mely téma aztán magyarul is megjelent, először a szűkebb szaktudományos közönség számára elérhető módon (Pokol 1987b), majd a széles olvasóközönség számára is (Pokol 1989, Bihari-Pokol 1992). A sztálini hatalomgyakorlás legitimációs érveinek boncolgatásában nemcsak az volt az új, hogy a szerző rákérdezett a lenini gondolatrendszer idevágó, de akkor még tabuként kezelt elemeire is, hanem szembeállította a tényleges politikai berendezkedést annak alkotmányjogi formarendszerével. Az alkotmányjogi formák kérdésének legitimációelméleti kontextusban való felvetése viszont kimondatlanul is felértékelte a dolgozatomban preferált elemzési szempontot, a legitimitás jogi-közjogi dimenzióját, mely elemzési szempont – mint azt látni fogjuk - később döntő szerepet játszott a Pokol Béla és Bayer József között a legitimációról 1996-ban folytatott első szaktudományos vitában. Legitimációelméleti áttörésről végül azért is beszélhetünk Pokol Béla nyolcvanas években megjelent művei kapcsán, mert Pokolnak a funkcionista rendszerelméletéről írt mélyelemzései (lásd főleg Pokol 1987a) nemcsak tudósítottak Talcott Parsons és Niklas Luhmann főbb, ám addig inkább csak citált téziseiről, hanem bemutatták azt, hogy egy meghatározott, szélesebb elméleti kereten (funkcionista rendszerelméleten) belül milyen elméleti megoldásokkal kap helyet egy különös (funkcionista) legitimációs elmélet. Az elméletépítés és elméletkritika prezentálása ugyanakkor példával is szolgált ahhoz, aminek hiányát a dolgozatomban következetesen bizonyítani igyekszek: az elméletileg koherens legitimációs koncepciók kidolgozásához.

FILOZÓFIAI KITÉRŐ A NYOLCVANAS ÉVEKBEN: GADAMER

A filozófia területén Hans-Georg Gadamer 1984-ben kiadott hermeneutikai alapműve (Gadamer 1984) az autoritás és a hagyomány rehabilitálásának szándékával íródott. Gadamer szembefordult a tekintélyhit és a saját eszünk használata közti, a felvilágosodás által egymást kizárónak tartott ellentéttel, habár elismerte, hogy az autoritás ludas abban, ha egyáltalán nem használjuk a saját eszünket. Gadamer a tekintély fogalmának eltorzulását azzal magyarázta, hogy az előítélet-ellenes felvilágosodás lejáratva a tekintélyt és megszilárdította a tekintélyről alkotott előítéleteket, következésképpen pedig „az ész és a szabadság aufklérista fogalma alapján az autoritás fogalmában egyáltalán az ész és a szabadság ellentéte, a vak engedelem domborodott ki”. Magyarán a felvilágosodás nem csupán a korabeli (vallási, filozófusi stb.) tekintélyekkel vette fel a harcot, hanem az önmaga által definiált ész és szabadság antitézisé a tekintély fogalmába foglalta. A „modern diktatúrák” [autoriter rezsimek – L.T.] gyakorlatából ismert „vak engedelem” azonban Gadamer szerint „egyáltalán nem tartozik az autoritás lényegéhez”.

„Az igaz – fejt ki Gadamer -, hogy tekintélye elsősorban személyeknek van. A személy tekintélye azonban végső soron nem az alávetődés aktusán és az ész lemondásán alapul, hanem az elismerés és a felismerés aktusán – tudniillik azon a felismerésen, hogy a másik személy ítélet és belátás dolgában fölényben van velünk szemben, s ezért ítélete előbbre való, azaz elsőbbséget élvez saját ítéletünkkel szemben. Ezzel függ össze, hogy a tekintélyt voltaképpen nem lehet kölcsönözni, csak megszerezni, s meg kell szerezni, ha valaki igénybe akarja venni. Elismerésen alapul, s ennyiben magának az észnek egy cselekvésén, az észén, mely tudatában lévén határainak, másoknak jobb belátást tulajdonít. Az ilyen, helyesen értelmezett autoritásnak semmi köze a parancsnak való vak engedelmességhez. Sőt az autoritásnak közvetlenül egyáltalán nem az engedelmességhez, hanem a megismeréshez van köze (...) Ahhoz persze tekintély kell, hogy parancsolni tudjunk, és engedelmeskedjenek nekünk. [sic!] De ez csak abból a tekintélyből következik, amely valakinek megvan. Az előjáró személytelen tekintélye, amely a szolgálati szabályzatból származik, végső soron szintén nem ebből a szabályzatból ered, hanem ellenkezőleg: lehetővé teszi azt. Igazi alapja itt is a szabadság és az ész aktusa, mely az előjárónak, mivel nagyobb az áttekintése és beavatottabb, autoritást tulajdonít, tehát itt is azért, mert ő jobban tudja a dolgokat. Így a tekintély elismerése mindig azzal a gondolattal kapcsolódik össze, hogy az, amit a tekintély mond, nem értelmetlen önként, hanem elvileg belátható. Ebben áll annak a tekintélynek a lényege, melyre a nevelő, az előjáró vagy a szakértő támaszkodik.” (198-200.)

Gadamer gondolatmenetében a parancsolni tudáshoz és a parancsnak/parancsolónak való engedelmességhez tekintélyre van szükség, amit én úgy pontosítanék, hogy a parancsolással szemben a parancsolni tudás mint a parancsolás egyfajta képessége magába foglalja az engedelmesség elérésének képességét. Ahogy a gyakorlatban, úgy elméletben is szétválasztható a parancs, a parancsoló személye, szerepe, funkciója és joga, valamint a neki való engedelmesség, mert nem magától értetődő - illetve különös feltételeknek kell teljesülni ahhoz -, hogy parancsnak engedelmeskedjenek. Lévén szó azonban filozófiai kérdésfeltevésről, Gadamer nem érheti kritika azért, hogy a továbbiakban nem számolt az engedelmességet kiváltó „parancsolni tudás” egyéb, tekintélyen túli feltételeivel (félem stb.), viszont saját későbbi állításaival elbizonytalanítja az olvasót: „a hagyomány tekintélyének is hatalma van cselekedeteink és viselkedésünk felett”, illetve a gyámolított nagykorúvá válása (a gyám funkcióját ellátó nevelő tekintélyének megszűnése) nem jelenti azt, hogy „az illető úgy lesz a maga ura, hogy megszabadul minden szokástól és hagyománytól”. (200.) Gadamer mintha mégis csak az általa bírált aufklerizmus szellemében fogná fel végső soron a tekintélyt azzal, hogy a megismeréshez, a belátáshoz és az elismeréshez köti. Mintha a felvilágosult szellem ismerhetné fel és el a tekintélyt, avagy a tekintély fel- és elismeréséhez felvilágosult szellemre lenne szükség. Másrészt amikor arról ír, hogy nem tudunk „megszabadulni” a szokásoktól, a hagyományoktól és a tekintélytől, és ebben az értelemben nem lehetünk a magunk ura, illetve – horribile dictu? - a hagyomány tekintélyének „hatalma van cselekedeteink és viselkedésünk felett”, úgy tűnik, a felvilágosodás legfontosabb tekintélyellenes érvét ismétli meg a tekintély megbilincselte észről. Gadamer azért tűnik bizonytalannak, mert ragaszkodik ahhoz, hogy az autoritásnak közvetlenül egyáltalán nem az engedelmességhez, hanem a megismeréshez van köze, és nem azt írja, hogy az autoritásnak közvetlenül egyáltalán köze lehet a megismeréshez. A szabadság és ész versus alávetés és tekintély aufklerista dichotómiájában ugyanis, ami Gadamer problémafelvetésének is alapja, megfosztják a tekintélyt az észről, illetve az ész a tekintélytől. Gadamernek ész és tekintély összeegyeztethetőségét kellene bizonyítania, amit meg is tesz, de úgy, hogy ezzel párhuzamosan nem tagadja hatalom és alávetés, illetve tekintély összekapcsolódásának lehetőségét sem. A hagyomány vagy bármi más tekintélyének cselekedeteink és viselkedésünk feletti hatalma ugyanis a könyvben foglaltak alapján nem vezethető le a megismerésből és belátásból. Ha pedig mégis levezethető, akkor kérdés, hogy végül is minek engedelmeskedünk: tekintélynek vagy hatalomnak? A tekintély hatalmának vagy a hatalom tekintélyének? A hatalomnak való alávetődés aktusa ugyanis végbemehet úgy, ahogyan Gadamer elgondolja a tekintély fel- és elismerését: az alávetődés alapulhat annak elismerésén

és felismerésén, hogy a másik személy (erő) fölényben van velünk szemben, és ezért van az, hogy ítélete előbbre való, azaz elsőbbséget élvez saját ítéletünkkel szemben.

Habár Gadamer éppenséggel nem a hatalmat akarja episztemológiailag megalapozni, de nem néz szembe azzal, hogy a megismert és elismert tekintély egyben lehet hatalmi szubjektum, játszhat hatalmi szerepet, betölthet hatalmi funkciót. Az „előjáró” fogalma ezért is megtévesztő. Akár hivatali, akár katonai előjáróról legyen szó, közte és az alárendeltek (alávetettek) között hatalmi viszony alakulhat ki. Ettől kezdve azonban Gadamer felvetése teljesen jogos. Az előjárónak, még ha hatalmi szubjektum is, szükséges (lehet) tekintéllyel rendelkeznie, és ez a tekintély lehet episztemológiai jellegű: akiknek parancsol, legyenek azok akár „alávetettek”, belátják, hogy előjárójuk „ítélet és belátás dolgában fölényben van velünk szemben, s ezért ítélete előbbrevaló, azaz elsőbbséget élvez saját ítéletünkkel szemben”.

De mi van akkor, ha azok, akiknek az előjáró parancsol, nem látják be előjárójuk episztemológiai fölényét? Nem engedelmeskednek? Nem teljesítik a parancsot? És ha ez történik, mit tesz az előjáró, aki elvárja a parancsnak való engedelmisséget?

Jól látható, hogy Gadamer itt nem számol a tekintély és hatalom közötti, parancs-engedelmisségi viszonyon belüli dinamikával, amit alátámaszt az is, hogy a tekintély episztemológiai megalapozásából kimaradtak az eme megalapozásból szükségszerűen következő cselekvésszociológiai elemek. Mert hát mi következik abból, ha felismerjük és elismerjük, hogy „a másik személy ítélet és belátás dolgában fölényben van velünk szemben, s ezért ítélete előbbre való, azaz elsőbbséget élvez saját ítéletünkkel szemben”? Ami kimaradt: a lehetséges kapcsolat vagy viszony a felismerő szubjektum és a másik személy között. Ha a „szakértő” nem is, de a „nevelő” vagy – még inkább - az „előjáró” fogalma már eleve feltételez egy alá-fölérendeltségi viszonyt. A nevelőtől vagy az előjáróról elmondhatjuk, hogy „hatalma van cselekedeteink és viselkedésünk felett”. A kérdés tehát az, hogy meghatározza-e cselekedeteinket és viselkedésünket, s ha igen, miképpen, ha felismerjük és elismerjük, hogy egy másik személy ítélet és belátás dolgában fölényben van velünk szemben, s ezért ítélete előbbre való, azaz elsőbbséget élvez saját ítéletünkkel szemben. Példának okáért alávetjük-e magunkat utasításainak, parancsainak, vagy olyan pozícióba emeljük-e, amelyben parancsolhat vagy utasíthat bennünket. Mert meglehet az is, hogy bár felismerjük és elismerjük, hogy a másik személy ítélet és belátás dolgában fölényben van velünk szemben, s ezért ítélete előbbre való, azaz elsőbbséget élvez saját ítéletünkkel szemben, cselekvésünket és magatartásunkat mégsem hozzá, s pláne nem az esetleges – velünk szemben támasztott – magatartáselvárásaihoz igazítjuk. (Ami tekintély és szabadság sajátos egységét képezné.) És ezzel eljutottunk ahhoz, ami Gadamer koncepciójából talán

leginkább hiányzik: a felismert és elismert tekintélynek vannak-e és lehetségesek-e elvárásai az őt tekintélynek elismerő szubjektumokkal szemben? Ez a kérdés viszont átvezet ahhoz, amit Gadamer tagadni látszik: a tekintély társadalmi funkciójához. Ahhoz, amit úgy ír körül, negatív kontextusban, hogy a tekintélynek közvetlenül egyáltalán nem az engedelmességhez van köze. A megismerés, a felismerés, a belátás és az elismerés csak autoritás (lehetséges) forrására utal, de önmagában nem mond semmit arról, hogy mit jelent a megismerő/elismerő szubjektum számára az elismert tekintély. Stílszerűen szólva: a tekintély önmagában való dolog (pusztán csak elismerünk valakit tekintélynek) vagy egyfajta másértvalóság. (elismerésünknek következménye van cselekedetünket és viselkedésünket, illetve a tekintélynek elismert szubjektum társadalmi szerepét illetően). Ha ugyanis a tekintélynek közvetlen társadalmi funkciója van, például eleve engedelmeskedni kell a tekintélyeknek, mint tekintélyeknek, vagy legalábbis igazodni kell hozzájuk, akár az azok vagy mások parancsa, vagy szokások, konvenciók, hagyományok, szabályok stb. okán, empirikusan nagyon is kérdéses, hogy a tekintélynek „közvetlenül”, mindenekelőtt vagy végső soron, mihez van köze: az engedelmességhez vagy a megismeréshez.

Gadamer filozófiai kérdésfeltevéséből tehát csak episztemológiai probléma kerekedett ki – társadalomfilozófiai konzekvenciák levonása nélkül.

POLITIKAI SZOCIOLÓGIA A NYOLCVANAS ÉVEK KÖZEPÉN: CS. KISS LAJOS,
FRANCOIS CHAZEL, KULCSÁR KÁLMÁN ÉS FARKAS ZOLTÁN

Cs. Kiss Lajos a legitimációs tematikát Habermas nyomán foglalta össze (Cs. Kiss 1985), és kiindulópontként a politikai (uralmi) rendszer stabilitását, stabilitási igényeit és stabilizációs szükségleteit összekapcsolta az állampolgári elfogadással és elismeréssel. (50.) A legitimitásról ő is megállapítja, hogy eredetileg jogi tartalmú, mert jelentése törvényesség és jogosultság (sic!), de a legitimitást mégis az eredeti jogi tartalomtól függetlenül mint a rendszer elismerésre és elfogadásra méltó volta határozza meg. Habermast látszik követni abban, hogy csak a politikai rendszernek lehet legitimitása és legitimitás iránti igénye, és legitimitást csak az veszíthet el.

A legitimitásnak – az uralomelméleti kontextusból eredő - engedelmességet motiváló funkciója sejlik fel a megfogalmazásból, miszerint az engedelmeskedők hisznek az uralom „legitim érvényességében”, elismerik és elfogadják azt, és hogy a politikai uralmi rend igénye az, hogy parancsait az engedelmeskedők „belsőleg, szubjektíve is érvényesnek, rájuk nézve kötelezőnek ismerjék el”. (51.) Ez az uralmi igény a maga konkrétságában azonban inkább olyan autoritásigénynek tűnik számomra a magukra nézve kötelezőnek elismerés miatt, amit a legitimitás indukál: hisznek uralom érvényességében, elismerik és elfogadják azt (legitimitás), ami arra készíti őket, hogy a legitim uralom parancsait magukra nézve kötelezőnek ismerjék el.

Mivel Cs. Kiss nem használja az autoritás fogalmát, csak interpretálhatom őt úgy, hogy a legitimitás teszi uralmat autoritássá.²⁶¹ A politikai hatalom autoritásigénye olvasható ki még inkább abból, hogy az uralkodó osztálynak az igénye, hogy „az általuk fenntartott és működtetett berendezkedést a társadalom, a hatalomnak engedelmeskedők 'helyesnek', 'példaszerűnek', s mint ilyet, kötelezőnek ismerjék el”, mert egyedül és kizárólag csakis az általa javasolt és kívánatosnak tartott hatalmi berendezkedés, valamint intézményei alkalmasak a társadalom dezintegrációjának megakadályozására, a társadalom normatív azonosságának biztosítására és megőrzésére”. Cs. Kiss ezt a – szerintem - autoritásigényt normatív legitimációs igénynek nevezi, amivel az értelmezésem alapján annyiban egyetértek, hogy ha az uralmat a legitimitás alakítja az igényelt autoritássá, akkor először is legitimitásra van igénye az uralomnak. A szerző a legitimációs igényt az állampolgárok (alattvalók)

²⁶¹ Interpretációm mellett szól, hogy Bayer József is azt írja majd bő tíz évvel később: „A politikaelméletben az autoritás mindennekelőtt a törvényes, legitim hatalmat jelenti, vagyis az olyan hatalmat, amely nemcsak kényszeren alapul, hanem az alárendeltek önként, belső késztetésből is elfogadják. Bayer 1999, 69.

legitimitáshitével egészíti ki, és igazoláselméletileg azzal támasztja alá, hogy az uralom „igazolól elvei, az érvek indítékképző erőként hatnak, képesek legitimációs hitet kialakítani oly mértékben, amely az engedelmeskedők részéről az uralom elfogadásához és elismeréséhez vezet”. (52.) Az igazolások vagy – Cs. Kiss más megfogalmazásában – a „konkrét legitimációk” és „legitimációs eljárások” funkciója: bizonyítani, megindokolni a legitimitásigény helyességét, ésszerűségét, érvényességét. A legitimitásigény létjogosultsága mellett szóló érvek ésszerű magyarázatot adnak a mértékre és a hogyanokra, és erkölcsileg-morálisan támasztják alá az uralmat. A delegitimáció a legitimitás megvonását jelenti: az érvényesség vitatását, cáfolását, az alapértékek (normák, elvek) megkérdőjelezését. (52.)

Francois Chazel hatalom- és uralomelméleti szakirodalmat áttekintő tanulmányának (Chazel 1985) érdekessége, hogy a hivatkozott források ellenére az autoritás problematikája meglehetősen alárendelt szerepet kapott. Ennek ellenére Richard Sennet „Autoritás” című művét²⁶² csak annyiban említi, lábjegyzetben, hogy Sennet szerint az uralomnak nem attribútuma a legitimitás. Stewart Clegg viszont megkülönbözteti a hatalom (felszíni struktúra), a szabályok (mélystruktúra) és a witgensteini értelemben vett életformával párhuzamba vont uralom szintjét, amelyek között az uralomtól a szabályokon át a hatalomig tartó irányuló mozgás van. A szabályok (rule) elsősorban – és Weber nyomán – a normákat, a viselkedést előíró és értékelő szabályokat, a parancsolás jogát és az engedelmesség köteleességét jelentik. Clegg szerint, írja Chazel, a szabályok közvetítik az uralom és hatalom szintjét, de homályban marad a szabályok természete. Chazel úgy véli, csakis morális normákról lehet szó, legitimitásról, amit Chazel úgy fog fel, hogy Clegg a legitimitást a hatalom attribútumának tekinti kiváltképp azért, mert nem vet számot az illegitim uralommal. (45.) A Steven Lukes hatalomelméletéről írottakból a cselekvők rendelkezésére álló három mező koncepciója vág ide: 1) a strukturális korlátozások behatárolják a lehetséges akciókat, de a cselekvők mégis bizonyos autonómiát élveznek; 2) az autonómia igazán a hatalmat gyakorló jellemző vonása, mert hatalmukban áll másként cselekedni; 3) a hatalom birtokosainak etikai felelősségük van tevékenységük következményeivel kapcsolatban, pontosan abban a mértékben, amennyiben másképpen is cselekedhettek volna. Chazel meg is állapítja ezek után, hogy a hatalom szociológiai elemzése a felelősség fogalmában kifejezett etikai megítélésbe torkollik. (47.) Jól illeszkedik ehhez Anthony Giddens hatalom-kommunikáció-morál hármasságában elgondolt elmélete az interakciókról. A hatalom az uralomhoz, a kommunikáció a jelentés struktúráihoz, míg morális aspektusában az interakció

²⁶² Sennet 1980 francia kiadása: Autorité. Paris, Fayard, 1981.

a normák közvetítésével egy legitim rendhez mint legitimációs struktúrához kapcsolódik. A legitimáció sajátos struktúráit az erkölcsi szabályok rendszere alkotja. Az interakció struktúráit a következő sémában ábrázolhatjuk:

Interakció	Kommunikáció	Hatalom	Erkölciség
Módozat	Interpretációs séma	Képesség	Norma
Struktúra	Jelentés (világnézet)	Uralom	Legitimáció

Giddens számára a struktúra fogalma a generatív szabályok és erőforrások megjelölésére szolgál. A szabályokat, csakúgy mint az erőforrásokat, a kollektivitások és nem szereplők tulajdonságaként kell érteni, amit a hatalmi jogok (droits d' autorité!) példája illusztrálja, miáltal a tekintély (autorité) strukturált erőforrásnak fogható fel. Az előbbieknél megfelelően az erőforrásoknak két lényeges típusa van, az elosztás (allokáció) és a felhatalmazás (authorization), amelyeknek az uralom egy-egy aspektusa felel meg, a tulajdon és a tekintély (autorité). Tulajdon és tekintély egyaránt a kognitíve felismert és normatíván szankcionált erőforrások mozgósítását kívánja meg. A felhatalmazás „megalapozza az átruházott képességek révén a személyek fölötti parancsolást. Az elosztási erőforrások színtere a gazdaság, a politika viszont a felhatalmazás mozgósításának a területe. A szankcióknak is két idevágó dimenzióját különbözteti meg Giddens: korlátozó, illetve megengedő vagy feljogosító (enablement) oldaluk van. A szankciók lényegében normatívák. Pozitív aspektusukban a tevékenységi módokat vagy viselkedéseket a normáknak megfelelőeknek tartják. A hatalom és a normatív szankciók megkülönböztetése az interakció két alapvető dimenziójának analitikus megkülönböztetését illusztrálja. A hatalomtól analitikailag függetlennek tekintendő normatív szankciók közé tartozik az elfogadhatatlan magatartás „erkölcsi” helytelenítése. Chazel végül arra a következtetésre jut, hogy az uralom strukturális tulajdonság, amely az erőforrások elosztásához kötődik, nem pedig specifikus aspektusában a legitimációs elvekhez. (54-8.)

Chazel tanulmányához hasonló, és arra is támaszkodó áttekintés nyújtott Farkas Zoltán (Farkas 1990), aki a szociálpszichológiai és szociológiai irodalom kapcsán foglalkozik autoritással és legitimitással.²⁶³ A szociálpszichológiai hatalomfogalom gerincét a hatalomnak a mások befolyásolását lehetővé tevő eszközei és forrásai képezik. Egyes szerzők (French-Raven, Guiot) a következő hatalmakat különbözteti meg: 1) jutalmazó; 2) kényszerítő; 3) „legitim vagy hatásköri hatalmat, amely az érvényben levő normákon, illetve a hatalom szubjektumának azon jogán alapszik, hogy előírhatja mások viselkedését”; 4) követett; 5)

²⁶³ A politikai szociológiai ívet Farkas Zoltán zárta, de a kronológiai sorrendet azért cseréltem fel, mert Farkas nagy mértékben kötődik Chazel tanulmányához.

„kompetencián alapuló hatalmat, amelynek forrása a hatalom szubjektumának tudása, képzettsége, tapasztalata”. A szociológiai irodalomból a szerző Andics Jenőnek és Rozgonyi Tamásnak, illetve Jerzy Wiatr által is feldolgozott könyveihez utalja az olvasót: a szervezeten belüli hatalom forrásai közé tartozik hatáskör, illetve tekintély; csak az adott társadalom hatályos normáival összhangban álló kölcsönhatás esetében beszélhetünk hatalomról. (32-3.)

Francois Chazel Farkas által is felhasznált tanulmányában betekintést nyerhettünk hatalom, uralom és autoritás bizonyos összefüggéseibe, míg Kulcsár Kálmán a hatalom érvényesítésének különböző módjai között említi a tekintélyen alapuló viszonyokat...

Kulcsár Kálmán politikai és jogszociológiai könyvének (Kulcsár 1987) politikai szociológiai fejezetei műfajilag a későbbi politológiai kézikönyvek előfutárának tekinthetők.²⁶⁴ Kulcsár a tárgymutatóban a legitimitás (legitimáció) címszava mellett külön feltüntette (a forradalom címszaván belül) a forradalom és legitimáció, (a hatalom címszaván belül) a hatalom legitimitása, valamint (az uralom címszaván belül) az illegitim uralom címszavait, viszont nem tüntette fel az autoritást. A legitimitás (legitimáció) a forradalommal, a hatalom gyakorlásával, a hatékonysággal, politikai ideológiával, a tradicionális társadalommal és a politikai rendszerrel összefüggésben került terítékre. Külön kérdésként fogalmazódott meg a legitimitás forrásai. Az autoritás, a tekintély vagy az „autoritatív” fogalma elméletileg nem játszik érdemleges szerepet a könyvben, noha vannak autoritáselméletileg is értékelhető passzusok: a hatalom érvényesítésének módjai szerint elkülöníthető hatalomtípusok (a szűkebb értelemben vett hatalmi viszonyok, amelyekben a kikényszerítés fenyegetése a jellemző elem; a kényszerviszonyok, amelyet a fenyegetés beváltása jellemez; a befolyásolásviszonyok, amelyeknél a fenyegetettség eleme hiányzik, csak a befolyásolás hat; a manipuláción alapuló viszonyok.) egyike a „tekintélyen alapuló viszonyok”. (144.) Kulcsár a manipuláción és a tekintélyen alapuló hatalmi viszonyhoz nem fűz magyarázatot. És abból a kijelentésből, hogy „az autoritatív jellegű, kevésbé kimunkált vagy éppen szokásjogként kialakult jogszabályok is alkotmányt jelentenek, amennyiben a politikai élet alapvető szervezetét és működését szabályozzák”, sem derül ki semmi a jog autoritatív jellegéről. (215.)

Véleményem szerint az, hogy Kulcsár Kálmán a „tekintélyen alapuló” (hatalmi) viszonytal nem foglalkozott, alapvetően meghatározta a hatalom, az uralom és a legitimitás összefüggéseinek kifejtését. A hatalomról és az uralomról szóló, Max Weberre erősen

²⁶⁴ A mű előzménye egy négy évvel korábban kiadott, sokkal kisebb terjedelmű egyetemi jegyzet (Kulcsár 1983).

támaszkodó fejezet (142-151.) lényegét az a transzformációs tézis alkotja, hogy a legitimitásba vetett hit transzformálja a hatalmat uralommá. „Minden uralmi viszonyban legitimitásigény jelenik meg és a legitimitásba vetett hit jelentő szerepet játszik az uralmi helyzetben lévő vagy lévők cselekedeteinek az 'alávetettekkel' való elfogadtatásában.”

Hatalom és uralom között Kulcsár úgy tesz különbséget Weber definíciói nyomán, hogy az uralomhoz hozzákapcsolja az engedelmességet, az engedelmeskedni akarás minimumát, mely engedelmeskedni akarás „alapvető tartalma”-ként a legitimitásba, „éspedig az adott hatalom legitimitásába vetett hit”-et határozza meg. A hatalom legitimitásába vetett hit, mint az engedelmeskedni akarás „alapvető tartalma” nagy valószínűséggel a Kulcsár által is alkalmazott engedelmességi motívummal azonosítható: hisznek az adott hatalom legitimitásában, és ez motivál a hatalom parancsnak való engedelmességre, ami meg uralommá teszi a hatalmat.

Kulcsár gondolatmenetében egybecsusszan a hatalom elfogadása/elfogadtatása és a parancsoknak való engedelmesség. Az uralomhoz kapcsolt legitimitás kifejtését megelőzően ugyanis azt írta: „A hatalom minden esetben tény, amelynek elfogadása történhet erőszak, gazdasági vagy más jellegű kiszolgáltatottság, félelem, manipuláció stb. következtében, de elfogadását motiválják olyan tényezők is, amelyek kialakulása és működése szociológiai értelemben jelentős lehet”. Ezek után beszél az uralomnak való engedelmességről és a hatalom legitimitásába vetett hitről. A legitimitás és elfogadtatás közötti különbség elmosódik, bár úgy fogalmaz, hogy „a hatalmat nehéz fenntartani pusztán erőszakkal (...) éppen ezért törekszik minden hatalom saját legitimitásának kialakítására és elfogadtatására”. A transzformációs tézis (hatalom + legitimitás = uralom) szerint is az uralom eo ipso legitim. Kulcsár nem tisztázza a jog szerepét sem a legitimitásban és a legitimitáshitben, noha azzal a jurisztikusan rendkívül fontos megállapítással áll elő, hogy „az illegitim módon gyakorolt vagy annak tartott hatalom ... magán viseli a 'jogtalanság' bélyegét, és ez elvi alapot nyújthat a szembenállásra”.

Kulcsár Kálmán nem mondja ki, de az előbbi idézet logikus folytatása az lenne, hogy a legitim hatalom „jogos” vagy „jogosnak tartott” hatalom, és hogy a „jogtalanság” mint szembenállás elvi alapja azt jelenti, hogy az elfogadás és/vagy engedelmesség elvi alapja a jogosság, a jogosnak tartás. A legitimitás tehát – némi túlzással – jogelvként fogható fel, amit alátámaszt az is, hogy a tradicionális uralomnál a szembenállás alapját az ősi jogban jelöli meg Kulcsár!

A legitim uralom weberi típusainak interpretálásából sem a megszokott, közhelyszerű képet kapjuk a tradicionális uralomról. Az engedelmesség az uralkodó személyének szól, az

emberek az úrnak engedelmeskednek, nem az előírásoknak, mint ahogy a legális uralom esetében teszik (eddig a közhely), de - s itt Kulcsár Webert idézi - a „hagyományosan öröklött szabályok erejénél fogva jelölik ki” őket, mármint a hatalmat gyakorlókat! A szerző kissé következetlen, mert az elvileg korlátlan uralom önkényének végülis a tradíció korlátot szab, de – mint írja – a szembeszegülés, az uralommal szembeni nyílt fellépés is ősi jogokra, tradícióra hivatkozik. (146-7.) A könyvnek ez a nem túl hosszú bekezdését azért érdemes figyelmesen olvasni, mert a hagyományok mellett a hagyományos (ősi) jog is szerepet kap, mely tradicionális jogot hagyományosan ignorálni szokták a szakirodalomban. Ennél sokkalta fontosabb az a Webertől idézett mondat, hogy a „hagyományosan öröklött szabályok erejénél fogva jelölik ki” a hatalmat gyakorlókat. Ezzel ugyanis világosan megkülönböztethető két, hagyományosan egybemosódó probléma: a hatalomra kerülés módja és a hatalom (uralom) gyakorlása. Az, hogy az emberek az úr személyének engedelmeskednek, nem pedig az előírásoknak, a hatalomgyakorlásra vonatkozik, tehát a legális uralommal az előírások révén történő összehasonlítás a hatalom gyakorlása terén nyer értelmet. A hatalomra kerülést illetően Kulcsár megfogalmazása egyértelművé teszi, szerintem, hogy számolnunk kell a tradicionális uralom egy sajátos legalitásával, amit nem egyszerűen a hagyományok, hanem a hagyományosan öröklött szabályok alkotnak. A „legális vagy racionális” uralomról írottak (150.) ugyancsak megengednek egy ilyen értelmezést, bár az erre is jellemző következetlenség ugyancsak óvatosságra int. „A legalitás vagy racionális uralom alapja az uralom gyakorlásával megbízott emberek utasítási jogának legalitásába vetett hit. Ez a hit elsősorban az uralomra kerülés, azaz az utódlás legális, jogilag szabályozott módjából, a szabályozás valóságos működésének feltételezéséből táplálkozik. Az ily módon uralomra jutott ember, illetőleg emberek uralmi cselekvése jogilag szabályozott módon történik...” – írja Kulcsár Kálmán. Kulcsár itt csak igazgatásról beszél, illetve – a tradicionális uralomnál - arról, hogy „jogi előírások által ... kötötten gyakorolják a hatalmat”, de nyilvánvaló, hogy az uralmi szubjektum „uralmi cselekvése” magában foglalja a tradicionális uralomnál említett „előírásokat”, amihez képest teljesen más dolog az uralmi szubjektummá válás, azaz az uralomra kerülés és annak módja. Az összképet végül lerontja az, hogy a legális-racionális uralom típusába sorolható bürokratikus uralom kapcsán úgy kerül terítékre „a bürokrácia mint illegitim uralom” (239-240.), hogy Kulcsár Kálmán nem törekszik fogalmi kapcsolatba hozni a bürokrácia legitimitását és/vagy legalitását az illegitimitásával. Az illegitimitás inkább tűnik a szöveg alapján társadalmilag elfogadhatatlan diszfunkcionalitásnak, semmint olyannak, mint ami – idézem az illegitimitásról adott korábbi meghatározását – „magán viseli a 'jogtalanság' bélyegét”.

Egy másik fejezetben az elsősorban modernizációs elméletéről ismert Eisenstadtnak a „tradicionális rezsimek” legitimációjáról vallott felfogását ismerteti: „A hatalmi pozíciók megszerzése korlátozott, a hatalmon levőket éppen úgy elismerik a hagyományok legitim értelmezőiként, mint a társadalmi és kulturális rend tartalmának és szimbólumainak kovácsolóiként (...) az uralmon lévők legitimációját alapvetően vallási terminusokban fogalmazzák meg”. (483.) Ez a pár sor azért is érdemel figyelmet, mert igencsak árnyalja azt Weberre hivatkozó közhelyt, hogy a tradicionális uralomban a hagyomány legitimál. Eisenstadt leírásából egy sokkalta dinamikusabb legitimációs folyamat tárulkozik fel: a hatalmon lévők vagy a hatalomra aspirálók nem passzív elszenvedői a legitimáló hagyományoknak, hanem maguk is aktív alakítói annak.

Kulcsár Kálmán a legitimáció „értékeken alapuló normatív-ideológiai és a hatékonyságra támaszkodó” két típusa mellett csak megemlíti, de nem tárgyalja a harmadik típust, a legalitáson alapuló legitimáció típusát. (355.) A legalitáson alapuló legitimáció típusa megfeleltethető a legitim uralom weberi típusai egyikének, a másik kettő viszont nem, miáltal Kulcsár Kálmán kifejezetten weberiánusnak mondható legitimációs elmélete a tipológiák terén egyértelműen ellentmondásosnak bizonyul.

Kulcsár gondolatmenetének további gyenge pontja egy egyébként igen fontos felvetéseket tartalmazó kérdéscsoportban rejlik. „Mi adja meg az államnak vagy kormányzatnak a jogot a hatalom gyakorlására polgárai felett? Vagy: mi ez a hatalom és meddig terjedhet, illetőleg meddig gyakorolható jogosan? Fordított kérdésfeltevéssel: miért és meddig kötelesek a polgárok engedelmeskedni az államnak, illetőleg az állami szerveknek?”

Az első két kérdés a legitimitás forrásaira, valamint a legitimitás érvényességére és érvényességének hatáira utal. A harmadik kérdés szerintem nem mechanikus megfordítása a másodiknak, mert a jogos hatalomgyakorlás határát nem feltétlenül az engedelmisségi kötelesség okai és határai szabják meg. Ebben a kérdésben tulajdonképpen az autoritásra kérdezzük rá, ezért kár, hogy a tekintélyen alapuló viszony, mint a hatalom érvényesítésének módja, kibontatlan maradt, mert mondhatnánk azt, hogy a hatalom úgy érvényesíthető tekintélyi viszonyokkal, hogy a hatalmi szubjektumnak elismert joga a hatalom gyakorlása, és ezért a hatalmi szubjektum alárendeltjeinek kötelességük engedelmeskedni.

TÁRSADALOMELMÉLET A NYOLCVANAS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN: TALCOTT
PARSONS

Parsons hatalomelmélete a magyar politológiai irodalomban – jellemző módon - lényegében visszhang nélkül maradt. Bővebben szinte csak Pokol Béla foglalkozott vele, aki a modern strukturális-funkcionális rendszer- és intézményelméletek interpretálása és adaptálása során Talcott Parsons és Niklas Luhmann munkásságával (és egyáltalában a rendszerelméleti paradigmával) megismertette a magyar társadalomkutatókat. (Pokol 1987a)

Talcott Parsons autoritáselméletével a Szociológiai Füzetek következő évben megjelent Parsons-válogatásából (Parsons 1988) részletesen is megismerkedhettek a téma iránt érdeklődők. A kiadvány rövidített, de mégis terjedelmes formában tartalmazza Talcott Parsons híres tanulmányát a politikai hatalom fogalmáról, amelyben Parsons a szokványos hatalomértelmezésekkel ellentétben a hatalom fogalmát egyrészt rendszerelméleti keretben, másrészt kifejezetten az autoritással és legitimitással összefüggésben értelmezi. A tanulmány néhány önmagért beszélő fejezetei: A hatalom fogalma; A hatalmi rendszerek hierarchikus vonatkozásai; Hatalom és autoritás; Hatalom, befolyás, egyenlőség és szolidaritás; A Hatalom és a feltételek egyenlősége; Zéróösszegűség: a hatalom esete. A kötet másik két anyagán (A társadalmi rendszer; Elméleti tájékoztató) is végighúzódik Parsons legitimációs elmélete.

A politikai hatalom fogalmáról című tanulmányban Parsons külön részfejezetet szentel a hatalom és autoritás kérdésének! (57-9.) Parsonsnál az autoritás fogalma révén a normatív rend intézményesítése kerül a középpontba. A médiumelméletre alapozott hatalomelmélete a hazai interpretációk keltette látszat ellenére egyben autoritáselmélet is, mert a médiumként definiált hatalom elválaszthatatlan az autoritástól: az autoritás egy olyan intézményes kód, amelynek keretében a hatalomnak médiumként való használata megszerveződik és legitimálódik (!), de maga az autoritás nem körforgalmat lebonyolító médium. (57-8.) Az autoritás a társadalmi szervezetrendszeren belüli státusnak az a – mégpedig kollektív – oldala, amelynek révén a státusz betöltője abban a helyzetben van, hogy - nemcsak magára, hanem a kollektivitásra mint egészre, ezzel együtt annak tagjaira nézve – erősen kötelező döntéseket hozhat, amelyek értelmében a tagok, ha a szabályozás következményei szerepeiket és státuszaikat érintik, a következményekkel összhangban tartoznak eljárni. (58.) Az autoritás az aktorként felfogott kollektivitáson belüli státushoz fűződő jogok együttese, beleértve mindenekelőtt a hatalom megszerzésének és alkalmazásának jogát az adott státuszban! Az autoritás fogalmával ezért Parsons a hatalmi rendszerben való részvétel jogait meghatározó

intézményes kódra utal, amely biztosítja azt, hogy a rendszer egy pontján hozott autoritatív döntés a rendszer valamennyi más releváns pontján valóban kötelező érvénnyel bír. (59.)

Parsons – C. I. Barnard nyomán²⁶⁵ - autoritásnak nevezi a hatalom használatának vagy negatív szankciók közvetlen foganatosításának, sőt kényszerítésének a jogát valamely döntés prioritásának elismertetése érdekében. (56.) A hatalom, a kényszer és az autoritás egybekapcsolásakor azonban nem a hagyományos megoldással él. Elismeri ugyan, hogy az autoritás implicite magában foglalja mások szándékainak letörését és így a kényszerítés vagy az alárendelődés kikényszerítésének jogát is, de a hatalom szempontjából elsődlegesen mégis azt az előjogot tartja fontosnak, hogy a magasabbrendű autoritás meghatározhatja a szituációt az alsóbbrendű szereplők tevékenységére vonatkozóan (helyzet-meghatározás). A magasabbrendű autoritás döntéssel határozhatja meg azokat a feltételeket, amelyek a közösség többi tagjainak cselekvéseiben irányadók, és a hozzájuk fűződő elvárások erősen kötelező erejűek lesznek. Az alárendelődés megtagadására való hajlam formájában jelentkező ellenállás leküzdésének problémája akkor merülhet fel, ha az autoritás felső szintű képviselőjének (magasabbrendű autoritás) hatalma nem intézményesült megfelelő módon, mert – például – a funkció betöltője a legitim autoritás kereteit túllépte. Az alárendelődés fogalmának ezért Parsons szerint nemcsak az alárendeltek engedelmeskedését kell magában foglalnia, hanem a normatív rendnek az autoritás és a hatalom magasabb szintjei általi tiszteletben tartását is. (56-7.)

A parsonsi hatalom- és társadalomelmélet megértésének titka, hogy valójában Parsons a közhatalmat értelmezi, még ha nem is használja direkte ezt a fogalmat, és a közhatalom értelmezése követeli meg tőle az autoritás és legitimitás fogalmainak használatát. A közhatalomra utal az, hogy „a” hatalom meghatározásakor az általánosság és a legitimitáció fogalmát használja. A hatalom – írja – az az általánosított képesség, hogy kötelezettségeknek a kollektív szervezetrendszer egységei általi teljesítését biztosítja, amikor is a köteleességek azért legitimek, mert befolyásolják a kollektív célok elérését. (47.) Magyarán a Parsons által elemzett hatalom nem egyszerűen „a” hatalom, még ha így fogalmaz is, hanem a kollektív szervezetrendszer kollektív céléérését szolgáló intézmény, amely - mint ilyen – magában foglalhatja „a negatív szituatív szankciók révén kényszerítés” lehetőségét, de annak is „általánosítottnak” kell lennie, azaz a kollektív szervezetrendszer kollektív céléérését kell szolgálnia. A korábbiaknak megfelelően ez a funkcionálisan kollektív (köz) hatalom annyiban autoritás, amennyiben jog, és annyiban legitim, amennyiben közcélokat szolgál.

²⁶⁵ Barnard 1968 eredeti kiadása 1938-ból.

„Ily módon A-nak B fölötti hatalma – legitimizált formájában – A-nak mint a kollektív folyamatban szereplő döntéshozó egységnek az a 'joga', hogy B-vel szemben elsőbbségeket élvező döntéseket hozhasson a kollektív működés egészének hatékonysága érdekében.” (56.)

Az idézetből egyértelműen kiderül, hogy Parsonsnak „a” hatalomról adott definíciójában a hatalmi szubjektum „kollektív folyamatban szereplő döntéshozó egységnek” tekintendő, aki/amely „a kollektív működés egészének hatékonysága érdekében” hozza meg döntéseit. Hatalmának lényege, hogy a neki alárendelt szubjektum rovására is hozhat (akár kikényszeríthető!) döntéseket, mely döntések és kényszerek azonban annyiban legitimek, amennyiben a kollektíva érdekeit szolgálják. Csak „a” hatalmat közhatalommá tevő kollektivitás szemszögéből érthető meg, hogy „a hatalom sem lehet csak közvetlenül hatékony elrettentő eszköz” (52.), és hogy „ha a nagyobb erővel való fenyegetés biztosítja a kívánságnak való engedelmességet, ne beszélhetünk hatalomgyakorlásról, függetlenül attól, hogy az engedelmességet az alávetett kötelezettségének tekinti-e vagy sem” (47.). Az alárendelődés biztosítása képességének ugyanis szintén általánosítottnak (kollektivitásra vonatkoztatottnak) kell lennie, és „nem lehet pusztán valamilyen, a felhasználó által végrehajtható egyedi szankcionáló cselekvés funkciója”. (47.) Parsons egyszerre hatalom- és médiumelméletében a hatalom azért „körforgalmat lebonyolító médium”, mert az - egyébként kötelező döntéseket hozó - intézményesült hatalmi rendszer (közhatalom) első csomópontja egy olyan viszonyrendszer, amely kötelező érvényű kötelezettségeket és kötelességeket takar. A kölcsönös kötelezettségek és kötelességek viszonyrendszerében az alárendelődés a kötelezettségek elvárt teljesítését jelenti. A rendszer elvben a kölcsönös kötelezettségek és kötelességek önkéntes teljesítése révén funkcionálhatna, a hatalomtól függetlenül, de a hatalom biztosítja a szintén kollektív célokat szolgáló kötelezettségek teljesítését. Csak így érthető meg a (köz) hatalomnak a pénzzel analóg médium-szerepe - a társadalmi interakció folyamatában. A (köz) hatalom elfogadója, a (köz) hatalomnak magát alárendelő szubjektum közvetlenül nem kap semmit, aminek „értéke” lenne, viszont „más kontextusokban és más alkalmakkor bizonyos kötelezettségeket hívhat le más felek részértől”. Azaz legitim módon igényelheti a kötelezettségeket legitim módon akár kikényszeríteni képes (köz) hatalom segítségét. A (köz) hatalom mindaddig legitimációt tételez fel, amíg „a kollektív hatékonyság szempontjából belső értékkel rendelkező dologra, kötelezettség teljesítésére váltják be”. (48.)

Az autoritás hangsúlyozottan „nem körforgalmat lebonyolító médium”, hanem kollektív rendszer intézménye: a kollektív célokat szolgáló kötelező döntések meghozatalára, illetve a (köz) hatalom birtoklására és gyakorlására vonatkozó jogokat jelenti. Parsons a

magas absztrakció szint miatt explicite nem mondja ki, de ebben a kontextusban a hatalmi médium „körforgása” a (köz) hatalom gyakorlásaként fogható fel.

Értelmezésem szerint Parsons egyszerre gondolkodott hatalom és autoritás analitikus kettőségében és funkcionális egységében, de analitikusan nem választotta ketté kellő mélységben a két fogalmat. Az autoritáshoz kötött, de attól elválasztott hatalom mint „médium” csak úgy képes kellőképpen betölteni médiumelméleti funkcióját, ha az autoritás fogalmát a totalitárius rendszer elsődlegesen a kollektív rendszer kollektív célokat szolgáló és kötelező döntéseket hozó intézményeként fogjuk fel (kormány és nemzeti bank analógiája), mely döntéshozó intézmény másodlagosan hatalmat gyakorol (pénzkibocsátás analógiája) a kollektív célok elérése érdekében...

KÖZELEDÉS A RENDSZERVÁLTÁSHOZ: ÁGH ATTILA ÉS BOZÓKI ANDRÁS

Ágh Attila legitimációs vákuumról adott elemzése (Ágh 1987) a legitimációs vákuum fogalmának bevezetésével és cizelláltabb fogalmi háló alkalmazásával színesítette a szakirodalmat: legitimációs mechanizmus, legitimációs funkció és szerep, delegitimációs hatás, legitimációs vákuum, legitimációs válság, hatalmi válság és rendszerválság. A hatalmi és rendszerválság bevezetésével lehetővé tette, hogy a hatalmi struktúra és a rendszer válságjelenségeit ne legitimációs problémaként értelmezzék félre. A legitimációs vákuumot a legitimációs mechanizmusokkal határozta meg: ha a régi legitimációs mechanizmus már nem működik és az új még várat magára, akkor sajátos állapot, legitimációs vákuum jön létre. Autoritáselméletileg kiemelendő az állítása, hogy a nyugati politikaelméletekben „a hatalom gyakorlását – mint a legitim erőszak alkalmazását vagy legitim szankciókkal való fenyegetést – általában szembeállítják a meggyőzésen és jutalmazáson alapuló befolyással (influence), valamint a közös célok követésében való konszenzuson alapuló 'hivatali' tekintéllyel (authority)”. „Így arra a következtetésre jutnak el, hogy a hatalom önmagában vett gyakorlása – mint akár potenciális erőszak – hosszabb távon nagy erőfeszítéseket követel a politikai rendszerről, ellenséges érzületeket válthat ki és delegitimáló hatású lehet, bármennyire is hatásosnak látszik rövid távon. Ezzel szemben a befolyás és az autoritás rövid távon eredménytelennek tűnik, de hosszabb távon konszenzust és legitimitást teremt.”²⁶⁶ (14-15.)

Bozóki András a társadalom és a politikai hatalom viszonyából kiindulva a politikai integráció különböző fokozatait vizsgálta. (Bozóki 1988) „Attól függően, hogy a társadalom három csoportja, a civil társadalom, az informális társadalom és a politikai névtelenek, „hogyan viszonyul a fennálló politikai rendszerhez, valamint a politikai vezetés hogyan viszonyul saját hatalmának jogosságához vagy megalapozottságához, a politikai integrálatlanság/integráció különböző árnyalatait írhatjuk le, s ezek alapján ötféle típust különíthetünk el”: 1. nyílt hadiállapot, 2. látens hadiállapot, 3. erőszakon alapuló uralmi stabilizáció, 4. tömeglojalítás, 5. legitimitás. (23.) Mivel Bozóki elköveti azt a módszertani hibát, hogy ezt megelőzően vagy itt nem definiálta a legitimitást, mind a tipológia, mind a tipológiát megalapozó probléma-meghatározás ellentmondásokkal terhes. Ezek talán legfontosabbika, hogy a vezetésnek a saját hatalma jogosságához (és megalapozottságához) való viszonyulása egyértelműen legitimációs kérdés. Bozóki tehát az integrálatlanság/integráció ötödik típusát úgy definiálja legitimitásnak, hogy a legitimáció a

²⁶⁶ Ágh hivatkozása: A.V.S. de Rueck: Power, Influence and Authority. In M. Light-A.J.R. Groom (Eds.): International Relations. A Handbook of Current Theory. Frances Pinter. London, 1985, 115-116.

többi négy típusnak is meghatározó elemzési szemponttá kell válnia: a politikai vezetés hogyan viszonyul saját hatalmának jogosságához vagy megalapozottságához a nyílt hadiállapot, a látens hadiállapot, az erőszakon alapuló uralmi stabilizáció és a tömeglojalítás típusaiban? A szembeötlően hiányzó kérdés: a három főbb társadalmi csoport hogyan viszonyul nem csak a „fennálló politikai rendszerhez”, hanem – szintúgy - a politikai vezetés hatalmának jogosságához vagy megalapozottságához? A jogossága vagy (jogosságának) megalapozottsága milyen szerepet játszik az egyes típusokban? A legitimitás ötödik típusában vajon a három főbb társadalmi csoportnak és a politikai vezetésnek a vezetés hatalmának jogosságához és megalapozottságához való viszonyulása harmonizál egymással? A típusok részletezésekor kettőben, a nyílt hadiállapotnál és az erőszakon alapuló uralmi stabilizációnál fel sem vetődik a legitimitás vagy a hatalom jogosságához (legitimitásához) való viszonyulás. Bozóki a hatalomnak a forradalomhoz vagy polgárháborúhoz közel sodródó „kiüresedéséből” vezeti le a nyílt hadiállapotot, de hipotetikusán sem számol olyan specifikus okokkal, mint illegitim hatalombitorlás (puccs, államcsíny, idegen hatalom által patronált bábkormányok), amikor kifejezetten legitimitási/legitimációs okok vezetnek el a nyílt hadiállapothoz. A látens hadiállapotnál a legitimitás csak mint az uralomra került csoport önlegitimációja vetődik fel, amit meg tudnék feleltetni a saját hatalmuk jogosságához vagy megalapozottságához való viszonyulásnak, ha Bozóki nem a saját hatalomba vetett bizalomnak írná le. Igaz, a bizalom is értelmezhető viszonyulásként, de a jogossághoz vagy megalapozottsághoz való viszonyulás annak csak specifikus válfaja lehet. Az erőszakon alapuló uralmi stabilizáció esetében hadd kapaszkodjak bele az „erősebb joga” kifejezésbe. Ahogy a típus elnevezése is mutatja, az uralmat erőszakkal is lehet stabilizálni, de ez nem jelenti azt, hogy – mint Bozóki András gondolja – „az uralmi stabilitást kizárólag az erőszak tartja fenn. A stabilizációnak éppen az lenne a lényege, hogy – mint azt a szerző később írja is – „más uralmi-stabilizáló technikákat is” kipróbálhatnak. Például a módosított legalitáson alapuló legitimálást, amikor is az „erősebb” alkotja, egyoldalúan, a legitimáló „jogot” (alkotmányt, törvényeket), és a továbbiakban az a kérdés, hogy ez az egyoldalú jurisztikus legitimálás mennyiben válik be. Az ilyen legitimálás, melynek tipikus példája a Pinochet-rezsim, akkor értékelődik fel, amikor az illegitim módon (erőszakkal) hatalomra került erőknek hosszabb távon kifejezetten szándéka olyan konszolidált és legitim rendszer kialakítása, amely leírható Bozóki negyedik és ötödik típusával. A tipológiának a nyílt hadiállapotból a legitimitáshoz vezető skálán ábrázolása tehát akkor megtévesztő, ha a nem legitim típusokban az uralmi csoportoktól eleve elvitatjuk az ötödik típus szerinti legitim állapotok kialakításának szándékát vagy az abban való érdekeltséget. A tömeglojalítás negyedik típusánál Bozóki András belevág a tanulmánya

egészére jellemző terminológiai tisztázásba, megkülönböztetve a lojalitást, az elfogadást és a hatékonyságot a legitimitástól: „a legitimitáshoz erkölcsi tőkére is szükség van”. A rendszerekre itt „legitimációéhség”, „legitimáció-szükséglet” és ezekhez közelebről meg nem határozott módon kapcsolódó „legitimációs vákuum” jellemző. A rendszernek a hatékonyságából, teljesítményéből előálló sikerek a szerző leírása szerint átmenetileg betölthetik a legitimációs vákuumot, de nem ismerhetjük meg ennek a legitimációs sikernek (?) a lényegét. Átmenetileg legitimitásra tesz szert a rendszer? Vagy képes átmenetileg semlegesíteni a legitimitáshiányt? A legitimitás erkölcsi tőkéhez kötése alapján ráadásul gondolhatunk arra, hogy a legitimációra éhes, legitimációs szükségben szenvedő rendszer erkölcsi tőkére is éhes, erkölcsi tőkére is van szüksége. A típusról írottak alapján a rendszer hatékonysága vagy semlegesíti az erkölcsi tőkéhez kapcsolódó legitimációt (legitimitást), vagy – amire a jelek szerint Bozóki nem gondolt – a hatékonyság, a teljesítmény teremt sajátosan „legitimáló” erkölcsi tőkét. Azért, mert a társadalom három fő csoportjának olyan rendszerre van szüksége, amely egyben hatékony, teljesítőképés is! A hatékonyság révén nyert erkölcsi tőkéről vagy legitimitásról ugyanakkor elmondható lenne ebben a típusban, hogy önmagában kevés: a rendszer legitimitásához elengedhetetlen erkölcsi tőkének más forrásokból is kell származnia. Az ötödik integrációs típus, a legitimitás ismertetése módszertanilag már kifejezetten megalapozott, mert Bozóki András itt rögzíti, hogy tipológiájának „egyik célja éppen az, hogy a legitimáció-fogalom gyakran előforduló indokolatlan kiterjesztését kétségbe vonja”. Ezért a típus fő kérdése: „mit nem jelent tehát a legitimitás?” A legitimitásnak a tipológiát megelőző értelmezéséről tett módszertani megjegyzésem ezzel a kérdésfelvetéssel igazolható igazán. Úgy tűnik, hogy a tipológia kevésbé a valódi integrációs módok alapján lett megalkotva, hanem a „mi nem a legitimitás?” kérdése adott válaszból: az egyes negációkra van szabva a legitimitást mintegy megelőlegező négy másik típus. Ezt a módszertani eljárást kifejezetten valószínűsíti, hogy a tanulmányban felbukkan az illegitim rendszerek fogalma, de nem derül ki, hogy az első négy típus illegitim rendszernek tekinthető-e. Valószínű, hogy annak, viszont a legitimitás meghatározása révén Bozókinak a legitimitás ismérveit már csak azért is nyomon kellett volna követni a megelőző négy típusnál, mert tipológiája egyfajta történelmi fejlődés és kontinuitás logikáját követi, és ezért is számol az egyes típusokból való visszaesés vagy visszafejlődés lehetőségével.

Kifejezetten a legitimitás típusára tekintettel először is inkább azt nézzük meg, hogy mi a legitimitás. Pokol Bélára hivatkozva a szerző azt írja, hogy „a társadalomban hatékony értékeknek meg kell felelniük a hatalom struktúrájának, mert anélkül nem fogadja el, nem tekinti legitimnek a társadalom a fennálló berendezkedést”. (28.) Az elfogadás és a legitimnek

tekintés a megfogalmazás miatt szinonimáknak tűnnek, holott Bozóki határozottan elkülöníti egymástól a kettőt, de ez a probléma – elismerem – másodlagos jelentőségű a lényeghez képest: akár elfogadásról, akár legitimnek elismerésről van szó, a társadalmi értékeknek megfelelés a mérvadó. Bozóki András következő hivatkozásában Szabó Miklós merőben másképpen határozza meg a legitimitást: „legitimálnak tekinthető az a politikai hatalom, amelyet polgárai feljogosítottnak tekintenek arra, hogy tőlük áldozatot követeljen (...) nem legitimált rendszer az, amely sikerkényszer alatt áll, tudja, hogy csak addig követik, amíg sikeres. A legitimált rendszer viszont éppen az, amelyiket nem a siker igazol: a vereséghez is joga van, a polgárok a vereségben nem tekintik kevésbé jogosultnak a parancsolásra, mint a győzelem tetőpontján”. (28.) Szabónál szó sincs társadalmi értékeknek megfelelésről, habár nem zárhatjuk ki, hogy az állampolgárok azért tekintik parancsolásra jogosultnak vagy feljogosítottnak a rendszert, mert az értékeknek megfelel, illetve – ami Bozókinál elsikkad – az „igazolás” is talán az értékekhez köthető. A továbbiakban Bozóki a Szabó passzusában kulcsfontosságú követést engedelmességi készségnek értelmezi, majd a rendszer legitimáló képességét a kényszermentes követés (engedelmesség) szerint ragadja meg, anélkül azonban, hogy a követés (engedelmesség) előállításának képességéről beszélne. Bozóki logikája itt csorbát szenved, mert a rendszer követéséből (az engedelmességből) úgy vezeti le a rendszer legitimáló képességét, hogy nem tisztázza: a) a feljogosítottnak/legitimnek/jogosultnak tekintés a követés (engedelmesség) csak bizonyos motívuma; b) a rendszer legitimáló „képességének” a követési (engedelmességi) motívumokra való hatékony ráhatáshoz kell kapcsolódnia. A feljogosítottnak/legitimnek/jogosultnak tekintéstől független követés (engedelmesség) lehet empirikus tény, de kétséges, hogy ekkor legitimitásról vagy – pláne – legitimáló képességről van-e szó. Az elméleti bizonytalanságot nem oldja, hogy aztán Bozóki megintcsak Pokol Bélára hivatkozva a legitimitás egy újabb meghatározásával áll elő, a legitimitást „kritikai-értelmi” jellegűre „szigorító” elismerésre méltósággal: „a társadalom releváns csoportjai elismerésre méltónak tekintik a fennálló rendszer”. (29.) Ellentétben a Szabó-féle feljogosítottnak tekintéstől, ez az elismerésre méltóság már összekapcsolódik, összekapcsolható a társadalomban hatékony értékeknek megfeleléssel, mert „mögöttes, axiomatikus értékek, morális standardok” indukálják. A politikai rendszer eszerint annyiban legitim, amennyiben képviseli ezeket az értékeket és standardokat. Bozóki András csak ezek után, bő tíz oldal után tér ki a legitimitáció klasszikus módszertani kérdésére, a fogalom eredeti jelentésére! Leírása szerint a fogalom eredeti jelentése „történeti, jogi alapon állt, s valamely politikai hatalom törvényességét, jogi indokoltságát jelentette”. (Sic!) „Ez a legitimitás-értelmezés – folytatja – ma már inkább a legalitás-illegalitás fogalmával fejezhető ki. Az írott

joggal való durva visszaélések (pl. fasizmus) rávilágítottak arra, hogy a legitimitás nem szűkíthető le a legalitás fogalmára, bár a legitim hatalmak többsége általában kísérletet tesz arra, hogy a legitimitást a jog által is megerősítse. A második világháború után az ún. újjáéledt természetjog mutatott rá a pozitív jog mögött meghúzódó természeti jogi elvek meglétének vagy hiányának problémájára, s ezáltal új lendületet adott a legitimitás jogon túli értelmezési kísérleteinek is.” (30.) Az „illegitim legalitás” következő mondatban felbukkanó fogalmát Bozóki András az „igazságtalan jog” kifejezésével rokon vagy azonos értelemben használja, ami jól érzékelteti jog és legalitás azonosítását, illetve a legitimitás olyan „jogon túli” értékekhez kötését, mint az igazságosság. „Mi tehát a legitimitás?” – teszi fel a kérdést mindezek után Bozóki András, hogy a választ „az eddigiek alapján” adja meg. Az általam igencsak ellentmondásosnak láttatott addigiak alapján a választ egy Habermasra hivatkozás formájában kapjuk meg: a legitimitás az az „állapot”, amikor „egy politikai rendszernek az az igénye, hogy helyesnek és jogosnak ismerjék el, megfelelő megokolással alá van támasztva. Legitimitás egy politikai rendszer elismerésre méltóságát jelenti”. (30.) Ebben a meghatározásban határozottan új elem a politikai rendszer igénye. A helyesnek és jogosnak elismerés azonban megintcsak ellentmondásokkal terhes. A „helyes” egyértelműen „jogon túli” értékekre utal, míg a „jogos” alatt érthetjük a legalitás értelmében vett, korábban Bozóki által is elparentált „törvényességet” is. Rendkívül zavaró, hogy a legitimitás mint állapot szó szerint a politikai rendszernek az önmaga általi igazoltságában merül ki a szöveg szerint. Az „elismerésre méltóság” és a „megfelelő” kifejezések csak nagyon áttételesen utalnak az állampolgárokra, mint elismerő szubjektumokra, és hogy a rendszert azért tartják elismerésre méltónak az állampolgárok, mert a megokolások „megfelelők” számukra. Sokat pontosít a szerző a Habermasra támaszkodó definíción Mosca meghatározásával, miszerint az uralkodó osztályok megkísérelnek „olyan morális és jogi alapot találni, amely az általánosan elfogadott hitekhez és doktrínákhoz igazodik, s azok logikailag is szükségszerű konzekvenciájaként jelenik meg”. (30.) Az általánosan elfogadott hitek és doktrínákat én meg tudom feleltetni a társadalomban hatékony értékekkel, a morális alapokat a jogon túli értékekkel és elvekkel, de a „jogi alap” újfent kérdésessé teszi a legalitás értelmében vett törvényesség (törvényesség értelmében vett legalitás) zárójelbe tételét, mert a „jogi alap” keresése nagyon is összhangban van azzal a jogi indokoltsággal, amit Bozóki a legalitás-illegalitás fogalmához rendel! Ráadásul a „jogi indokoltág” fogalmában az „indokoltság”, illetve – ebből következően – a jogi indoklás, amit Bozóki a legalitáshoz kapcsol, minden további nélkül megfeleltethető a jogosnak elismerés igényével, amit viszont Habermasnál a legitimitáshoz köt, mert a jogosnak elismerés igényének kellő megokolással alátámasztása jogi indoklással is történhet! Pár

oldallal később maga Bozóki is úgy fogalmaz, hogy legitim rendszerekben „a társadalom többsége ... elismeri a politikai hatalom jogosságát, politikai és erkölcsi alapjait”. (34.) A dél-koreai gazdasági csoda „nem legitimálta – inkább megkérdőjelezte – a diktatórikus rendszer fennállásának jogosságát”. (33.) A „Mi hát a legitimitás?” kérdésre idézett válaszokat végül azonban lerontja egy Gombár Csabától vett mondat: „Röviden és legáltalánosabban: a legitimitás a hatalom elismertsége”. (30.) A valaminek (helyesnek, jogosnak, legitimnek stb.) való elismertséggel szemben a pusztá elismertség éppen azokat a terminológiai finomságokat teszi értelmetlenné, amelyek Bozóki tanulmányának unikuma. A „Mi nem a legitimitás?” kérdését a szerző a következőképpen válaszolja meg: a legitimitás nem azonosítható a „puszta” fennállással, hatékonysággal, stabilitással, lojalitással, elfogadással (elfogadottsággal), konszenzussal, noha ezek valamilyen szerepet játszanak legitimitációban és legitimitásban egyaránt. Bozóki András tanulmányának a differenciált terminológiára és gondolkodásra törekvés mellett pont az az érdeme, hogy támpontokat ad a felsorolt legitimációs tényezőknek a tőlük megkülönböztetett legitimitációban és legitimitásban játszott szerepének megértésre, és ezáltal a legitimitáció egy dinamikusabb felfogására ösztönöz.

A RENDSZERVÁLTÁS IDEJÉN:
PAPP ZSOLT ÉS CS. KISS. LAJOS 1990-BEN

Papp Zsolt az 1989-es év fogalmáról, a legitimitásról írt tanulmányában (Papp 1990) terminológiai pontosításokkal igyekezett helyére rakni a legitimitás fogalmát. A legitimitást és a legalitást azzal különbözteti meg, hogy a legális azt jelenti, hogy törvényes, a legalitás megannyi, mint törvényesség, a törvényeknek és a jogszabályoknak megfelelő állapot, amikor állampolgárok és hatóságok „a jogszabályok előírásainak megfelelően cselekszenek”. A legális és a legitimitás fogalma, folytatja Papp, egyaránt a latin lex (törvény) szóból származik, de a legitimitás „többet jelent”, mint a törvényeknek és jogszabályoknak általa legalitásnak nevezett „betartása”. Papp Zsolt ezek után, már egy módszertanilag megalapozatlan fejtegetésekbe bocsátkozik azzal a megállapításával, hogy „a politikatudományban ... a legitimitás egy politikai rendszer társadalmi elismertsége, elfogadottsága”. „Egy politikai rendszernek társadalmi elismertsége – legitimitása – van, ha az a törvényekhez tartja magát. Tehát ha legális. Igen ám, de mi a helyzet akkor, ha azok a törvények nem nyugszanak népakaraton? ... akaratképzési folyamatokon? (...) Lehetséges törvényes – tehát legális -, ám nem legitim, tehát nem a népakaratot kifejező törvényeknek engedelmessé politikai rendszer? De mennyire ... Ez a helyzet az autoritárius legalitás esete...” (619.)

Bár Papp szükségesnek tartja megemlíteni az etimológiai gyökereket (lex), egyáltalán nem foglalkozik a „legitimus” eredeti jelentésével, és annak lehetőségével, hogy a lex-gyökerű legitimitás úgy „jelent többet” a szintén lex-gyökerű legalitásnál, hogy - a legalitáshoz hasonlóan - megőriz valamit a jogi, törvényességhez kapcsolódó jelentéséből. A preferált módszertani megoldással a törvényességet és minden jogi jelentést a legalitáshoz rendel, és a legitimitás eredetileg jogi jelentésű fogalmát a társadalmi elismertséghez és elfogadottsághoz kapcsolja. Fentebb idézett tétele azonban jelzi, hogy Papp számára lett volna más megoldás is. Ha ugyanis egy politikai rendszernek társadalmi elismertsége (legitimitása) van, „ha az a törvényekhez tartja magát”, akkor nem csak „legális”, hanem egyben legitim is lehet, ha azért legitim (társadalmilag elismert), mert legális! Papp Zsoltot azonban igazából az érdekli, ha a legitimáló jogszabályok, törvények társadalmilag nem elismertek vagy nem elfogadottak. Igazat adok neki, hogy ebben az esetben a politikai rendszer legális, de nem legitim. Csakhogy eme logika alapján azt kellene mondania, hogy a társadalmilag elismert jogszabályok, törvények miatt társadalmilag elismert politikai rendszer lényegében csak

legális, mert a jogszabályok, törvények legitimálnak. Pappnak tehát nem sikerült koncepcionálisan kellőképpen egybekapcsolnia a társadalmi elismerést és a legalitást. Definitív fázisban, a legitimitás fogalmának meghatározásakor metajurisztikusan értelmezi a legitimitást, de azzal, hogy hagyja elsikkadni a „legális, ám nem legitim” koncepcionális alternatíváját, a „legális, ezért/de legitim” lehetőségét. Ezért van az, hogy szerinte a politológiában „a legitimitás egy politikai rendszer társadalmi elismertsége, elfogadottsága”, de nem gondol arra a változatra, hogy a legitimitás egy politikai rendszer törvényesnek/jogosnak való társadalmi elismertsége vagy elfogadottsága lehetne. Ezt annak ellenére mondom, hogy utóbb számol olyan helyzettel, hogy „a politikai-állami rendszer a társadalmi akaratot tartalmazó törvényekhez ... tartja magát, tehát a legalitása, a jogszerűsége társadalmi elismertségen nyugszik, vagyis legitim”. (620.) Meg kell különböztetnünk ugyanis egymástól a törvényesnek/jogosnak való (törvényesség/jogosság miatti) társadalmi elismertséget vagy elfogadottságot a törvények/jogszabályok társadalmi elismertségétől vagy elfogadottságától. Ez utóbbit hagyományosan a legalitás legitimitásának szokás nevezni, amire Papp megfogalmazása is utal, de egy elméletileg kardinális kérdés lényegében megválaszolatlanul marad: miért ismerik el társadalmilag a legalitást vagy a legalizáló törvényeket? Papp eddigi válasza egy későbbi tétele miatt nem megnyugtató, ugyanis rendre azt hangsúlyozza a tanulmány első felében, hogy a legalizáló törvényeknek népakaratot kell nyugodniuk, népakaratot kell kifejezniük, társadalmi akaratot és közmegegyezést kell tükrözniük, a társadalmi akaratképzés folyamataiból kell eredniük stb. Utóbb azonban, amikor a politikai rendszer elfogadásáról akar differenciált képet adni az elfogadás különböző okainak bemutatásával, arra a következtetésre jut, hogy a fogyasztás és szimpla identitásápolás útján előálló passzív követőkészség nem keverendő össze „az alapszabályok betartása esetén” kialakuló „kvalifikált, feltételes engedelmesség”-gel. A Kádár-rendszerrel meg egyenesen azt írja, hogy „a legitimitás kvalifikált kritériumának, az alapjogok betartásának nem tett eleget”.(621.) Mondhatjuk ugyan, hogy a legalizáló törvények népakaratra alapozása legitimációs kritérium, de Pappnak külön kérdésként kellene tárgyalnia a politikai rendszerek legitimitási (legitimációs) kritériumait, mint az állampolgári/alattvalói engedelmesség feltételeit. Jellemzőnek tartom, hogy miután arról ír, hogy a Kádár-rendszer nem tett eleget a legitimitás kvalifikált kritériumainak, egy mellékmondatban legitimációelméletileg fontos összefüggését hagy figyelmen kívül: „nem is beszélve [a rendszer] megszületési körülményeiről”. Csakhogy a megszületési körülmények pontosan a törvénytelen hatalomátvitel miatti illegitimitást, azaz társadalmi el nem ismerést jelentik!

A Magyar Politikatudományi Társaság külön kötetet, a Váltók és utak című évkönyvet szentelte a rendszerváltás problematikájának, azon belül a legitimitáció és legitimitás kérdésének. A kötetben Cs. Kiss Lajos tanulmánya (Cs. Kiss 1990.) a magyar politológiai irodalomban talán először nyúlt a logikai és szövegelemzés szikéjével Max Webernek a legitim uralom típusairól szóló elméletéhez.

Cs. Kiss kiinduló problémája az, hogy Max Weber a társadalmi cselekvésnek, a rend (legitim) érvényességének és a jognak négy típusát, illetve az uralom három tiszta típusát különbözteti meg. A jog és az uralom típusainak egymáshoz rendelésekor azonban csak a jog három típusa adható meg: 1. tradicionális uralom – tradicionális jog; 2. karizmatikus uralom – karizmatikus jog; 3. legális-rationális uralom - pozitív (tételes) jog. (161.) A negyedik jogtípus a természetjog, amely – idézem – „megfelelő uralmi forma híján magára marad”. (162.)

A különböző típusok Cs. Kiss Lajos általi egymáshoz rendelése a következők szerint rekonstruálható (161.):

Társadalmi cselekvés	A rend érvényességének forrása/elve	Jog	Uralom
Célrationális	A pozitíve tételesen lefektetett szabályozás legalitása	Pozitív (tételes) jog	Legális-rationális uralom
Tradicionális	A tradíció örökkévaló mivoltából eredő szentség	Tradicionális jog	Tradicionális uralom
Indulati-emocionális	Az újonnan kinyilatkoztatott vagy példaszerű rendkívülisége, nem mindennapisága	Kinyilatkoztatott jog	Karizmatikus uralom
Értékracionális	A feltárulkozott feltétlensége és abszolút mivolta	Természetjog	

A legitimitás - dolgozatom vezérfonalát jelentő - jurisztikus értelmezésének egyik legfontosabb ösztönzője az volt a magyar szakirodalomból, hogy a legitim uralom típusainak tárgyalásakor Cs. Kiss Lajos is meghatározott jogtípusokat rendel a legitim uralom minden típusához, miáltal nemcsak a legális-rationális uralom legitimitációs alapját képezi jog (pozitív/tételes jog), hanem a többiét is: tradicionális jog, kinyilatkoztatott jog, természetjog. A legitim uralom tradicionális típusa szolgál ekletáns példával a megközelítés újszerűségére. A tradicionális uralmat ugyanis hagyományosan úgy szokták leírni, mintha közvetlenül csak a tradíció örökkévaló mivoltából eredő szentség vagy – még egyszerűbben – csak a tradíció legitimálná az uralmat, mintha az – egyébként igen eltérő fejlettségű – tradicionális társadalmakban nem lenne jog, avagy az esetleg mégis létező jognak nem lenne legitimitációs

funkciója a jortól megkülönböztetett tradícióktól függetlenül.²⁶⁷ Cs. Kiss Lajos azzal is szélesebb teret ad a jog legitimáló funkciójának, hogy a legális-rationális uralomhoz kapcsolt bürokrácia a „legtisztább” formája eme uralomtípusnak (162.), következésképpen a legális-rationális uralomnak lehetségesek kevésbé letisztultabb (nem ideáltipikus) formái is. S mivel az ideáltípus weberi koncepciója éppenhogy megengedi az analitikusan elválasztott ideáltípusok közötti gyakorlati átmeneteket, a legitim uralomnak a legális-rationális uralomtól megkülönböztetett típusai is legalizálódhatnak. A tradicionális uralmat megalapozó tradicionális jog is legalizálódhat, tehet szert legális jellegre. A Jürgen Habermas Weber-értelmezéséről írottakban (164.) az olvasható, hogy Weber szerint a tradicionális jogban a jogi norma és az erkölcsi norma normativitása összefonódik, és hogy a jog formális racionalizációjának vagy – más megközelítésben – a funkcionális differenciálódásnak az eredményeképpen „a jog és az erkölcs, a legalitás és moralitás elválik egymástól”. Ez azt jelenti, tegyük hozzá, hogy a tradicionális jognak megvan a maga legalitása, legális dimenziója, amit elmélettörténetileg legfeljebb csak jog és erkölcs modernkori elválásának (a jog funkcionális differenciálódásának) a dogmája fed el. Az, hogy a természetjogban „az erkölcsi normák elsődlegesek a tételes joghoz képest”, és hogy a tételes jog „érvényessége metajurisztikus elvektől függ” (164.), szintúgy arról szól, hogy még a természetjog esetében is tételeznünk kell legalitást, amit viszont a metajurisztikus elvek elsődlegessége fed el. Habermas ama tétele, miszerint Webernél a jog pozitívizálódása (az erkölcsi-metajurisztikus normák leválása a jogról) létrehozza „a jogi szféra erkölcsi igazolástól mentes autonóm szféráját”, visszafelé is olvasható, értelmezhető: a premodern-tradicionális társadalmakban nemcsak általában játszottak meghatározó szerepet az erkölcsi-metajurisztikus normák, akár az uralom legitimálásában, hanem különös, a legalitást (premodern tételes jogot) megalapozó és igazoló funkciójuk is volt.

Cs. Kiss Lajos tanulmányát azért is tartom érdemesnek tüzetesebben ismertetni, mert konceptuálisan expressis verbis metajurisztikus elvek és legalitás kettősségében nyúl a legitim uralom problematikájához. Másrészt pedig, de ehhez szorosan kapcsolódóan, markánsan kidomborodik az érvényességnek és/vagy az érvényességi alapoknak a legitimációs elméletekben általában alulteoretizált kérdése. Jelesül az, ami a Habermas-interpretációban is

²⁶⁷ Ezért hangsúlyoztam Kulcsár Kálmán esetében, hogy könyvében „a hagyományok mellett a hagyományos (ösi) jog is szerepet kap, mely tradicionális jogot hagyományosan ignorálni szokták a szakirodalomban”. Ezt megelőzőleg hasonló okból tartottam elméletileg rendkívül rokonszenvesnek Bauman megfogalmazását, miszerint a tradicionális hatalom „azon a meggyőződésen alapul, hogy egy konkrét személynek öröklött joga van más embereket kötelező döntések kiadására”: „ilyen például a törzsfőnök vagy az öröklés útján trónra jutott király joga”. Bauman szerint Weber egyrészt „azokat a módokat kívánta osztályozni, ahogyan a hatalom jogosultságát megindokolják”, másrészt „azokat az alapvető társadalmi mechanizmusokat”, „amelyek segítségével ténylegesen elérik, hogy az alárendeltek engedelmeskedjenek ezekkel a jogokkal szemben”, ami nyilvánvalóan érvényes a tradicionális uralomra is!

olvasható, hogy a természetjognak nem a legitimitása, hanem az érvényessége függ metajurisztikus elvektől. Olvasatomban ez azt jelenti, hogy a társadalmi cselekvés, az érvényesség, a jog és az uralom négy – előbbieken táblázatba foglalt – típuscsoportja közötti viszonyból sajátos legitimációs logika rekonstruálható²⁶⁸:

- 1) Az uralmat közvetlenül a jog legitimálja.
- 2) Az uralmat legitimáló jognak megvannak a maga különös-metajurisztikus érvényességi (igazolási) forrásai vagy elvei.
- 3) A metajurisztikus érvényességi elvek közvetlenül a jog, közvetve (a jogon keresztül) az uralom érvényességét determinálják.
- 4) A jog metajurisztikus érvényességi elveiként funkcionáló metajurisztikus normák közvetlenül (a jogtól függetlenül) is hatással lehetnek az alévetetteknek az uralomhoz való viszonyulására.
- 5) A metajurisztikus érvényességi elvek akár önmagának a jogközpontú (jurisztikus) legitimitásnak az érvényességét is felfüggeszthetik.

Véleményem szerint a magyar legitimációs irodalomban először Cs. Kiss Lajos tanulmányából derült (volna) ki Habermasnak a legitimációs vitát metajurisztikus útra vivő legitimitásértelmezése. Habermasnak az a gondja weberi legitimációs elmélettel és általában a jurisztikus elméletekkel, hogy adottnak veszik a legalitásnak a moralitástól való elválását, és hogy így a jog tehermentesíteni kívánja magát a strukturálisan egyébként továbbra is fennálló igazolási kényszertől. (164.) A legális uralom legitimitása eredendően azért problematikus Habermas számára, mert a (weberiánus) pozitivisták jogfelfogás eliminálja az igazolási kényszer elvét. A szövegből egyértelműen kitetszik, hogy bár Habermas a legális uralom legitimitását firtatja a weberi koncepcióban, kritikája a legális uralmat legitimáló jog érvényességére és eme érvényességnek metajurisztikus normákra alapozására összpontosul. Még pontosabban arra, hogy a modern politikai uralmat (legális uralmat) legitimáló jog „elvileg megfosztja értékétől az igazolást”, ugyanakkor a modern jog rá van szorulva az elvi igazolásra. (165.) A problémát abban látom, hogy Habermas a jog érvényességének kérdését eredendően legitimációs kérdésként fogja fel, mert az igazolási kényszer és a legitimációs kényszer között nem tesz különbséget. Habermas legitimációs elméletének (és Weber-kritikájának) alaptétele is, miszerint a legalitás-hit csak akkor képes legitimítást teremteni, ha a legálisat rögzítő jogrendszer legitimitását előfeltételezik, azért problematikus

²⁶⁸ Ez a Cs. Kiss Lajos tanulmányából (Cs. Kiss 1990) kiinduló rekonstrukció kísértetiesen hasonlít David Beetham legitimációs elméletének (Beetham 1991) Bayer József általi interpretációjára (Bayer 1997).

legitimációelméletileg, mert az először is a legális uralom és a legalitás (jog) között pozicionált legitimitást fogalmilag a legalitás (jog) alatt pozicionált legitimitás fogalmából akarja levezetni: mintha csak a jog legitimitását kifejezni képes legitimitásfogalommal és – logikával lehetne értelmezni az uralom legitimitását. Magyarán ha az uralmat legitimáló jog legitimitása helyett a legitimáló jog érvényességéből indulna ki, akkor a legitim uralom legális típusának (legális uralom) és a legális uralmat legitimáló jognak a metajurisztikus normákkal kapcsolatos összes valós problémáját a legitimitásfogalom metajurisztikusan megterhelése nélkül tárgyalhatná. Cs. Kiss Lajos tanulmányából tehát levonható (volt) az a végkövetkeztetés, hogy – ellentétben Habermas felfogásával – a legalitás, a legalitáshit vagy az eljárás legalitás önmagában is képes legitimitást teremteni, de nem abszolút mértékben, hanem csak addig, amíg a legitimáló jogot nem érvénytelenítik, avagy a jog legitimáló erejét nem erodálják más, az alárendeltek számára fontos morális-metajurisztikus szempontok.

A LEGITIMITÁS ELVEI EGY ELFELEDETT KLASSZIKUS SZERINT:
BIBÓ ISTVÁN 1990-BEN

Bibó István 1965 és 1974 között írt, de Magyarországon csak 1990-ben megjelent nagylélegzetű, nemzetközi témájú tanulmányában (Bibó 1990b) központi szerepet játszik a legitimitás. A nemzetközi államközösség szerkezetével és alapvető rendező elveivel foglalkozó I. részt ennek megfelelően „a hatalom legitimitásának” kérdésével vezeti be, amit – mármint a hatalom legitimitását – „minden valóságos szervezett közösség és minden jogrend alapvető problémájá”-nak határozza meg. Bibó értelmezésében a legitimitás az igazoltságnak felel meg. Érdeemesnek tartom hosszan idézni Bibónak a legitimitásról adott történelmi áttekintését, mert a magyar nyelvű irodalomban az ilyen megoldásokat Jürgen Habermastól szokás átvenni.

„A hatalom legitimitása, a puszta hatalmi erőn, pillanatnyi erőviszonyokon, személyes önkényen túlmenő igazoltsága és érvényessége ősrégi problémája minden közösségi rendnek, minden jogrendnek, s különösen régi problémája a társadalmi kérdések elméleti végiggondolónak. Az ezzel kapcsolatos szervezeti formák, társadalmi technikák, elvi formulák és elméleti tételek azonban nem minden kultúrában fejlődtek ki egyforma kiterjedésben és egyforma hatóerővel. Sokszor igen magas kultúrák politikai gondolkodása és társadalmi technikái megrekedtek a legnyersebb önkény elviselésének és merőben külsőséges igazolásának szintjén, oly feltételek között, melyeket a legjelentősebb gondolkodók figyelmükre méltatlannak éreztek, s ehelyett inkább szubsztilizsebb, szellemibb, transzcendensebb kérdések felé fordultak. Amint arra Max Weber rámutatott, elsősorban két nagy kultúrában, a görög-római európaiban és a kínai-kelet-ázsiaiban alakult ki egy olyan társadalmi fejlemény, amelynek keretében a hatalom igazoltságának, legitimitásának sikerült beékelődni a közösségi hatalomképződés feltételei, technikái és eljárásai közé, s oly kérdéssé válnia, amelyben a hatalomgyakorlók kénytelenek, a hatalmat elviselő, követő vagy kétségbe vonó tömegek pedig képesek állást foglalni. Ezen keresztül vált a hatalom igazoltságának, legitimitásának eszmeköre e kultúrákban döntő történelmi tényezővé, s társadalmat átható, tömegmozgalmakat provokáló, a fennálló hatalmat hol igazoló, hol forradalmasító valóságos társadalmi erővé. Nem véletlen, hogy ugyanezek a kultúrák azok, melyekben a legjelesebb, leghatásosabb és legmélyebb gondolkodók sem áttalottak ezekkel a hatalmi erőviszonyokat és gyakorlati politikát is érintő – más kultúrákban alantásnak tekintett – problémákkal foglalkozni.” (300-1.)

Bibó szerint a hatalom és hatalomgyakorlás legitimitása (igazolt volta) „végsőleg azon a közmeggyőződésen nyugszik, hogy a hatalmat birtokló személyek egészükben erre hivatottak, a hatalom nevében jelentkező emberi magatartások, helyzetek és parancsok egészükben kötelezőek és ésszerűek, s a hatalmat megtestesítő szabályrendszerek egészükben helyesek és célszerűek, illetőleg szükség esetén ilyenekké alakíthatók”. (301.) A közmeggyőzésekben meglévő zsinórmértékek „alapvető rendező elvben” fejeződik ki, mint „az Isten kegyelméből való jogok vagy a népszuverenitás elvei, a nemesek, a hivatalviselők, az öregek vagy pedig a tömegek, a nép döntő jelentőségét valló politikai szervezési elvek, az egyes embereket megillető privilégiumok vagy az általános emberi jogok elvei, a bíraskodási önkény korlátozásának elvei stb.”. (302.) „Ezek a rendező elvek maguk nem jogszabályok (...) ugyanakkor [egyebek mellett jelentik] ezeknek az elveknek a konkretizálásán keresztül egy sor létező, kialakulóban lévő és jövőre nézve kívánatosnak ítélt jogszabály és jogállapot igazolását, követelését és kritikáját.” „Ezek a jogon túli, jog mögötti [metajurisztikus!- L.T.] rendező elvek a formális jogszabályokban megjelenő tételes jogrenddel szemben egyaránt kifejtenek igazoló és forradalmasító, 'konszolidáló' és 'felforgató' hatást, de még e felforgató hatással együtt is nagyobb, mélyebb tartósságot biztosítanak az általuk támogatott jogrend számára, mint bármiféle, mégoly erősnek is látszó pusztá hatalmi önkény.” (302.)

A „természetjog” kínálkozó fogalma helyett Bibó azért használja inkább az „alapvető rendező elvek” kifejezését, mert „lényegesen konkrétabb és valóságosabb dolgok annál, mint amit általában természetjog alatt érteni szoktak”, hiszen „a társadalomszervezés beépült regulátorai”, amelyek szűkebben vett hatalomgyakorlásnak a hatalom megszerzését és megtartását magába foglaló tényleges rendjét is felöleli. (302-3.) Az igazolási problematika ezért merül fel, illetve válik a legitimitációs problematikával egyenértékűvé vagy egyenesen azonossá Bibó számára, mert a hatalomgyakorlás tényleges rendje és módja nem feltétlenül igazodik „a kijelentett és vallott alapelvekhez”. Mivel a hatalomnak, hatalomgyakorlásnak vagy jogrendnek a közmeggyőződés által elfogadott rendező elvekhez „igazodása”, azoknak való „megfelelése” mindig kérdéses vagy vitatott lehet, „elsődleges problémát jelent olyan társadalmi technikák kifejlesztése, melyeken keresztül tisztázható és lemérhető” az alapvető rendező elvekhez igazodás vagy a megfelelés – feltéve, ha a közösségben igény van egyáltalán az alapvető rendező elvek igazolására, vagyis saját legitimitásra. A stabilitásigény miatt azonban nem engedhető meg, hogy az igazodást vagy a megfelelést „pillanatokként vitássá lehessen és mérlegre kelljen tenni”, ezért a törekvés, hogy az igazodás vagy megfelelés „valamilyen formailag rendezett módszer, eljárás révén külsőleg is felismerhető és időben tartós hatályú megállapítást nyerjen”. Mivel a megegyezés „formális, eljárászerű”

megállapítása „hivatalos”, Bibó nem zárja ki, hogy lehet „hamis vagy meghamisított is”, ezért kénytelen a „formális” és „valóságos” megegyezés kettősségében gondolkodni: a „valóságos” megegyezés „minden pillanatban újból vitássá tehető”. (303.) A formális/formai és a valóságos/tényleges megegyezés kettőssége kétféle legitimitást eredményez, és - az alapvető és jogszabályt is igazoló rendező elvek metajurisztikus volta ellenére - felértékeli a jog szerepét! „A közösségi rendnek az alapvető elvekkel való tényleges megegyezése jelenti annak tartalmi, érdemi, materiális legitimitását, a rendezett eljárás formájában kinyilvánított megegyezése pedig a külső, formai legitimitását.” (303-4.) „Sem egyik, sem másik nem elég magában, hanem a kettőnek ha nem is mindig a teljességére, de legalábbis valamilyen változó egyensúlyára van szükség: az egyik oldalon a formai szabályosság minimuma nélkül nem lehet garanciája a legitimitásnak a hatalomgyakorlók, előírások, szabályok mégoly jósága sem, a másik oldalon teljes rosszasság és ésszerűtlenség mellett nem maradhat legitim egy mégoly szabályosan létrejött hatalom sem.” Bibó szükségesnek tartja a tartalmi és formai legitimitás között feszültségnek a viták, az erők játéka a változtatás és szabálmódosítás általi feloldását, de azzal együtt, hogy bizonyos fontosabb szabályoknak „elvileg nem változtatandónak, mindenki által tiszteletben tartandónak, ellentétben, párharcokon és vitákon felül állónak” kell tekinteni. Az ilyen szabályokat nevezik alkotmánynak (alkotmányszabálynak) vagy alaptörvénynek. (304.) Nem biztos, hogy az alkotmányban kifejezetten megemlítik az alapvető elveket, de azok e nélkül is „strukturáló hatást” gyakorolnak a közösségi rendre, mert „elfogadásuk nélkül az alkotmányszabályok és a közönséges szabályok közötti különbség értelmetlenné válik”. Más helyzetekben „a közönséges jogszabályok az alkotmányszabályokból, azok pedig az alapvető rendező elvekből levezethetők”. (305) Az igazi, lényeges alkotmányszabályok vagy alaptörvények megszabják „az alapvető elvek megvalósításának, konkretizálásának” módját (304.), ugyanakkor „az alkotmányszabályok az alapvető elvek mértékével mérve akár eredendően elégtelennek bizonyulnak” (305.). „Minden közösségi szabályozás első problémája tehát az, hogy lényegében megfeleljen ezeknek a hatalmat igazoló rendező elveknek, alapvető közmeggyőzéseknek, és kifejezésre juttassa őket, hogy ennek alapján elnyerhesse az állandóság fokozottabb biztosítékait.” Az alapvető elvek egyszerre kívánják az őket megtestesítő alkotmányszabályok fokozottabb állandóságát, s gyakorolnak kritikát ezek felett az alkotmányszabályok felett. (305-6.) Kétélű a viszony a jogrend legitimitását (sic!) kitevő közmeggyőződés alapvető rendező elvei és az azokat kifejező alkotmányi szabályozás között. Amíg eleven a közmeggyőződés – érvel Bibó -, addig a jogrend végső alapelveinek és alapintézményeinek megszentelt legitimitásából kiindulva ítélünk az ezzel ellenkező

„felforgató” magatartások felett, mikor pedig a közvéleményben általánossá válik a jogrend alapjainak kétségbevonása, akkor e kétség nevében ítélkezünk az egész jogrend igazságossága és mélyebb legitimitása felett. (307.) Egyetértve idézi Ferrerót, hogy a feudális-monarchikus rendszereknek „megvolt a maga világos legitimitásalapja, a királyok isteni joga, mely organikusan ráépült a feudális lojalitások és közmeggyőződéses összefüggő rendszerére”. (313.)

Bibó erőteljesen hangsúlyozza, hogy az alapvető rendező elveknek „a fogalmazása és hangsúlya, frazeológiája és ideológiája a hellyel és korrallal változik ugyan, azonban végsőleg mindig a kölcsönösség, a méltányosság, a hűség, a szabadság, az emberi méltóság aktuális követelményeit fejezik ki a hatalom korlátlanságával és önkényével szemben”. (302.) Kérdés azonban, hogy Bibó a különös, a hatalom korlátlanságával és önkényével szemben szintúgy aktuális követelményeit kifejező rendező elvnek tekinti-e a magukat a különböző típusú legitimitásokat, miáltal a legitimációs/legitimitás elvek az alapvető rendező elvek különös típusait alkotnák. A kérdés terminológiailag és eszméletörténetileg jogos. Bibó terminológiailag bizonytalan, amikor beszél „a monarchikus-feudális legitimitás régi rendező elvéről” (313.), ami a korábban felsorolt rendező elvek egyikének tünteti fel a legitimitást, illetve annak monarchikus-feudális válfaját. Másrészt „a monarchikus-feudális legitimitásról a demokratikus rendező elvekre”, nem pedig a monarchikus-feudális rendező elvekről demokratikus rendező elvekre vagy a monarchikus-feudális legitimitásról a demokratikus legitimitásra való áttérést ír. (340.) Ennél nyomósabb, hogy a bécsi kongresszussal szemben azt hozza fel, hogy „saját alapelvét”, „a legitimitás elvét”, nem alkalmazta következetesen: „a legitimitás elvét ugyanis szűkkeblűen csak az örökletes monarchiákra alkalmazta”. (318.) Ebben a Talleyrandhoz kapcsolódó politika- és eszméletörténeti passzusban a legitimitáselv önálló életre kel, viszont Bibó nem utal rá, hogy az – általa korábban említett – görög-római-európai kultúrkörben hogyan vált a legitimitás fogalma legitimitáselvvé! Meglepő módon jóval később, a világméretű központi hatalom és elituralom legitimitásának taglalásakor él a legitimitás törvényességgel azonosításának tradicionálisnak tetsző megoldásával: „A legitimitásnak, a hatalom törvényességének végső gyökere mindig a reá vonatkozó közmeggyőződés, akkor is, ha olyan hatalomról, pl. monarchikus vagy arisztokratikus hatalomról van szó, mely a tömegeknek nem enged intézményszerű, szervezetszerű beleszólást a közügyekbe”. (378.) Bibó „a népszuverenitáson és az önrendelkezésen” nyugvó legitimitást a legitimitás egy formájának tekinti, és az arisztokratikus és monarchikus formákat is felölelő egyes formák között az érvényesség szerint tesz különbséget. (381.) Az „érvényes forma” fogalma tehermentesíti a legitimitás fogalmát, mert leválasztja a rá

nehezedő normatív ballasztot. Azt, hogy szubjektív értékválasztás, például a demokratikus értékeknek elkötelezettség miatt ne tekintsünk legitimnek olyan uralmi formákat, például az arisztokratikus vagy monarchikus berendezkedéseket, amelyek bár az alattvalók empirikus közmeggyőződése szerint legitimek (törvényesek), ellentétesek az értékelkötelezettségünkkel.²⁶⁹

²⁶⁹ Bibó legitimitáskonceptiójára nagy hatással voltak Guglielmo Ferrerónak az Újjáépítés és a Hatalom című - magyarul csak a közelmúltban megjelent - műveiben is kifejtett legitimációs felfogása. Lásd Ferrero 2001 és Ferrero 2002.

A „POLGÁRI” POLITIKATUDOMÁNY MÁSODSZOR ÉS AZ ELSŐ „MAGYAR”
POLITOLÓGIAI KÉZIKÖNYV A KILENCVENES ÉVEK ELEJÉN:
DOMENICO FISICHELLA

A „polgári” politikatudományba betekintést engedő, Balogh László szerkesztette válogatásban (Balogh 1989) G.A Almond és H. V. Wiseman tanulmányaiban volt található autoritás és legitimitás Max Weberre támaszkodó elemzése. Almond tolmácsolásában, és a magyar fordításban, Weber a „politikai tekintélyre” [a weberi Herrschaft mint „authority”] vonatkozó típusokat dolgozott ki: „Ez a három ideális-tipikus ok, amiért híveik, követőik a vezetőknek engedelmeskednek, ezek képezik a politikai törvényesség [legitimitás] három ideális-tipikus bázisát”. A tradicionális tekintély típusában „azok tekinthetők tradicionális parancsoknak, utasításoknak, melyeknek az uralkodók is engedelmeskednek, hiszen ők ősregi törvények alapján váltak kiválasztottakká és ezekkel a törvényekkel összhangban cselekednek.”²⁷⁰ (Sic!) Almondnál a hagyományosnak mondható értelmezésekkel ellentétben nem csak a racionális-legális uralomban, hanem a tradicionális uralomban is szerepet kap a jogosság vagy törvényesség azzal, hogy a tradicionális uralkodók legitimitása az ősregi (tradicionális) törvényekkel való összhangból áll elő. A jogosságot és a törvényességet Wiseman is összeköti tradicionális uralommal.²⁷¹ Az uralom mindhárom típusában kérdés az, hogy a „kormányzat” milyen alapon követel engedelmisséget. (Az engedelmisség megkövetelése, az engedelmisség iránti igény teszi a weberi Herrschaftot „authority”-vé.) A tradicionális hatalom a hagyomány szentségén nyugszik, a messzi múlton, a korábbi példákon, de ez egyben azt is jelenti, hogy a tradicionális rendszerben a törvények önmagukban szentek és sérthetetlenek, és „csak esetleges példák, melyek nem feltétlenül kapcsolódnak egymáshoz szisztematikusan”. „A tradicionális rendszerekben az uralkodó rendszerint örökletes utódlás alapján kerül hatalomra, de sokféle módszer létezik a ’jogos’ örökös kijelölésére; lehetnek hatalmának tradicionális korlátai, sőt ’leváltásának’ lehetőségei is”. Ennek akkor is megvan a jelentősége, ha igaz, hogy „a tradicionális vezér nem pontosan körülírt cselekvési térben követel engedelmisséget”: „Adminisztratív testületének tagjai többségükben személyes kötelekkel kapcsolódnak hozzá...” Wiseman anyagából két megközelítést érdemes még kiemelni. „Hobhouse a társadalmakat annak alapján osztályozta, hogy ’alapvető kötelek’ a családra, a tekintélyre vagy az állampolgárságra vonatkoznak-e.”

²⁷⁰ G.A. Almond: A polgári kultúra koncepciójának intellektuális története. In: Balogh 1989, 19. A fordító nem csak a legitimitást, hanem a legalitást is „törvényesség”-nek fordította: „racionális-törvényes”.

²⁷¹ H.V. Wiseman: Politikai rendszerek. Néhány szociológiai megközelítés. In: Balogh 1989, 46-7.

Ginsberg általánosabb sémát követő osztályozásának alapja a társadalmi struktúra típusa, és hogy „az uralom vagy a konszenzus testesült-e meg inkább a törvényes és intézményes keretekben”. (44. és 46.)

Domenico Fisichella a politikatudományi kézikönyvének (Fisichella 1991) „A politika fogalma” című fejezete sokat mondó, „Az erőszak a hatalom és a tekintély között” című alfejezetében a hatalommal szoros összefüggésben tárgyalja az autoritást. Az erőszak köztes, közvetítő fogalmának előtérbe állításával hatalom és tekintély értelmezésének konstitutív elemévé válik a legitimitás azzal, hogy Fisichella a legitim erőszak monopóliumának (az erőszak legitim monopóliumának) kialakulásával indítja koncepcióját. A problémát cél-eszköz relációba helyezi: a rend és béke fenntartásának, az ellenségesség kezelésének célja igényli az erőszak eszközének alkalmazását. Az erőszak alkalmazása ezzel egyfajta funkcionális legitimitást nyer, bár Fisichella a „funkcionális legitimitás” fogalmát nem, csak a funkciót használja. Az erőszak funkcionális legitimitásának másik dimenziója, hogy erre a funkcióra kollektív célok vagy szükségletek érdekében van szükség: a „politikai szintézis”, a „társadalmi rend” és az „általános érdek” alkotják a funkcionális legitimitás koordinátáit. Logikailag, illetve történetileg-genetikailag a következő lépés az Fisichella gondolatmenetében, hogy az erőszak kollektív és funkcionális okok miatt legitim használatát intézményesíteni kell. A legitim erőszak intézményes használatára politikai szintézisben már létező és működő intézmények válnak alkalmassá: politikai hatalom, politikai tekintély, szuverén, állam. Ezeket az intézményeket ruházzák fel az erőszak megszervezésének és irányításának jogával, avagy felruházzák az erőszak monopóliumának jogosultságával, bízzák meg a felhasználásra vonatkozó döntéssel, netán fogadják el eme jogát, mint kezdetől fogva kizárólag őt megilletőt. (61-2.) Eddig a pontig teljesen egyértelmű, amit ráadásul Fisichella külön is hangsúlyoz, hogy az általános-kollektív érdekek képviselője, az „általános” jelleg mint előfeltétel az, amelyből az erőszakot alkalmazó intézmények a legitimitásukat, kiváltságukat nyerik. (A kiváltságnak fontos szerepe van – L.T.) Ha nem így lenne, fűzi hozzá, „akkor minden partikuláris érdek továbbra is birtokolhatna, vagy időről-időre szerezne harci, erőszakos eszközöket, hogy az egyéni vagy kollektív lét konfliktusaiban megszilárdítsa magát”.²⁷² (61.) Az általános érdek előbbre való, mint a partikuláris érdek. Fisichella koncepciójának gyenge pontja, hogy bár bevezeti a „politikai tekintély” fogalmát, és kilátásba helyezi, hogy a későbbiekben a politikai hatalommal, a szuverénnel és az állammal együtt

²⁷² Fisichella nem igyekszik közös nevezőre hozni a harci, erőszakos eszközök birtoklásának partikuláris célját és az erőszak monopóliumának igazolását azzal, hogy az erőszakra vonatkozó partikuláris érdektörekvések, akár – például – a monopóliumra törekvés, is igazolható az általános érdekekre hivatkozással.

megkülönbözteti és pontosítja, a fogalmat végül is nem határozza meg. A „politikai tekintély” mégis viszonylag könnyen rekonstruálható a szöveg alapján, melyből úgy tetszik, hogy Fisichella egy parsonsi ihletésű funkcionalista-rendszerelméleti keretben értelmezi a „politikai” és a „politikaiból” levezetett „legitim” fogalmát. Az az intézmény [a politikai tekintély – L.T.], amelyre a rendfenntartó erők megszervezését és a felhasználására vonatkozó döntést bízják, úgy tekintendő, mint ami az „egészet”, az általános érdeket képviseli a partikuláris érdekekkel szemben. „Íme, ez az a tényező [az egész, az általános képviselete, azaz a „politikai” – L.T.], amely az erőszak monopóliumát legitimálja(...)az 'általános' jelleg mint előfeltétel(...)ből ez a bizonyos intézmény a legitimitását és kiváltságait nyeri...” Továbbá: „az az intézmény [a politikai tekintély – L.T.], amely a rendfenntartó erőket létrehozza, és dönt azok alkalmazásáról, annyiban hivatott erre a feladatra, amennyiben az általános érdek hordozója és megjelenítője”. (61. és 62.) Fisichella gondolatmenete alapján az utóbbi mondat a következő szerint pontosítható: a tekintély annyiban „politikai” tekintély, és a politikai tekintély annyiban legitim, amennyiben az általános érdek hordozója és megvalósítója. Fisichella nem csak hogy nem pontosítja a „politikai hatalom” és a „politikai tekintély” fogalmát, de kritikus szövegrészekben gyakran bukkan fel „a hatalom” kifejezése a politikai tekintéllyel azonos értelemben. Csak a "hatalom mint intézmény" pontján fog bele „a” tekintély értelmezésébe: "a tekintély a hatalomnak az a fajtája [sic!], amely a közösség tagjainak az engedelmisségét nem kényszerítő szankciókkal való megfélemlítéssel váltja ki, hanem konszenzussal, ami a közösség értékrendszerével való összhangból fakad". "A tekintélyt két egymással szorosan összefonódott elem alkotja": a konszenzus, és egy axiológiai jellegű, tehát értékekkel kapcsolatos elem. (Ezt az elemet közelebbről nem definiálja Fisichella.) A konszenzus elemén keresztül értelmezve a tekintély "az a tulajdonság, amellyel képesek vagyunk mások egyetértését kiváltani és ösztönözni". Az axiológiai elem vonatkozásában a tekintély "a befolyásolás egyik fajtája [sic!], amelyet azáltal érvényesíthet valaki, hogy értékei összhangban vannak az adott közösség értékrendszerével". "Tekintély tehát az a személy vagy intézmény, amely ilyen befolyásolási képességgel rendelkezik, és ilyen befolyást gyakorol." (64.)

Ha a politikai tekintély rekonstruált „politikai” jellegét egybekapcsoljuk „a” tekintélyről mondottakkal, a „politikai tekintély” egészében véve a következők szerint pontosítható és rekonstruálható. A „politikai hatalom” annyiban „politikai” és – ezért - annyiban legitim, amennyiben az általános érdek hordozója és megvalósítója, és annyiban tekintély, amennyiben a közösség tagjainak az engedelmisségét képes nem kényszerítő szankciókkal való megfélemlítéssel, hanem - a közösség értékrendszerével való összhangból fakadó -

konszenzussal is kiváltani. Fisichella "ezzel", „a” tekintély általános értelmezésével érkezik el a legitimitás autoritáselméletileg is releváns tárgyalásához.

A legitimitás fogalmát némi bizonytalansággal úgy határozza meg, mint "a politikai hatalom egyik tulajdonságát, amely abban nyilvánul meg, hogy a politikai szintézis tagjai, vagy legalábbis a legjelentősebb csoportjai úgy tekintik azt, mint a közösség számára legjobb, legmegfelelőbb, legalkalmasabb hatalmi intézményt, s ennek megfelelően támogatják". Egy további distinkcióval megkülönbözteti a legitimitás és a legalitást: "A legitimitás a hatalom birtoklásának helyes jogcímére, a legalitás a hatalom gyakorlásának törvényes voltára vonatkozik".²⁷³ (65.) Már első olvasatban látványos koncepcionális feszültség van Fisichella meghatározásaiban. A legjobb, legalkalmasabb, legmegfelelőbb stb. lehet egy politikai hatalom „tulajdonsága”, és ezért tekinthetők - mint ahogy a szerző tekinti is – a legitimitás kritériumainak, de semmiképpen nem utalnak a hatalom birtoklásának „helyes jogcímére”. Fisichella tehát minden magyarázat nélkül hozza koncepcionális közös nevezőre a „legitimitás” fogalma alatt a legjobbnak stb. tekintést és a helyes jogcímet! A tekintély meghatározása szempontjából a továbbiakban azonban a legitimitás és a legalitás közötti distinkciót figyelmen kívül hagyhatónak tartja, és - összefoglalva fejtegetését - a következő definíciót adja a tekintélyről: "legálisan gyakorolt legitim hatalom". Zárójelben megjegyzi: "nem minden legálisan gyakorolt hatalom legitim". Az összefoglaló definíció előtt hivatkozik is a görögökre: "tűrannosznak nevezték a bitorlót, azt a magánpolgárt, aki illetéktelenül ragadja magához a hatalmat, még ha azután a törvények szerint kormányoz is". (64-5.) A közelebről nem definiált „illetéktelenség” értelmezésekor vissza is köszön a legitimitás két, eltérő definíciója. Mert miért is „illetéktelen” a hatalom megragadása? Azért, mert a tűrannoszt és rendszerét úgy tekintik, mint ami a közösség számára nem a legjobb, nem a legmegfelelőbb vagy nem a legalkalmasabb, és ennek megfelelően (nem) támogatják? Vagy mert a zsarnok a hatalmát nem a helyes jogcímre alapozta? Legitimitás és legalitás fogalmi kettőssége azért sem nyújt kielégítő megoldást, mert bár Fisichella megkülönbözteti a legitimitás „lazább” értelmezését (az állam törvényeinek megfelelő hatalomgyakorlás, ami azonos a legalitás jelentésével) a „szoros” értelmezéstől, a fogalom „szoros” értelmezésekor egy újabb koncepcionális feszültséget gerjesztő újabb értelmezést kapunk: a legitimitás „egy adott hatalom, tekintély elismerését jelöli, konkrétan az államban létező legfőbb tekintély

²⁷³ A politikai kultúra elméletéről szóló részfejezetben megismétli: „a legitimitás a politikai hatalom tulajdonsága, amely abban fejeződik ki, hogy a politikai szintézis tagjai, vagy legalábbis jelentős szegmensei ezt a hatalmat elfogadják és támogatják, mert úgy tekintik, hogy a szintézis számára ez a legjobb, ez a legalkalmasabb, a leginkább megfelelő”. A rá következő oldalon azt írja, hogy a „demokratikus legitimitás fogalma a politikai legitimitás általános fogalmához képest szűkebb”, de módszertanilag nem tisztázza és nem definiálja a fogalom általános és szűkebb jelentéseit. (Lásd a 100. és 101. oldalt.)

elismerését”. A szerző aztán két szálon futtatja tovább az elismerés problémáját. Egyrészt a legalitással kapcsolatban azt a - szerintem igen fontos - megjegyzést teszi, hogy „a görög kultúra a legalitás eszméjét nem kizárólag a puszta pozitív jogi formalizmus szerint értelmezi”, másrészt osztja azt a közkeletű álláspontot, amely a legitimitást a széleskörű elismertséggel azonosítja, és – ezért – „egyetemes érvényességet” tulajdonít a legitimitás fogalmának! (65-6.) A legalitásra vonatkozó megjegyzéssel azért tudok egyetérteni, mert Fisichella jelzi, hogy az eszmetörténetből ismert további jogi alapok keresése: „az isteni jog elméletének megjelenése a keresztényeknél, elsősorban Nagy Szent Gergellyel”. Valójában Fisichella nem is használja a „jogi alapok” kifejezést, vagy valamilyen hasonlóan jogi-jogásziás kifejezést, hanem az isteni jogot a tekintély végső forrása példajaként említi, ami így gyakorlati hatalmi mechanizmusokkal kerül közös nevezőre: a rómaiaknál a nép juttatja a fővezérséget és a hatalmat (populus imperium et potestatem conferiat); a 9. századi germánoknál az uralkodónak az előkelők és a nép által történő választása. Utóbbi két példát azért nevezem „gyakorlatinak”, mert a hatalom nép általi „juttatása” vagy az uralkodó nép általi választása önmagában nem jogi alap, legfeljebb – de erre Fisichella nem is utal – a kialakult és elfogadott gyakorlat vagy eszme alapján intézményesedik joggá, s válik jogalappá. A „széleskörű elismerés” természetesen gyakorlati igénye lehet a kormányzatoknak, de a legitimitás „szoros” értelmében vett „elismeréssel”, azaz „konkrétabban” (sic!) „az államban létező legfőbb tekintély elismerésével” nem azonosítható. Elismerés és elismerés között tehát különbséget kellett volna tennie Fisichellának, és ha már a kormányzatok „széleskörű elismerését” is a legitimitással azonosítja, valamint a legitimitásra való törekvés egyetemes jellegét hangsúlyozza, nagyobb figyelmet kellett volna szentelnie a „legitimitás eszméjének”, amibe kényes metodikai akadályként botlik bele. A legitimitás eszméjének még ha nem is jelölték külön szóval, Platón és Arisztotelész óta mindig elsőrendű fontossága volt a politikai gondolkodásban, - idézi az egyik olasz szerzőt, de lényegében negligálja a „külön szóval jelölt legitimitás” eszméjét.²⁷⁴ Vagyis a szó szoros értelemben vett legitimitásezsmét.²⁷⁵ Az összképet az is bonyolítja, hogy az archaikus társadalmakról szóló fejtegetések egy elejtett mondatában a hatalmat mint tekintélyt az értékek alapján

²⁷⁴ A „külön szóval jelölt” legitimitást azért is hiányolom, mert korábban, a 61. oldalon azt írta, hogy az erőszak monopóliumának, mint a béke és a társadalmi rend fenntartása eszközeinek specifikumát „éppen a legitimitásra való hivatkozása adja meg”.

²⁷⁵ Ilyen koncepcionális zavarok után nehezen is lehet mit kezdeni azokkal a kitételekkel, hogy az ősi társadalmakban a társadalmi hatalom mint az idősek és a nemzetségfők szerepén alapuló társadalmi tekintély létezett, illetve hogy „amennyiben a hatalom vallási vagy szakrális alapon áll, annyiban mindig tekintély, mindig legitim (vagy ilyennek tekintett, ilyennek érzékelt) hatalom”. A tekintélyi szerepekhez lásd még: rezsiváltáskor „a megújulást akkor tekinthetjük befejezettnek, amikor a politikai szereplők egyik koalíciója már rendelkezik az erőszak monopóliumával, saját szubjektumai birtokolják a főbb tekintélyi szerepeket, kiépítette az új rezsiv főbb struktúráit. Lásd 67. és 132.

igazságosnak elfogadott hatalomként írja le, amivel a tekintély értelmezésének új dimenziója tárul fel! (66.) Történeti és genetikai (sic!) megközelítésben Fisichella eredetileg egybetartozónak tekinti a hatalmat és tekintélyt, a hatalmat és legitimitást, a legitimitást és az effektivitást, valamint a legitimitást és a legalitást. Mint írja: „Genetikailag az erőszak monopóliuma legitim monopóliumként születik, s nem a hatalmat, hanem a tekintélyt illette meg(...)genetikailag a 'monopólium' hozta létre a 'legitimitást'...” Amikor a politikai tömörülések „kezdeményezték, majd pedig létrehozták az erőszak monopóliumát, fel sem merült számukra, hogy ezt a monopóliumot illetéktelen hatalom birtokolhatja”. (68.) Fisichella bizonytalanodik a hatalom és tekintély egymásra vonatkoztatása során. Habár eredetileg egybetartozónak tekinti a hatalmat és tekintélyt, az ősi társadalmakkal kapcsolatban többször és inkább ír „a” hatalomról, politikai hatalomról, társadalmi hatalomról, sőt „korlátlan hatalmú” főnökökről, semmint hatalom nélküli tekintélyekről. Ezért viszont amikor azt írja, hogy az erőszak monopóliuma „nem a hatalmat, hanem a tekintélyt illette meg, és eredetileg fel sem merült, hogy „ezt a monopóliumot arra illetéktelen hatalom birtokolhatja”, úgy tűnik, tekintélyt és hatalmat kevésbé történeti és genetikai, hanem analitikus alapon választja ketté. Ha ugyanis az erőszak monopóliuma a tekintélyt, és nem a hatalmat illette meg, akkor feltételeznünk kell hatalom nélküli tekintélyeket, vagy olyan „illetékes” hatalmi tekintélyeket (például a korlátlan hatalmú főnököket, akiknek főnök mivoltuk adja a tekintélyt?), amelyek mellett léteztek, létezhetek, tekintély nélküli hatalmak. A hatalom nélküli tekintély, a hatalmi tekintély és a tekintély nélküli hatalom hármassága helyett azonban Fisichella következetesen hatalom és tekintély kettősségében mozog, ezért kénytelen élni a „tágabb” és „szűkebb” fogalmak metodikai eszközével: „A hatalom ... tágabb fogalom, mint a tekintély. A tekintély csak egyik, noha igen régi keletű fajtája a hatalomnak”. (68.) Hatalom és tekintély relációjáról a következő megállapítások találhatók még: „a tekintély a befolyásolás egyik fajtája” (64.); „a tekintély legálisan gyakorolt legitim hatalom” (65.); a hatalom mint tekintély „az értékek alapján igazságosnak elfogadott” hatalom (66.); „amennyiben a hatalom vallási és szakrális alapon áll, annyiban mindig tekintély”. (67.) Jól látható, hogy Fisichella mennyire bizonytalan és következtelen, amikor a befolyás-, hatalom- és legitimitációs elméletek alapján próbálja megragadni az autoritást.

Fisichella fogalmi apparátusát a rekonstruált logikai összefüggésben a következők szerint lehet ábrázolni. A kérdőjel azt fejezi ki, hogy Fisichella nem tárgyalta szisztematikusan a hatalom „fajtáit” vagy formáit, illetve a konszenzushoz rendelt tekintély mellett nem különböztetett meg az erőszakhoz rendelt más hatalomfajtát.

Hatalom	
?	Tekintély
Erőszak	Konszenzus

Bár Fisichella nem fejt ki, de a hatalom „szűkebb” fogalma az erőszakkal és kényszerrel azonosítható. (68-9.)

A hatalom fogalmának „tágabb” voltára Fisichella csak azt a magyarázatot adja, ami véleményem szerint önmagában nagyon is igaz, hogy azért „tágabb”, mint a tekintély, mert „egyidejűleg tud mindkét dolog lenni”: megjelenhet úgy is, mint a béke eszköze, és úgy is, mint a hódítás, az öncélú uralom tényezője”. Csakhogy az erőszak legitim monopóliumával rendelkező tekintély is alkalmaz erőszakot, bármennyire legyen legitim is az, tehát a hatalomtól megkülönböztetett tekintélynek nem lehet megkülönböztetett jegye a kényszer és erőszak hiánya vagy nem alkalmazása, a tekintélytől megkülönböztetett hatalomnak meg nem lehet megkülönböztetett jegye kényszer és az erőszak. Amennyiben viszont „a hatalom a hódítás, az öncélú uralom tényezője”, annyiban nem-tekintély. A „béke eszközeként” lehet tekintély. Ha az uralom lehet „öncél”, ahogy Fisichella fogalmaz, akkor – tegyük hozzá - a béke közcél. A cél-eszköz relációban a hatalom valaminek az eszköze. Ez a valami viszont nem lehet más, mint a közcélokot megvalósító tekintély. Amivel tehát Fisichella nem számol, de legalábbis nem rögzít és nem fejt ki, hogy a hatalom a tekintély eszköze is lehet. Instrumentális értelemben viszont nem mondhatjuk, hogy a hatalom „tágabb” fogalom, a tekintély meg „szűkebb”. Éppen ellenkezőleg: a „szűkebb” hatalom lehet a „tágabb” tekintély „eszköze”. De mivel igazat is adtam Fisichellának, azt kell mondanom, hogy a hatalom és a tekintély egyaránt lehet „tágabb” fogalom, függően – a Fisichella számára is fontos - empirikus viszonylatoktól. Ezt a tézist megengedi és implikálja Fisichella azon – idézett – állítása is, hogy az erőszak monopóliuma a tekintélyt illette (vagy illeti) meg, se nem a hatalmat.

Miként definiálhatjuk a hatalomtól megkülönböztetett tekintély monopóliumát az erőszakra? Beszélhetünk-e olyan erőszakkal rendelkező tekintélyről, ami nem hatalom?

Tekintély és hatalom analitikus kettősségében a legitim erőszak monopóliuma „genetikailag” úgy gondolható el, hogy az erőszakot monopolizáló, tehát erőszakkal rendelkező és erőszakot alkalmazó tekintély hatalommá válik! A „hatalommá vált” tekintély és a hatalmat eszközként birtokló tekintély között természetesen fogalmi-logikai és empirikus különbségek vannak, de alapvető kérdés marad – s itt egyetértve idézem Fisichella megközelítését -, hogy az erőszakot legitim módon monopolizáló szubjektum vagy intézmény

a közösség tagjainak az engedelmisségét alapvetően konszenzussal, vagy csak konszenzussal képes-e kiváltani. Amikor ugyanis Fisichella azt írja – s itt kritikusan idézem Fisichella megközelítését -, hogy "a tekintély a hatalomnak az a fajtája, amely a közösség tagjainak az engedelmisségét nem kényszerítő szankciókkal való megfélemlítéssel váltja ki, hanem konszenzussal, ami a közösség értékrendszerével való összhangból fakad", akkor az megengedi azt az értelmezést, hogy (nagyon is) képes kényszerítő szankciókkal való megfélemlítéssel is kiváltani. De, tegyük hozzá egyetértőleg, egyben képes konszenzussal is kiváltani az engedelmisséget. Ha Fisichella úgy fogalmazott volna csak, hogy a tekintély az a szubjektum vagy intézmény, vagy az a képesség, amelynek birtokában valaki a közösség tagjainak az engedelmisségét nem kényszerítő szankciókkal való megfélemlítéssel váltja ki, hanem konszenzussal, ami a közösség értékrendszerével való összhangból fakad, akkor ez a szubjektum, intézmény vagy valaki nem feltétlenül hatalom. Ezért is hiányoltam korábban, analitikusan, a hatalom nélküli tekintély fogalmát! Azzal viszont, hogy a tekintélyt „szűkebben”, a hatalom fajtájaként értelmezi, a tekintély analitikusan és empirikusan lehetséges értelmezési tartományát beszűkíti. De teszi ezt elméleti következetlenséggel, hiszen – mint idéztem – korábban úgy (is) definiálta a tekintélyt, mint "az a tulajdonság, amellyel képesek vagyunk mások egyetértését kiváltani és ösztönözni". Az önmagában csak ezzel a tulajdonsággal rendelkező szubjektum vagy intézmény – ismétlem még egyszer - nem feltétlenül hatalom. Fisichella elméleti és koncepcionális következetlenségét azzal tudom magyarázni, hogy alapvetően nem a tekintély és hatalom fogalmi kettőssége a lényeges számára, hanem – mint írtam - osztja azt a közkeletű álláspontot, amely a legitimitást a széleskörű elismertséggel azonosítja, és ezért „egyetemes érvényességet” tulajdonít a legitimitás fogalmának. Ebből kifolyólag zárhatja azzal az önmagában megint csak elfogadható megállapítással „Az erőszak a hatalom és a tekintély között” című részfejezetet, hogy „egy effektív hatalomnak (és rezsimnek) ... funkcionális oknál fogva van szüksége legitimitásra is”. „Azért, mert a legitimitás, bevonva és aktivizálva a konszenzus mechanizmusait, csökkenti a politikai irányítás költségeit, megkönnyíti a társadalom ellenőrzését, kevésbé teszi szükségessé a kényszerhez és kényszerítéshez való folyamodást.” Beszédes, hogy a részfejezet címe „Az erőszak a hatalom és a tekintély között”, nem pedig „Hatalom és tekintély”, avagy a preferált „genetikai” megközelítésre tekintettel: „Tekintély és hatalom”. Az erőszak és kényszer tematikai prioritása miatt kap a hatalom koncepcionális elsődlegességet a tekintéllyel szemben, ezért is különbözteti meg Fisichella a politikai rezsimeket „annak minőségi és mennyiségi egyensúlyának a típusa szerint, amely a konszenzus és a kényszerítés között fennáll”. A hatalom „tágabb” fogalmáról írottak alapján tehát a

hatalom egyszerre képes konszenzust teremteni (és ezzel tekintély lenni) és kényszeríteni, de – mint már utaltam rá – a kényszerítéssel nem veszíti el tekintély voltát, ezért is „tágabb” a jelentése a tekintélyénél. Ezzel szemben a tekintély csak a konszenzuson keresztül értelmezhető, és a kényszerítéssel a tekintély hatalommá válik, ezért is „szűkebb” a jelentése a hatalomnál. Az erőszak legitim monopóliumával (már) a hatalom rendelkezik, még ha „eredetileg” az a tekintélyt illette is meg, de a konszenzust teremtő vagy – ami itt ugyanaz – legitim hatalom: tekintély. A tekintély pedig: a hatalom egy fajtája.²⁷⁶

Fisichella a legitimitás és legalitás között sem tud igazából rendet tartani. A legitimitást egyrészt legáltalánosabban úgy határozza meg, mint a politikai hatalom „egyik tulajdonságát”, ha úgy tekintik azt [a hatalmat – LT.], „mint a közösség számára a legjobb, legmegfelelőbb, legalkalmasabb hatalmi intézményt, s ennek megfelelően támogatják”.²⁷⁷

(64.) A legalitással összehasonlítva azonban a legitimitás már sokkal szűkebb, az előző definícióval nem egyeztetett és jogi jelentést kap: „a legitimitás a hatalom birtoklásának helyes jogcímére ... vonatkozik”. (65.) (A hatalom „illetéktelen” megragadásának, például az ókori görög türannoszok esetében is, valószínűleg ez ad értelmet: az illetéktelenül megszerzett hatalmat nem helyes jogcíme alapján birtokolják, tehát bitorolják.) Ezek után Fisichella a legitimitás egy harmadik, a legitimációs irodalomból ismert értelmezéssel is előáll: „Ha ... a 'legitimitás' szót szoros [sic!] értelmezésben vesszük, ... egy adott hatalom, tekintély elismerését jelöli, konkrétabban az államban létező legfőbb tekintély elismerését...” (65.) Egy negyedik változatban az igazolás és az elfogadtatás válik a legitimitás kulcselemévé: a diktátor vagy bitorló megpróbál „legitimitást is szerezni, hogy az általános érdekre hivatkozva

²⁷⁶ Egyéb kitételek és passzusok a könyvben az autoritással kapcsolatban: „az állam, mint központi tekintély” (113.); a „politikai tekintélyektől” válaszokat várnak el a társadalom által megfogalmazott igények szerint (125.); a „policy responsive linkage”, vagyis a „politikai érzékenységet biztosító kapcsolat” azt jelenti, hogy politikai tekintélyek a párt révén válnak érzékenyebbé a választó orientációira” (178.); a politikai rezsim megújulásának befejeződéséhez hozzátartozik az, hogy a „politikai szereplők” egyik koalíciójának „saját szubjektumai birtokolják a főbb tekintélyi szerepeket” (132.) [lásd ehhez a lábjegyzetben már idézett szöveget: a társadalmi hatalom mint az időségek és a nemzetségek szerepén alapuló társadalmi tekintély létezett (67.)]; „A mozgalom mint társadalmi közösség tagsága nem körülhatárolt, nem állandó, vezetőinek pozícióját inkább a tagok informális egyetértése, mint a tekintély legitímálásának formális procedúrái határozzák meg” (182.); „A képviselő egyik ... funkciója, hogy felhatalmazást, tekintélyt adjon más struktúráknak...” (245.); az antik Rómában a szenátus véleményének olyan tekintélye volt, hogy egyetlen magisztrátus sem mert másképpen cselekedni, és a comitiákban is nagyon ritka volt az ellenszegülés. (254.) Fisichella idézi Harry Eckstein koncepcióját a „nem-kormányzati szférákban”, a családban, iskolában, gazdasági szervezetekben és egyéb szerveződésekben stb. kialakult tekintélymodellek szerepéről. „Tekintélymodellel az egyének közötti tényleges alá és fölérendeltségi viszonyok, illetve ezek tényleges gyakorlata értendő az egyes társadalmi képződményeken belül (...) Mivel minden társadalomban nagyon sokféle tekintélymodell létezik, a szerző szerint a demokratikus stabilitást a társadalom különböző tekintélymodelljei közti viszony határozza meg: egy kormányzat [sic!] akkor stabil, ha tekintélymodellje kongruens a társadalomban aktívan jelenlévő többi tekintélymodellel.” Fisichella szükségesnek tartja kiegészíteni a politikai és társadalmi tekintélymodellek kongruenciájának vizsgálatát a társadalmi autonómiákkal: „a különböző szubjektumok a politikai rendszer alapszabályai által rögzített korlátokon belül maguk határozzák meg szabadon a játékszabályukat, beleértve saját vezetőik kiválasztásának és előmenetelének szabályait, tehát a megfelelő tekintélymodell is”. (123-4.)

²⁷⁷ Fisichella szó szerint azt írja, hogy „a legitimitás fogalmát úgy lehetne meghatározni, mint...” A politikai kultúra elméletéről szóló részfejezetben a politikai rendszerek legitímítása elsősorban mint 1) a „játékszabályok” kérdése; 2) „legitimáló” intézmények és az azokra vonatkozó „játékszabályok”; 3) az alapintézményekre és a „játékszabályokra” vonatkozó egyetértés vetődik fel. (Lásd a 99., 101. és 102. oldalakat.)

igazolja a monopóliumot és az erőszak alkalmazását, és hogy akaratát, döntését úgy fogadtassa el, mintha az a 'gondviselés' eszköze lenne". (68.) A legitimitástól szigorúan megkülönböztetett legalitás „a hatalom gyakorlásának törvényes voltára vonatkozik”. Eszerint egy „magánpolgár” még ha „a törvények szerint kormányoz is”, kormányzása (hatalomgyakorlása) lehet törvényes, azaz legális, de nem lehet legitim. (68.) A legalitást az értékeli fel, bár ezt Fisichella nem hangsúlyozza ki külön, hogy egy hatalmat bitorló, tehát nem legitim diktátor támaszkodhat „csak a nyers erőszakra”, de „törvények szerint, tehát legálisan” is kormányozhat. (68.) A legalitás tehát mintha közvetítene a nyers hatalom és a legitim hatalom között. Legalitás és legitimitás vonatkozásában sokat mondó Fisichella összegzése (65.) a tekintélyről: „a tekintély legálisan gyakorolt legitim hatalom”, bár „nem minden legálisan gyakorolt hatalom legitim”.

Szigorúan ebben a vonatkozásban tehát a hatalomnak egyszerre kell legálisnak és legitimnek lennie ahhoz, hogy tekintély lehessen, amiből a hatalom- és autoritáselméletileg fontos következtetés vonható legitimitációelméletileg, hogy az „autoritás = legitim hatalom” közkeletű képlete vagy nem érvényes, vagy ha érvényes, az autoritás esetében a legitimitásnak tartalmaznia kell valamilyen mértékben a legalitás ismérveit. Fisichella nyomán legitimitás és legalitás analitikusan szétválasztható és – Fisichella instrukciója alapján – szétválasztandó, de az autoritásra vonatkoztatva mégis szervesen egybekapcsolható. De ez a megoldás csak logikailag rekonstruálható Fisichella szövegéből, mert a szerző elméletileg megtorpan annál a pontnál, ahol ez a lehetőség felvetődik: „Ha a 'legitimitás' szót lazább értelemben vesszük, és az állam törvényeinek megfelelő hatalomgyakorlást értjük alatta, akkor ez a kifejezés a legalitás jelentésével azonos, amit viszont a görögök általánosan használtak”. (65.) Csakhogy mint láttuk, Fisichella éppen hogy elutasítja legalitás és legitimitás azonosítását, ezért is preferálja a legitimitás – korábban idézett - szó szoros értelmezését, és a fogalom metajurisztikus megközelítéseit. Az elméleti megtorpanás okát abban látom, hogy Fisichella nem kezeli súlyuknak megfelelő módon a hatalomgyakorlást és a hatalom birtoklását, és ezért nem küszködik a köztük levő distinkciókkal, noha az illetéktelenül (nem legitim) módon megszerzett birtokolt, tehát nem legitim hatalom és annak legális gyakorlásának lehetőségével – mint láttuk – szembenézett.

AZ ELSŐ MAGYAR POLITOLÓGIAI KÉZIKÖNYV A KILENCVENES ÉVEK ELEJÉN:
BIHARI MIHÁLY ÉS POKOL BÉLA

Bihari Mihály és Pokol Béla tankönyvében (Bihari-Pokol 1992) a „Hatalom és legitimáció” című fejezet hatalommal foglalkozó, Bihari Mihály által írt részfejezeteire terminológiai bizonytalanság jellemző. A szerző célja „a” hatalom fogalmából levezetni a „politikai” hatalmat, de a kettő közötti empirikus és elméleti (terminológiai) közvetítések hiányosnak tűnnek. Bihari a hatalmi tipológiákra és formatanokra emlékeztető definíciója szerint a politikai hatalom csupán egyik fajtája a hatalomnak, ám maga az autoritás fogalma, illetve a hatalomként értelmezhető autoritás vagy autoritásként értelmezhető hatalom fogalmi megragadása hiányzik, ami leginkább „A hatalomfelfogások főbb típusai” című alfejezetre jellemző, hiszen ott Bihari Mihály kitér a döntések formalizált és intézményes rendjére, a formális döntéshozói pozíciókra. A hatalmat a döntések tényleges birtoklásával azonosító, Magyarországon leginkább Gombár Csaba által képviselt felfogás részletezésekor nem veti fel, hogy a „formális” döntéshozónak a „tényleges” döntéshozótól való függése és/vagy kiszolgáltatottsága visszavezethető-e a – kettőjük közötti - tekintélyi viszonyokra, ami alapján a formális döntéshozó tekintély vagy tisztelet alapján rendeli alá magát a másik szubjektum akaratának. Mint láttuk korábban, ezt a problémát, a tényleges és formális döntéshozatal kettősségét az autoritásstruktúra (formalizált intézményes rend) és az informális hatalom összefüggésében tárgyalják a szervezetszociológiában, és külön kérdés a formális és az informális tekintélyi viszonyok kialakulása.

A Bihari Mihály által írt hatalomfejezetben mindazonáltal bőséggel találunk a vonatkozó szakirodalomban az autoritás fogalmával megragadott jelenségeket és viszonylatokat: intézményesült hatalom; pontosan rögzített, szokások és szabályok rendezte hatalmi pozíciók és jogosítványok; a politikai hatalom megszerveződési és intézményi formái; a társadalom irányítási szükséglete, aminek a kielégítésére döntések meghozatalára feljogosított személyeket és szervezeteket hatalmaznak fel; elkülönült döntéshozói apparátusok, intézmények szervezetek, eljárési szabályokkal és normákkal. Külön idézem Biharit a „A hatalom forrásai és eszközformái” című fejezetrészből: „főleg interperszonális és informális dimenzióban érvényesülő hatalmi forrás és eszköz az intellektuális fölény, a több és nagyobb szakmai tudás és ennek elismerése, respektálása”. „Valakinek a respektálása, a szeretete, a személyhez kötődő barátság, lojalitás, hűség és a respektábilis személy

[autoritás? – L.T.] elvesztésétől való félelem sajátos hatalmi relációt hoz létre és működtet a politikai rendszer hatalmi szféráiban”.

Bihari nem ismertet hatalmi és autoritásdefiníciókat, az autoritást mégis rekonstruálni lehet a „power” értelmében vett (kényszerítő) hatalomnak való engedelmség, valamint a hatalom és befolyás közti különbség problematikájából. Az autoritásnál kulcsfontosságú engedelmség (elfogadás) szerepe a hatalomfelfogások interpretálásakor különösen a „misztifikált hatalom” elméleteinek esetében szembeötlő: a hatalom elfogadását, azt a motivációt és késztetést tartják racionálisan megmagyarázhatatlannak, „aminek alapján elfogadják az emberek tömegei a hatalmat gyakorlók akaratait. (183.)²⁷⁸ A Robert Dahlhoz kötött behaviorális hatalomfelfogásról azt írja Bihari, hogy „kevésbé vagy egyáltalán nem elemzi és vizsgálja a viselkedésváltozás belső motivációját sem a hatalmi viselkedést kifejtőjénél, sem a hatalmi befolyásolást elfogadó, s viselkedését ezáltal változtató személy elfogadásának motivációit”. (184.) Hasonló logikával találkozunk Weber esetében is: „Weber az uralmi típusokat ... aszerint különbözteti meg, hogy a hatalmi ráhatást az alárendeltek, a hatalmi rendszert legitimnek elfogadók milyen belső motívum és meggyőződés alapján fogadják el”.(185.) A hatalom forrásainak egyike „a normatív szankció és szabály elfogadásából eredő meggyőződés”. (187.)

Az elfogadás autoritáshoz vezető hatalomelméleti szempontjának negligálását azért is hiányolom a Bihari által írt hatalomfejezetből, mert az azt követő, Pokol Béla által jegyzett legitimációs fejezetben törvényszerűen vetődnek fel hatalom/autoritás és legitimáció közös dimenziói: a tömegek követni készségének motiválása és/vagy előállítása, (apatikus) követni készség, a politikai rendszer és az általa megtestesített értékek elfogadása, a politikai rendszer igazolása és az igazolás elfogadása, az igazolás elveinek társadalmi elfogadottsága.²⁷⁹

Bihari Mihály és Pokol Béla közös könyvében a legitimációs tematika bemutatása két, módszertanilag is különböző részre szakad aszerint, ahogy a szerzők a témához nyúltak. Bihari a politikai rendszerről szóló rendszer- és intézményelméletbe ágyazta a kérdést, míg Pokol külön eszme- és elmélettörténeti fejezetben foglalkozott vele.

Bihari Mihály rendszerelméletében a politikai rendszer – mint a tágabb értelemben vett szocializáción belül a politikai szocializáció intézményesült kerete és vezérlője –

²⁷⁸ Bihari nem jelzi, hogy itt két dolognak, a hatalomnak és a hatalomgyakorlók akaratainak „elfogadásáról” van szó.

²⁷⁹ A legitimítás szociológiai átértelmezése című alfejezetben Pokol Béla is azt írja: Webernél „legitim egy uralom ..., ha az adott társadalom elfogadja azt”. „Weber az elfogadás motívuma szerint három tiszta esetet különít el: racionális-legális, tradicionális és karizmatikus legitimációt.” (189.) Habermas legitimációs elméletéről azt írja: „Habermas elveti tehát a motívum nélküli, 'puszta hatékonyság által legitimált politikai hatalom' elképzelését, mert 'mielőtt a népesség tömegei a fönálló uralom normáit megalapozás nélkül is elfogadnák, a kommunikatív struktúrákat, amelyekben a mai napig cselekvési motívumai képződnek, alapjaiban össze kell törni””. Habermas legitimációs elmélete – figyelmeztet Pokol Béla – „nem engedi kitágítani az elismerésre méltóságot egyszerű 'elfogadással'...”(194.)

„biztosítja a társadalom politikai integrációját, legitimációját és stabilitását”. (90.) A politikai rendszer négy fontosabb funkciója között találjuk még „a társadalom politikai integrációjának megvalósítása és a politikai rendszer legitimációja” funkcióját.²⁸⁰ Bihari ezzel kimondatlanul is kétdimenziós funkciót tulajdonít a politikai rendszernek, a társadalom (politikai?) legitimációját és a politikai rendszer legitimációját, utóbbi pedig lényegében egy funkcionális önlegitimációnak fogható fel.

„A politikai integrációs és legitimációs funkció – írja – a politikai rendszer egészének az integráló és legitimáló erejét és működését jelenti, s nem valamely elemének (a kormánynak, egyes pártoknak, uralkodó eliteknek stb.) az elfogadását és legitimációs elismerését. [Sic!] A politikai integráció és legitimáció mellett a társadalomban természetesen más integráló és legitimáló elemek és mechanizmusok is hatnak, sőt azok integrációs és legitimációs hatékonysága erősebb is lehet, mint a politikai rendszeré. Így például a nemzeti kultúra és értékek, a közös történelmi tudat, a külső fenyegetettség kollektív élménye, a vallási tradíciók és értékek stb. rendkívül fontos integráló és legitimáló elemek és mechanizmusok a politikai rendszer mellett. A politikai rendszer integrációs és legitimációs funkciójának különböző eszközei vannak. Ezek az eszközök minden politikai rendszerben léteznek, de az eszközök aránya és tartalma változó, s ezek az egyes politikai rendszereket alapvetően megkülönböztetik egymástól.” (Sic!) Bihari Mihály négy pontban foglalja össze ezeket a funkciókat, de mivel nem nevezi meg a specifikusan legitimációs eszközöket, és nem használja a legitimáció fogalmát, az alkalmazott terminusok („uralmuk ... elfogadtatása”) miatt a második tűnik sajátos legitimációs eszköznek.

„1. a legális (jogszerű) vagy nyers erőszak alkalmazása vagy kilátásba helyezése, a közhatalom gyakorlása során,

2. az uralkodó politikai rezsim és politikai elit iránti lojalitás megszerzése [Bihari Mihály kiemelése! – L.T.], uralmuk helyességének és szükségességének meggyőzés révén való elfogadtatása,

3. a politikai csoportok, mozgalmak és szervezetek bevonása a politikai tárgyalási-alkudozási-döntéshozatali eljárásokba (political bargaining), a politikai participáció biztosítása, ami nem feltétlenül jelenti az egyes képviselt érdekek elfogadását,

4. a szakszerű és jogszerű bürokrácia és az általánosan elfogadott jogelveknek megfelelő jogrendszer fenntartása és működtetése.” (92.)

²⁸⁰ A másik három funkció: a) a társadalmi reprodukciós folyamatok politikai szervezése és irányítása; b) a politikailag releváns érdektörékvések becsatornázása; c) a politikai szocializációs folyamatok irányítása és a politikai kultúra intézményes átadása.

Szó szerinti legitimációs eszköznek a meggyőzés tűnik, ami alapján maga a – Bihari által egyébként nem definiált – legitimáció az uralom helyességének és szükségességének meggyőzés révén való elfogadtatását jelenti, de ennek a lojalitás megszerzéséhez való viszonya nem tisztázott. A jogelvek általánosan elfogadott jellege mögött talán a „más” legitimáló elemeket kell keresnünk. A jogrendszernek az általános elfogadottság értelmében vett legitimitásnak megfelelő fenntartása pedig a politikai rendszernek más legitimáló elemekhez igazodó legitimációjának fogható fel.

A politikai rendszer nyolc pontba foglalt struktúraelemei közül a hetedik pontban található politikai ideológiáknak vannak Bihari szerint legitimáló funkciók is. (97.) A politikai rendszer minőségét meghatározó, hét pontba sorolt tényezők között található a politikai rendszer legitimációja és legitimációs eszközei. „A politikai rendszer mint normák, szervezetek, intézmények összességének helyességét elfogadó hit, meggyőződés a politikai rendszer értékkritériuma. A legitimációs hit, a rendszer elfogadása, a rendszer helyességébe vetett bizalom alapulhat meggyőződésen és aktív elfogadáson, továbbá passzív elfogadáson. Alanya és eszköze lehet: személyekhez kötődő legitimáció, személyi legitimáció; a hagyományokhoz kötődő, tradicionális legitimáció; a rendszer racionalitásához és jogszerűségéhez kötődő racionális legitimáció; a politika tartalmához és célkitűzéséhez kötődő értéklegitimáció egyaránt.” (99-100.)

A politikai rendszer minősége mellett külön szól Bihari Mihály az ún. politikai értékmérőkről, amelyekkel a politikai rendszer és szervezetek innovációja vizsgálható. „Az értékmérők szempontjából azokat a megoldásokat lehet politikai szempontból innovatívnak tekinteni, amelyek társadalmi elfogadottsága szélesebb, legitimáltsága nagyobb, az elfogadott politikai értékeknek jobban megfelel. Így például ha jobban megfelel a nyilvánosság, a sokféleség, a kollektivitás, az egyenlőség politikai értékeinek.” (101.) A szövegből nem derül ki, hogy miben különbözhet egy megoldás „társadalmi elfogadottsága” és „legitimáltsága”. Az „elfogadott” politikai értékeknek „megfelelés” valamifajta kettős legitimitásra utal, hiszen meg kell felelni politikai értékeknek, amelyeknek viszont társadalmilag elfogadottnak kell lenniük.

A politikai rendszer funkciójáról szóló fejezet után egy kifejezetten elméleti-elmélettörténeti fejezet következik a politikai rendszerek strukturalista-funkcionalista felfogásáról, amelyben a legitimációs tematika Talcott Parsons felfogásának ismertetésében bukkan elő újból. Némi, de a legitimációs irodalomra jellemző terminológiai zavart okoz, hogy Bihari azt írja Leonard Bindernek a politikai rendszer Almond-féle felfogására irányuló kritikájáról, hogy Bindernél „a politikai rendszer lényegileg két elemből áll: a hatalmi

kapcsolatokból, amelyek a kényszerítő erőszak monopóliumából erednek ... és a hatalmat legalizáló akciókból”. „Szerinte a politikai rendszer tanulmányozása nem más, mint a társadalmi hatalom legalizációjának tanulmányozása a társadalmi interakciós szituációban.” (114.) Ugyanezt írja Bihari pár oldallal később is, egy Bindertől vett konkrét idézettel kiegészítve: „A tökéletesen hatékony politikai rendszer az, amelyben az összes hatalmi kapcsolatok legalizálódtak”. (116.) A legitimitás rendszerelméleti és axiológiai megközelítése közötti átmenetet képezi David Easton koncepciója a politikai rendszer két fő funkciójáról. „Az egyik: a társadalom számára értékek (anyagi, kulturális, szellemi, politikai stb.) allokálása, a másik: az értékek legitímálása, vagyis a politikai rendszer el kell hogy érje, hogy a társadalom túlnyomó többsége viszonylag állandó jelleggel kötelező erejűnek ismerje el ezeket az értékeket, egyetértsen velük, elfogadja azokat. D. Easton szerint az értékek allokálása és elfogadtatása különíti el funkcionálisan a politikai rendszert a többi alrendszertől.” (119.) Bihari interpretációjában a legitímálás az elfogadtatást, az elismertetést és az egyetértés kialakítását jelenti, amit más megfogalmazásban a legitimitás előállításának szokás nevezni. A legitímálásnak ez a funkciója rendszerspecifikus abban az értelemben, hogy hozzájárul a politikai (al)rendszer funkcionális elkülönüléséhez. A politikai rendszer és környezete kapcsolatáról adott összefoglaló ábra szerint határa ott húzódik, „ameddig a legitím erőszak elér”. A legitimitás azonban sem a politikai rendszer, sem az input (követelések és támogatásai), sem az output (döntések és politikai akciók), sem a visszacsatolás címszava alatt nem található! (124.)

Előkerül viszont a legitimitás a Bihari által írt, politikai értékekről szóló fejezetben, de a két Bihari-fejezet között Pokol Béla is kitér a legitimitásra a politikai ideológiákat tárgyaló fejezetben. „Az ideológiák legitimitációs funkciója, a fennálló, vagy az alternatív politikai rendszerek igazolásának biztosítása nagyrészt megvalósul az egyéni identitás biztosításával együtt.” A fennállót támogatni igyekvő ideológiák tartalmazzák „a politikai rendszer ’éppíglétének’ igazolására hivatott érveket”. Pokol fontos politikai szociológiai észrevétele, hogy „ha hosszabb ideig áll fenn egy politikai berendezkedés, sokszor teljesen háttérbe szorulnak a legitimitációs érvek”. „Csak ha egy ellenideológia támadni kezdi a fennállót és kétségbe vonja igazságosságát, jogosságát, akkor elevenednek fel az explicit legitimitációs érvek (...) egy-egy ideológia legitimitációs téziseit az ellenfél explikálja, hogy megcáfolhassa, és az ellenfél által tisztábban megfogalmazott alakban válnak az adott ideológiai tételrendszer részeivé.” (129.) Pokol megállapítását azon ismert legitimitáselméleti tézis miatt tartom érdekesnek, hogy a legitimitás hozzájárul a politikai rendszerek tartósságához, vagy legalábbis előfeltétele annak.

Az értékekről szóló fejezetben Bihari Mihály az igazolás és az értékek segédfogalmaival határozza meg a legitimitációt. A legitimáltságot a visszaigazoltsággal azonosítja: „A társadalom – eltérés esetén – természetesen a valóságosan érvényesülő értékrend alapján igazolja vissza (ítéli igazságosnak) vagy utasítja el (ítéli igazságtalannak) a működő politikai rendszert”. „A legitimáltság, a visszaigazoltság mindig aktív elfogadást jelent [sic!], ami a hatalom gyakorlásában való részvételben, működtetésében nyilvánul meg és az ennek során kialakuló pozitív értékelő véleményben.” „A legitimitáció alapja és mércéje ... meghatározott értékszempontok szerinti aktív elfogadás, politikai cselekvésekben megnyilvánuló részvétel a hatalom működtetésében.” A politikai rendszer legitimitásának értékekre alapozását azonban Bihari nem tudta zökkenőmentesen kivitelezni, mert a politikai igazságosság általánosnak mondható mértékét a hatalom demokratikus tartalma, a szabadság és az egyenlőség különös értékeinek érvényesülésével azonosítja. „A szabadság és egyenlőség értékelemei mellett az igazságosság mércéje még a hatalom jogszerűsége [sic!], továbbá a politika erkölcsi kötöttsége, erkölcsi igazságtartalma is.” „Az erkölcsi értékek és a jogi kötöttségek nélküli hatalom eleve nem lehet igazságos (...) az erkölcsösség és a jogszerűség értékei is a politikai igazságosság értékösszetevői.” (149.) Bihari a jogi értékeket és a jogszerűség értékét egyértelműen az igazságosság politikai értéke alá rendeli. Mivel a legitimáltság lényege a rendszer igazságos voltának elismerése, az igazságosság értékét egyfajta végső legitimitációs alapnak kell tekintenünk. A többi értéket (szabadság, egyenlőség, erkölcsiség) meg a legitimáló igazságosság valamifajta alkategóriáinak vagy – idézem - elemeinek.

A hatalom jogszerűsége is, mint legitimitációs mérce, csak közvetve, mint a politikai igazságosság „eleme” jön szóba. Az nem vetődik fel, hogy a hatalom azért legitim, vagy azért ismerik el legitimnek, mert jogszerű, vagy jogszerűnek tartják, noha – mint írja - a főhatalom eredeti filozófiája a szuverenitást kezdetben mint „az uralkodót alattvalóival s azok intézményeivel szemben megillető hatalombirtoklási jogot értelmezte”! (155.) A legitimitás, mint hatalomgyakorlási elv és érték vagy elismert hatalombirtoklási jog, ennek ellenére nem számít „kitüntetett” politikai értéknek. A pozitív és negatív értékek alkotta értékpároknak a politikai értékek világából vett példái között találjuk a korlátozott és ellenőrzött, illetve az abszolút hatalom, és az osztott, illetve a koncentrált hatalom értékeit, de ezen az alapon Bihari ide sorolhatta volna a legitim, illetve illegitim hatalom értékpárját is. (140.) Az elődleges politikai értékekről írtak alapján úgy tűnik, hogy önmagában a legitimitás nem (lehet?) része a társadalmi értékrendszernek, nem politikai értékmérő vagy mérce, és nem értékes tulajdonsága a politikai hatalomnak vagy a politikai rendszernek, legfeljebb akkor, ha

meghatározott és különös értékeknek, mint például az igazságosság, tulajdonítunk legitimáló funkciót.

Bihari Mihálynak azért kellett volna a legitimációról az értékekről és a politikai rendszerről szóló fejezetekben írtakat közös nevezőre hozni, mert a rendszerelméleti fejtegetésekben, a rendszer „jogszerűségéhez” a racionális legitimációt, az „értéklegitimációt” meg a politikai tartalomhoz és célkitűzéshez azzal a markáns megállapítással kötötte, hogy „a politikai hatalom és rendszer értékessége függ a politikai hatalom ... jogszabályokhoz kötöttségétől”! (100.)

Véleményem szerint ez a hatalom általi jogosnak/törvényesnek elismerés mint legitimitás a legitimitás értékelvű értelmezésével csak úgy összeegyeztethető, hogy 1) a tételezett értékek a legitimáló jogszabályok alapját képezik; 2) a hatalom az általa tételezett értékeknek való megfelelés szerint dönt arról, hogy valamit jogosnak/törvényesnek ismer-e el.

A hatalmi szubjektum legitimáló szerepe utólag óvatosságra int azzal kapcsolatban, hogy a jogszerűség értékét az igazságosság értéke alá rendeljük. A hatalom általi jogosnak elismerés jogszerűvé teszi ugyanis az érdekcsoportokat, de azok így nem olyan, a priori legitimitással rendelkeznek, amely független lenne az államtól. Legitimitásuk a hatalom általi jogosnak elismerésből ered, és ez, a hatalom jogi (elismerési) aktusának eredménye kölcsönzi valójában a jogszerűség értéket az érdekcsoportnak: a jogszerűség értéke alapján azért értékes, vagy értékelhető pozitíve, mert az állam elismerte jogosnak/törvényesnek. Az már más, de Bihari által szintén nem tárgyalt kérdés, hogy az állam azért ismeri el jogosnak/törvényesnek, mert a társadalmi környezetben elfogadott, elismert, sőt egyenesen méltónak tartják arra, hogy az állam törvényesnek/jogosnak ismerje el! Azon állítása alapján, hogy „a politikai rendszerben legalizáltan [sic!] többféle politikai ideológia létezik”, úgy tűnik, hogy a Bihari Mihály a legitimitás jogi fogalomként értelmezésére az értékelvű értelmezés miatt nem vállalkozott, miáltal a legitimitás és legalitás kettőssége óhatatlanul is feloldódott, amin a jogi pluralizmusnak a pozitív jog és a természetjog ellentéte szerint bemutatása (165.) sem tudott érdemben változtatni.

A hatalom és legitimáció közösen megírt fejezetében ezek után Pokol Bélára hárult a feladat, hogy a legitimáció jelentéstartományainak a határait kijelölje. Helyzetét nem könnyítette meg, hogy Bihari Mihály megelőlegezte azt az uralom weberi típusainak felhasználásával. Pokol Béla átfogó szemantikai elemzése előtt Bihari csak annyit foglalkozik a hatalom legitimitásának különös problémakörével, hogy Weber a három ismert típust „aszerint különbözteti meg, hogy a hatalmi ráhatást az alárendeltek, a hatalmi rendszert legitimnek elfogadók milyen belső motívum alapján fogadják el”. (185.) Két fontos elemzési

szempont elsikkad. A rendszerelméleti fejtegetések alapján nem foglalkozik azzal, hogy a magát legitimáló politikai rendszer vagy – különösen – a hatalom milyen technikákat használ az őt potenciálisan legitimnek elfogadók motiválására, azaz a legitimitás előállítására, és hogy abban a hatalom tekintélye szerepet játszhat-e. Az értékelméleti fejtegetések nyomán meg az értékrationális cselekvés weberi típusából levonható legitimitációelméleti következtetéseket hiányolhatjuk: a hatalmi rendszert legitimnek elfogadók az értékek belső motívuma alapján fogadják el a rendszert...

A parlamentarizmus modelljeiről szóló fejezetben Pokol Béla a legitimációs alapok változásairól ír, és erőteljesebben nyomatékosítja, hogy a legitimitás fogalmának weberi átértelmezéséig a legitimitás lényegében államjogi fogalom volt, de a magyar államjogi irodalomban „még ma is erőteljesen kötődik ez az értelmezés a XIX. század elején elterjedt ’törvényes uralkodó országlása’ formulájához”. „A legitimitás ebben az értelemben a monarchiához kötődött, és a trónutódlás, a koronázás szabályainak betartása mellett végbemenő trónbetöltésre korlátozódott. E szabályok érvényesülése esetén legitimnek lehetett tekinteni az új uralkodót és államgépezetét.” (285.) A szokásos-szokványos legitimitációelméleti vitákra tekintettel azt kell mondanom, hogy eme hagyományos-államjogi értelmezés alapján az uralkodó és az uralom törvényessége, valamint a hatalomra kerülés szabályai és azok betartása vagy nem fér bele a legitim uralom racionális-legális típusába, avagy a tradicionális uralom kézenfekvőnek tűnő típusába csak úgy lehet viszont besorolni, ha a legitim uralom tradicionális típusán belül lokalizálunk egyfajta „legalitási” szférát, amely magában foglalja a hagyományos uralmi szabályokat, mely szabályok azonban nem azonosíthatók a hagyománnyal, mint olyannal. Pokol Béla szerint Max Weber azzal alapozta meg a legitimitáció fogalmának [szociológiai] átértelmezését, hogy „a hangsúlyt egy államhatalom legitimitásának megítélésében nem a hatalmi váltás alkotmányjogi formáinak betartására helyezte, hanem az adott államhatalom társadalom általi elfogadottságára”. A legitimitás „szűkebbnek” felfogható államjogi értelmezéséről azonban sem Pokol, sem a weberiánus irodalom nem állítja, hogy érvényét veszítette volna! Sőt, amikor Pokol Béla azt írja, hogy a hatalomváltás szabályainak érvényesülése esetén nem csak az uralkodót, hanem az államgépezetét is (sic!) legitimnek lehet tekinteni, akkor az - államjogi értelmezés szerint legitimnek tartható – „államgépezet” nagyvonalakban megfeleltethető a hatalomtól megkülönböztetett „államhatalomnak”. A kérdés az államjogi értelemben vett legitimitásnak a szélesebb államhatalomra való kiterjeszhetősége. Pokol Béla azonban a weberi kereteken belül marad: „Fogalmi pontosítással a legitimitást egy államhatalom igazolása hatékonyságának, és ennek révén az államhatalom társadalmi elfogadottságának

tekinthetjük”. (286.) Pokol tehát az igazolás, az igazolás elfogadása és a társadalmi elfogadottság legitimációelméleti toposzaiban határozza meg a legitimitás lényegét, és a továbbiakban ennek megfelelően az igazolás szinonimájaként használja a legitimáció fogalmát.

A RENDSZERVÁLTÁS LEGITIMÁCIÓELMÉLETI REFLEXIÓI A KILENCVENES
ÉVEK ELEJÉN: ARATÓ ANDRÁS ÉS KIS JÁNOS

Arató András és Kis János úttörő munkái egy újabb történelmi kontextusban, a rendszerváltás elemzése során gazdagították a hazai legitimációs irodalmat. Arató András első fontosabb – vonatkozó – hivatkozása (Arató 1993) S. N. Eisenstadt, akinek öt pontos felsorolása a forradalmak generálta változásokról az első pontban magában foglalja a politikai rendszer erőszakos átalakítását, [az átalakított politikai rendszer] legitimálását, jelképeinek megreformálását. (8.) Arató szerint a forradalom fogalma négy „értelmezési szinten” bontható ki: kognitív, fenomenológiai, hermeneutikai, jogi-normatív. Arató nem mondja ki, de kézenfekvő, hogy legitimációelméletileg a jogi-normatív szint biztosan releváns, de a konkrét kifejtés során legitimáció és legitimitás fogalmai nem fordulnak elő, csak a „törvényesség”. A címében a forradalom, a restauráció és a legitimáció tárgyalását ígérő tanulmány utolsó részének témája csak kifejezetten „a legitimáció problémája”. A megelőző, forradalommal és restaurációval foglalkozó részekben gyakran találkozni a legitimáció, a legitimitás, a forradalmi és a demokratikus legitimitás, az illegitim fogalmaival, de Arató ott nem jelzi, pontosan mi a jelentésük. Csak ezek után, a záró legitimációs részben olvashatjuk: „A legitimációs kérdéskomplexum magában foglalja a politikai rend érvényességére [sic!] utaló normatív értelemben vett legitimációt, valamint a lakosságnak, illetve a lakosság politikailag jelentős rétegeinek támogatásától vagy legalábbis indokoltan elfogadó magatartásától függő szociológiai legitimációt. Mindkét problémakör kapcsolatba hozható egyrészt a politikai szisztémával, avagy a rezsimmel, másrészt magával az adott kormánnyal”. (33.) Arató tehát két legitimációt, a „normatív értelemben vett” és a „szociológiai” legitimációt különbözteti meg. A „szociológiai” legitimáció természete szerint megfoghatóbb, mert lényege az empirikus emberek empirikus magatartása, támogatása. A „normatív értelemben vett” legitimáció a politikai rend „érvényességére” utal, de nem derül ki, hogy ez empirikus érvényesség-e vagy normatív kellés. A zavart csak fokozza, hogy azt írja, hogy a magyar legitimációs helyzetben „míg normatív szempontból a kormány, szociológiai szempontból pedig az új rezsim legitimnek tekinthető, addig normatív értelemben a rezsim, szociológiai értelemben pedig a kormány súlyos legitimációs gondokkal küszködik”. (33.) A kormány szabad választásokon aratott győzelmet, és [ezért] „mind a törvényes, mind a demokratikus legitimáció feltételeit kielégíti”, de a lakosság rokonszenve csökken. „A rendszerváltás eredményeként létrejött új rezsim viszont, noha élvezzi az ország, ha nem is kifejezetten

szenvédélyes támogatását, eredeténél fogva bizonyos fokig illegitimnek mondható [sic!], lévén hogy születésekor a régi rend szabályai már, az új rend szabályai még nem voltak érvényben.” (33-4.) A törvényes és a demokratikus legitimitást, ha jól értem, a normatív értelemben vett legitimitás fogalmához rendelhetjük, és kijelenthetjük: az új kormány (normatív) legitim, mert érvényes szabályok szerint választották meg. Az új rendszer viszont, Arató később bevetett fogalmával élve, normatív legitimitációs deficitt küszködik vagy egyenesen illegitim, mert – s ezt Arató nem tisztázza - vagy érvénytelen szabályok révén jött létre, vagy szabályok irreleváns tényezők voltak létrejöttében. Mivel azonban Arató sem tagadta korábban, hogy szabályozott átmenet volt, az előbbi tűnik elfogadhatónak, ami viszont komoly ellentmondást von maga után.

Hogyan lehetett szabályozott az átmenet, ha sem régi, sem új szabályok nem voltak érvényben?

Ez az ellentmondás harmadik típusú, csak a rendszerváltó aktorok közmegegyezése által érvényes, s csak átmenetileg érvényes szabályok meglétére utal. Csakhogy ez kétségessé teszi az illegitimitás tézisé, ami csak akkor tartható, ha az új rend szabályai kifejezetten (akár deklaráltan is) ellentétesek lennének a harmadik típusú szabályokkal, avagy a harmadik típusú szabályok, amelyek csak a rendszerváltó aktorok magatartásából nyerik el érvényességüket, társadalmilag nem voltak elfogadottak. Önmagában tehát az átmenet (rendszerváltás) szabályozottsága az érvényesség miatt kétségessé teszi a normatív értelemben vett legitimitás és a szociológiai legitimitás dichotómiáját. Azért, mert Arató úgy operál a „szabály”, a „normatív” és az „érvényes” fogalmaival, hogy nem számol érvényes, de nem feltétlenül alkotmányos-jogi szabályok szerepével. Magam ennek ellenére az alkotmányos-jogi szabályok szerinti illegitimitás, illetve a „normatív legitimitációs deficit” tézisé, elfogadhatónak tartom. De azzal a megszorítással, hogy ha az alkotmány és a törvények mellett a „szabályok”, és az „érvényes szabályok” is bevett terminusai az elemzésnek, akkor a normatív legitimitás és legitimitációs deficit fogalmi nem szűkíthetők le az alkotmányra és a törvényekre. Az alkotmányt és a törvényeket kiegészítő érvényes szabályok érvényessége ráadásul aláaknázza a „normatív” és „szociológiai” kettősségét azzal, hogy ennek az érvényességnek is empirikus emberek empirikus magatartásából kell előállnia. Arató András legitimitációs koncepcióját azért nehéz megítélni, mert a jogi-normatív szintnek a legitimitációs problémánál jóval nagyobb terjedelmű tárgyalásánál a legitimitás és a legitimitás fogalmait nem használja. Míg a legitimitációs problematikánál az illegitimitás fogalmával ragadja meg azt, hogy a régi rend szabályai már, az új rend szabályai még nem voltak érvényben (33-4.), addig a jogi-normatív szintnél ezt az állapotot a „jogúr” és az „exlex állapot” kifejezéseivel

írja le, de még a legitimációs elméletek és tematika alapján kézenfekvő legitimációs vákuum helyett is a „jogi vákuum” kifejezést használja! (15.) Ha viszont ragaszkodunk az illegitimitás fogalmához és a kontextushoz (szabályok érvényessége), akkor a jogfolytonosság (legitimitás?) elvével összhangban lévő jogrendszerváltozás mint „jogi értelemben vett forradalom”, amiről Arató ír, lényegében mint legitim forradalom fogható fel, amit viszont Arató nem mond ki.

Kis János, aki Arató András 1993-ban megjelent tanulmányának 1991-es kéziratára is támaszkodott, tanulmányában (Kis 1993) módszertanilag megalapozottabban nyúl a legitimitáshoz. Aratóval ellentétben nem legitimációról, hanem legitimitásról beszél, és kifejezetten törekszik a fogalom meghatározására, aminek viszont mintegy fundamentális segédfogalma a kényszer és igazolás. Kis kimondatlanul is politikai filozófiai (sic!) módszert követ a tézissel, hogy a jogszabályok „olyan normák, melyek megtartását az állam erő alkalmazásával kikényszerítheti(...)A polgárokkal szemben alkalmazott kényszer azonban igazolásra szorul. Legitim az államhatalom, ha kényszeralkalmazásra (pontosabban, a kényszer monopóliumára) támasztott igénye igazolt. Két értelemben beszélünk arról, hogy a kényszer monopóliumára támasztott igény igazolt. Az egyik normatív: morális vagy filozófiai. Ebben az értelemben akkor mondjuk, hogy igazolt az állam kényszermonopóliumra támasztott igénye, ha a mellette felhozott indokokat kielégítőnek tartjuk – ha úgy ítéljük meg, hogy megfelelő választ ad az ismert ellenérvekre. A kijelentés másik értelme leíró, szociológiai. Ebben az értelemben akkor minősítjük a kényszer monopóliumára támasztott igényt igazoltnak, ha a jogalkalmazók és a jognak alávetett személyek kellően széles köre igazoltnak fogadja el.” (9.) A továbbiakban Kis bevallotta a legitimitás „leíró, szociológiai” fogalmát használja, s így folytatja: „Ha egy jogrendszer legitim, akkor a szabályainak alávetett személyek jó okkal tekintik úgy, hogy a megfelelő módon hozott [sic!] rendelkezéseknek nemcsak a büntetéstől való félelem hatása alatt, nemcsak előnyök reményében, megszokásból vagy kényelemszeretetből indokolt engedelmeskedünk, hanem azért is, mert engedelmeskedni kötelesség”.

Véleményem szerint Kis János nem tett kellő különbséget a legitimitás normatív (morális vagy filozófiai) és leíró (szociológiai) értelme között.

A normatív értelmű legitimitás (igazoltság) esetében elmosódik a legitimáló szubjektum: Kis többes szám első személyben beszél (...kielégítőnek tartjuk”), és nem azt mondja, hogy az alattvalók kielégítőnek tartják. És mintha Kis a legitimálandó szubjektum (állam) racionális indoklásának formállogikailag kielégítő voltát tartaná fontosnak: „úgy ítéljük meg, hogy megfelelő választ ad az ismert ellenérvekre”. Mert hát mért „tartjuk” az

állam „igénye” mellett felhozott „indokokat” kielégítőnek? Kis János nem él a legitimitás „morális vagy filozófiai” értelméből levezethető válasszal: azért kielégítő, mert a mi morális értékeinknek vagy értékrendünknek megfeleltethető. A szociológiai értelmű legitimitás (igazoltság) lényegében a legitimáló szubjektumokban különbözik a normatív legitimitástól: azok fogadják el igazoltnak az állam igényét, aki az államnak vagy jognak alá vannak vetve. A jogrendszer szabályainak alávetett személyek tekintik vagy fogadják el igazoltnak a jogot vagy az állam igényét, és ez motiválja őket, az empirikus alávetetteket, az engedelmességre.

Mind a filozófiai (normatív), mind a szociológiai (leíró) legitimitás esetében fennáll tehát az állam vagy a jog igazoltsága, de a kettő között a legitimáló szubjektumok és azok elfogadási aktusai révén tehetünk különbséget. A szociológiai (leíró) legitimitás esetében az empirikus alávetettek egy közelebbről meg nem határozott módon fogadnak el igazoltnak igényt, míg a filozófiai (normatív) legitimitás esetében közelebbről meg nem határozott szubjektumok racionális mérlegelés során hoznak ítéletet.

De mitől normatív és – ráadásul – filozófiai ez a legitimitás, ha amúgy mindkét legitimitás tartalmazza az igazoltnak elfogadást? Csak arra tudok gondolni, hogy a normatív-filozófiai legitimitás esetében a legitimáló szubjektumokat nem alkothatják az empirikus alávetettek, avagy ha mégis, közülük kiemelkednek azok (tudósok? filozófusok?), akik az alattvalók többségéhez képest a politikai racionalitás és tudatosság egy magasabb szintjén (tudományosan? filozófiailag?) viszonyulnak az igazolási igényekhez. A döntő különbség talán az, amit a szöveg is sugall, hogy a normatív-filozófiai legitimitás nem indukálja a legitimáló szubjektumok empirikus engedelmességi kötelességének érzését.

Termékenyebb megoldásnak tűnik az, hogy Kelsent követve Kis János bevezeti a szabályok érvényességének formális és szubsztantív értelmezést, és azt – némi módszertani bizonytalankodás után - a legitimitás fogalmára alkalmazza. Egy szabály „formális” értelemben akkor érvényes, ha „korábbi eredetű, és meghozataláig formálisan vissza nem vont szabályokkal összhangban alkották”. A szabály formális érvényessége nem függ attól, hogy „rendelkezett-e a szabályalkotó a pusztá jogi felhatalmazáson [?] túli legitimitással is”. Egy szabály „szubsztantív” értelemben akkor érvényes, ha – idézem – „a szabályok érvényességébe beleértjük a legitimitás szubsztantív feltételének teljesülését is”. (9.) Kis nem konkretizálja a legitimitás szubsztantív feltételét, de a szövegösszefüggések alapján jó okunk van feltételezni, hogy „pusztá jogi felhatalmazás” alatt a legitimitás formális feltétele értetendő, és a szubsztantív feltételek ezen túli kritériumokat takarnak. A legitimitásról ezek után írottak, a normatív-filozófiai és leíró-szociológiai legitimitás kettőssége nem igazít el minket a „pusztá jogi felhatalmazáson túli legitimitás” és a „legitimitás szubsztantív feltétele”

megértésében, mert Kis nem törekszik arra, hogy az igazoltságot és az érvényességet külön is összekapcsolja. A koncepció rekonstrukcióját az érvényesség formális feltételeinek egy utóbbi kifejtése könnyíti meg.

A formális érvényesség magába foglalhatja annak elismerését is, hogy a jog „technikai értelemben működik”. (9.) Ez, szerintem, megfeleltethető annak, hogy egy szabály (más) hatályos szabályokkal összhangban keletkezett. A tisztán vagy pusztán formális érvényesség tehát a szabályok halmazán belül értelmezhető. (10.)

Amit Kis János a szubsztantív érvényességről ír, legitimációelméletileg rendkívül fontos. „Először is, egy jogrendszer fennállásához hozzátartozik, hogy alattvalói – ideális esetben mindazok, akiknek viselkedését törvényei szabályozzák, ténylegesen legalább azok, akik a jogot alkalmazzák és megtartását kikényszerítik – érvényesnek tekintsek. Márpedig érvényesnek tekinteni a jogot, ez többet jelent, mint elismerni, hogy technikai értelemben működik. Magában foglalja legitimitásának elfogadását is. A jog olyan természetű társadalmi létező, amelyet a hatálya alá tartozó személyek helyesnek vagy helytelennek, legitimnek vagy illegitimnek tartanak. Ez az ítélet része a jogi ténynek. Ezzel nem azt mondjuk, hogy csak az a jog, ami összhangban áll egy bizonyos, jog feletti erkölcsi [metajurisztikus – L.T.] normarendszerrel. Megállapításunk nem feltételez természetjogi alapokat. Csupán annyit mondunk ki, hogy a jog ténye a szabályok halmazán kívül tartalmazza azt a további tényt is, hogy az alattvalók e szabályokat erkölcsi értékelésnek vetik alá, elfogadhatónak vagy elfogadhatatlannak tartják. Az azonossági kritérium formális értelmezése nem, csak a szubsztantív értelmezés képes magába építeni ezt a megfontolást.” (9-10.)

Legitimációelméletileg azt tartom hangsúlyosnak, hogy Kis János a jog érvényességét szociologikusan értelmezi (lásd „a jog ténye”), és figyelembe veszi azt a másik szociologikus szempontot („további tény”), hogy a jognak alárendeltek 1) ítéletet alkotnak a jogról; 2) erkölcsi értékelésnek vetik alá, 3) elfogadhatónak vagy elfogadhatatlannak tartják, 4) helyesnek vagy helytelennek tartják, 5) legitimnek vagy illegitimnek tartják. A jog érvényessége tehát az alávetettek ítéletétől és értékelésétől függ. Kis azonban az alattvalók aktivitását nem pontosítja kellőképpen. Nem mindegy ugyanis, hogy 1) valamilyen/bármilyen szempontok szerint ítélik vagy értékelik, avagy erkölcsi szempontok szerint, s különösen a helyesség/helytelenség értékduálja szerint. Nem tisztázott az értékítélet és az elfogadhatóság közötti összefüggés, s főleg legitimnek/illegitimnek tartás. Utóbbi azért fontos, mert arra utal, hogy az empirikus alattvalók számára azért legitim a jog, mert helyes stb., avagy a legitimitás a helyességtől stb. megkülönböztetett, specifikus értékelési szempont. Amikor Kis azt írja, hogy a jog érvényesnek tekintése „magában foglalja legitimitásának

elfogadását is”, arra kell gondolnunk, hogy a legitimitás nem azonosítható a jog vagy az állam ilyen-olyan igényének igazoltságával vagy igazoltnak elfogadásával, hanem az igazolástól és igazoltságtól megkülönböztetett és megkülönböztetendő ismérve a jognak! Az „igazolás elfogadása=legitimitás” képlet alapján a „legitimitás elfogadása” az alattvalók részéről tautologikus, mert egyenlő az igazolás elfogadásának elfogadásával.²⁸¹

Véleményem szerint Kist a filozófiai megközelítés módszere terelte ilyen tautologikus megoldás felé. A legitimitás politikai filozófiai értelmezésekor az igazolást állítják középpontba, az igazoltsággal azonosítják a legitimitást, az igazolás és az igazolás elfogadása válik a legitimitás differentia specificájává. Teszik mindezt úgy, hogy a hatalom, jog stb. általában vett igazolását nem különböztetik meg a hatalom, a jog stb. legitimitásának igazolásától! A legitimitás igazolása, illetve a „legitimitás elfogadása”, amit Kis János is említ, feltételezni engedi viszont azt, hogy az adott társadalomban, politikai rendszerben léteznek az elfogadás, engedelmesség stb. legitimitásnak nevezett kritériumai, és a hatalom legitimitásának igazolása nem más, mint az eme kritériumoknak való megfelelés bizonyítása. Tehát amikor Kis János azt írja a jogrendszer legitimitásáról (sic!), hogy azért is indokolt engedelmeskedünk, mert – az igazolás elfogadása miatt - engedelmeskedni kötelesség, az eddig elmondottak alapján úgy pontosítható, hogy az alattvalók azért érzik kötelességüknek az engedelmességet, mert 1) úgy ítélik meg, hogy a jogrendszer megfelel az engedelmességi kritériumoknak; 2) elfogadják annak igazolását, hogy a jogrendszer megfelel az engedelmességi kritériumoknak.

Kis János koncepciójának kulcsfontosságú eleme a „szubsztantív” fogalma. Módszertani-terminológiai kifogásaimat a „formális” és „szubsztantív” fogalmainak konzekvens használatával megválaszolhatónak tartom. Az érvényesség „formális” és „szubsztantív” értelmezésével párhuzamosan a legitimitás „formális” és „szubsztantív” értelmezésének is megvan a létjogosultsága. A „puszta jogi felhatalmazáson túli legitimitás” és a „legitimitás szubsztantív feltétele” kitételeket egyébként is lehet úgy értelmezni, hogy van pusztán jogi vagy formális legitimitás, amivel a formális érvényesség analóg, és van a szubsztantív legitimitás, amivel meg szubsztantív érvényesség analóg. A „formális legitimitás” vagy a „legitimitás formális értelmezése” Kis János koncepciója alapján azt jelenti, hogy a hatalom, a jog stb. legitimációs kritériumnak számító szabályokkal összhangban van.

²⁸¹ Kis János máshol azt írja, „Magyarországon 1989 nyara és 1990 tavasza között nem létezett legitimnek elismert államhatalom”. (12.)

A „szubsztantív legitimitás” vagy a „legitimitás szubsztantív értelmezése” azt jelenti Kis János koncepciója alapján, hogy az alattvalók 1) a legitimációs kritériumnak számító szabályokat elismerik érvényesnek (elfogadják); 2) a legitimációs kritériumnak számító szabályok alapján legitimnek tekintik (elfogadják) a hatalmat, jogot stb.

SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KITÉRŐ A KILENCVENES ÉVEKBEN:
ERICH FROMM

A kilencvenes években két olyan könyv jelent meg Magyarországon Erich Fromm, világhírű pszichoanalitikus, szociológus és filozófus tollából (Fromm 1993 és Fromm 1998), amelyek bár részei a „nyugati” autoritáselméleti hagyományoknak, a magyar politológiai látószögéből teljesen kimaradtak annak ellenére, hogy Fromm a hatalmat és autoritást látványosan egybekapcsolja az autoriter személyiség koncepciójában! Fromm, aki az autoritáshoz, az uralomhoz és a hatalomhoz a tekintélyelvű (autoriter) magatartás, személyiség és etika problémáján keresztül jut el, a Magyarországon 1993-ban kiadott, de eredetileg 1941-ben megjelent²⁸² és világhírűnek mondható Menekülés a szabadság elől című művében a „nyugati” konceptuális hagyományoknak megfelelően hatalom (power) és tekintély (authority) fogalmi kettőségét idézi meg. (136-139.)

A hatalom fogalmának (power) kettős jelentése van. Egyfelől jelenti a másik feletti hatalmat, azaz a másokon uralkodás képességét. A hatalmat mint másik feletti uralmat a domination fogalmával írja le. A hatalom fogalmának másik jelentése az alkotóképesség (potency): hatalmunk van megtenni valamit, képesek vagyunk valamire, alkotóerő birtokában vagyunk. Fromm ezzel a „power over” és a „power to” ismert fogalmi kettőségének keretén belül fejti ki hatalomelméletét²⁸³ (!), s mint megjegyzi, a két fogalom kölcsönösen kizárja egymást, de az alkotóképtelenség, tehetetlenség stb. értelmében vett „impotency”-ből vezeti le a mások feletti hatalom (power over, domination) szadisztikus vágyát: a hatalom a másik feletti uralkodás értelmében az alkotóképesség perverziója. A dolgozatomban is érvényesülő konceptualizmus miatt nem lábjegyzetben kell jeleznem, hogy az 1998-ban kiadott Az önmagért való ember fordítója és lektora nem tudott megbirkózni az alapfogalmakkal: a „power” fogalmát következetesen is logikátlanul erőnek fordítják: erőnk van valami felett = uralkodás (dominancia); erőnk van valamire = képesség (kapacitás). Fromm mindenesetre itt is megismétli, hogy a valami feletti uralom értelmében vett „power” a valamire való képesség értelmében vett „power” leromlásából ered.

Fromm szerint a - hatalom fogalmi ellentétéként megjelenő - tekintély „olyan interperszonális kapcsolatra vonatkozik, amelyben az egyik ember a másikat magánál feljebb helyezi”. (Fromm, 1993, 138.) A tekintélyi viszony alapjaként felfogott alárendeltségi-fölérendeltségi kapcsolatból azonban empirikus alapon az autoritás két különböző típusát, a

²⁸² Fromm 1993. A könyv egy részletét lásd még: In: Zrinszky László (szerk.): magatartásminták – azonosulás. Gondolat, 1978.

²⁸³ Lásd még Fromm 2001.

racionális autoritást és a korlátozó autoritást vezeti le.²⁸⁴ A racionális autoritást (racionális társadalmi kapcsolatot) a tanár-diák viszonytal, míg korlátozó autoritást a rabszolgatartó és a rabszolga kapcsolatával írja le. Mindkét esetben más a főlérendeltség szerepe: a diák esetében a tekintélynek engedelmeskedő személy segítése, a rabszolga esetében viszont a kizsákmányolás biztosítása. A racionális tekintély abban is különbözik, hogy a két fél közötti különbség, a fölény csökkenhet, így lassacskán megszűnhet a tekintélyen alapuló kapcsolat is, amelynek további előmozdítója, hogy a kapcsolatban a szeretet, a csodálat és a hála elemei vannak túlsúlyban, nem pedig az ellenséges indulat, a félelem vagy a gyűlölet. (139.) Fromm itt a látszat ellenére konceptuálisan bizonytalankodik, mert az autoritás fogalmának értelmezésekor nem tisztázza a kényszerre és alávetésre alapozott, kizsákmányoló „korlátozó tekintély” és az uralmat jelentő mások feletti hatalom közötti, szembeötlő átfedéseket. Az alá-főlérendeltségtől eltekintve nem is érthető, hogy Fromm egyáltalában miért tekinti tekintélyi viszonyt a rabszolgaságot, és tekintélynek a rabszolgatartót. Az, hogy – mint írja – a gyűlölet helyébe az elvakult csodálat léphet, inkább a rabszolgatartó és rabszolga közötti nyers uralmi viszony tekintélyi viszonytá alakulását magyarázza, hiszen – idézem – a rabszolga számára az, aki őfelette uralkodik, olyannyira csodálatossá és tökéletessé válik, hogy úgy érzi, nem kell szégyellnie az engedelmeskedést: „Egyenrangú úgysem lehetek vele, hiszen sokkal erősebb, bölcsőbb és jobb, mint én”. (139.) Fromm korábban is úgy fogalmazott, de még mielőtt az autoritás fogalmának definiálásába belevágott volna (138.), hogy a tekintélyhez fűződő jellegzetes viszonyra a másik fél csodálata és az ebből eredő szíves engedelmeskedés jellemző! A tekintélyelvű (autoriter) személyiség meg ehhez kapcsolódóan arról ismerszik meg, hogy nemcsak szívesen engedelmeskedik, de ugyanakkor ő maga is hatalmat akar. (138.) A tekintélyelvű karakter legfontosabb ismertetőjegye a hatalomhoz fűződő viszonya: számára csak hatalmasok és hatalmon kívüliek léteznek. „A hatalom nem azért nyugózi le, mert valamiféle értéket képvisel, csupán azért, mert hatalom. A hatalom önkéntelenül ’szeretetet’ ébreszt benne, a gyenge emberek és intézmények pedig megvetést.” (141.) Ezért „csak addig hisz a tekintélyben, amíg az erős és képes a parancsostásra”! (145.) Az autoriter személyiség és az ő engedelmisségi készségével övezett tekintély közötti kapcsolat nyilvánvalóan más, mint a „racionális” és a „korlátozó” tekintélyi kapcsolat, ezért utóbbi fogalmi kettősség nem kielégítő. A problémát nem orvosolja, hogy Fromm különbséget tesz még a tekintély két formája, a külső tekintély és a belső tekintély között. A külső tekintély személy vagy intézmény képében mondja meg: ezt

²⁸⁴ Az angol eredeti fogalmai: superiority-inferiority relation; rational authority, inhibiting authority.

kell tenned; ezt pedig nem teheted meg. A külső tekintély valamikori szerepét az emberi lelkiismeret vette át, fogalmaz Fromm múlt időben, és ez a kötelességtudat, lelkiismeret vagy felettes én nevében fellépő tekintély a belső tekintély, amely gyakran nem az individuális én belső parancsait mutatja, hanem az etikai normákkal alátámasztott társadalmi követelményeket. (140.) A külső és belső tekintély párhuzamaként használja még Fromm a „látható” és az „anonim” tekintély fogalmait. Az anonim tekintély a látható tekintély helyett vette át az uralmat, fogalmaz megint múlt időben, és a józan ész, a tudomány, a lelki egészség, a normalitás és a közvélemény leplebe burkolózva csak azt parancsolja, „ami nyilvánvaló”. Az anonim tekintély ezért még hatásosabb, mint a nyílt, mert ekkor még csak nem is sejtjük, hogy kiadtak egy parancsot, amelynek tanácsos engedelmessé válni.” (141.)

Az önmagáért való emberben (Fromm 1998) is szükségét érzi Fromm, hogy magyarázatát adja a „tekintély” fogalmának, és különbséget tesz a racionális tekintély és az irracionális tekintély között, amivel egyrészt túllép racionális és a korlátozó tekintély kettősségén, másrészt új megvilágításba helyezi a racionális tekintélyt. „A racionális tekintély eredete a jogosultság. [Sic!] Az, akinek elismerik tekintélyét, illetékesen jár el a mások bizalmából ráruházott területen. Nincs szüksége sem megfélemlítésre, sem arra, hogy természetfölötti tulajdonságaival csodálatot váltson ki. Ameddig és amilyen mértékben ... értő segítséget nyújt, tekintélyének alapja ésszerű, és nincs szüksége semmilyen irracionális félelemre (...) A racionális tekintély időben mindig korlátozott. Elismerése attól függ, hogy teljesíti-e feladatát.” „Az irracionális tekintély eredete ezzel szemben mindig az emberek feletti hatalom. Ez a hatalom lehet fizikai vagy pszichológiai, lehet valóban létező vagy csak viszonylagos az ennek a tekintélynek alávetett emberek szorongása és kiszolgáltatottsága szempontjából. Hatalom az egyik, félelem a másik oldalon az irracionális tekintély támaszát mindig e két tényező biztosítja.” „A racionális autoritás a tekintélyt birtokló és a neki alárendeltek között fennálló egyenlőtlenségen nyugszik. A különbség közöttük csakis az adott területen megnyilvánuló tudás vagy képesség fokát tekintve létezik. Az irracionális tekintély alapja természeténél fogva az egyenlőtlenség, és ez egyben értékkülönbséget is jelent.” (18.) Az életvezetéshez szükséges objektíve érvényes normákat illetően különbséget tesz még Fromm a humanista és a tekintélyelvű (autoritariánus) etika között. A humanista etikában az ember a normák meghatározója és egyben azok tárgya, forrása és szabályozó ereje, míg tekintélyelvű etikában „valamilyen tekintély határozza meg, mi a jó az ember számára, és ez állapítja meg az életvezetés törvényeit és normáit”. (17.) A tekintélyelvű etikában „a hatalom számára az a törvény, hogy a legfőbb erény az engedelmesség, az engedetlenség pedig főbenjáró bűn. A lázadás ... megbocsáthatatlan vétkeket jelent, mivel megkérdőjelezi a tekintély

ama jogát, hogy normákat állítson fel, és kétellyel van azon axiómát illetően is, hogy ezek a normák valóban a neki alárendeltek legjobb érdekeit szolgálják”. (20.) „Az engedelmesség magában rejti a fölöttes hatalom és tekintély bölcsességének elismerését, jogát arra, hogy hatalmi igényeinek megfelelően parancsoljon, jutalmazzon vagy büntessen. A tekintély megalázkodást kíván, és pedig nemcsak a hatalma miatti félelemből, hanem mert meg van győződve erkölcsi fensőbbiségéről és jogairól. A tisztelet, amellyel az ember a tekintélynek tartozik, kizár mindenfajta kételyt. A tekintély megteheti, hogy parancsainak, tilalmainak, jutalmazásának és büntetésének magyarázatába bocsátkozik, de el is tekinthet attól – ám az egyes embernek soha nincsen joga arra, hogy kérdezzen vagy bíráljon.” (129.)

A LEGITIMÁCIÓ POLITIKA- ÉS JOGELMÉLETI METSZETE A KILENCVENES ÉVEK
KÖZEPÉN: SZIGETI PÉTER

Szigeti Péter kilencvenes évek közepén kiadott kötete (Szigeti 1995) korábban megjelent tanulmányokat fog egybe. Egy 1994-es munkájában Szigeti az uralkodó politológiai trendekkel ellentétben a kritikai elmélet (marxizmus) jegyében folyó társadalomtudományi kutatásoknak a legitimációelméleti érvényességét bizonyította, állást foglalva egyben a legitimációs elméletek alapvető módszertani kérdéseiben. „A mai társadalomtudományban használt legitimáció terminust a marxizmus klasszikusai nem alkalmazták. Ez azonban nem jelenti, hogy ne ismerték volna a legitimáció szűkebb és tágabb jelentéstartományát” – írja Szigeti. Egyetértve Jerzy W. Wiatr felfogásával: „a legitimációs tematika a legkevésbé sincs logikai ellentmondásban a politikai élet marxista elemzésével”. (169.)

Marx műveiből Szigeti azt olvassa ki, hogy Marx vizsgálta a legitimáció szűkebb értelmét: azt, hogy „egy adott politikai hatalom hogyan jön létre, milyen eljárásokkal és milyen eszmékkel igazolja magát”. A legitimációs tematikának azonban tartozéka a legitimáció tágabb értelme is, amit Marx szintén vizsgált: „egy több termelési módot és formát integráló társadalmi alakulat igazolható-e és milyen alapon”. (170.)²⁸⁵ A társadalomalakulatok életében a cselekvés – struktúra – legitimáció tendenciájában megteremtődő egysége áll elő. (171.) „A szűkebben vett legitimáció ellentéte a delegitimáció – egy politikai hatalomba vetett hit jogosultságának elvitatása -, a tágabb értelemben vett legitimáció ellentéte a társadalomkritika, az osztályok harca.” Azért, mert egy társadalomalakulat egészének milyensége, létének igazoltsága, történelmileg szükségszerű vagy esetleges jellegének - korai formációk és megkésett fejlődési pályák, a normálforma és a stagnáció problémái – elméleti komplementere a társadalomkritika, a kritikai társadalomelmélet”. „Ha ugyanis egy formáció deformáció, nem igazolható vagy nem minden osztály számára igazolható, akkor nyílik tér a társadalomkritika számára.” (170.)

Szigeti Péter a legitimációt eljárásokkal és eszmékkel történő igazolásnak tekinti, szűkebb és tágabb értelmét pedig a legitimálandó szubjektumok, a politikai hatalom és a társadalomalakulat szerint határozza meg. Eme legitimációk egyikének antitéziseként értelmezi a delegitimációt, amely csak a politikai hatalom legitimációjának ellentéte lehet. A delegitimáció fogalmának megadott jelentése nem teljesen harmonizál az általa tagadott

²⁸⁵ Szigeti lábjegyzetben jelzi, hogy Görgényi Ferenc is felhívta a figyelmet „a legitimáció szűkebb és tágabb összefüggéseire”. Szigeti 1995, 178. Lásd még Görgényi 1982, 188-200.

legitimációval. Míg a legitimáció az eljárásokkal és eszmékkel történő igazolást jelenti, a delegitimáció nem az igazoló eszmékre és eljárásokra, de nem is magára az igazolásra vonatkozik, mert értelme szerint nem más, mit „egy politikai hatalomba vetett hit jogosultságának elvitatása”. Szigorúan legitimációelméleti megfontolások alapján elfogadhatónak és pontosabbnak tartanám egy politikai hatalom jogosultságának elvitatását, ha már eljárásokkal és eszmékkel a politikai hatalom igazolja önmagát. A „hit jogosultságát” csak mint a politikai hatalomba vetett hit megalapozottságát vagy igazolhatóságát tudnám elképzelni, de akkor mindenképpen pontosítani kell a delegitimáció szubjektumait: kik vitatnak el és mit? A közelebről itt meg nem határozott delegitimáló szubjektum vagy a politikai hatalomnak az önigazolásra felhasznált eljárásait és eszméit „vitatja”, vagy magának a felhasználásnak a módját, ezáltal rendítve meg a politikai hatalom hívó szubjektumok (alattvalók?) hitét. Avagy közvetlenül a hitet célozza meg, mely hitet nem feltétlenül a politikai hatalom által felhasznált eszméken és eljárásokon keresztül rendítheti meg. Nem igazán értem, hogy a tágabb értelemben vett legitimáció ellentéte miért ne lehetne szintén delegitimáció, hiszen a kritikai társadalomelmélet és az osztályharc felfogható lenne delegitimációs (delegitimáló) tényezőnek, a társadalomelmélet képviselői és az osztályok meg delegitimációs (delegitimáló) szubjektumnak. Egy ilyen megoldás, a tágabb és szűkebb legitimáció ellentettjeinek közös nevezőre vonását a szerző megfogalmazása is megalapozza, minthogy a tágabb legitimáció esetében a társadalomalakulat létjogosultsága („létének igazoltsága”) forog kockán!

A tanulmány legitimációelméleti jelentőségét növeli, hogy Szigeti Péter kifejezetten hangsúlyozza, hogy „a legitimáció típusai, módozatai szempontjából a marxi alapozású kritikai elméletnek is figyelembe kell vennie a hatalom legitimációs módozatok szerinti elemzésének a társadalomtudományokban a XIX. Század óta végbement tényleges fejlődését”. És megkerülhetetlenek tartja, hogy „a legitimációnak a legalitáshoz való viszonyát elemezzék! (170.) A „kritikai elmélet módszertanát” követve kell beilleszteni a legalitást a legitimációs szerkezetbe. (171.) A Szigeti képviselte kritikai elmélet eme deklarált módszertani alapvetése miatt tartottam szükségesnek, hogy – eltérve a kronológiai sorrendtől – utóbb elemezzem Szigeti Péternek egy korábbi, a legitimációs szerkezeteket és az illegitim kérdését boncolgató tanulmányát a kötetből.

Szigeti Péter a legalitás és legitimitás kapcsolatához Lord Dicey joguralomról vallott felfogásán keresztül közelít. Dicey értelmezése nyomán, írja, „az íratlan alkotmány jogelveire (ahogy ma nevezik 'alapjogaira') épülő legális rend, a törvényes jogrend az örök alapelvek legitimitásával bírna”. „A legitimitás és a legalitás egybe kellene hogy essen. A hatalom

jogosságába vetett hit azért állna fenn, mert a hatalomnak legális, törvényes alapja van, s megfordítva a pozitív jogrend, legalitás pedig azért lenne érvényes, mert igazolnák az alkotmányosság örök elvei (az emberi és állampolgári szabadságjogok, az alapjogok természetjogias-erkölcsi elvei). Viszont ha a legalitás igazolja a legitimitást, akkor nyitva marad a kérdés, hogy mi igazolja a legalitást? Igazolhatják-e ezek egymást kölcsönösen?” (153-4.)

Véleményem szerint maguk a kérdések szintén elemzésre érdemesek. A legfontosabb, hogy a szövegben „a hatalom jogosságába vetett hit” fordul elő, helyesen, nem pedig a (politikai) „hatalomba vetett hit jogosultsága”, ami későbbi, de itt korábban tárgyalt tanulmányában olvasható. A továbbiakban kérdésre hadd feleljek kérdéssel: miért ne azért állhatna fenn a hatalom jogosságába vetett hit, mert a hatalomnak legális, törvényes alapja van? És megfordítva: miért lehetne azért érvényes a pozitív jogrend, a legalitás, mert igazolják az alkotmányosság örök elvei? Miért ne lehetne közvetlen kapcsolat a hatalom „jogossága” és/vagy e „jogosságba” vetett hit, illetve a hatalom „törvényes, legális” alapja között? Miért ne „eshetne egybe” legalitás és legitimitás? Ezeket a kérdéseket viszont azért tartom indokoltnak, mert a jogállam Dicey-féle kontinuum értelmezése kapcsán Szigeti Péter úgy fogalmaz, hogy ha a legális rend (törvényes jogrend) jogelvekre épülne, akkor „az örök alapelvek legitimitásával bírna”. Tehát a jogelvek alkotta „alapok” nyújtanának legitimitást a legalitásnak, mert – itt - a jogelvek alkotta „alapok” a legitimáló tényezők – a legitimációs alapok. Alap (jogelvek) és felépítmény (legalitás) kettősége okán tehát nem esik egybe legalitás és legitimitás. Azért beszélhetünk mégis valamiféle „egybeesésről”, mert a legalitás nincs abszolút elszakadva a legitimáló jogelvektől, hanem azokra épül. Szigeti Péter interpretációja alapján ugyanis úgy tűnhet, hogy ahhoz, hogy legalitás és legitimitás „ne essen egybe”, tehát hogy örök alapelvek legitimálhassanak legalitást, a legalitásnak nem szabad alapelvekre alapozódnuk. Mintha csak legalitás alapját nem képező (legalitás által nem intézményesített?) alapelvek szolgálhatnak legitimitással. Egység vagy kettősség dilemmáját a legitimáló, azaz a „hatalom jogosságába vetett hit”-tel rendelkező szubjektumok oldhatják fel.

Ezek a szubjektumok miért ne azért hiessenek a hatalom jogosságában, mert a hatalom legális rendje örök alapelvekre épül? Olyan alapelvekre, amelyeket ők a magukénak érznek.

A szövegösszefüggésből arra következtethetünk, hogy a hatalom jogosságába vetett hit azonosítható a legitimitással. Ha ez így van, akkor ez a legitimitás az „örök alapelvek legitimitásával” összekapcsolható azon az alapon, hogy az örök alapelveknek azért van legitimitásuk, mert a hatalmat legitimáló szubjektumok a magukénak érzik azokat, a

hatalomnak meg azért van legitimitása, mert a legitimáló szubjektumok eme örök alapelvek okán hisznek a hatalom jogosságában.

Szigeti megfogalmazása - ha nem értem félre - azért is félreérthető, mert a hatalom jogosságába vetett hitet a hatalom legális (törvényes) „alapja” indukálja, viszont az előző mondatokban a legális rend (törvényes jogrend) elvi alapjairól volt szó. Kétféle alap van tehát: a hatalom alapja (törvény, legalitás) és a legalitás alapja (örök alapelvek). A hatalom jogosságába vetett hit közvetlenül a hatalom törvényes alapjaira utal, viszont a legalitás és legitimitás a legalitásnak a jogelvekre alapozódása miatt is egybe esne. Szigeti Péternek tehát a legitimitás és legalitás kétféle „egybeesését” el kellene választania.

További problémát okoz az igazolás bevezetése és szerepe. Az érthetőség kedvéért újból idézem Szigeti Péter kérdéseit: „A legitimitás és a legalitás egybe kellene hogy essen. A hatalom jogosságába vetett hit azért állna fenn, mert a hatalomnak legális, törvényes alapja van, s megfordítva a pozitív jogrend, legalitás pedig azért lenne érvényes, mert igazolnák az alkotmányosság örök elvei (...) Viszont, ha a legalitás igazolja a legitimitást, akkor nyitva marad a kérdés, hogy mi igazolja a legalitást? Igazolhatják-e ezek egymást kölcsönösen?”

Ha jól értem, azért alakulhat ki a hatalom jogosságába vetett hit, mert a hatalomnak legális, törvényes alapja van. Pontosabban, mert azt hiszik, mert meg vannak győződve arról, és ez nevezhető a Szigeti által is használt fogalommal legalitáshitnek. Úgy gondolom, hogy ehhez képest más jellegű kérdés a pozitív jogrend (legalitás) érvényessége, illetve az érvényesség elvek általi igazoltsága. Amikor azt mondjuk, hogy „a legalitás igazolja a legitimitást”, akkor azt is mondhatjuk, hogy a legalitás azért igazolhatja a legitimitást, mert az emberek hisznek a hatalom legalitásában. Szigeti megfogalmazása megtévesztő. Nem az a kérdés, hogy a hatalom jogosságába vetett hit „fennáll”, hanem az, hogy ez a fennálló legalitáshit teremti a legitimitást, mert – szerintem – így eshet egybe valójában legalitás és legitimitás.

A legalitás tehát nem „igazolja” a legitimitást, hanem alkotja, teremti stb.

A legitimitás legalitás általi igazolása akkor vetődhet fel ebben a kontextusban, ha az emberek engedelmisségi készsége arra (a hitre) alapozódik, hogy a hatalomnak legális, törvényes alapja van, illetve ilyen alappal kell rendelkeznie, viszont kételyek merülnek a legális alapokat és – ezért – az engedelmisségre méltóságot illetően, ezért a hatalom kellő legalitása legális igazolásra szorul. Az „igazolás” fogalma ezért pontosításra szorul, mert az elvek általi igazolás a legalitás és legitimitás egybeesésekor önmagában félrevezető. Elismerem viszont, hogy legalitás és legitimitás általam adott értelmezésével együtt jogos a felvetés, hogy mi igazolja a legalitást, vagy hogy milyen igazolások nyújtanak érvényességet

a legalitásnak. Szigeti Péter történelmi példája szintúgy jogos, de megint csak megtévesztő. Azt írja, hogy I. Károly „az uralma alatt érvényes jogrend nevében kívánt fellépni akkor is, amikor a parlament a polgárság erői nevében elvitatta a király legitimitását, jogrendje érvényességi alapját, s ennek következtében nem ismerte el pozitív jogrendjét sem”. (154.)

Az idézett passzust azért is találom nagyon jónak, mert belőle kardinális legitimációszerkezeti kérdés, a legitimitásból és annak érvényességi alapjából álló kettősség, valamint az elismerés és elvitatás fontossága olvasható ki. A kifogásom az viszont, hogy miközben Szigeti a legalitás és legitimitás egybeesését firtatja, a felhozott példa éppen ellenkezőleg a kettő elválását bizonyítja. Korábbi megfogalmazásommal élve itt ugyan valóban nem az a helyzet, hogy az alattvalók engedelmisségi készségét generáló hitre a hatalom legális, törvényes alapjairól rendült volna meg, mert magát a legális, törvényes alapokat vonták kétségbe. Csakhogy amíg nem vitatták el a király „legitimitását, jogrendje érvényességi alapját”, amíg elismerték „pozitív jogrendjét” is, legalitás és legitimitás egybeesését tételezhetjük.

Szövegösszefüggések alapján az a kérdés, hogy az érvényesség és az érvényesség alap fogalmainak bevezetésével

- a) a legitimitást a jogrendhez kötjük-e, abból vezetjük-e le (törvényesség, törvényesnek elismerés), és a jogrend érvényességének és érvényességi alapjainak elismerésével beszélünk-e a legitimitás érvényességéről.
- b) A legitimitást az érvényességhez kötjük-e, és a jogrend érvényességének és érvényességi alapjainak elismerésével beszélünk-e legitimitásról.

Az első eset megengedi legalitás és legitimitás egybeesését, míg a második megköveteli legalitás és legitimitás merev szétválasztását. A második esetben ugyanakkor értelmetlen és tautologikus lenne a legitimitás érvényességéről beszélnünk. Legalitás és legitimitás egybeesésének problémáját végül kevésbé az alkalmazott történelmi anyagon, hanem Webernek a legitim uralom legális típusáról alkotott koncepcióján tartom érdemesnek vizsgálni.

Szigeti Péter ismertetésre érdemes történelmi vázlata (154-6.) szerint legalitás és legitimitás kettőssége, elválása modernkori fejlemény. Előfeltétele a hatalom túlvilági, monista (vallási) legitimációjának megszűnése, fordulópontja pedig a „jogszerűen” uralkodók megfosztása hatalmuktól a népszuverenitás nevében. Legalitás és legitimitás viszonyának tisztázására Szigeti nem a kettő egybeeséséből, hanem szembenállásából indul ki: a társadalmi forradalmak által létrejött rendek új legalitást teremtenek. A forradalmak „legitimációs potenciálja ... a hatalom jogosságába vetett hitet ... a radikális váltásra és változásra építi”.

Az új „forradalmi rend” (sic!) szakít a korábbi a jogrenddel, és tagadja a korábbi „legitimációs értékrendet” is, ezért kezdetben nem állhat a weberi „legális uralom” (sic!) ideáltípusához a legközelebb. A keletkezett rendszer legitimitását „az új forradalmi alap mellett karizmatikus és/vagy tradicionális legitimációs mozzanatok, és ezek kombinációi adják”. Jogfejlesztés kezdődik, és új jogrend kiépítésébe vágnak bele. „Létrejöttek azok az új intézmények, normák, jogtechnikák, amelyek ha érvényesülni képesek, ha van törvényesség, kiépítik és megerősítik a karizmatikus és/vagy tradicionális legitimációs módozatok mellett (esetenként helyett) a legális uralmat.”

A „forradalmi rend” fogalmát a „legitim” fogalmának hiánya (nincs szó legitim rendről) és a következők miatt tettem idézőjelbe: „a társadalmi kapcsolatok renddé szerveződnek, ha az emberek cselekvéseiket nagy átlagban a legitim rend maximáihoz igazítják, azokat mintaadónak ismerik el”. Olvasatomban a „forradalmi rend” önmagában csak „rend”, de nem feltétlenül „legitim rend”. A forradalmi rend akkor válik legitim renddé, ha azt egyben „mintaadónak ismerik el” az emberek. „Ha pedig ezek a maximák döntően nem a karizma vagy a tradíció erejéből fakadnak, hanem a legalitásba vetett hiten, akkor az uralom racionális [és legális – L.T.] jellegűvé válik.” „Az új legitimitási potenciál új jogrendhez vezet, anyagi és eljárási értelemben is új alapot is konstituál, miközben a jogrend kiépítésével, saját legitimitása követelményeinek normatív eltárgyasításával [pozitivizálásával – L.T.] rögzíti, megerősíti azt. A forradalmi/ellenforradalmi legitimáció új legalitást szül, s a legalitás megerősíti a legitimációt. (Mint ahogy fordítva, a pozitív jogrendre vonatkozó legalitás elvitatása aláássa a társadalmi rendszer legitimációját is, kivéve a forradalom/ellenforradalom esetét.) Ebben van kölcsönhatás, egybeesésről azonban nincs és nem is lehet szó, mert a világ- és történelemlátás egy módja és a pozitív jogrend különemű képződmények. A legitimáció a berendezkedés egészére, a legalitás az államra vonatkozik.” (155.)

Ha jól értem, forradalmak, forradalmi rendek legalitás nélkül is rendelkezhetnek legitimitással, de legalábbis legitimációs/legitimitási potenciállal, és ez a potenciál „vezet el” új jogrendhez, vagy „szül” új legalitást, s aztán ez a legitimáció által teremtett legalitás „megerősíti” az őt (legalitást) ezek szerint ontikusan is megelőző legitimációt. A problémát nem a legalitás és legitimitás bemutatott kettősségében, hanem a kettősség merevségében látom. A „potenciál” kifejezés nagyon találó, csak hogy e potenciálból levezetett legalitást nem szerencsés visszavezetni a legitimációra: az új és érvényes legalitást megelőzően vagy legitimációs potenciál vagy legitimáció/legitimitás van. Kifogásomat alátámasztani látszik az, hogy a jogrend kiépítése a legitimitási követelmények normatív eltárgyasítását, azaz – Szigeti egy másik megfogalmazásával – a legitimációs potenciál természetjogi követelményeinek

pozitiválódását (pozitív jogokká és pozitív jogrenddé alakítását) jelenti. Korábban nem véletlenül írta azt, hogy a forradalom utáni első szakaszban „nem kötelezőek a korábbi jogrendben érvényes, a jog létrejövetelének módjára vonatkozó formális, procedurális [pozitív jogi – L.T.] szabályok sem”: „A természetjog a király a pozitív joggal szemben”.

Ha jól értem, a pozitív jogot érvénytelenítő és a - magát a pozitív joggal legitimáló - hatalmat megszüntető forradalom csak természetjogi legitimációval/legitimitással rendelkezik, ami valójában, a pozitív joghoz képest csak legitimációs potenciál. A természetjogi legitimáció csak legitimációs potenciál. A potenciális természetjogi legitimitás a jogi positiválódással válik valóságos legitimitássá! Ennek fényében az a distinkció, hogy a legitimáció a „berendezkedés egészére”, a legalitás meg az „államra” vonatkozik, zavarólag hat. A legitimitásnak a potenciál positiválódásából, eltárgyasításából való megszületése, keletkezése stb. nem enged meg egy ilyen distinkciót, mert 1) vagy az államot a legalitással, az államot magába ölelő berendezkedést meg a természetjoggal kell azonosítanunk, vagy 2) a berendezkedést is a pozitív jogrend fogalma szerint, tehát eltárgyasult valaminek kell felfognunk. Ennél fontosabbnak tartom azt, hogy Szigeti Péter leírása is szinte törvényszerű folyamatnak festi le a természetjogi természetű legitimációs potenciálnak mint követelménynek a pozitív jogi positiválódását.

A forradalom természetesen Szigetinél is kivételes állapot. Olyan állapot, amikor nem beszélhetünk legitim rendről vagy rendszerről. Már csak azért sem, mert a forradalmak is új legitim rendet eredményeznek előbb-utóbb, a forradalmi rendek legitim rendekké alakulnak át, és ezek a bármennyire is „új” legitim rendek mégiscsak a saját, bármennyire is „új” legalitásukkal együtt válnak legitimé. A legalitás tehát nem a legitimáció/legitimitás szülötte, eredménye stb., hanem fordítva: a legitimációs potenciák eltárgyasításával a legalitás teremti, hordozza a legitimítást! A „világ- és történelemlátás egy módja” önmagában nem legitimitás, hanem legfeljebb delegitimáló vagy méginkább legitimítást érvénytelenítő, illetve új legitimitásnak érvényességi alapot teremtő és követelményeket tartalmazó tényező. „általában véve – írja Szigeti -, a legitimáció és a rendszer legitimitásának empirikus érvényessége (sic!) két különböző aspektus. Az eszmei érvényesség értelmében vett legitimáció nem azonos azzal a problémával, hogy egy adott berendezkedést, rendet a társadalom többsége, kisebbsége, egyik vagy másik osztálya, rétege, csoportja legitimnek tart-e. Az empirikus értelemben vett legitimitás ugyanis feltételezi már ezeket a szubjektumokat, feltételezi, hogy ki szerint legitim egy rendszer és mikor, történelmi életének milyen időpontjában áll fenn elfogadottsága, igazoltsága. Mindez ... egy fennálló hatalom elvitatása és elvitathatósága problémájához vezet át.” (156-7.) Ahhoz, hogy embercsoportok és

értékrendjük által egy hatalom legitimitása megkérdőjeleződik és megkérdőjelezhető-e vagy sem. Szigeti Péter – megközelítem szerint – radikális tétele azonban az, hogy ha egy hatalom empirikus csoportok által „elvitatható”, „nem következtethetünk arra, hogy ez a hatalom illegitim”! „Akkor és attól illegitim, ha nincs legitimációs potenciálja, és nem attól, hogy ezt egy másik világkép, társadalomfelfogás, hiedelemrendszer stb. alapján valaki elvitatja.” (157.)

Szigeti Péter itt az illegitimitást függetleníti az empirikus viszonyoktól. Az illegitimitás nem ellentettje az empirikus érvényességű legitimitásnak, viszont a világképet, társadalomfelfogást, hiedelemrendszert az empirikus érvényességű legitimitás alapjainak tekinti, miközben előzőleg a „világ- és történelemlátás egy módja” még mint a legalitással szembeállított és a „berendezkedés egészére” vonatkozó legitimáció vagy legitimációs potenciál forrásaként jelent meg. De hogyan ragadhatnánk meg fogalmilag azt, hogy egy hatalmat vagy annak legitimitását embercsoportok, például a társadalom mérvadó többsége, a maga értékrendje alapján megkérdőjelezi?

Szigeti logikája szerint egy ilyen hatalom, még ha egy szűk kisebbség birtokolja is a társadalmi többséggel szemben, nem lehet illegitim mindaddig, amíg saját világképe, társadalom-felfogása, hiedelemrendszere alapján legitimálja magát. Amíg a hatalomnak van saját világképe, társadalom-felfogása, hiedelemrendszere, addig – ha jól értem – van legitimációs potenciálja is. A megértés kulcsát a „másik” kifejezése adja. Idézem újból: akkor és attól illegitim, ha nincs legitimációs potenciálja, és nem attól, hogy ezt egy másik világkép, társadalom-felfogás, hiedelemrendszer stb. alapján valaki elvitatja. Szigeti előző oldalon ismertetett koncepciójában azonban „az illegitim uralom számára” két esetben van hely: 1) „Ha van egy törvényesen elfogadott hatalomváltakozási rend, és ezt megszegik, akkor illegitim hatalom jön létre, kivéve a forradalmak, ellenforradalmak eseteit, amelyek érvénytelenítik a korábbi rend legitimitását, és ezért a régit tagadva új legalitást tételeznek, beleértve a ’trónutódlás’ szabályozásának kérdését is”; 2) „Ha egy olyan uralom jön létre, amelynek nincsenek legitimációs potenciáljai (alapja, forrásai) vagy egy olyan szociális képződményről van szó, ahol az adott történelmi fokon fel sem vethető ez a kérdés”. (156.) A két pont közül itt csak a második szól a legitimációs potenciál illegitimitást eredményező hiányáról, ráadásul az a helyzet, amikor fel sem vethető a kérdés, inkább a nem legitim fogalmához terel minket, vagy arra ösztönöz, hogy ne használjunk legitimációs kategóriát. Az első pont szerint viszont az illegitimitás nem más, mint a legalitás megtörése! Szigetinek a legalitásból, illetve a legalitásra alapozódó legitimitásból kellene levezetnie az illegitimitást, már csak azért is, mert hangsúlyozza: a forradalmak „új legalitást tételeznek”. Ellenvetéseim

és felvetéseim nyomán az empirikus érvényességű legitimitást (empirikus emberek általi elfogadottságot) összekapcsolhatnánk az illegitimitással: egy hatalom azért illegitim, mert empirikus emberek azért nem fogadják el, mert az a törvényesen és általuk is elfogadott hatalomváltozási rend megszegésével jött létre. A legalitás megtörése ellenére Szigeti Péter a hangsúlyt markánsan, bár következetesen, más helyre teszi: „Nincs legitimációs alapja egy világnézettel, történelem és társadalom-felfogással, összefüggő politikai eszmékkel nem rendelkező uralomnak – ezért illegitim. Ilyenek a modern kor katonai diktatúrái, puccsistái, akik a hatalmat nyíltan és leplezetlenül önmagáért szerzik meg, nincs semmi másértvalósága tettüknek”. (156.)

A világnézettel, történelem- és társadalom-felfogással, politikai eszmékkel összefüggő legitimációs alap hiánya tehát fontosabb értékelési szempont, mint a legalitás megtörése, illetve a legalitás megtörése miatti el nem fogadás. Kérdés azonban, hogy vannak-e, lehetségesek-e, olyan katonai diktatúrák és puccsisták, amelyek és akik rendelkeznek világnézettel, történelem és társadalom-felfogással vagy összefüggő politikai eszmékkel. Szigeti definíciója alapján nincsenek és nem lehetségesek, mert különben tárgyalta volna a „másértvaló” diktatúrák és puccsisták lehetőségét is. Azt, hogy ez kimaradt az elemzésből, azért furcsállom, mert egy diktatúra vagy puccsista hatalom lehetne azért is illegitim, mert bár rendelkezik saját igazoló világnézettel stb., azt – idézem Szigeti szavait - egy másik világkép, társadalom-felfogás, hiedelemrendszer stb. alapján a társadalom mérvadó többsége elvitatja. Tehát legitimációs potenciállal rendelkező puccsisták hatalmának legitimitása potencialitás maradhat, ha az emberek azt, annak érvényességét elvitatják, és ezáltal a puccsista hatalom empirikus érvényességű legitimitásra nem tehet szert.

Az illegitimitás levezetése a világképpel, társadalom-felfogással és hiedelemrendszerrel definiált legitimációs potenciálból ott bicsaklik meg még, hogy Szigeti Péter együtt említi a legitimációs forrásokat és potenciálokat, majd a legitimációs források három típusa között az eszmék mellett az eljárásokat és a teljesítményeket nevezi meg. (156.) A modernkori legitimációról is hasonlóképpen ír: „Egy rendszer legitimitását folyamatosan, újra és újra elő kell állítani, ami teljesítmények (gazdasági, szociális, kulturális) és eszmei-szimbolikus javak és eljárások meggyőző erejének függvényében lehet”. (157.) A legitimációs források és potenciálok ilyen egybecsuszánása miatt a teljesítmények és eljárások terén is beszélhetünk legitimációs potenciálról, miáltal pedig a teljesítmények és eljárások hiánya vagy gyatra volta illegitimitást eredményezhet. Különösen akkor, ha egy legitimáló világkép, társadalom-felfogás, hiedelemrendszer középpontjában a teljesítmények és eljárások állnak!

Szigeti Péter koncepciójának fontos eleme a legitimációs szerkezet, amit a hatalom pozíciójánál a konkuráló legitimitás igények és az utasítást követők pozíciójánál a legitimitás hitok és értékmeggyőződések alkotnak. (157.) Szigeti szerint ez a szerkezet a premodern alakulatok esetében nem áll fenn, de valószínű, hogy ezt nem magára szerkezetre, hanem a legitimitásigények (legitimitások) konkuráló jellegére érti. Máshelyütt a szerző a legitimációs szerkezetet a következő felsorolás szerint határozza meg: eszmék, tradíciók, eljárások, és az ezeket igazoló vagy delegitimáló teljesítmények! (247.)

Szigeti Péter koncepciójának rekonstruálásakor nem tekinthetünk el attól, hogy a szerző az előbb ismertetett fejtegetések után, különálló fejezetében újból tárgyalja az illegitimitást. Itt az illegitim uralom két pontba foglalt lehetősége közül nem a legitimációs potenciálok, hanem a törvényesen elfogadott hatalomváltakozási rend megszegéséhez (illegitim hatalom) kanyarodik vissza azzal, hogy Moór Gyula nyomán illegitim jogkeletkezés alatt „az új jog keletkezésére vonatkozó tételes jogi előírások ellenére” történő jogkeletkezést ért! (159.) Szigeti egymástól elkülönítve írja le az „illegitim uralom” és az „illegitim jogkeletkezés” ismérveit, ezért nem vetődik fel egy olyan jog létrejöttének lehetősége, amely azért illegitim, mert – az illegitim uralom második válfajához hasonlóan – nincs legitimációs potenciálja/alapja/forrása. Holott az öncélú, másértvalósággal nem rendelkező jog alkalmas lehet az öncélú, másértvalósággal nem rendelkező és törvénysértő módon létrejött hatalom legalizálására...

Szigeti Péter legitimációs elméletének legfontosabb, de egyben legnehezebben érthető része legitimitás és legalitás viszonyának ábrán való szemléltetése (247.), amelynek rendeltetése az, hogy bemutassa a legalitás, a legitimitás és az állam kategóriatartományainak a társadalmon belüli terjedelmi viszonyát, azaz az átfedéseket. Ennek lényege az, hogy a legalitási szférát Szigeti a legitimitás, az államiság és a társadalom közötti átfogó összefüggésnek tekinti. A kiinduló tétel az, hogy „a legalitási szféra pozitív jogrendje érvényességének végső alapjait [Sic!] nem hordhatja önmagában – noha meg kell felelnie saját léte kritériumainak -, hanem visszamegy a társadalmi rend és a tételező hatalom legitimációjának kérdésére”. Ez pedig felveti „a legalitás és a legitimitás alapviszonyainak tisztázását”. (247-8.) Ha jól értem, a pozitív jogrendnek lehetnek érvényességi kritériumai önmagán belül is, amit én a Moór-féle legitim jogkeletkezéssel, a jognak a tételes jogi előírások által előírt módon történő keletkezésével (legitim jogkeletkezés) tudok párhuzamba állítani. Azzal a megjegyzéssel, hogy - kerülendő a legitimitás és érvényesség azonosítását – a tételes jogi legitimitás hiánya egyben keletkezett jog érvényességét vonja kétségbe: azért nem érvényes, mert illegitim. Olvasatomban a pozitív jogrendnek önmagán kívül is kell

rendelkeznie érvényességi kritériumokkal mint „végső alapokkal”, mely végső alapok a társadalmi rendnek és a jogot tételező hatalomnak a legitimitásában/legitimitásában találhatók: önmaga kritériumai szerint csak addig érvényes (legitim?) a pozitív jogrend, amíg a pozitív jogrend felölő – szélesebb - társadalmi rend és az őt tételező/megalkotó hatalom legitim.

POLITOLÓGIAI ÉS POLITIKAI FILOZÓFIAI KLASSZIKUSOK A KILENCVENES ÉVEK
KÖZEPÉN: ROBERT A. DAHL ÉS HANNAH ARENDT

Robert A. Dahl autoritást középpontba állító, és a hatalomról és legitimációról szóló két magyar politológiai kézikönyvet megelőzően kiadott kötetében (Dahl 1995) a négy fejezet közül kettő az autoritás kritériumairól és a demokratikus autoritás variációiról szól. Dahl az autoritást lényegében kompetencia-problémaként értelmezi, nem ad róla meghatározás(oka)t, ezért az autoritás értelmét ebben az esetben is rekonstruálnunk kell. „Ha egy ügyben – írja Dahl - magamra vagy másokra kötelezőnek fogadok el egy döntést, mivel azt olyan személy hozta, aki tudása vagy jártassága révén különösen alkalmas a helyes ítéletre, akkor az adott kérdésben a kompetencia kritériumát fogadom el az autoritás megfelelő alapjául.” (30.) Dahl megközelítésében a kötelezőnek elfogadás tűnik az autoritás lényegének, de a döntésnek vagy az ítéletnek már nem ismerve a kötelező jelleg. A döntéshozó vagy ítéletalkotó tehát mintha nem (másokat) kötelező döntést/ítéletet hozna, s csak a döntés/ítélet címzettjeinek aktusa, az önmaga számára kötelezőnek elismerés tenné a döntéshozót autoritássá. A megközelítésből szemmel láthatólag hiányzik a (kötelező döntésből magától értetődően eredő) engedelmesség iránti igény is. Az autoritás alapját olyan kritériumok alkotják, amelyeket az határoz meg, hogy a döntés címzettje milyen feltételek szerint fogadja el a döntést magára nézve kötelezőnek. Elbizonytalanítja a további értelmezést az, hogy az „alkalmas” kifejezés kérdéssé teszi, hogy beszélhetünk-e egyáltalán a döntések címzettjeiről (kötelezettekről!), mert mintha magunk választanánk ki a döntéshozót, amit megerősít, hogy „egy ügyben” vagy „adott kérdésben” vetődik fel egyáltalán a döntéshozó autoritása. Úgy vélem, hogy az autoritás lényegére utaló „kötelező” jelleg értelmét is veszti, mert Dahl nyugodtan írhatta volna azt is, hogy: ha egy ügyben magamnak vagy másoknak elfogadok egy döntést, mivel azt olyan személy hozta, aki tudása vagy jártassága révén különösen alkalmas a helyes ítéletre, akkor az adott kérdésben a kompetencia kritériumát fogadom el (cselekvésem indokául).

De miért is kellene a „tudással” vagy „jártassággal” rendelkezés miatt „alkalmas” döntéshozó „helyes” ítéletét kötelezőnek is elfogadnunk?

Mivel ez a kérdés nem vetődik fel Dahlnál, a kompetencia valójában nem az autoritás alapja vagy kritériuma, hanem lényege. Dahlnak ezért a döntéshozó „másokat kötelező” szerepét vagy funkcióját, a döntés kötelező jellegét, illetve a döntés kötelezőnek elfogadását mint az autoritás fogalmi kritériumait kellett volna tisztáznia. Igazolja ezt a pilóta példája:

amikor az ember repülővel utazik, „másvalaki autoritása alá” helyezi magát(...)elfogadjuk a kapitány kompetenciáját – legalábbis addig, amíg magasabb rendű kompetenciának tanújelét adja(...)ha egyszer már a kapitány ítéletére bíztuk magunkat, akkor már a más kompetenciájának alárendelt autoritás területén mozgunk”. (33.) Véleményem szerint a kapitány kompetenciája és autoritása egyáltalán nem ugyanaz, de legalábbis a kompetenciát differenciáltan kell felfogni. A kapitány nyilvánvalóan a repülőgép vezetésében „kompetens”, de nem azért helyezzük magunkat az ő „autoritása alá”, mert ő (jobban) tud repülőgépet vezetni, mint mi. Az, hogy az „autoritása alá” helyezzük magunkat, nem azt jelenti, hogy nem szólunk bele a repülőgép vezetésébe, hanem azt, hogy előzetes engedelmességi készséget tanúsítunk, azaz elfogadjuk, hogy ő utasíthat minket. A látszat ellenére a kapitány kompetenciája indifferens tényező, mert annyira magától értetődő. A kompetencia differenciált felfogását azért is hiányolom, mert a kapitány esetében igazából az utasítási kompetencia a lényeges, ami a Dahl által szem elől tévesztett szemantikai síkon is igazolható: a „kapitány” és a „pilóta” a kapitány repülőgép-vezetői kompetenciája ellenére sem felcserélhető kifejezések. A „kapitány” a „pilóta” egy minősége vagy státusza. A kapitány: parancsnok! De azért érzékeli ezt Dahl is, amikor „felsőbbrendű dominanciakörben” határozza meg az utasok pozícióját (33.), csak nem mozdul el annak felismerésének irányába, hogy először is azért helyezzük magunkat a kapitány autoritása alá magunkat (vagyunk készek engedelmeskedni neki és az utasításainak!), mert úgy gondoljuk, hogy a repülőgépen utazás olyan vállalkozás, amelynek sikere igényli a kötelező döntéseket meghozó (és akár kényszerítő!) parancsnok ténykedését. A járművezetői kompetencián keresztül értelmezett autoritáshoz Dahlnak nem is lenne igazából szüksége a kapitány parancsolói státuszát feltételező példájára, hiszen ha alkalmi utasként egy motoros mögé ülünk, menet közben, amíg ő vezet, engedelmeskedünk az utasításainak.

A kompetencia mint „kritérium” elméleti státusza megragadható abban, hogy elfogadjuk „a kompetencia kritériumait a szülők és a tanárok autoritásának igazolására a gyermekek felett”. (31.) A mások feletti autoritást értelmezhetjük úgy, hogy a szülők és a tanárok kötelező döntéseket hozhatnak a gyermekekről. És ezt azért tehetik meg, tehát azért lehetnek autoritások, mert úgy gondoljuk, hogy a gyermekekről kötelező döntéseket kell hozni, és ők azok, akik kompetensek az ilyen döntések meghozatalára. Dahlnak tehát analitikusan markánsabban kellett volna szétválasztania az autoritást és az autoritás igazolását. A gyermekek példája ezzel együtt nem kielégítő, mert a szülő és gyermek közötti viszonyban a szülő attól függetlenül válhat autoritássá a gyermek számára, hogy a Dahl által elméletileg tételezett külső szemlélő igazolva látja-e a szülő autoritás voltát. A gyermek

minden tekintetben, fizikailag, mentálisan és társadalmilag elismerten is kiszolgáltatót a szülőknek.

Dahl azt írja, hogy „az embert kényszeríthetik engedelmességre, de nem kényszeríthetik arra, hogy másvalaki magasabb rendű kompetenciájában higgyen is”. (33-4.) Ez egy igen jó meglátás, legalábbis ami a kompetencián alapuló autoritást illeti, mert a kényszermentes engedelmességre, a kikényszeríthető engedelmesség kényszermentes motívumaira hívja fel a figyelmet. Egy kényszeríteni képes és hajlandó hatalomnak kényszermentesen is képesek engedelmeskedni, ha kompetensnek tekintik a hatalmi (vezetési, irányítási) funkciók ellátásában. De az elismert (hitt) kompetenciából nem lesz automatikusan autoritás. Azért, mert bizonyos ügyekben vagy területen kompetens(ebb)nek ismerünk el valakit, nem feltétlenül fogadjuk el, hogy utasít minket. Kompetencia és utasítás között tehát legalább háromféle összefüggés lehetséges: 1) joga van utasítani, mert kompetens (azért van neki joga utasítani, mert ő a kompetens); 2) kompetens, de az utasítási jognak egyéb kritériumai (is) vannak; 3) kompetens, de nincs (még sincs) joga utasítani. A kapitány példája nyomán ezek a következők szerint pontosíthatók: 1) a pilótának joga van utasítani, mert kompetens, mert ő ért (legjobban) a vezetéshez; 2) a repülőgépnél több pilótája van, mindegyik kompetens, de a szabályzatba foglalt kritériumok szerint csak egyiküknek, a kapitánynak van joga utasítani; 3) az utasok között van a repülőgép-vezetéshez sokkalta jobban értő személy, egy másik pilóta, de nincs (még sincs) joga utasítani. Autoritás- és politikaelméletileg ezért is lett volna érdemes bővebben taglalnia Dahlnak az uralom és autoritás közötti, Platónra hivatkozott különbségét.

Dahl szerint Platón az elit uralmának az emberekre kényszerítését javasolta, de nem kívánta az elit uralmának puszta erővel történő fenntartását is, ami átvezet az autoritás kérdéséhez. Autoritás és despotikus rezsím között az a különbség, hogy az autoritás esetében „a polgárok ezért engedelmeskednek uralkodónak, mert úgy hiszik, uralma jogos”, míg a másik esetben azért, mert a rezsím despotikus, mert a „tisztá erőszakra” alapozódik. „Ha nem lehet bebizonyítani nekem, hogy engedelmeskednem kellene az uralkodónak, és ha azt követelik, hogy engedelmeskednem kell, akkor az ésszerűséget felváltja a fenyegetés” – szól kissé magyartalan fordításban Dahl koncepciója (37.) Az uralom „jogosságában” én legitimációs toposzt látok, mert itt Dahl véletlenül sem beszél kompetenciáról (az elit kompetenciájáról), a jogosságban való hitben pedig legitimációs tudatot és/vagy legitimációs ideológiát. A passzus kínálta alapképlet szerint az uralmat gyakorlók igénylik/követelik az engedelmességet, sőt, a „kell” egyenesen arra utal, hogy engedelmességre köteleznek. A „bebizonyítani” és a „kellene” viszont arra, hogy valamifajta igazolás vagy legitimáció révén

az engedelmisség kötelességtudatként vagy –érzetként is megjelenik. A legitimáció konceptuálisan így felértékelődő fogalmát végül Dahl nem kezeli súlyának megfelelően. A fogalom többször több értelemben fordul elő, de az uralom jogosságával harmonizáló kontextusban csak egyszer: „Ha egy állam túl kicsi ahhoz, hogy néhány alapvető ügygel hatékonyan foglalkozni tudjon, akkor egy nagyobb rendszer kormányzata jogos vagy jogtalan kormányzatként foglalkozhat ezekkel a problémákkal. Ha az első igaz, akkor a közvetlen demokrácia nem lehet az autoritás kizárólagos forrása. Ha a második, akkor ahhoz az abszurditáshoz jutunk, hogy a jogos kormányzat kevésbé kívánatos, mint a jogtalan hatalom bizonyos rendszerei”. (77-8.)

Hannah Arendt autoritásértelmezésében (Arendt 1995) az önkéntes engedelmisség a szilárd alapja annak, „amit a rómaiak óta tekintélynek nevezünk”. (120.) Ez a tekintélyfogalom „a vezetők és az alattvalók kategóriáin” alapul. (124.) Arendt az autoritást - részben - a hatalomra vonatkoztatva határozza meg, de egyben mereven el is választja attól: „Mivel a tekintély mindig engedelmisséget követel, rendszerint összetévesztik a hatalom vagy erőszak valamely formájával. A tekintély azonban eleve kizárja a külső kényszer alkalmazását; ahol ez történik, ott maga a tekintély semmisül meg”. (101.) A tekintély „ellentétes mind az erőszakos kényszer alkalmazásával, mind az érveken át kifejtett meggyőzéssel”. (102.) „A meggyőzés egalitárius rendjével szemben a mindig hierarchikus tekintélyelvű rend áll (...) A parancsoló és az engedelmeskedő közötti, tekintélyen alapuló viszony nem a közös megegyezésen, s nem is a parancsoló hatalmán alapul; ami közös bennük, azaz hierarchia elismerése, melynek helyességét és jogosságát mindketten elfogadják, s melyben mindketten eleve meghatározott állandó helyet foglalnak el”. (102.) Arendt rendkívül lényeges ponton húzza meg az erőszak (hatalom) és a tekintély közötti határvonalat, amikor bírálja az erőszak és tekintély funkcionalistának mondható azonosítását. Nem ért egyet ugyanis azzal az - erőszakot és tekintélyt „funkcionális összefüggésbe” ágyazó - felfogással, hogy „ha az erőszak ugyanazt a funkciót tölti be, mint a tekintély – vagyis engedelmisségre készítet -, akkor az erőszak tekintély”! Elutasítja ezért azt, hogy „tekintély bármi, ami engedelmisségre készíteti az embereket”. (112.) Csak így érthető meg az, hogy úgy tesz különbséget a zsarnoki, a tekintélyelvű és a totalitárius rendszerek között, hogy a „tekintélyelvű” fogalmát teoretikusan megvédi, és nem engedi át a hagyományosan tekintélyelvűnek nevezett, de erőszakra alapozott „modern diktatúrák” megnevezésére. A modern (totalitárius) diktatúrák szabadságellenesek, Arendt szerint viszont a tekintély „olyan engedelmisséget feltételez, amelyben az emberek megőrzik szabadságukat”. (114-5.) Funkcionális jellege azonban Arendt tekintélyfogalmának is van: a tekintély „a nyugati

történelemben ... a politikai struktúrákat tartóssággal, folytonossággal és állandósággal ruházta fel”. (136.) Csupa olyan tulajdonsággal, fűzzük hozzá azonnal, amelyekkel bizonyos legitimációs elméletekben a legitimitásnak szokás tulajdonítani!

A hierarchia helyességének és jogosságának elfogadása legitimációs toposznak tűnik, de Arendt külön említi meg, hogy a „tekintélyelvű kormány” működésének sarkalatos pontja a „törvényes és törvénytelen hatalom megkülönböztetése” (105.), amiből leszűrhetjük azt, hogy az engedelmességet követelő és engedelmességgel övezett autoritás önmagában nem legitim attól, hogy kényszermentesen engedelmeskednek neki, mert a legitimitást egy külön szempont, a törvényesség hordozza. A törvényesség értelmében vett legitimitás fogalmáról azonban le kell mondanunk, de nem csak azért, mert az idézetben maga Arendt nem használta a legitimitás fogalmát, hanem azért is, mert máshol az autoritást azonosítja a legitimitással: „Az autoritárius kormányzat tekintélyének forrása mindig egy saját hatalmán kívül és felül álló erő; a tekintélyek mindig ebből a forrásból, ebből a politikai szférán túllépő külső erőből nyerik 'tekintélyüket', vagyis legitimitásukat, s hatalmuk ehhez mérten ellenőrizhető”. (106.) A tekintély „a hatalom és a hatalmon lévők fölötti forrásból ered” (150.), a hatalomgyakorlást „legitimáló tekintélyforrásnak a hatalom szféráján kívül kell elhelyezkednie, és a természet törvényeihez vagy Isten parancsolataihoz hasonlóan, nem lehet ember által alkotott” (119.)

Arendt hatalom- és autoritáselméletét módszeresen alapozza meg etimológiailag és eszmetörténetileg azzal, hogy átveszi „a tekintély és a hatalom római megkülönböztetését”. (135.) A tőle (is) sokat idézett tézis szerint a római szenátusnak autoritása (auctoritas), míg a népnek hatalma (potestas) volt. Erre a képletre vezeti vissza - az effektív világi hatalommal nem rendelkező - Gelasius pápa 5. századi felfogását arról, hogy a pápának szent tekintélye van, a királyoknak meg hatalma. (135.) Arendt autoritáselméletének gyenge pontja az, hogy hatalom (erőszak) és autoritás fogalmi-analitikus szétválasztása után Arendt nem tud mit kezdeni igazán a kettő empirikus összekapcsolásával. A középkorban a keresztény vallás tekintélye oly mértékben megerősödött, írja, hogy annak „ára” az volt, hogy „a tekintély [erőszakmentes – L.T.] fogalma meggyengült, s az erőszak eleme beférkőzhetett mind a nyugati vallási gondolkodás struktúrájába, mind a [csak tekintéllyel rendelkező – L.T.] egyház hierarchiájába”. (141.) Arendtnek ezen a ponton kellene megállapítania a tekintély végét, de ő azt valójában a 19. században, az egyház és az állam szétválasztása okán diagnosztizálja (136.), miáltal nem ad elméleti magyarázatot arra, hogy miért tulajdonít erőszakmentes tekintélyt olyan intézménynek, az egyháznak, amelybe az erőszak eleme évszázadok óta beférkőzött. Ehelyett túlon-túl ragaszkodik annak feltáráshoz, hogy mit jelentett először az auctoritas szava és fogalma: a gyarapítást, gazdagítást jelentő latin

„augere” igéből származik. Az alapítás gyarapítja állandóan a tekintélyt, magyarázza, s a tekintéllyel bírók állandóan gyarapítanak. (130.) „A tekintély, a hatalommal (potestas) ellentétben a múltban gyökerezett, ez a múlt azonban éppúgy jelen volt a város [Róma] zajló életében, mint az élők hatalma és ereje.” (131.) Arendt elméletileg nehezen tud mit kezdeni azzal a kettősséggel, hogy egyrészt az auctoritas lényege „a tekintélyt parancsoló kezdet kötelező érvényében”, az alapító atyák „tekintélyt parancsoló” példáiiban ragadható meg, másrészt pedig hogy a tekintéllyel bírók, például a szenátorok, legfeltűnőbb sajátossága, hogy nem rendelkeznek hatalommal. (133., 134., 131.) Érzékletesen fejt ki, hogy az előzmények, az ősök tettei és az azokból eredő szokások mindenkor kötelező érvényűek voltak, bármi, ami megtörtént, példává alakult át, és az „auctoritas maiorum” azonossá vált a mindenkori viselkedés során követendő tekintélymintákkal, a tulajdonképpeni morális mércékkel. (132.) Csakhogy a kötelező érvény és a mindenkori viselkedés során követett-követendő tekintélyminták kettőssége nyújthatna elméleti alapot, kiindulópontot hatalom és tekintély lehetséges összekapcsolódásának. Amikor tehát Arendt azzal kezdi eszmefuttatását, hogy „a modern világból eltűnt a tekintély” (101.), akkor nyilván nem arról van szó, hogy a modern világ tekintélyei azért „semmisültek meg”, mert nem zárták ki „a külső kényszer alkalmazását”. (101.) A modern világ tekintélyei ugyanis részben külső kényszert is alkalmazó intézmények (pl. kormányzatok), amelyek mint ilyenek tudtak-tudnak egyre kevésbé szolgálni „mindenkori viselkedés során követendő tekintélymintákkal”. A tekintély mindig engedelmességet követel, szögezi le Arendt, de nem fejt ki, hogy 1) mennyiben szankcionáltak az ilyen jellegű követelmények; 2) be nem tartásuk mennyiben von maga után szankciót a társadalmi és politikai gyakorlatban; 3) az implicite tételeződő szankció okán a kényszernek mégiscsak lehetséges-e valamilyen szerepe az autoritás empirikus viszonylataiban.

Arendt tanulmányából az autoritás etimológiai gyökereire, hatalom és autoritás antagonisztikus ellentétére, és a római szenátus példájára szokás hivatkozni, holott a Platón elméleti erőfeszítéseiről írottak politológiaiilag sokkalta termékenyebbnak tűnnek. A görög filozófust ugyanis azt foglalkoztatta, hogy „hogyan biztosítható az önkéntes engedelmesség, azaz hogy hogyan lehet megteremteni annak szilárd alapjait, amit a rómaiak óta tekintélynek nevezünk”. (120.) „Olyan kapcsolat után kutatott, amelyben a készítés ereje magában a kapcsolatban rejlik, és megelőzi a parancsok tényleges elhangzását”. (118.) Nem tartotta a meggyőzést „elégésnek az emberek irányítására”, s olyasvalami után kutatott, „aminek kényszerítő ereje az erőszak külső alkalmazása nélkül képes hatni”. (116.) A tekintély ilyen lehetséges forrása, alapja a hozzáértés. (117.) „Itt lép be először a politikai cselekvés

területére a hozzaértő fogalma, és az államférfinak, magától értetődően, ugyanolyan hozzáértéssel kell kezelnie az emberi dolgokat, mint amilyen szakértelemmel készíti az asztalos a bútort, vagy gyógyítja az orvos a beteget.” (120.) Ehhez képest a rómaiaknál a „politikai tekintély” fogalma szemantikailag sokkalta szűkebbre van szabva, mert „a tekintély forrása kizárólag a múltból, Róma alapításából és az elődök nagyságából eredt”, ami meghatározott „intézményi struktúrához” vezetett. (107.)

Arendt leírásában Platón és Arisztotelész kísérelte meg „a vezetők és az alattvalók kategóriáin alapuló tekintélyfogalom” létrehozását (124.), noha az egyenlőség elvén alapuló polisz nem ismerte „a vezetők és alattvalók közötti [politikai – L.T.] megkülönböztetést, mert az „a politikai világot megelőző területhez”, a háztartáshoz tartozott (126.), ahol az athéni polgár mint „úr”, despotaként funkcionált. Arendt végül nem is tudja precízen kezelni az uralom fogalmát. Uralomnak számít 1. a polisz vezetők és alattvalók közötti megkülönböztetést nem ismerő „politikai” világa (kratosz!); 2. a vezetők és alattvalók kettősségében létező, de erőszakmentes tekintélyre alapozott uralom (tekintélyelvű uralom); 3. az úr és szolga közötti alávetettségi viszony. A harmadik esetben „a parancsoló és az engedelmeskedő a létezés két különálló kategóriájába tartozik, melyek közül az egyik már tartalmazza a másiknak való alávetettséget”. Az alávetettségi viszonyban „az úr tudja, mi a teendő, és kiadja utasításait, a szolga pedig engedelmeskedik, és végrehajtja azokat, az a tudás tehát, hogy mit kell tenni, és a tulajdonképpeni cselekvés különálló és egymást kizáró funkciókká váltak”. (117.) Értsd: az úrnak a tudása, hozzáértése nem engedelmisségi készséget motiváló tényező. A görög despota (úr) vitathatatlan hatalommal rendelkezett, és kimondottan fel volt ruházva a kényszerítés hatalmával. (114.) A római „dominus” ugyanazt jelentette, mint a görög „despota”, és a császárság korában alkalmazták először a közigazgatásban, ami – tegyük hozzá – a politikai uralom új fejezetét nyitja meg.

AZ ELSŐ SZAKTUDOMÁNYOS VITA A LEGITIMÁCIÓRÓL, VALAMINT BAYER JÓZSEF
LEGITIMÁCIÓELMÉLETI ÉS ESZMETÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁJA A KILENCVENES ÉVEK
MÁSODIK FELÉBEN

A politikai legitimációról a Politikatudományi Szemlében 1996-ban lefolytatott vita (Vita 1996) a magyar legitimációs irodalomban kuriózumnak számít. A vita anyaga azokat az opponensi véleményeket (és az arra adott válaszokat) öleli fel, amelyeket Ágh Attila, Balogh István, Bihari Mihály és Pokol Béla készített Bayer József akadémiai doktori disszertációjáról. A kuriózitást az adja, hogy a vitában, egy disszertáció apropóján, először került terítékre a legitimáció elmélettörténetének magyar vonatkozása, és magyar politológusok először vitatták érdemben egymás álláspontját úgy, hogy a sarkalatos nézetkülönbségek a kívülállók számára is hasznosnak bizonyultak. Dolgozatomat illetően a vita során a Pokol Béla és Bayer József közötti nézeteltérés a legtanulságosabb. Pokolnak a disszertációkban foglaltakkal szembeni kifogásait a következőképpen lehet összefoglalni. A szociológiai értelmű legitimitás-fogalmat külön kell választani a normatív legitimitás-fogalomtól. A kettő egymásra vissza nem vezethető, ezért nem csusszanhat egybe, s egyik a másikban nem oldódhat fel. A szociológiai értelmű legitimitás-fogalommal a politikai hatalom (uralom) alattvalók általi elfogadását fejezzük ki, mely elfogadás történhet anyagi vagy egyéb motivációk és/vagy elismerésre méltó érvek alapján. A fennálló hatalomnak ez az elfogadása teljesen független attól, hogyan kerülnek hatalomra a hatalom birtokosai. (98.) A normatív (közjogi, alkotmányos) legitimáció és legitimitás lényege ezzel szemben a hatalomra kerülés: a trónutódlás szabályai szerinti vagy a szabályok megszegésével történő trónutódlás, valamint az államhatalmi váltás közjogi szabályoknak megfelelése. (98., 103.)

Pokol nem mondja ki, de megközelítésében a normatív legitimáció lényegében megegyezik a legitimitásnak a „törvényes uralkodó”-hoz kötött klasszikus, államjoginak is mondott elképzelésével. Mivel Pokol Béla a „normatív” fogalmát kiegészíti a „közjogi” és az „alkotmányos-jogi” fogalmával, amit a „közjogi illegitimitás” fogalma is alátámaszt (97-8, 103.), a normatív legitimáció és legitimitás-fogalom megegyezik a közjogi (alkotmányos-alkotmányjogi) legitimációval és legitimitás-fogalommal. Pokol arra figyelmeztet, hogy a „normatív” legitimáció sem az igazolási elveken nyugvó legitimációval, sem a weberi legalitással nem azonos. Az opponensi véleményből kibontakozott, de a tartalmi-lényegi ellentétek miatt sajnálatosan rövid vitában Bayer akaratlanul is a diszciplináris határok módszertani problémájához jutott el azzal, hogy kifogásolta, hogy – szerinte – Pokol „egy alkotmányjogász szempontjait kéri számon egy olyan munkán, amely elsősorban a kérdés

elméleti és szociológiai összefüggéseit vizsgálja”. (101.) Bayer árulkodóan nem reflektált Pokolnak a „normatív” fogalmának alkotmányos-közjogi értelmezésére, és arra, hogy a normativitást fogalmilag leválasztotta az igazolási elvekről. Pokolnak a Bayer nyomán alkotmányjogászinak mondható eljárása ugyanis kellős közepén találta el Bayer felfogását. Bayer József ugyanis a politikai filozófia módszerét követi, ahol a normativitás lényegében azonos az igazolási elvekkel, és az igazolási elveket nem jogi (jogon túli) normáknak tekintik, miáltal a „norma” vagy a „normatív” fogalma nélkülöz minden jogi tartalmat vagy jelentést.

Bayer József nem határozza meg a maga diszciplináris pozícióját, ezért nem tudja érdemben, módszertanilag megalapozottan megválaszolni a (Pokolnál jogi értelemben vett) normatív legitimitás és a (nem jogi) igazolási elvek elválasztásának nem mellesleg Weberre hivatkozott felvetését. Bayer válasza kitérő. Egyrészt a közjogi legitimitást a legalitáson belül lokalizálja, másrészt azt írja, hogy a legitimitás normatív értelmezésén belül „helyezhetjük a hangsúlyt a legalitás közjogi normáira és a legális eljárásokra, vagy ellenkezőleg, a legitimitást megalapozó, nyilvános filozófiai-politikai diskurzusra”. (101.) Bayer válaszából úgy tűnik, hogy a normativitás átfogó fogalma magába zárja a legalitás dimenzióját, mert annak részei a közjogi normák (ennyiben itt Pokolhoz hasonlóképpen gondolkodik), de a legitimitást megalapozó, nyilvános filozófiai-politikai diskurzus normativitáson belüli lokalizálása olyan más, legalitáson kívüli normákra enged következtetni, amiket Bayer nem fejt ki, viszont amelyeknek a „normatív” fogalma alá rendelését Pokol nehezményezi. Ezek után veti fel – már megválaszolatlanul maradt – viszontválaszában Pokol Béla, hogy a közjogi legitimitás és a weberi legalitás nem azonosítható! (103.) Bayer Józsefnek azért is adtam csak részben igazat a diszciplináris határokat illetően, mert – mint azt a disszertáció könyvváltozatának elemzésekor látjuk – a normativitást igenis a legalitástól megkülönböztetett „normatív igazolás” dimenziójában értelmezi, eme dimenzió kompetens diszciplínájának a politikai filozófiát tartja, mely diszciplína elemzési szempontjait magáévá is teszi. Az érthetőség kedvéért itt meg kell előlegezni, hogy a könyvben (és a disszertációban) a legitimitás három dimenziójának elméletével, azon belül pedig két dimenzióval azonosul, a politikai filozófiai értelemben normatív igazolással és a politikai szociológiai konszenzussal. A harmadik dimenziót, a legalitást annyira elhanyagolja, hogy meg sem nevezi a kompetens diszciplínát, amely éppenséggel lehetne a jogtudomány, a közjog vagy az alkotmányjog, ezért – és a három dimenzió egyenrangúsága miatt - Bayer koncepciója nagyonis vizsgálható a Pokol Bélának tulajdonított alkotmányjogászi szempontok szerint is!

Bayer a felvetett problémákat azzal tudja megkerülni, hogy válaszában megkülönbözteti a legitimitás különböző dimenzióit, például a szociológiai dimenziót, amelyek „bármilyen értelmű” legitimitásfogalommal vizsgálhatók, illetve a legitimitás értelmezéseit, például az empirikus és a normatív értelmezést. Pokolnak a normatív-közjogi és a szociológiai legitimitásra vonatkozó felvetését a közjogit illetően a legitimitás értelmezéseire hivatkozva (a legalitás közjogi normáit a normatív értelmezésen belül helyezi el), a szociológiaiit illetően viszont a legitimitás dimenzióira hivatkozva hárítja el. Teszi mindezt úgy, hogy nem mutatja be a legitimitás empirikus értelmezése és szociológiai dimenziója közötti különbséget.

Pokol Béla kifogásai és felvetései alapján a saját és Bayer József álláspontja a következőképpen rekonstruálható.

Legitimáció és legitimitás fogalmának Pokol-féle értelmezése Pokol Béla szerint:

Normatív (alkotmányos, közjogi) legitimitás	Szociológiai legitimitás (elfogadás)	
- Megfelelés a hatalomváltás közjogi szabályainak	Kifejezett, explicit legitimitáshit - igazolási elveken nyugszik, amit vagy elfogadnak vagy nem - Elfogadás elismerésre méltó elvek alapján	Anyagi és egyéb motivációk

Megjegyzés: Pokol Béla szerint Webernél a legitimitáshit és az anyagi meg egyéb motivációk együtt szerepelnek, s csak a Weber utáni társadalomtudományban vetődött fel az elvi igazolás (legitimitáshit) nélküli elfogadás, pl. a „puszta” elfogadás, az apatikus követnikészség és tömeglojalítás.

Legitimáció és legitimitás fogalmának Bayer-féle értelmezése Pokol Béla szerint:

Szociológiai legitimitás (elfogadás)	
Normatív legitimitás - igazolási elveken nyugszik	Empirikus legitimitás - az uralom alávetettek általi (puszta, igazolási elvektől független) elfogadása

Legitimáció és legitimitás „értelmezései” Bayer szerint, valamint a legitimitás „dimenziói” a kompetens diszciplínákkal:

Empirikus értelmezés	Normatív értelmezés	
?	Nyilvános-filozófiai diskurzusok	Legalitás - közjogi normák és elvárások
Konszenzus dimenziója	Normatív igazolás dimenziója	Legalitás dimenziója
Politikai szociológia	Politikai filozófia	?

Pokol Béla értelmezésében az okoz gondot (lásd az első táblázatot), hogy az elfogadásra koncentráló szociológiai legitimitástól a közjogi szabályoknak való megfelelésre koncentráló közjogi-alkotmányos-normatív legitimitást úgy választja el, hogy a közjogi-alkotmányos-normatív legitimitást elkülöníti az „elfogadás”-tól. Az „elfogadás” fogalmának a szociológiai legitimitás fogalma alá rendelése miatt úgy tűnhet, mintha a politikai hatalmat „elfogadó” szubjektumok a politikai hatalmat csak elismerésre méltó elvek vagy igazolási elvek „alapján” fogadhatnák el. És mintha az „elfogadó” szubjektumok „elfogadása” nem „alapozódhatna” arra, hogy szerintük, tehát az „elfogadó” szubjektumok szerint a hatalomváltás megfelelt-e hatalomváltás közjogi szabályainak.

De miért ne fogadhatnák el az alattvalók a politikai hatalmat (uralmat) az államhatalmi váltás közjogi szabályoknak megfelelése alapján? Miért ne utasíthatnák el az alattvalók a politikai hatalmat (uralmat) az államhatalmi váltás közjogi illegitimitása miatt? Eme kérdések alapján úgy gondolom, hogy a közjogi és a szociológiai legitimitásfogalom a köztük lévő alapvető distinkciók ellenére nem állnak diametrális ellentétben egymással, mert a fennálló hatalom elfogadása függhet attól, hogyan kerülnek hatalomra a hatalom birtokosai. Puccsok, államcsínyek nemcsak azért lehetnek illegitimek, mert a hatalomváltás sértette a vonatkozó közjogi szabályokat, azaz „nem felelt meg” a hatalomváltás közjogi szabályainak, hanem azért is, mert a közjogi szabályok megsértése miatt az alattvalók nem fogadják el a hatalomváltást és az így hatalomra került csoportot. Álláspontommal szemben Pokol Béla azt állítja Opponensi véleményében, hogy „ha államcsínnel stb. hatalomra jut egy hatalomgyakorló csoport, és nem fogadják el a társadalom tömegei ezt, azt azért teszik, mert a közjogi szabályok alatti érvekkel (a hatalom néptől származtatása stb.) szemben nem tudnak hatásosan elterjeszteni olyan érveket, melyek az államcsíny ellenére is igazolni tudná a fennálló hatalmat, és így szociológiai (elismerésre méltónak talált érvek alapján) is [sic!] illegitimnek tekintik, és ez erősíti fel a közjogi értelemben vett illegitimitás hatását. Ha

szövegszerű pontossággal ragaszkodhatok Pokol Béla szavaihoz, akkor úgy vélem, kettőnk álláspontja között nincs igazából lényegi ellentét, minthogy azt fejt ki, hogy a társadalom tömegei az elismerésre méltónak talált érvek (hiánya) alapján „is”, tehát – olvasatomban – más alapokon is illegitimnek tekinthetik az államcsínnel hatalomra került erőket. Az illegitimitás és az abból származó el nem fogadás másik alapja pedig a közjogi értelemben vett illegitimitás, tehát a társadalom tömegei a közjogi értelemben vett illegitimitás miatt is nem fogadják el az államcsínnel hatalomra került erőket. Ezt az értelmezést látszik alátámasztani az is, hogy a szociológiai illegitimitás felerősíti a közjogi értelemben vett illegitimitás hatását, tehát – olvasatomban - közjogi értelemben azért is lehet illegitim az államcsínnel hatalomra került erők, mert a társadalom tömegei reflektálnak arra, hogy a hatalomváltás a közjogi szabályokkal ellentétesen ment végbe. Abban viszont igazat kell adnom Pokol Bélának, hogy ha már az államcsínyek különös példájára hivatkoztam a közjogi legitimitás és az elfogadás közötti kapcsolatok definiálásakor, akkor nem hagyható figyelmen kívül a talán leghangsúlyosabb mozzanat: a közjogi szabályok megsértésével hatalomra került csoportnak elemi érdeke, hogy elismerésre méltónak talált érvek alapján is igazolja a közjogilag illegitim hatalomváltást, tehát – idézem Pokol Bélát - a közjogi szabályok alatti érvekkel (a hatalom néptől származtatása stb.) szemben kell hatásosan elterjeszteniük olyan érveket, melyek az államcsíny ellenére is igazolni tudná hatalmukat. Ha pedig nem tudnak ilyen hathatós érvekkel előállni, akkor ez lesz az igazi oka, hogy hatalmukat nem fogadják el a társadalom tömegei.²⁸⁶

Bayer Józsefnek az 1996-os vitában elfoglalt pozícióját érthetőbbé teszi a legitimációs válságról 1994-ben megjelent s ugyanazon címet viselő későbbi – vitát követő - tanulmánya (Bayer 1994b, Bayer 1996). Az eredeti, időrendben első tanulmányban (Bayer 1994b) Bayer József lényegében a legitimáció négy síkját különbözteti meg: formális-legális, szociális, erkölcsi és politikai. A formális legitimáció a szabad választáson nyert mandátumot, az alkotmányosságot és a törvényességet, azaz a legalitást takarja. A legitimációs válság tézise onnan ered, hogy Bayer szerint, hogy a hatalom törvényessége (legalitása) mellett, ellenére, az új rendszerek legitimitása „szociális, erkölcsi és politikai tekintetben is törékeny maradt”. (369.) Mivel – érvelése szerint – nem a hatalom legalitása vált kérdésessé, hanem társadalmi

²⁸⁶ A sztereotípiákkal ellentétben viszont államcsínnel vagy puccsal hatalomra került erők lehetnek annak ellenére elfogadottak, hogy az állampolgárok számára nyilvánvalóan illegitim módon (a közjogi legitimitás megsértésével) ment végbe a hatalomváltás, mert a korábbi uralkodó erőket a társadalom nagy többsége gyűlölte, vagy mert államcsínnel vagy puccsal hatalomra került erők sikerrel hivatkoznak a népre, a nép érdekeire vagy akaratára, és kilátásba helyezik, hogy belátható időn belül néptől származó (nép által választott) rezsimnek adják át a hatalmat. A politikatörténetből ismertek is olyan esetek, amikor népszerűtlen diktatúrákat megdöntő puccsisták át is adják hatalmukat többé-kevésbé demokratikusan választott erőknek.

támogatottsága, a legitimáció szociális, erkölcsi és politikai síkját a legitimáció olyan dimenziójának tekinthetjük, amely támogatást nyújthat a legitimálandó szubjektumnak. Bayer ezzel akaratlanul is azt sugallja elméletileg, hogy a hatalom legalitása önmagában elégtelen a hatalom támogatásra méltóságához. Azért elméletileg, mert később azt írja, hogy a politikai demokrácia biztosította szabadság „objektív technikái”, amit én a legalitással és a legitimitás formális ismérveivel azonosítok, a társadalmi gyakorlatban elveszítik abszolút értéküket a – formálisan legitim vagy legális – rendszerrel szembeni pozitív elvárások be nem teljesülése miatt. (370.) Saját logikája alapján tehát Bayer Józsefnek érdemes lett volna elméletileg is általánosítani a politikai tényeket: a formális legitimitás, a legalitás, az eljárások és technikák támogatást biztosíthatnak a hatalomnak, támogatásra (elismerésre) méltóvá tehetik a hatalmat. Ez saját problémafelvetése, a legitimációs válság tézise miatt is fontos lenne, mert ha a legitimációs válság mögött a rendszer és – mint írja – a hatalmi elitek támogatottságának labilitása húzódik meg, akkor meg kell határoznunk azokat a tényezőket, amelyek határt szabhatnak a támogatás kritikus mértékű, a rendszert és az elitek hatalmát veszélyeztető csökkenésének. Elméletileg ilyen lehetséges tényezőnek foghatjuk fel a legalitást, ha támogatásnak a szociális, erkölcsi és politikai síkon történő megvonása mellett az állampolgárok úgy gondolják: a rendszer a legalitás, az eljárások és technikák miatt mégiscsak érdemes a támogatásukra, mert – például – először is ezek miatt érzik magukénak... Ilyen megfontolásból tartom legitimációelméletileg megfordíthatónak Bayer József azon tézisének, hogy „nem a hatalom törvényessége, azaz legalitása kérdéses, hanem a társadalmi támogatottsága” (369.): nem a szociális, erkölcsi és politikai síkon nyújtott támogatás, hanem a törvényesség miatti támogatás a kérdéses. Mert az biztosítja, hogy a legitimációs válság legitimációs válság maradjon, s ne csapjon át mélyebb, rendszert veszélyeztető válsággá. A politikai demokráciák nyújtotta „szabadság objektív technikái” nem hogy nem veszítik el abszolút értéküket, mint Bayer gondolja, hanem éppen hogy abszolút értékük őrzi meg a rendszer legitimitásának megkérdőjelezetlen maradványait.

Bayer József szerint a legitimáció és legitimitás fogalmát többféle értelemben is szokták használni, a tanulmányban viszont lényegében a normatív értelemben vett legitimitást és empirikus (szociológiai) értelemben vett legitimitást fejt ki.

„Normatív értelemben a legitimitás egy uralmi rendszer jogszerűségét, jogosságát vagy – Habermas kifejezésével – elismerésre méltó voltát jelenti. A normatív dimenzió értékekben, ideológiákban ölt testet, és az uralmat gyakorlóknak, illetve az uralmi rendszer egészének igazolását, legitimitásra bejelentett igényét jeleníti meg.” „Egy uralmi rend empirikus értelemben vett legitimitásáról ... csak akkor beszélhetünk, ha az alávetettek

minősített többsége igenli, helyesli, valamiképpen törvényesnek, jogosnak tartja az uralmat, azaz elismeri az uralmon lévők által kifejezett legitimitásigényt.” (372.) Bayer módszertanilag és elméletileg szerencsés módon nem választja mereven ketté a legitimitás normatív és empirikus értelmét/dimenzióját: „A másik oldalon, alávetettek oldalán ezt az igényt azután vagy elismerik, vagy sem, de a legitimitás-igény normatív, eszmei megfogalmazása nélkül nem is lenne mihez igazodni, tehát fel sem tehetnék a legitimitás kérdését”. (372.)

A legitimitás normatív és empirikus értelme/dimenziója között tehát az uralmat gyakorlók és az alávetettek kettőssége, illetve az azok közötti interakció közvetít. A legitimitásigény részben az alávetettekkel szemben megfogalmazott magatartáselvárásként, a legitimitás pedig erre a magatartáselvárásra adott válaszként fogható fel. A legitimitásigény az elismerés iránti igénnyel azonosítható. Habár Bayer kétszer is határozottan a kifejezett (megfogalmazott, kinyilvánított) legitimitásigény elismeréséről beszél, az, hogy az alávetettek „valamiképpen” törvényesnek és jogosnak tartják az uralmat, másféle értelmezést is megenged. A legitimitásra bejelentett igény legitimitást teremtő elismerése ugyanis szűkre szabja az alávetettek legitimáló mozgásterét azzal, hogy a legitimnek (jogosnak, jogszerűnek) elismerés nem lehet független a legitimitásigénytől: az uralmi rendszer vagy legitim, mert az alávetettek elismerik az uralmat gyakorlók legitimitásigényét, vagy nem legitim. Bayer koncepciója, itt, nem engedi meg, hogy az alávetettek ne mechanikusan válaszoljanak a legitimitásigényre, s hogy szuverén módon alakítsák ki álláspontjukat a legitimitásról. Természetesen nem arról van szó, nem annak elméleti lehetőségét hiányolom, hogy alattvalók úgy legitimáljanak egy rendszert, hogy az uralmat gyakorlók nincsenek legitimációs igényeik, vagy ha vannak, azt ne fejeznék ki. Bayer József közvetve jelzi, Webert idézve, hogy a legitimitásigény az alattvalók engedelmisségét célozza meg, és egyáltalán nem mindegy az alattvalók engedelmisségi motívuma: „Az emberek persze engedelmeskednek az uralomnak és a törvényeknek sokféle más indítékből is, mint pl. puszta megszokásból, beletörődésből, érdeken alapuló számításból vagy erőszaktól való félelemből...” Differenciáltabb képet kapnánk azonban, ha Bayer jelezné azt is, hogy rá lehet kérdezni a legitimitásigény elismerésének mint engedelmisségi motívumnak a miértjére is: miért is ismerik el az alattvalók az uralmat gyakorlók értékekben és ideológiákban kifejezett legitimitásigényét? A lehetséges válasz tartalmazhatja azt is, hogy az alattvalók már rendelkeznek legitimációs értékekkel, eszmékkel, normákkal arról, hogy milyennek kell lennie az elismerésre méltó hatalomnak vagy a hatalom elismerésre méltóságának. Tehát az alattvalóknak az uralmat gyakorlóktól független, előzetes legitimációs attitűdjeik is lehetnek. Ha ezt elfogadjuk, akkor – különösen az igazolás és legitimáció Bayer által is használt fogalma segítségével - Bayer

eme tézise is megfordítható: a normatív dimenzió értékekben, ideológiákban ölt testet, az alattvalóknak az uralmi rendszerrel szembeni legitimációs igényét jeleníti meg, és a másik oldalon ezt az igényt vagy képesek legitimációval/igazolással kielégíteni, vagy sem. Bayer tételének megfordíthatósága alapján viszont a szociológiai értelmű legitimitásfogalom meghatározásakor másodlagos, hogy maga Weber nem a legitimitást definiálja az alávetettek engedelmességének típusai és módozatai stb. felől, miként azt Balogh István a korábban ismertetett vitában kifejtette, hanem az engedelmesség módozatait tekinti függőnek a legitimáció (legitimációs igény) típusától. Akár az uralmat gyakorlók, akár az alávetettek „felől” közelítünk a legitimitáshoz, a „szociológiai értelemben” vett legitimitás meghatározásakor nem tekinthetünk el az alattvalók empirikus legitimitástudatától, ami Balogh István kritikus megjegyzésének kritikájával is igazolható. Baloghnál az alávetettek felőli legitimitás és az uralom felőli legitimáció kapcsolódik egybe anélkül, hogy utalás lenne arra, miként lesz a legitimációból legitimitás. Legitimáció és legitimitás fogalmi kettőssége, amivel Bayer is operál az 1994-es tanulmányában, erre a kérdésre nem kínál elégséges választ. De Bayer meg igazolni is látszik ezt, hiszen úgy látja, hogy „szociológiai szempontból” szerencsésebbnek tartja, ha „az illegitimitás-legitimitás morális-politikai dilemmáját félretolva egyszerűen a nem-legitim uralom semleges weberi típusába soroljuk az államszocializmus uralmi rendszerét”. (375.) Ezek után el is ismeri, hogy „paradox ... egy nem-legitim uralom esetében legitimációs válságról beszélni”, de úgy gondolom, hogy ez csak fogalmi-logikai paradoxon, ami úgy oldható fel, hogy a rendszer nem volt képes kielégíteni a társadalom legitimitásigényeit. Nem volt képes legitimációval (igazolással) szolgálni – s itt követem Bayer logikáját - saját jogosságára, jogszerűségére vagy elismerésre méltóságára vonatkozó társadalmi igényeknek. Minthogy egy ilyen elméleti megoldás megalapozható Bayer tanulmányából is, a legitimációs stratégia egyébként empirikus elemzésnél igen helyénvaló fogalmának is ilyen értelmet kellett volna kapnia, s nem a hiteltelenítés vagy a megideologizálás stb. szinonimájává válnia.

A Politikatudományi Szemle következő számában rukkolt elő Bayer József a David Beetham legitimációs elméletére alapozott koncepcionális fordulattal (Bayer 1996), melynek lényege a legitimitás három dimenzióba rendezése. A tanulmány megelőlegezte Bayer Józsefnek a Bayer-Pokol vita után megjelent legitimációelméleti monográfiáját (1997), amely a legitimitásról és a legitimációs válságról alkotott elméleteket tárgyalja.²⁸⁷ Dolgozatom

²⁸⁷ A tanulmányt és a könyvet itt nem elemzem részleteiben, mert Bayer József könyvét már behatóan kritizáltam (Löffler 1999b).

témáját illetően a legfontosabb legitimációs és autoritáselméleti kifogásaim a monográfiával szemben a következők.

Bayer József annak ellenére nem foglalkozik még minimális mértékben sem a legitimitás hatalom- és autoritáselméleti dimenzióival, hogy könyve legelején is világossá teszi, hogy uralom- és hatalomelméleti kontextusban vizsgálja a problémát: „a hatalom jogosságát alátámasztó elméletek és az uralom igazolásának konkrét mechanizmusai...”; „egy politikai rendszer, illetve uralmi forma legitimitásának bizonyítása vagy elvitatása...” (13.) A hatalom- és uralomelméleti kontextus ráadásul kifejezetten hangsúlyossá válik azzal, hogy „Max Weber és a legitim uralom elmélete” külön fejezetet kap (67-104.). Ebben a fejezetben Bayer egy módszertanilag is rendkívül súlyos megállapítást tesz, amikor idézi Weber egyik kritikusat: „a legitimitás és az autoritás fogalmának weberi összekeverése”! (96.) A weberi fogalomzavart azonban nem mutatja be, de nem is menti fel Webert a vád alól, és – ami fontosabb – fel sem vetődik benne az autoritás és legitimitás közötti fogalmi és elméleti distinkciók tárgyalásának vagy legalább a probléma felvetésének szükségessége. Ezt több okból hiányolom. Egy saját, elejtett meghatározása szerint az autoritás „tartós, automatizált engedelmesség” (90.), s ez nagy hasonlóságot mutat azzal, ahogy a legitimitás szociológiai értelmezését vagy dimenzióját bemutatja, ami alapján akár arra is gondolhatunk, hogy a legitimitás vagy a legitim hatalom/uralom az engedelmisség empirikus-szociológiai szintjén autoritásnak nevezhető. Visszatérve Weberre, Bayer József az uralom weberi definíciója alapján megállapítja, hogy az uralom kétoldalú viszony, amelynek „alapfeltétele az engedelmisség”, és autoritáselméletileg fontos passzust idéz Webertől: „Az uralom (az 'autoritás') ebben az értelemben engedelmisségen alapul...”²⁸⁸ (70.) Egy másik kritikus passzus Webertől: „...nagyon különböző lehet az uralom legitimitása az úr és az ügyeit igazgató csoport kapcsolatában, attól függően, hogy milyen alapjai vannak az úr autoritásának...”²⁸⁹ (77.) David Beetham - a szerző által elsődlegesen preferált – koncepciójának interpretálásából az derül ki, hogy Beetham legfontosabb elemzési szempontjai között szerepel, hogy „a hatalom az autoritás érvényes forrásából származik”, és hogy „mi az autoritás jogos forrása”! (181.)

Bayer József azért is preferálja Beetham elméletét, mert – mint írja – Beetham eleve azzal az ambícióval fogott hozzá a hatalom legitimitációjáról szóló művéhez, hogy „a legitimitás fogalmát kimentse abból a konfúzióból, amelybe belesüllyedt”. (179.) Bayer azonban maga sem tudott rendet teremteni a legitimációelméletek fogalmi hálójában, aminek

²⁸⁸ Weber 1987, 221.

²⁸⁹ Weber 1987, 223.

ellentmondásokkal terhelt fogalmi konfúzió lett az eredménye. Illusztrációképpen itt elég csak felidézni, hogy Bayer József egyetért abban Szabó Miklóssal, hogy a legitimitás fogalma nem az igazolásra (egy kormányzat ténykedésének igazolására) vonatkozik, hanem „az uralmi pozíció jogosságára” (262.), amivel – itt – a legitimitás toposzát leszűkíti az uralmi-hatalmi szférára, és a legitimitást lényegében jurisztikus fogalomként fogja fel, miközben a legitimációt és az igazolást szinonimaként kezeli, és a saját felfogását tükröző vagy arra következtetni engedő passzusok az egész könyvben inkább metajurisztikus jelentést - és az alkalmazásra az uralomnál sokkalta tágabb teret - biztosítanak a legitimitás fogalmának.

A HARMADIK MAGYAR POLITOLÓGIAI KÉZIKÖNYV A KILENCVENES ÉVEK
VÉGÉN: BAYER JÓZSEF

Politológiai kézikönyvében (Bayer 1999) Bayer József külön fejezetben, a fogalmakat alfejezetbe tagolva tárgyalja a hatalom, az uralom, a befolyás és a legitimitás fogalmait. (59-79.) Az említett fejezet előtt Bayer is decizionista alapon közelít a politikához, amely révén a politika kimondatlanul is autoritáselméleti értelmezéséhez jut el: „hogyan hozhatók meg az egész közösség számára kötelező erejű döntések?” (17.); a politika „olyan társadalmi cselekvés, amely arra irányul, hogy a társadalmi konfliktusokat értékek útján kötelező érvénnyel szabályozza” (61.); a politika Niklas Luhmann szerint is „kollektíve kötelező erejű döntések meghozatala az egész társadalom számára” (62.). Bayer itt nem vezeti be az „autoritatív” fogalmát, viszont a technokratikus uralom azon eljárását, hogy a kényes döntéseket nem csak rábízzák nagy tudású szakértőkre, akik tudják, mit kell tenni, hanem a kritikát is elfojtják, és privilegizált helyzetbe helyezik a tudás birtokosait, „tekintélyelvű” módszernek nevezi. (17.) A társadalmi konfliktusok kötelező érvénnyel történő szabályozásától függetlenül vesz át Eastontól egy idézetet²⁹⁰, amely tartalmazza az „autoritatív” fogalmát: „A politikai interakciókat az különbözteti meg minden más társadalmi interakciótól, hogy elsősorban az értékek autoritatív elosztását végzi a társadalom számára”. Bayer remek megjegyzése: a szellemi és anyagi javak elosztása sohasem konfliktusmentes, „éppen azért van szükség az autoritatív elosztásra: azaz egy hatalmi központnak kellő tekintéllyel kell rendelkeznie ahhoz, hogy megszabhassa az elosztás arányait, és el is tudja azt fogadtatni”! (61.) A döntéshozó hatalom „autoritatív” jellege azonban nem tereli Bayer figyelmét a formális-jogi autoritásoknak a szervezetszociológiai irodalomból ismert kérdése felé. A könyv végén ezért is állítja úgy szembe a „formális közhatalmi pozíciók” birtokosait, akik „a politikai hatalom formális hierarchiájában” helyezkednek el, a „tényleges tekintélyi viszonyok” (informális hatalom) képviselőivel (379.), hogy nincs konceptuális jele annak, hogy a formális közhatalmi pozíciók hierarchiáját formális tekintélyi viszonyoknak tekinthetnék...

A hatalommal, uralommal és befolyással foglalkozó fejezetben hatalom fajtáiról Bayer négyponos osztályozást vesz át Heinrich Popitztól²⁹¹: akcióhatalom, szimbolikus hatalom, instrumentális hatalom, információs hatalom. „A szimbolikus hatalom – írja - az autoritáson alapul, azaz a másik szellemi tekintélyének önkéntes tiszteletén (...) A kiemelkedő szellemi

²⁹⁰ Bayer hivatozása: David Easton: A System Analyses of Political Life. London, Chicago 1950.

²⁹¹ Bayer hivatozása: Heinrich Popitz: Phänomene der Macht. 2. Aufl. Tübingen, J.C.B Mohr (Paul Siebeck) 1992.

képességek, a tudás és az erős jellem önkéntes tiszteletet kelt: a megszerzett presztízs minden külső hatalmi eszköz nélkül is követésre, igazodásra készet”! (68.)

A magyar politológiai irodalomban tulajdonképpen ez az a passzus, ahol az autoritás fogalma hatalom- és autoritáselméletileg releváns módon kerül elő először!

A Popitz-féle szimbolikus hatalomról adott meghatározásból a következők rekonstruálhatók az autoritásról:

- Autorításban és hatalomban az a közös, hogy egyaránt követésre, igazodásra készítetnek.
- Az autoritás esetében a követést és igazodást az önkéntes [kényszer- és erőszakmentes – L.T.] tisztelet váltja ki.
- A tekintély mint belső szellemi képesség és annak tisztelete a külső hatalmi eszközök alternatívái.
- Egy szubjektum vagy csak tekintéllyel, vagy csak hatalommal (külső hatalmi eszközökkel) rendelkezik, avagy mindkettővel.
- Az alávetettek önkéntes együttműködésének alapja, ezáltal pedig a hatalomnak is forrása lehet az autoritás.

Ha viszont az utóbbi két állítás igaz, akkor az autoritás nem csak a szimbolikus hatalom „fajtájának” alapja lehet, hanem általában „a” hatalomnak, amennyiben – maradva az autoritásról adott definíció logikai keretein belül – bármi is képes kiváltani az önkéntes tiszteletet. Utóbbi azt jelenti, hogy bár az autoritás a szimbolikus hatalom alapja lehet, mert a szellemi tekintély és képesség, valamint a tudás vált ki tiszteletet, de tiszteletet egyéb tényezők is kiválthatnak, ezért az autoritás és tisztelet „másfajta” hatalom alapja vagy forrása lehet. Így például, maradva Popitz osztályozásánál, a fizikai erőszak aktusán vagy az azzal való fenyegetésen alapuló „akcióhatalom” is párosulhat autoritással, amennyiben az erőszak és kényszer alkalmazása, az alkalmazás képessége, módja vagy célja önmagában tiszteletet ébreszt. Egy ilyen értelmezést engednek meg az akcióhatalomról írottak is: a hatalom a nyers erőszak mellé intézményes és szellemi alátámasztást kap. Intézményes és szellemi alátámasztásként tudom értelmezni az erőszak és kényszer intézményesített tiszteletét (ideológia, propaganda, nyelvezet, szimbólumok, értékszocializáció), valamint a követők erőszakot és kényszert preferáló értékrendjét, és a hatalommal szembeni, ilyen természetű elvárásaikat. Egy oldallal arrébb, az uralomról szóló fejezetben Bayer József az autoritást (tekintélyt) együtt említi az autoritárius uralommal (tekintélyuralommal), ami viszont megkívánná, hogy egy oldallal korábban, a Popitz-féle autoritásértelmezésnél jelezze: nem csak önkéntes, hanem megkövetelt, szankcionált és előállított tekintélytiszelet is lehetséges.

Az uralomról szóló részfejezetet Bayer József a következő eszmeifuttatással kezdi: „A hatalommal rokon fogalom az autoritás és az uralom. Az autoritás (authority) jelentése szövegösszefüggésektől függően változhat. A szó magyarul először is tekintélyt jelent, ezért az autoritárius uralmat tekintélyuralomnak is fordíthatjuk. De az autoritás jelentheti pusztán a hatóságot is. A politikaelméletben az autoritás mindenekelőtt a törvényes, legitim hatalmat jelenti, vagyis az olyan hatalmat, amely nemcsak kényszeren alapul, hanem az alárendeltek önként, belső készletéből is elfogadják. Az uralom a hatalom tartós intézményesülése politikai, szervezeti és kulturális eszközök révén. A hatalom tartóssá válásához gyakorlásának szervezett rendjére van szükség: a hatalmi pozíciók rögzítésére, az engedelmisség hierarchiájára, a társadalmi tér tagolódására (...) Az uralom tengelyében tehát a parancsolás és az engedelmisség viszonya áll. Ha a hatalom általában az erőfölény érvényesítésének képessége, akkor az uralom konkrétan a parancsolás és az engedelmisség társadalmilag meghatározott viszonya”. (69.)

Bayer József hatalomról, uralomról és autoritásról adott meghatározásából a következők rekonstruálhatók az autoritást illetően:

- Az autoritás = törvényes, legitim hatalom.
- Az autoritás alárendeltek vagy alávetettek feltételező alá-fölérendeltségi viszony.
- Az autoritás mint hatalom kényszeren is alapul.
- Az autoritás (mint törvényes, legitim hatalom) olyan hatalom, amelyet az alárendeltek önként, belső készletéből is elfogadják.
- Uralom = intézményesített hatalom. Az intézményesítettség tehát nem attribútuma az autoritásnak.
- Az autoritás a hatalom „elfogadását”, míg az uralom a hatalomnak, a hatalmi szubjektum parancsának való „engedelmisséget” fejezi ki.

A felsoroltakból az derül ki, hogy az autoritás hatalom, ami alapján az autoritás nem egyszerűen „rokon” fogalma a hatalomnak. Az „önként, belső készletéből elfogadás” a törvényességhez és legitimitáshoz kapcsolódik, mintha – s ez nagyon fontos! - a törvényesség és legitimitás az önkéntes, belső elfogadás motívuma lenne! Mivel azonban a „kényszeren alapul” a definíció része, és törvényes és legitim hatalom is „alapulhat” is kényszeren, hanem az autoritás az önkéntes és belső elfogadás törvényességtől és legitimitástól független motívuma is lehet! Ebben a – logikailag lehetséges - értelmezésben az autoritás és legitimitás nem szinonimája egymásnak, és a kettő nem együtt minősíti a hatalmat, hanem a hatalom két különböző minősége. Az „autoritás=törvényes, legitim” képlet helyett az „autoritás=önkéntes engedelmisségre/elfogadásra készlető” képlet tűnik megfelelőnek, de azzal a megkötéssel,

hogy ha a legitimitás is minősége, tulajdonsága a hatalomnak, akkor tisztázandó, hogy mi a legitimitás funkciója az alárendeltek irányában. Magyarán, ha fontos is, hogy a hatalom legitim legyen, de a legitimitás önmagában nem készlet önkéntes engedelmességre/elfogadásra, akkor azt úgy tudom értelmezni, hogy a legitimitás az önkéntes engedelmesség/elfogadás egy szükséges, de nem elégséges feltétele, és a hiányzó motivációkat éppen az autoritás biztosíthatja. Vagyis az alárendeltek elvárhatják a hatalomtól a legitimitást, hogy hajlandóak legyenek engedelmeskedni, de a legitimitással rendelkező hatalomnak (legitim hatalomnak) olyan egyéb tulajdonságokkal is rendelkeznie kell rendelkeznie, amit – ebben megközelítésben – autoritásnak nevezünk. Az autoritás így instrumentálisan felfogható minőséggé, tulajdonsággá válik, amivel vagy rendelkezik a hatalom, vagy nem. A legitimitással rendelkező (legitim) hatalomnak pedig szert kell tennie autoritásra is, hogy az alárendeltek „önként, belső készletéből elfogadják”. Ezt a kétféle értelmezést sugallja Bayer egyik lábjegyzete is Samuel Huntington egy megállapításáról: a harmadik világbeli országokban inkább az a probléma, hogy „miként teremthető meg egyáltalán autoritás, azaz legitim kormányzati hatalom, amely képes a polgáraiból lojalitást és engedelmességet kiváltani”. (324.) Az autoritás vagy legitim hatalom, amely mellesleg képes engedelmességet kiváltani, avagy a legitim hatalom akkor autoritás, ha képes engedelmességet kiváltani. A lényeg az, hogy az autoritással kapcsolatban egyáltalában felvetődik lojalitást és engedelmességet kiváltó képesség, és az önként, belső készletéből elfogadás. A „képes ... kiváltani” formula azért is szerencsés, mert a hatalom és engedelmesség közötti okági összefüggések helyett arra hívja fel a figyelmet, hogy autoritásnak lenni vagy autoritásként funkcionálni a hatalom számára külön képességeket igényel.

Kérdés az, hogy a Popitztól idézett „követés” és „igazodás” az „elfogadáshoz” vagy az „engedelmességhez” áll-e közelebb. Noha Popitz a „követés” és „igazodás”, Bayer meg az „elfogadás” kapcsán használja az autoritás fogalmát, az adott kifejezések konkrét jelentései miatt a Popitz-féle autoritás (követés és igazodás) inkább a Bayer-féle uralommal (parancsnak engedelmesség) rokonítható. Bonyolítja a képletet, hogy Bayer a következő oldalon mintha közös nevezőre kívánná hozni a törvényes/legitim hatalommal azonosított autoritást és a parancs-engedelmességi viszonyként értelmezett uralmat: „Az uralom abban is különbözik a hatalomtól, hogy az uralmi viszonyban lényegessé válik a parancsolás jogosságának és az engedelmesség kötelességének kérdése. Erre utal a legitim, azaz törvényes [sic!] uralom fogalma, amelyet az alárendeltek belső indíttatásból, önként fogadnak el”. „Weber uralomról adott meghatározásában ... csak személyek megadható köre adhat parancsokat, azaz csak az

erre kijelölt, jogcímmel rendelkező személyeknek kell engedelmeskednünk ... az uralmon levők ... csak egy meghatározott jogviszony és előírt funkciók keretében követelhetnek engedelmességet.” (70.) Autoritás és uralom kétféle értelmezésével találkozhatunk ugyanazon részfejezet két egymást követő oldalán.

	69. oldal	70. oldal	324. oldal	Funkció
AUTORITÁS	Törvényes/legitim hatalom		Legitim hatalom	Az alárendeltek önként, belső készletéből is <u>elfogadják a hatalmat</u> (69. oldal) Lojalitás és <u>engedelmesség</u> kiváltása (324. oldal)
URALOM	Parancsolás és <u>engedelmesség</u> viszonya	Parancsolás jogossága és <u>engedelmesség</u> kötelessége (Törvényes/legitim uralom)		Az alárendeltek belső indíttatásból, önként <u>elfogadják az uralmat</u>

A táblázatból kitetszik, hogy Bayer úgy tér át a 69. és a 70. oldalon a törvényes/legitim hatalomról (autoritás) a törvényes/legitim uralomra (autoritás?²⁹²), hogy az autoritásról differenciálatlanabb képet fest: nem kínál törvényességtől és legitimitástól független fogalmi alternatívát, ahogy azt teszi ellenben az uralom esetében, illetve ahogy az Popitznál is megtalálható. Mindezt azzal tudom magyarázni, hogy Bayer először is legitim és nem legitim (vagy illegitim) hatalom kettősségét kívánta kifejezni az autoritás fogalmának bevezetésével és az autoritásnak a törvényességhez és legitimitáshoz kapcsolásával. Ennek a terminológiai megoldásnak ellentmond azonban az, hogy hajlik arra, hogy a hatalmat „általában” az erőfölény érvényesítésének képességével azonosítsa, ami alapján viszont az autoritás meghatározásából azt a következtetést is levonhatjuk, hogy az autoritás az erőfölény érvényesítésének törvényes/legitim képessége, ami – ezért – nemcsak kényszeren alapul, hanem az alárendeltek önként, belső készletéből elfogadják azt. A terminológiai ellentmondásokat erősíti az, amit Bayer a hatalmat a befolyással azonosító elméletekről és a hatalom funkcionális elméletéről ír: a befolyásnak többféle forrása lehet: kötelességérzet vagy tekintélytiszteltet, a barátság és a jóindulat, a racionális meggyőzés és a becsapás, a félrevezetés és a kényszer (72.); a hatalmi helyzetek tipizálhatók a szankciók jellege szerint,

²⁹² Amennyiben a törvényesség/legitimitás teszi a hatalmat autoritássá, a törvényes/legitim uralom is felfogható autoritásnak.

szülheti őket fenyegetés, kényszerítés, tekintély és manipuláció is. Bayer tehát itt pótolja azt, amit a hatalmi források és eszközök korábbi felsorolásainál (18., 68.) elmulasztott: a források közt említi a kötelességérzet és a tekintélytiszteletet.

Autoritásról és uralomról adott meghatározásait Popitz definíciója és a hatalmat a befolyással azonosító elméletek nyomán a következők szerint lehet pontosítani:

		Nem jogi definíció	Jogi definíció
AUTORITÁS		Nem jogi tényezők tekintélye vagy tisztelete	A törvény(esség), a jog(osság) és a legitimitás tekintélye és tisztelete és/vagy valaminek a törvény(esség), a jog(osság) és a legitimitás miatti tekintélye és tisztelete
AUTORITÁS HATALOM	MINT	<i>A hatalom nem jogi tényezők miatti tekintélye vagy tisztelete</i>	<i>A hatalomnak a törvény(esség), a jog(osság) és a legitimitás miatti tekintélye és tisztelete</i>

A legitimitásról szóló részfejezet (78-80.) sem járul hozzá autoritás, uralom és hatalom közötti különbségek megértéséhez. Bayer hol legitim uralomról ír Max Weber, hol legitim hatalomról ír David Beetham nyomán. Meghatározása szerint: „A legitimitás általában az uralom elfogadottságát, a polgárok általi támogatottságát jelenti”. Idézem újfent az autoritás korábbi meghatározását: „A politikaelméletben az autoritás mindenekelőtt a törvényes, legitim hatalmat jelenti, vagyis az olyan hatalmat, amely nemcsak kényszeren alapul, hanem az alárendeltek önként, belső készletéből is elfogadják”. A két meghatározásban az elfogadás/elfogadottság a közös. Amiben különböznek: a legitim jelzővel jelzett szubjektum.

A két, egymásnak ellentmondó definíciót úgy hozhatjuk közös nevezőre, a legitimitással, hogy a törvényes/legitim uralmat is autoritásként értelmezzük. De azzal a megkötéssel, hogy a) tiszteleten és tekintélyen, valamint legitimitáson kell alapulnia mindkettőnek; b) tiszteletnek és tekintélynek kell örvidenie a jognak, jogosságnak, törvénynek, törvényességnek és legitimitásnak.

Bayer definíciójából, miszerint a törvényes, legitim hatalom olyan hatalmat jelent, amely nemcsak kényszeren alapul, hanem az alárendeltek önként, belső készletéből is elfogadják, a legitimitációs irodalom súlyos módszertani problémája rekonstruálható. A „törvényes” és „legitim” jelzőkkel Bayer is leszűkíti a hatalom értelmezési tartományát (nem minden hatalom legitim hatalom, avagy van/lehetséges nem legitim hatalom is), ugyanakkor a meghatározott jelentésű „törvényes” és „legitim” fogalmakkal olyan dolgokat jelez (önként,

belső készletéből elfogadás), amelynek tágabb jelentéstartományt engednek meg. A szövegből az olvasható ki, hogy minden önként, belső készletéből is elfogadott hatalom legitim hatalom, de nem derül ki, hogy a „legitim” csak a belső készletéből önként elfogadást jelzi-e, vagy a más kritériumok szerint meghatározható legitimitás a belső készletéből önként elfogadás motívuma-e. Bayer itt nem gondol arra sem, hogy nem minden belső készletéből is elfogadott hatalom legitim (függően az elfogadók empirikus legitimitástudatától), és nem minden legitim (legitimnek tartott) hatalmat fogadnak el belső készletéből.

A módszertani választóvíz az, hogy a „legitim” és „törvényes” fogalmakkal olyan viszonylatokat jelölünk-e, amelyek a „legitim” és „törvényes” fogalmak eredeti vagy szűkebb jelentésével vannak összhangban, avagy a „legitim” és „törvényes” fogalmak analitikus funkciója az, hogy eredeti vagy szűkebb jelentésükhöz képest tágabb viszonylatok (elfogadás, önkéntes elfogadás) jelölésére szolgáljanak. A módszertani alapokat azért lenne fontos rögzíteni, mert különben fogalmilag igen nehéz megragadni – egyebek között - azt az esetet, amikor egy hatalmat kifejezetten azért fogadnak el, mert az törvényes vagy legitim, tehát az elfogadás motívuma a törvényesség, a legitimitás.

Az eddigiek során a politológiai kézikönyv 69. és 70. oldalain található passzusokra helyeztem a hangsúlyt. A 68. oldalon Bayer József a Popitz-féle szimbolikus hatalomról azt írja, hogy az autoritáson alapul, azaz a másik szellemi tekintélyének önkéntes tiszteletén (...) A kiemelkedő szellemi képességek, a tudás és az erős jellem önkéntes tiszteletet kelt: a megszerzett presztízs minden külső hatalmi eszköz nélkül is követésre, igazodásra készlet! Popitz itt tulajdonképpen kimondja azt, amit hiányolok a rá következő két oldalon: van olyan hatalom, amely autoritáson alapul (az autoritás a hatalom „alapja”), és az autoritás lényege a minden külső hatalmi eszköz nélkül is követésre, igazodásra készlető önkéntes tisztelet.

Amikor tehát Bayer ezek után, a 69. oldalon azt írja, hogy az autoritás mindenekelőtt a törvényes, legitim hatalmat jelenti, vagyis az olyan hatalmat, amely nemcsak kényszeren alapul, hanem az alárendeltek önként, belső készletéből is elfogadják, akkor ezt a megfogalmazást Popitz nyomán úgy kellett volna módosítania, hogy amit Popitz szimbolikus hatalom fogalomként határoz meg, azt ő autoritativ hatalomként általánosítja. Ha viszont ragaszkodik hatalom, autoritás és legitimitás definitív egybekapcsolásához (autoritás = legitim hatalom), akkor megfogalmazását Popitz nyomán a következőképpen kellett volna korrigálnia: az autoritás mindenekelőtt a törvényes, legitim hatalmat jelenti, vagyis az olyan

hatalmat, amely nemcsak kényszeren alapul, hanem az alárendeltek önként, belső késztetésből is elfogadják, mert törvényes vagy legitim.²⁹³

²⁹³ A Popitz-féle értelmezést azért is tartom követésre érdemesnek, mert a könyv más részében is érzékelhető Popitz hatása: „Az autoritás tekintélyt jelent (...) A hatalom alapja, a tekintély azonban sokféle forrásból származhat”. (114.)

A NEGYEDIK MAGYAR POLITOLÓGIAI KÉZIKÖNYV A 21. SZÁZADBAN:
LÁNCZI ANDRÁS

A magyar politológia legfrissebb, szerkesztésében, tartalmában és koncepcionálisan egyaránt modern kézikönyvében (Gallai-Török 2003) Lánczi András András dolgozta ki a politika alapfogalmainak fejezetét (Lánczi 2003a). Lánczi „a politikáról feltett első kérdésekkel összefüggésben” a politika(tudomány) „legelső” fogalmairól, „a hatalomról, a törvényről, a legitimitásról és az autoritásról” kíván szólni. (29.) Az autoritás azonban némiképp háttérbe szorul azzal, hogy egy fontos megállapításból kihagyja: „a fejlettség bizonyos szintjét elérő valamennyi politikai közösségben közös” néhány olyan „alapintézmény megléte politikai fogalom alkalmazása”, mint „az állam, a hatalom, a legitimitás és a szuverenitás”. (34.) Az autoritást nem tárgyalja a hatalom értelmezéseiről szóló részfejezetben (34-36.), hanem a legitimitás fogalmáról szóló részfejezetben (39-42.) fejt ki terjedelmesen, majd végül a Szuverenitás című részfejezetben (42-44.) a hatalommal egyenrangú tényezőként ábrázolja.

Lánczi András megközelítéséből tehát úgy tűnhet, hogy nem lehetséges a hatalom autoritásként (power as authority), illetve az autoritás hatalomként (authority as power) értelmezése, noha az által bemutatott „power over” és „power to” modell (35.) fogalmi analógiája az angolszász gondolkodásban az „authority over” és az „authority to”, ami az autoritás hatalomként való – angolszász – értelmezésére alapozódik. Pusztán fogalmi megfontolásból is hiányolható a „public authority”, hiszen Lánczi használja a „social power” fogalmát (35.), és korábban már leszögezte, hogy „a politikai hatalom mindig közhatalom” (34.) Az autoritásnak a legitimitással szemben történő értelmezése után a szuverenitás úgy jelenik meg, mint „a hatalom és a tekintély egyesítő fogalma”: „olyan felségjogot jelent, amely a legfőbb hatalom gyakorlását fejezi ki”. „A szuverenitás addig terjed, ameddig a hatalom képes az autoritást fenntartani vagy érvényesíteni.” „Azért képes a rendet fenntartani [egy állam vagy politikai közösség – L.T.], mert hatalma van, és az autoritás révén el is tudja fogadtatni hatalmát.” (42.)

Mivel az elfogadtatás a legitimáció „tágabb” jelentése közé számít általában a legitimációs elméletekben, az autoritásfogalom a legitimációnak más jelentéstartományt jelöl ki. Lánczi Andrásnál a legitimitásnak az ad értelmet, hogy a politikai hatalom „cselekvésképtelen, ha nincs megindokolva”. „A hatalmat azért kell megindokolni, igazolni, mert a hatalom mozgásterének megteremtéséhez szükség van azok beleegyezésére,

engedelmességére, akik felett a hatalmat gyakorolják.” (39.) A megindoklás vagy igazolás értelmében vett legitimitás funkciója tehát az, hogy beleegyezést vagy engedelmességet biztosítson. „A legitimitás fogalmától meg kell különböztetni az autoritást, avagy a tekintély fogalmát”, írja Láncki, ami arra utal, hogy az autoritás különbözik az engedelmességet biztosító legitimitástól. Ugyanakkor azt is olvashatjuk, hogy a tekintélyre „azért van szükség, hogy az állampolgárok önként engedelmeskedjenek a törvényeknek”. (41.). Az engedelmesség biztosítása tehát egyaránt funkciója a legitimitásnak és az autoritásnak. Ezt a ki nem mondott ellentmondást Láncki a következőképpen oldja fel: „Ha a legitimitás a hatalom igazolása, akkor a tekintély az a kötőanyag, amelyik a politikai rendszer működőképességét biztosítja. Hiába legitim egy – akár demokratikus hatalom, hiába hoznak törvényeket, ha az állampolgárok nem követik, nem tisztelik a jogszabályokat.” (41.) Ha tehát egy politikai rendszer legitim, azaz rendelkezik engedelmességet biztosító legitimitással, az még nem jelenti azt, hogy az állampolgárok a politikai rendszer törvényeinek is engedelmeskednek. Az így feltáruló ellentmondás komolynak mondható, hiszen miért is engedelmeskednénk egy olyan politikai rendszernek, mégha legitim is, amelynek törvényei nem méltóak az engedelmességünkre? A válasz megkerülhető azzal, hogy Láncki az autoritást funkcionálisan a jogkövetés biztosításához köti, amit megerősít azzal, hogy „tekintély nélkül” az ember „nem tartja önmagára érvényesnek a rajta kívülálló szabályokat”. A tekintélyfogalom azonban szorul bele a jog (jogkövetés) szűkebb terebélyébe, mert Láncki a jogkövetésnek és jogtisztelőknek politikailag fundamentális jelentőséget tulajdonít: ha nem követik a jogot, ha nem tisztelik a jogszabályokat, az „rongálja a politikai közösség szövetét, csökkenti a közösségi bizalmat, miáltal az egész politikai közösség teljesítőképessége is csökken”. Hatalom és tekintély fogalmi megkülönböztetése alapján látni kell, írja, hogy „ha a hatalom legitim [igazolt – L.T.], és a tekintély mint cement fogja össze a közösséget, akkor az erőszak csupán az egyik lehetséges eszköze a hatalomnak, de semmiképpen sem azonos vele”. „Tekintély nélkül ... a hatalom könnyen válhat a szervezett, állami erőszak pusztá szinonimájává. Ezért okoz olykor fogalmi zavart hatalom és tekintély viszonya. Előfordul, hogy összekeverik a hatalmat és a tekintélyt: a hatalmat azonosítják az erőszakkal, a tekintélyt pedig a hatalommal.” (41.) Az okfejtés az eddigiek alapján világos, hiszen ha az állampolgárok nem jogkövetők és nem jogtisztelők, tehát ha a tekintély nem funkcionál, akkor a politikai hatalom valóban kimerülhet a szervezett, állami erőszakban, mert saját akaratának erőszakkal és kényszerrel tud csak érvényt szerezni. De az így - szervezett, állami erőszakként – funkcionáló hatalomról miért tételezzük a legitimitás és tekintély fogalmi megkülönböztetése nyomán, hogy legitim? Láncki András kénytelen is egy gondolatjelek

közé zárt félmondattal pontosítani: a tekintély azáltal tartja egyben az adott közösséget, „amennyiben az alapja a legitim hatalom”. (41.) Legitimitás és autoritás analitikus szétválasztása ellenére a két fogalomnak kölcsönösen tételeznie kell egymást, mert ha nem tételezik egymást, a legitim, de tekintély nélküli politikai rendszer elméleti alternatívája legitimitás és autoritás másféle analitikus szétválasztását igényli. Az elméleti alternatívák hipotetikus boncolgatása helyett azonban elég csak jelezni, hogy Láncki András nem definiálta az autoritást, ami odavezetett, hogy a tekintély nem csak a hatalmi szubjektum tulajdonságaként vagy instrumentumaként, hanem hatalmi szubjektumként is megjelent végül: „A tekintély ... fel van hatalmazva a szabálykövető magatartás kikényszerítésére, vagyis szankciókat alkalmazhat a szabálysértőkkel szemben”. (41.)

ELMARADT REFLEXIÓK UTÁN: AZ AUTORITÁS REKONSTRUKCIÓJA A MAGYAR
(NYELVŰ) SZAKIRODALOM ALAPJÁN

Az előző fejezet szisztematikus elemzése nyomán Bayer József és Balázs Zoltán monográfiáját megelőző magyar (nyelvű) politikatudományi szakirodalomból elemi szinten az alábbiak szerint rekonstruálható hatalom-autoritás-legitimitás fogalmi „szentháromsága”.²⁹⁴

Olyan egymással szorosan összekapcsolódó, de megkülönböztetendő terminusokat, mint a hatalom /power/, befolyás /influence/, ellenőrzés /control/, fennhatóság, hatalom tekintély /authority/, vezetés /leadership/, tetszés szerint váltogatják a szakirodalomban. A hatalom sikeres gyakorlásához szükség van autoritásra (Arnold M. Rose) Tekintély nélkül a hatalom könnyen válhat a szervezett, állami erőszak pusztá szinonimájává. Ezért okoz olykor fogalmi zavart hatalom és tekintély viszonya. Előfordul, hogy összekeverik a hatalmat és a tekintélyt: a hatalmat azonosítják az erőszakkal, a tekintélyt pedig a hatalommal. (Lánczi) A hatalom gyakorlását, mint a legitim erőszak alkalmazását vagy legitim szankciókkal való fenyegetést, általában szembeállítják a meggyőzésen és jutalmazáson alapuló befolyással, valamint a közös célok követésében való konszenzuson alapuló „hivatali” tekintéllyel, az autoritással. (Ágh) Az autoritás legitim, törvényes hatalom, amit az alárendeltek önként, belső késztetésből is elfogadnak. (Bayer) Az autoritás legitim kormányzati hatalom, amely képes a polgáraiból lojalitást és engedelmisséget kiváltani. (Huntington) Tekintélyre azért van szükség, hogy az állampolgárok önként engedelmeskedjenek a törvényeknek. (Lánczi) A tekintély a hatalomnak az a fajtája, amely a közösség tagjainak az engedelmisségét nem kényszerítő szankciókkal való megfélemlítéssel váltja ki, hanem konszenzussal, ami a közösség értékrendszerével való összhangból fakad. A hatalom tágabb fogalom, mint a tekintély. A tekintély csak egyik, noha igen régi keletű fajtája a hatalomnak. A tekintély a befolyásolás egyik fajtája. A hatalom mint tekintély az értékek alapján igazságosnak elfogadott hatalom. (Fisichella) Mivel a tekintély mindig engedelmisséget követel, rendszerint összetévesztik a hatalom vagy erőszak valamely formájával. A tekintély azonban eleve kizárja a külső kényszer alkalmazását; ahol ez történik, ott maga a tekintély semmisül meg. (Arendt) A hatalom érvényesítésének módjai szerint elkülöníthető hatalomtípusok egyike a tekintélyen alapuló viszonyok. (Kulcsár) A tekintély strukturált erőforrásnak fogható fel. Az erőforrásoknak két lényeges típusa van, az allokáció és az autorizáció. (Giddens) A hatalom presztízse, a hatalom tekintélye és a hatalom legitimitása a legszorosabban

²⁹⁴ A módszertani „szentháromságtan” kérdését már korábban felvettem. Lásd Löffler 1997.

összefüggő, de egymást csak részben átfedő fogalmak. (Gombár) Az érvényben levő normákon nyugvó hatalom legitim vagy hatásköri hatalom, amely a hatalom szubjektumának azon jogán alapszik, hogy előírhatja mások viselkedését. (French és Raven) A hatalom, amely arra az elvre épül, hogy az elismert vezetőtől származó jogos utasításokat követni kell, legitim hatalom. (Torgersen és Weinstock)

Hatalom nem létezhet az iránta tanúsított engedelmesség nélkül (Wiatr) Ahhoz tekintély kell, hogy parancsolni tudjunk, és engedelmeskedjenek nekünk. (Gadamer) Az engedelmesség magában rejti a fölöttes hatalom és tekintély bölcsességének elismerését, jogát arra, hogy hatalmi igényeinek megfelelően parancsoljon, jutalmazzon, vagy büntessen. (Fromm) Alapvető kérdés, hogy képes-e valaki arra, hogy mások viselkedését bizonyos esetekben befolyásolja, illetve hogy miért teszi meg az egyik ember azt, amit a másik parancsol, vagy javasol. (Torgersen és Weinstock) A tekintély elismert státusból fakadó ellenőrző hatalom. (Merton) Az autoritás a társadalmi szervezetrendszeren belüli státusnak az a kollektív oldala, amelynek révén a státusz betöltője abban a helyzetben van, hogy nemcsak magára, hanem a kollektivitásra mint egészre, annak tagjaira kötelező döntéseket hozhat, amelyek értelmében a tagok, ha a szabályozás következményei szerepeiket és státuszaikat érintik, a következményekkel összhangban tartoznak eljárni. (Parsons) Politikai cselekvésnek számít minden olyan cselekvés, amely - legalábbis szándéka szerint és potenciálisan - autoritatív, azaz a társadalom minden tagjára nézve kötelező döntést hoz. A politikai rendszer el kell hogy érje, hogy a társadalom túlnyomó többsége viszonylag állandó jelleggel kötelező erejűnek ismerje el ezeket az értékeket, egyetértsen velük, elfogadja azokat. (Easton) Egy hatalmi központnak kellő tekintéllyel kell rendelkeznie ahhoz, hogy megszabhassa az elosztás arányait, és el is tudja azt fogadtatni. (Bayer)

A kormányzás többféleképpen ható befolyásolási tevékenységből áll, a meggyőzés erejétől a tisztségből származó tekintélyig. A befolyásolás különböző típusainak egyike a kötelességérzeten, tekintélyen és tiszteleten alapuló befolyás. (E. C. Banfield) A kormányzati autoritás rendszerstabilizáló tényező. (Szabó)

A hatalom, a hatalmi szubjektum általi befolyásolás (manipulálás) formáinak egyike a tekintély, amely az érintettek gondolkodásmódjában és lelki világában fejt ki hatását. A hatalom tekintélye a társadalmi tudatban való meggyökeresedik. A hatalom tekintélyét tisztelő egyének engedelmességüket általában a nézetek megegyezésével, lojalitással indokolják. Úgy gondolják, hogy a hatalom döntéseinek „a dolgok természete folytán” engedelmeskedni kell. (Bauman) B alárendelt szubjektum elfogadja A hatalmi szubjektumot vonatkozási rendszerként saját magatartásának értékeléséhez; és meg van győződve arról, hogy A illetékes

szakember B magatartása helyességének megítéléséhez, valamint arról, hogy köteles engedelmeskedni A-nak. B ki akarja vívni A megalégedését azzal, hogy A követelményei szerint jár el.

Általában a hatalomnak, s konkrét hatalmi szerveknek van tekintélye. A tekintély a társadalmi hagyományban összegyűjtött tőkét jelenti a konkrét hatalmi szerveknek. (Bauman) Társadalmi normák szabják meg, hogy a parancsdónak (hatalmi szubjektumnak) joga van parancsokat adni, akire pedig a parancsok vonatkoznak, köteles engedelmeskedni azoknak. (Wiatr)

A tekintély a vezetés társadalmi hatékonyságának alapja, amit ideális esetben a társadalmi elfogadás támaszt alá, vagy a már meglévő hatalom ténye adja a forrást. Eszerint van dolgunk a személyiség adottságaiból sugárzó személyi tekintéllyel szemben azzal a formális tekintéllyel, ami az utasítások, parancsok kiosztásának mellékterméke. Míg az utóbbi engedelmességet követel, az előbbi együttműködésre számít. (Bene) A tekintély az intézményesített hatáskörökre utal, azaz a tekintélyviszonyok a hatalmi viszonyok intézményesített részére vonatkoznak. (Andics és Rozgonyi)

A döntéshozatal rendjének intézményesítése során megállapítják a döntések meghozatalának „tiszta jogi” szabályzatát az adott rendszerben, amely egyben meghatározza, hogy milyen döntések tekinthetők az e szerephez megfelelő hatáskörrel rendelkező hatalmi szerv döntéseinek. (Bauman) Az autoritás valakinek a formális hierarchikus struktúrában betöltött pozícióján alapul. (Arnold M. Rose) Az autoritással rendelkező vezetőnek joga van feladatot kiróni a szervezet tagjaira, utasítást adhat ki, előírhat köteleességeket, megszabhat normákat. (Bene) Intézményes viszonylatokban az autoritás jelenti a döntéshozó jog- és hatásköreit, a jog- és hatáskörökkel való élni tudást, valamint a személyiség adottságaiból eredő individuális kapacitást mint személyi tekintélyt. (Bene) Az autoritás egy javaslat elfogadásához szükséges akció engedélyezésének vagy megtiltásának képessége. Egy ágens csak akkor rendelkezik autoritással, ha képes ilyen akciót végrehajtani, azaz felhatalmazása van. (E. C. Banfield) A politikai hatalom megszerveződési és intézményi formáiban döntések meghozatalára feljogosított személyeket és szervezeteket hatalmaznak fel. Az intézményesült hatalom pontosan rögzített, szokások és szabályok rendezte hatalmi pozíciókat és jogosítványokat foglal magában, eljárási szabályokkal és normákkal. (Bihari)

A tekintély szociológiailag mintába rendezett társadalmi viszony, nem pedig valamely egyén (vezető) személyes tulajdonsága vagy egyéni vonása, mert a tekintély mint hatalom eleve nem rendelkezések révén érvényesül, hanem azon sajátos tulajdonságú kommunikatív aktussal, amelynek révén a csoport valamelyik tagja elfogadja a tekintélyt, hogy az

szabályozza cselekedeteit. A tekintély azoknak a személyeknek a parancsok nyomán tanúsított tevékenységében nyilvánul meg, akiknek a parancsokat kiadják. (Merton) A döntést, hogy valamely rendelkezésnek van-e tekintélye vagy nincs, azok a személyek hozzák, akikhez a rendelkezés szól, nem pedig valamiféle „tekintéllyel bíró személyek” vagy azok, akik ezeket a rendelkezéseket kiadták. (C. I. Barnard) Az ész aktusa az előljárónak, mivel nagyobb az áttekintése és beavatottabb, autoritást tulajdonít azért, mert ő jobban tudja a dolgokat. Így a tekintély elismerése mindig azzal a gondolattal kapcsolódik össze, hogy az, amit a tekintély mond, nem értelmetlen önkény, hanem elvileg belátható. (Gadamer) A tekintély olyan interperszonális kapcsolatra vonatkozik, amelyben az egyik ember a másikat magánál feljebb helyezi. A tekintélyhez fűződő jellegzetes viszonyra a másik fél csodálata és az ebből eredő szíves engedelmeskedés jellemző. A racionális autoritás a tekintélyt birtokló és a neki alárendeltek között fennálló egyenlőtlenségen nyugszik. A különbség közöttük csakis az adott területen megnyilvánuló tudás vagy képesség fokát tekintve létezik. (Fromm) Ha az autoritás alapja a kompetencia kritériuma, akkor egy ügyben kötelezőnek fogadnak el egy döntést, mivel azt olyan személy hozta, aki tudása vagy jártassága révén különösen alkalmasnak tartanak a helyes ítéletre. (Dahl) Az autoritás mások szellemi tekintélyének önkéntes tisztelete. A kiemelkedő szellemi képességek, a tudás és az erős jellem önkéntes tiszteletet kelt: a megszerzett presztízs minden külső hatalmi eszköz nélkül is követésre, igazodásra készlet. (Popitz)

A közfelfogás úgy tartja, hogy a tekintély a parancsokat kiadó egyénekben lakozik. (Merton). A mindennapi életben a „tekintélyes ember” rendszerint a tiszteletre méltó, széles körben elismert és megbecsült embert jelenti. (Andics és Rozgonyi) A tekintély személyes és morális tartalmú, és valamely politikai személyiség esetében igen fontos összefüggésre utal. A tekintély a leghatározottabban morális helyeslést, erkölcsi súlyt jelent. (Gombár) A személy tekintélye által konszolidált is lehet a kormányzás. (Szabó) Főleg interperszonális és informális dimenzióban érvényesülő hatalmi forrás és eszköz az intellektuális fölény, a több és nagyobb szakmai tudás és ennek elismerése, respektálása. Valakinek a respektálása, a szeretete, a személyhez kötődő barátság, lojalitás, hűség és a respektábilis személy elvesztésétől való félelem sajátos hatalmi relációt hoz létre és működtet a politikai rendszer hatalmi szféráiban. (Bihari) Tekintélye elsősorban személyeknek van. A személy tekintélye az elismerés és a felismerés aktusán alapul. Azon a felismerésen, hogy a másik személy ítélet és belátás dolgában fölényben van velünk szemben, s ezért ítélete előbbre való, azaz elsőbbséget élvez saját ítéletünkkel szemben. A tekintélyt voltaképpen nem lehet kölcsönözni, csak megszerezni, s meg kell szerezni, ha valaki igénybe akarja venni. Elismerésen alapul, s

ennyiben magának az észnek egy cselekvésén, szubjektum észén, mely tudatában lévő határainak, másoknak jobb belátást tulajdonít. (Gadamer) A tekintély az a tulajdonság, amellyel képesek vagyunk mások egyetértését kiváltani és ösztönözni. Tekintély tehát az a személy vagy intézmény, amely ilyen befolyásolási képességgel rendelkezik, és ilyen befolyást gyakorol. (Fisichella)

A felettesnek, az autoritásnak bizonyos tartományon vagy illetékességi zónán belül joga van disziplináris előírások és stimulációk alapján szankciókat gyakorolni is. (Bene) Autoritás a hatalom használatának, negatív szankciók közvetlen foganatosításának vagy kényszerítésének a joga valamely döntés prioritásának elismertetése érdekében. (Parsons) Az autoritás a szabályok adta jog- és hatáskörei szerint akár ki is kényszerítheti alárendeltjei engedelmisségét. (Andics és Rozgonyi) Az alárendeltek a neki "tulajdonított jog" mértékéig hajlandók engedelmeskedni az autoritásnak, vagy teljesíteni elvárásait vagy kéréseit. (Bene) A tekintélyviszonyok határait átlépik, ha az intézményesített jogkörök, hatáskörök a hatékony működésen túl más érdekeket megjelenítő célok realizálását szolgálják. (Andics és Rozgonyi) Az alárendeltek és a vezetők egyaránt elfogadják a szabályokat, de a hatalom gyakorlásának határt szab a hatáskör, a hatáskör túllépése, vagy a jogosulatlan hatáskörgyakorlás. Az elismert hatáskörrel rendelkezőktől kapott utasításokat nagyobb valószínűséggel követik, mint az ilyen háttérrel nem rendelkező egyénektől származókat. (Torgersen és Weinstock) Ha a hatalmon lévők által kiadott rendelkezések megsértik a vezetettek normáit, az csökkenni azok tényleges tekintélyét, akiktől a rendelkezések erednek. Amennyiben a hatalmon lévők figyelembe veszik ezeket a normákat, és rendelkezéseik megmaradnak a csoportnormák megszabta keretek között, a hatalmi szubjektumok tekintélye többé-kevésbé érintetlen marad. (Merton)

A formális-intézményesített viszonylatokban létezhetnek informális autoritások is, amelyek ellensúlyozhatják a formális autoritások hatalmát és befolyását. (Bene)

A modern diktatúrák, az autoriter rezsimek gyakorlatából ismert „vak engedelem” egyáltalán nem tartozik az autoritás lényegéhez. (Gadamer)

A társadalmi elkötelezettség mögött olyan motiváló tényező húzódik meg, hogy a vezető másokat, a közösséget szolgálja. A közösség (társadalom) pedig jóváhagyja a vezető tevékenységét, aki a társadalom részéről adott kritériumok elfogadásán alapuló átfogó közösségi elismerést élvez. (Torgersen és Weinstock) Az autoritás egy olyan intézményes kód, amelynek keretében a hatalomnak médiumként való használata megszerveződik és legitimálódik. A [köz] hatalom az általánosított képesség, hogy kötelezettségeknek a kollektív szervezetrendszer egységei általi teljesítését biztosítja, amikor is a köteleességek azért

legitimék, mert befolyásolják a kollektív célok elérését. (Parsons) A tekintély legálisan gyakorolt legitim hatalom. A legitimitás egy adott hatalom, tekintély elismerését jelöli, konkrétan az államban létező legfőbb tekintély elismerését”. (Fischella) Az autoritás esetében a polgárok azért engedelmeskednek uralkodónak, mert úgy hiszik, uralma jogos. (Dahl) A parancsoló és az engedelmeskedő közötti, tekintélyen alapuló viszony a köztük lévő hierarchia elismerésén alapul, melynek helyességét és jogosságát mindketten elfogadják. (Arendt)

A társadalmakat annak alapján lehet osztályozni, hogy „alapvető köteleik” a családra, a tekintélyre vagy az állampolgárságra vonatkoznak-e. (Hobhouse)

Az előbbieken idézett, leglényegesebb megállapítások magukért beszélnek. A magyar (nyelvű) szakirodalomban minden adott volt egy olyan konceptuális elemzésre, amely hatalom, autoritás és legitimitás összefüggéseit egy olyan autochton elméletben tárgyalná, amely a „kéznél levő” anyagok feldolgozására és továbbgondolására alapozódik. A magyar (nyelvű) szakirodalomban a hetvenes és nyolcvanas években már adottak voltak a terminológiai distinkciók, a hatalom tekintély és/vagy legitimitás általi értelmezése, a tekintély hatalomgyakorlásban betöltött szerepének és a hatalmi szubjektum (politikus) személyes tekintély felismerése, az intézményesített és szervezeti hatalom megkülönböztetése, a formális és informális tekintély közötti különbségtétel, az „autoritatív” fogalmának használata stb. Egyenként s külön-külön olyan toposzok, amelyek egy önálló autoritáselméleti monográfia, de legalábbis egy nagy lélegzetű tanulmány vázát (tartalomjegyzékét) adhatták volna...

IV

A LEGITIMITÁS JURISZTIKUS ELMÉLETE FELÉ

1 Történetiség – kultúra – empíria

Az általam preferált ortodox-jurisztikus megközelítésben azzal az analitikus problémával kell szembesülnünk, hogy kérdéses a latin „lex” szóból eredő legitimitás fogalmának megelőző korok vagy olyan más típusú társadalmak hatalmi viszonylataira alkalmazása, amelyek nem ismerték és nem használták azt.

Mennyiben beszélhetünk – például - az antik Athén vezetőinek legitimitásáról, ha a legitimációs szakirodalom is úgy tudja, a görögöknél nem létezett a latin „legitimus”-nak megfeleltethető fogalom, és maguk a görögök nem is az aszerinti észjárással gondolkodtak vezetésről vagy uralomról?

Véleményem szerint a lex-alapú legitimitás fogalmát analitikus fogalomként használhatjuk olyan viszonylatok elemzésére és megértésére, amikor eme viszonylatok fogalmi megragadására empirikusan nem alkalmazták, nem alkalmazhatták, a lex-alapú legitimitás fogalmát. Az ilyen értelemben analitikus módszer alkalmazása ugyanakkor rávilágít az ortodox-jurisztikus megközelítés módszertani következményekkel is járó történelmi és kultúrtörténelmi kötöttségére.

A legitimációs elméletekben uralkodó eszme- és elmélettörténetnek három súlyos hibája van.

- 1) A legitimitás empirikus eszméjét vagy elvét nem tekintik az európai típusú társadalmakra jellemző különös politikai eszmének vagy elvnek, ezért az empirikus legitimációs eszmék és ideológiák lényegében nem tárgyai, de legalábbis nem külön fejezetei a magyar nyelvű politikai eszme- és elmélettörténetnek sem.
- 2) A szűkebben vett legitimációs eszme- és elmélettörténetben kritikátlanul váltanak át az eszmék különböző síkjaira: antik (római) magánjog és közgondolkodás, középkori uralmi ideológiák, keresztény teológusok, koraújkori és újkori politikai filozófusok, és a modern tudomány előfutárainak és képviselőinek a legitimitásról alkotott gondolatai ömlesztve kerülnek terítékre. Max Weber elmélettörténelmi fordulata (a legitimitás társadalomtudományos kérdésként való megfogalmazása és szociológiai „átértelmezése”) például úgy számít eszme- és elmélettörténelmi mérföldkönek, mintha empirikus hatalmi viszonyokat empirikusan legitimáló szubjektumok kifejezetten Weber hatása alapján viszonyulnának a hatalomhoz.
- 3) Nem vizsgálják a legitimitás („legitimus”) mellett az autoritás („auctoritas”) európai kultúrkörben ugyancsak determinált fogalmát sem.

A történelmi és kultúrtörténelmi kötöttségek miatt a legitimitás és autoritás értelmezésében a kiindulópontnak az empirikus engedelmességet motiváló empirikus

legitimitás- és autoritástudatot tekintem, és úgy gondolom, hogy egy elméletnek elsősorban az empirikus tudatból kibomló vagy arra épülő legitimitációkat és legitimitást kell elméletileg általánosítani ahhoz, hogy legitimitáció, legitimitás és autoritás tudományos fogalmainak empirikus politikai viszonyokat magyarázó erejét megőrizhessük.

Dolgozatomban végig az elfogadottság/elismertség és a törvényesnek/jogosnak elfogadottság/elismertség analitikus szétválasztása mellett érvelek, de mindezekről külön is megkülönböztetendőnek tartom a legitimnek elfogadottságot vagy elismertséget. A distinkció kézenfekvő oka az empirikus legitimitástudat és az abból előálló történelmi és kultúrtörténeti kötöttség: a hatalom és a hatalmi viszony társadalmi értékelésére és elfogadására az európai típusú társadalmakban külön fogalom létezik: a legitimitás. A legitimitás politikai érték és értékmérő. A legitimitás a közgondolkodás és a nyilvános diskurzusok bevett fogalma. Amikor kellő politikai tudatossággal fordulnak az állam, a hatalom és a politikai intézmények felé, a reflexió során a legitimitás és rokon fogalmi használatával is kifejezik magukat. Legitimitáció és legitimitás tehát nem kezelhető pusztán olyan analitikus fogalomként, mint amely a társadalomtudós analitikus eszköze az állam, politikai rendszer, hatalom stb. társadalmi elfogadásának és elfogadtatásának fogalmi megragadására, illetve a vonatkozó elméleti-filozófiai problémák kifejtésére.

Az empirikus politikai hatalom empirikus legitimitásának vizsgálatakor az empirikus orientációjú politológiának fel kell elevenítenie a latin „lex”-ig visszanyúló gyökereket, és ha szükséges, az erre alapuló eszme- és elmélettörténeti hagyomány alapján rekonstruálni kell legitimitás és legitimitáció fogalmát. A legitimitás „lex”-ben gyökerező fogalma nem véletlenül alakult ki, s vált használatossá évszázadokon keresztül. A későbbi metajurisztikus (szociológiai és filozófiai) „átértelmezések” éppen azoktól a specifikumoktól vonatkoztatnak el, amelyeket korábban a lex-alapú legitimitás fogalmával ragadták meg. A „lex” értelmében legitim hatalom esetében ugyan figyelembe kell vennünk, hogy a (köz) hatalom megszerzésére vagy birtoklására az antik Rómában akkor is voltak egyfajta szabályok, amikor a lex-alapú legitimitás még szigorúan magánjogi fogalom volt, de a lex-alapú legitimitás közjogi fogalommá válása éppen a közhatalom megszerzésével vagy birtoklásával kapcsolatos szabályok minőségi változását tükrözik.

A legitimitás modern, metajurisztikusan megalapozott koncepcióiban hivatkoznak arra is, hogy a legitimitás fogalmában eredetileg s történetileg szervesen egybekapcsolódott a legalitás értelmében vett törvényesség és a moralitás, és hogy legalitás és legitimitás modern kori fogalmi kettőssége, valamint a legitimitás moralitáshoz kapcsolása azzal magyarázható, hogy a legalitás fogalma a moráltól megszabadult-megszabadított törvényességet fejezi ki.

Ebben az eljárásban tehát módszertanilag tudomásul veszik, kész tényként kezelik, és teoretizálják a legitimitásnak a legalitástól megszabadult-megszabadított moralitáshoz rendelését. A legitimitás metajurisztikus átértelmezései ezért lényegében szimplán antilegalista koncepcióknak foghatók fel, amelyek tartalmukban csak reflexiói a törvényesség moráltól való megszabadításának. Figyelemre méltó, hogy a legitimitás normativista politikai filozófiai koncepcióiban nem törekednek törvényesség és moralitás – etimológiailag és eszmetörténetileg – eredeti egységének helyreállítására, hanem a legitimitás lényegét a moráltól történelmileg megszabadult-megszabadított törvényesség (legalitás) morális igazolásában jelölik meg.²⁹⁵

2. Túlterhelési válság

A történelmi és kultúrtörténeti kötöttségek, valamint az empirikus legitimitás- és autoritástudat zárójelbe tétele módszertanilag megterhelte a legitimitás és autoritás fogalmait, ami „túlterheltségbe” csapott át a legitimitáció és legitimitás elméleti és logikai határainak nyilvánvalóan politikai és ideológiai okokból eredő „kitágítása” miatt. A nemzetiszocialista és kommunista tematikák (legitim voltak-e a nemzetiszocialista és/vagy a kommunista rendszer) ideológiailag és tudományosan „terhelték túl” a legitimitáció és legitimitás fogalmait és elméleteit. Különösen azzal, hogy a legitimitás a politikai entitásokkal kapcsolatban szinte minden pozitív (antitotalitárius) érték vagy értékelési szempont gyűjtőfogalmává vált.

Véleményem szerint a totalitárius rendszerek empirikus legitimitásának tudományos elismerésének a weberi „Verstehen” értelmében ténymegállapításnak kell lennie (a rezsimnek alárendelt lakosság mérvadó többsége legitimnek ismeri el a rezsimet), aminek nem kell maga után vonnia automatikusan az adott rendszer pozitív értékelését vagy annak gyanúját. A kifejezetten értékelkötelezett megközelítésekben sem válna ezáltal fundamentális problémává egy diktatúra legitimitásának tudományos rögzítése (elismerése), mert az etikailag fundamentális kérdés felvetődhet úgy is, hogy többé ne fordulhasson elő, hogy egy empirikusan legitim (törvényesnek elismert) diktatúrát a társadalom mérvadó többsége a legitimitástól jól megkülönböztethető (totalitárius) értékek miatt hajlandó támogatni.²⁹⁶

²⁹⁵ A legitimitás lényegében ezzel értelmeződik át metajurisztikusan, és kap az „igazolás” fogalma a legitimitás fogalmával szinte egyenértékű szerepet, de egyben megint csak metajurisztikus jelentéssel egyetemben.

²⁹⁶ El kell ismernem, hogy ebből levonható egy olyan elméleti konzekvencia, hogy jurisztikusan legitimnek tekinthetünk olyan politikai rendszert, amely morálisan igazolhatatlan és – ezért - elfogadhatatlan és – ezért – jurisztikus legitimitása ellenére engedelmességre méltatlan. A probléma azonban elméletileg áthidalható azzal, hogy az engedelmességi készségnek lehetnek a legitimitásnál empirikusan erősebb motivációi is.

Az ideológiai túlterheltség mellett létezik egy – azzal összefüggő – politikai filozófiai túlterheltség: a legitimitás végső igazolásokkal való megalapozásának igénye.

Módszertanilag a „megalapozás” és az „igazolás” fogalmi lehetővé tennék, hogy legitimitás és igazolás analitikus elválasztásával (legitimitás≠igazoltság) a legitimitás egy szemantikailag zártabb, „szűkebb jelentésű” fogalmán kívül lokalizáljuk az igazolási alapokat. A legitimitás normativista politikai filozófiai megközelítéseiben viszont a szemantikai határok kitágításával (legitimitás=igazoltság) sorolják be a legitimitás jelentéstartományába a megalapozó igazolásokkal előálló jelentéseket. Erre vezetem vissza legitimáció és igazolás, legitimitás és igazoltság, legitimitás és érvényesség összemosódását.²⁹⁷ Az „igazolás” és az „igazoltság” helye és szerepe a legitimációs elméletekben zavaros, mert gyakran mint a legitimáció és a legitimitás szinonimája, nem pedig elméleti és fogalmi alternatívájaként jelennek meg. A legitimitáson túli, vagy még inkább „alatti” „igazolási alapok” és az „érvényességi alapok” fogalmainak használatát, valamint a legitimálás, az igazolás és racionalizálás között különbségtételt²⁹⁸ azért is tartom szerencsésnek, mert elméletileg tehermentesítik a legitimitás fogalmát.

A tudományos „túlterhelés” az eredménye a legitimáció és legitimitás „szociológiai” értelmezéseinek is, amelyek hasonlóképpen a szemantikai határok kitágításával sorolnak be más összefüggéseket a legitimitás jelentéstartományába: elfogadás-elfogadottság, elismerés, engedelmisség és engedelmisségi készség stb.

A „legitimitásválság” hetvenes és nyolcvanas években uralkodó tézise is ott hibázott, hogy az autoritás válságát összekeverték a legitimitás és/vagy legitimitás válságával, illetve legitimációs problémaként interpretálták a legitim politikai rendszerek más természetű, nem a szorosan vett legitimitással kapcsolatos válságjelenségeit.

A „legitim, mégis instabil” ellentmondását a „legitimitásválság” tézisében nem úgy gondolták végig, hogy az adott rendszerstabilitási problémák esetében a legitimitás lényegében indifferens vagy irreleváns, hanem a legitimitás és legitimáció fogalmait analitikusan arra használták fel, hogy egy valójában legitim rendszer stabilitási problémáit fogalmilag megragadják. A legitimitásválság téziseinek elemzése alapján azt mondhatjuk,

²⁹⁷ Vernon Bogdanor a legitimációról (legitimacy) (sic!) írt szövegeiben a legitimáció egyes értelmezéseit úgy mutatja be, hogy a viták arról folynak, miként lehet az uralmat, a kormányzást vagy a hatalmat érvényesen, egy közösségen vagy a társadalmon belül elfogadott értékek és érték alapú normák szerint gyakorolni, és hogy mi az alapja és forrása ezen érvényességnek. Ennek ellenére később a legitimitást, amit előzetesen törvényességnek nevezett, és az érvényességet szinonimaként kezelte: „a hatalom gyakorlásának érvényességére vagy legitimációjára vonatkozó állításokat több nézőpontból lehet megítélni...” Bogdanor 2001, 360-1.

²⁹⁸ A racionalizálást sajátos típusú, ok-okozati összefüggésekre hivatkozó („azért, mert...”) magyarázatnak tekintem, ami természetesen feltételezi azt, hogy az elfogadó fél számára fontos az oksági összefüggések ismerete, és az öbenne elismerést, elfogadást, igazodást, engedelmisséget stb. vált ki, de legalábbis arra ösztönzi őt.

hogy nem a rendszer empirikus legitimitása kérdőjeleződött meg az állampolgárok mérvadó többsége által, hanem a rendszerstabilitási problémák sarkalták arra a rendszert elvben és elméletileg megkérdőjelezőket arra, hogy saját rendszerellenességüket rendszerigazolási keretekben fejtsék ki.²⁹⁹

Az autoritásnak legitimációelméletileg az ad kitüntetett jelentőséget, hogy teoretikusan nagymértékben tehermentesítheti a legitimáció és legitimitás fogalmait, hiszen azokkal gyakran fejezik ki azt, amikor a hatalom bármilyen okból elfogadott vagy elismert, vagy engedelmeskednek neki, tehát nem csak azért, mert törvényes, jogos vagy – jogi értelemben – legitim. Az autoritás fogalma azáltal töltheti be „tehermentesítő” funkcióját, hogy reflexív fogalomként, az engedelmességgel és az engedelmességi készséggel együtt hagyományosan olyan jelentései és értelmezései vannak, amelyeket az autoritást ignoráló legitimációs elméletek a legitimáció és legitimitás fogalmába gyömöszölnek bele.

3. Hatalom – autoritás - legitimitás

A kényszermentes engedelmességgel vagy engedelmességi készséggel övezett, de kényszeríteni képes hatalom önmagában autoritás (autoritativ hatalom). Hatalom, mert (sikeresen) képes kényszeríteni, és autoritás, mert 1) kényszerítő képessége ellenére is készek neki kényszermentesen engedelmeskedni; 2) az engedelmességet kötelességnek érzik; 3) az engedelmességet elváró hatalomról úgy gondolják, hogy jogosan várja el az engedelmességet.

A kényszermentes engedelmességgel vagy engedelmességi készséggel a jogosnak/törvényesnek elismertség miatt övezett, de kényszeríteni képes hatalom azonban már legitim hatalom vagy legitim autoritás, mert az általunk érvényesnek elfogadott „jog”³⁰⁰ szerint ismerjük el magunkra nézve követésre (engedelmességre) méltónak, rendelkezéseit pedig kötelezőnek.

Más, plasztikusabb megfogalmazásban: legitim a hatalom, ha az általunk (is) érvényesnek elfogadott „jog” szerint ismerjük el magunkra nézve követésre (engedelmességre) méltónak vagy (minket) kötelezőnek. A „kötelezőnek elismerés” és az ehhez kapcsolódó

²⁹⁹ Szirtes Gábor viszont az állam számára jelentkező igazolási kényszert látott a hetvenes évek nyugati terrorizmusában: a terrorizmus a tökéletes államot olyan teherterheléssel állította elé, hogy „igazolnia kellett önmaga létét, mint államot”. Szirtes 1991, 33.

³⁰⁰ A „csupasz” hatalommal szemben definiált „elismert” és „jogos” (right) hatalom mint „legitim” hatalom felveti a kérdést: a „legitim” jelent-e „legális”, és ha igen milyen értelemben? A dilemma ugyanis az, hogy „a jognak” vagy a „helyes/jogos jognak” (right law) való engedelmesség morális kötelességét ismerjük-e el. Lásd Jerome Hall: Authority and the Law. In Friedrich 1958, 58. Az eddigiek alapján a helyesség (right) kritériumait érvényességi kritériumnak tekintem, tehát a „helyes jog” legitimáló funkcióját a „helyes jog” jogi dimenziójában, míg a helyes jog jogi dimenziójának érvényességét a helyes jog metajurisztikus dimenziójában jelölöm meg.

„engedelmességi készség” az autoritásra, a „jog szerintiség” a legitimitásra, mint az autoritás lehetséges alapjára helyezi a hangsúlyt.

Legitimitás és autoritás analitikus megkülönböztetésével, ami tükrözheti az empirikus hatalmi viszonyok empirikus dinamikáját is, elkerülhető az, hogy egy legitim (törvényesnek elfogadott) kormányzattal szembeni engedelmességi készség csökkenését és az engedetlenség párhuzamos növekedését automatikusan legitimitási válságként, de legalábbis legitimációs kontextusban értelmezzük.³⁰¹

A hatalomnak (vezetésnek, irányításnak stb.) az alárendeltek elismeréséből/elfogadásából eredő legitimitása és a hatalomnak az alárendeltek engedelmességéből előálló autoritásjellege nem ugyanaz. Ideáltipikus esetben autoritás és legitimitás között olyan oksági összefüggés van, hogy egy autoritást legitimitása (törvényesnek/jogosnak elismerése/elfogadása) miatt tartják engedelmességre méltónak, illetve azért készek neki engedelmeskedni, mert törvényesnek/jogosnak ismerik/fogadják el: a legitimitás teremti az autoritást, teszi a hatalmat autoritássá.³⁰²

A legitim, tehát törvényesnek elismert/elfogadott autoritás nem ideáltipikus változatában az alárendeltek készek ugyan engedelmeskedni, vagy érzik egyenesen kötelezőnek az engedelmességet (ezért beszélhetünk autoritásról), de nem azért teszik ezt, mert legitim, tehát nem a törvényesnek/jogosnak elismertség/elfogadottság miatt találják méltónak az engedelmességre, hanem más okból.

A legitimitás tehát még a legitim autoritás esetében is lehet másodlagos vagy alárendelt engedelmességi motívum.

Az alárendelteknek az általuk törvényesnek/jogosnak elismert/elfogadott, és ezért legitim autoritással szembeni engedelmességi készségének csökkenésére, tehát az autoritásszubjektum autoritásának erodálódására gyakran kínálkozik funkcionális magyarázat. Amennyiben az autoritásszubjektum a neki alárendeltek számára funkciót lát el, a teljesítmény és a hatékonyság, illetve azok alárendeltek általi pozitív megítélése magától értetődően válik az engedelmességi készség lehetséges motívumává.³⁰³ Az engedelmességi motívumok, amelyeket analitikusan külön-külön szokás tárgyalni, empirikusan egyfajta

³⁰¹ Jellemzőnek tartom, hogy míg Európában a hatvanas és hetvenes években inkább legitimációs válságról beszéltek, addig az Egyesült Államokban az autoritás válsága volt a meghatározó teorema.

³⁰² Szigorúan ebben a kontextusban, az engedelmességi motívumok alapján fogadható el az „authority=legitimate power” képlete.

³⁰³ Rothschild szerint egy hagyományosan teljesen legitim rendszer is erodálódhat, ha krónikusan inkompetenssé és inefektívvé válik. Lásd Joseph Rothschild: Political Legitimacy in Contemporary Europe. In Denich 1979, 39. oldal.

komplexumot képezhetnek, és az egyes motívumok a helyzetek és körülmények változásával tesznek szert meghatározó szerepre.

Az uralom/hatalom/autoritás legitimitásának megértését elősegíti a „nem legitim uralom” legitimációs elméletekben elhanyagolt weberi fogalma, mely révén már fogalmilag is tételeződik, hogy egy uralomnak – éppen azért, mert uralom – engedelmeskednek vagy készek engedelmeskedni. Egy uralomnak tehát – éppen azért, mert uralom – nem kell feltétlenül legitimnek lenni, hogy engedelmeskedjenek vagy készek legyenek engedelmeskedni neki. Uralomelméletileg a legitimitás az uralomnak való engedelmesség vagy engedelmességi készség egy különös motívuma. Ha el is fogadjuk a legitimitás uralmat vagy hatalmat stabilizáló szerepét, a „nem legitim uralom” rávilágít arra, hogy a legitimitás nem tekinthető a hatalom/uralom fenntartása, tartóssága vagy stabilitása egyedüli feltételének. Következésképpen a tartós vagy stabil uralmat/hatalmat logikailag sem tekinthetjük automatikusan legitimnek.³⁰⁴

Történelmileg egy uralkodó uralma alapozódhatott kényszerre és erőszakra, vagy gyakorolhatta uralmát „jogszerűen” is, de ha szükségesnek érezte az alattvalók önkéntes engedelmességét, ám azok önkéntesen csak a "legitim" uralkodónak voltak hajlandóak engedelmeskedni, akkor uralmát el kellett ismertetni az alattvalók által elfogadott és önkéntes engedelmességük feltételéül szabott (jog)szabályok vagy (jog)elvek szerint. A legitimitás fogalmának ott van értelme, ahol a hatalom alárendeltjei nem egyszerűen csak engedelmeskednek, önkéntesen engedelmeskednek vagy készek engedelmeskedni, hanem kialakult bennük egy felfogás az engedelmességre „jogossága” vagy „törvényessége” miatt méltó hatalomról.

Hatalom vagy uralom bármely társadalomban lehet "elfogadott", és hatalom vagy uralom lehet autoritás, mert „készek” lehetnek az alárendeltek "önkéntesen engedelmeskedni" neki, mindezt lehet sajátos politikai és politológiai kérdésként és legitimációs tematikán belül kezelni, de 1) expressis verbis autoritásprobléma akkor válhat belőle, ha az alárendeltekben szilárd képzet él az engedelmességükre méltó hatalomról³⁰⁵; 2) expressis verbis legitimációs probléma akkor válhat belőle, ha az alárendeltekben szilárd jogi képzet él az engedelmességükre „jogossága” vagy „törvényessége” miatt méltó hatalomról.

³⁰⁴ A politikai rendszerbe vagy a kormányzatba vetett bizalmat, illetve támogatásukat illetően Lásd Useem 1979. Nem értek viszont egyet Useemmel abban, hogy állam legitimitása a kormányzati intézmények és politikai autoritások támogatásra méltóságáról való, szélesben elterjedt közmeggyőződés lenne!

³⁰⁵ A jog autoritását ennek megfelelően abban látom, hogy a jogszabályok kötelező érvényűek (kötelezőek), az emberek magukra nézve kötelezőnek ismerik el őket, és eszerint kötelességüknek érzik és készek is engedelmeskedni nekik.

A hatalom önmagában tehát nem azonos az autoritással. Hatalmi kontextusban az autoritás a hatalom egy sajátos minőségű válfaja. Az „autoritás” fogalma hatalomelméletileg alkalmas az olyan hatalom fogalmi megragadására, amelynek készek önkéntesen, kényszermentesen engedelmeskedni, de a pusztán csak önkéntes engedelmességgel és engedelmisségi készséggel övezett hatalom kiesik a legitim hatalom értelmezési tartományából.

A hatalom lehet legitim, a nélkül azonban, hogy egyben autoritás is lenne, ha nem képes kiváltani az alárendeltek kényszermentes engedelmisségi készségét, mert a legitimitás ténye elégtelen motívum az engedelmisségi készség elérésére.

Ahogy a hatalom önmagában nem azonos az autoritással, úgy az autoritás sem azonos önmagában a hatalommal. Lehetséges olyan autoritás, kényszermentes engedelmisségi készséggel övezett entitás, amely nincs olyan kényszerítő vagy akaratervényesítő képesség birtokában, amely hatalommá tenné őt. Különbséget kell tenni a nem a hatalom értelmében vett autoritás, illetve a hatalom értelmében vett autoritás között. A hatalom értelmében vett autoritás estében a kényszermentes engedelmisségi készség egy kényszeríteni képes hatalmi szubjektumot övez, ezért alapvető kérdés a kényszerítő képesség alárendeltekben való tudatosulása és alárendeltekre gyakorolt hatása. A nem a hatalom értelmében vett autoritás esetében a hatalom és engedelmisség csak feltételesen kapcsolható egybe, mert az engedelmisségi készség olyan entitásoknak vagy szubjektumoknak is szólhat, amelyeket és akiket még az engedelmeskedő szubjektumok sem tekintenek hatalomnak. Az autoritásként definiálható entitások és szubjektumok és az azokhoz, mint autoritásokhoz viszonyuló szubjektumok között nem csak engedelmisségi viszony alakulhat ki. Az autoritások, autoritásnak tekintett, autoritásként elfogadott vagy elismert szubjektumok nem feltétlenül várnak el engedelmisséget, és nekik nem feltétlenül engedelmeskednek. Az engedelmisséggel, engedelmisségi igénnyel és engedelmisségi készséggel le nem írható kapcsolatot az „igazodás” fogalmával ragadom meg a dolgozatban. Az igazodás alatt a cselekvési preferenciáknak az autoritáshoz, az autoritás hatására történő igazítását értem.

Hatalomelméletileg hatalom–autoritás–legitimitás hármasságában egy „kormányzat” normális esetben egyszerre 1) hatalom, mert rendelkezik azzal a képességgel, hogy akaratát rákényszerítse az alárendeltekre; 2) autoritás, mert az alárendeltek készek neki kényszermentesen is engedelmeskedni; 3) legitim, mert az alárendeltek törvényesnek/jogosnak ismerik/fogadják el.

Ez a három tényező különbözőképpen kombinálódhat. Ha csak egyetlen (valamelyik) tényező áll fenn, a kormányzat súlyos hiányosságokban szenved. 1) Csak hatalom: nem legitim, mert az alárendeltek nem ismerik el törvényesnek vagy jogosnak, és ezért vagy más okból részükről nem övezi engedelmisségi készség a kormányzatot, ami így nem autoritás, az viszont képes kikényszeríteni az akaratát. 2) Csak autoritás: nem hatalom, mert nem képes kikényszeríteni az akaratát, és nem legitim, mert az alárendeltek nem ismerik el törvényesnek vagy jogosnak, ennek ellenére részükről engedelmisségi készség övezi a kormányzatot. 3) Csak legitim: nem hatalom, mert nem képes kikényszeríteni az akaratát, és nem autoritás, mert nem övezi az alárendeltek engedelmisségi készsége, noha az alárendeltek törvényesnek vagy jogosnak ismerik el.³⁰⁶

Ha a háromból kettő tényező áll fenn: 1) a legitim hatalmat nem övezi engedelmisségi készség, tehát nem autoritás³⁰⁷; 2) az autoritatív hatalmat nem ismerik el törvényesnek vagy jogosnak, tehát illegitim vagy nem legitim; 3) a legitim autoritás nem képes kikényszeríteni az akaratát, ezért nem hatalom.

Ideáltipikus esetben egy „kormányzat” mint „hatalom” olyan „legitim autoritás”, amelynek az alárendeltek 1) annak ellenére készek kényszermentesen engedelmeskedni, hogy tudják, a kormányzat birtokában van a kényszerítés képességének; 2) akkor is készek engedelmeskedni, amikor tudják, hogy az nem képes engedelmisségre kényszeríteni őket; 3) azért készek kényszermentesen is engedelmeskedni, mert törvényesnek/jogosnak ismerik/fogadják el az őket kényszeríteni képes kormányzatot.

Az „autoritatív hatalom” fogalma kitűnő terminus technicus a hatalommal rendelkező, tehát akaratát kikényszeríteni képes autoritás, illetve a kényszermentes engedelmisségi készséget előállítani képes kényszerítő hatalom fogalmi megragadására.

Ha az autoritást legáltalánosabban olyan kapacitásnak fogjuk fel, amellyel a hatalom képes - a kényszerítéstől és a racionális meggyőzéstől eltérő módon – kényszermentes engedelmisséget vagy beleegyezést előidézni, akkor autoritáselméletileg ilyen „kapacitást” biztosíthat a hatalomhoz való elismert jog vagy a jogcím is, miáltal a legitimitás az autoritás forrásként határozható meg.

³⁰⁶ Itt kap jelentőséget a legitim, de a vele szemben támasztott funkcionális elvárásoknak eleget tenni az elégtelen hatalmi vagy kormányzó képességei miatt sem tudó kormányzat.

³⁰⁷ Itt megint csak a funkcionális elvárások és azok kielégíthetlensége a kézenfekvő oksági magyarázat. Másrészt Balázs Zoltán nagyon helyesen hangsúlyozza, hogy „ha egy tekintélynek rendszeresen nem engedelmeskednek, akkor az nem tekintély”, amit a következők szerint fogalmaznék át: ha egy autoritatív hatalomnak rendszeresen nem engedelmeskednek, akkor az – elveszítve autoritatív jellegét – már nem tekintély, de még hatalom, ha képes kikényszeríteni akaratát. Balázs 2003, 158. és 154.

4. Az autoritás logikái és a legitim autoritás

Az előző részfejezetben foglaltak alapján a hatalom és autoritás négy, egymással összefüggésben lévő logikáját tartom rekonstruálhatónak.

A négy logika lényegi mozzanatai az akaratot érvényesítő, illetve ellenállást vagy akaratot megtörő képesség ("A" hatalmi szubjektum képességei), illetve az engedelmisségi készség ("B" alárendelt részéről). Lássuk, mely logikákban milyen kombinációi találhatóak az elemeknek.

	„A” akarata vagy magatartáselvárása	„A” ellenállást megtörő képessége	„B” engedelmisségi vagy igazodási készsége
I. hatalmi logika	van	van	nincs
II. hatalmi logika	van	van	van
III. (hatalmi) logika	van	nincs	van
IV. logika	nincs	nincs	van

I. logika. Hatalmi logika, a kényszerítő hatalom vagy erőhatalom (power) logikája, amelyben "A" képességén, pontosabban akarat- és ellenállás-megtörő képességén van a hangsúly. Nem foglalkozunk azzal, hogy "B" szubjektíve hogyan viszonyul "A"-hoz, illetve az "A"-val való alárendelt hatalmi kapcsolatához. Nem foglalkozunk azzal sem, hogy "B" akar vagy nem akar engedelmeskedni "A" elvárásainak, de kikötjük, hogy ha bármilyen oknál fogva is ellenállna, "A" rendelkezik az ellenállás legyűrésének képességével.

II. logika. Az autoritatív hatalom logikája, mert továbbra is feltételezzük "A" akarat- és ellenállás-megtörő képességét, tehát azt, hogy "A" képes "B"-re kényszeríteni akaratát, avagy "B"-t – annak akarata ellenére – az "A"-nak kedvező helyzetbe kényszeríteni. Ugyanakkor azt is feltételezzük, ami az I. logikából hiányzik, hogy "B" adott esetben valamilyen oknál fogva kész önként (kényszermentesen) engedelmeskedni az akarat- és ellenállást megtörő képességgel rendelkező hatalmi szubjektumnak, "A"-nak. Az engedelmisség önkéntessége kifejezi azt, hogy "B"-ben egyéb – a félelemtől és fenyegetéstől független – motívum van, ami őt az "A" elvárása szerinti magatartásra ösztönözheti. (Ilyen motívum lehet az érdek, az egyetértés vagy a tisztelet.) Ebben az esetben tehát továbbra is számolnunk kell "A" akaratmegtörő képességével, de eme képesség kinyilvánítása, azaz a hatalom gyakorlása "B" önkéntes engedelmissége miatt nem szükséges. A hatalmat gyakorlóknak abban a tudatban engedelmeskednek önként, hogy azok képesek kényszert és

erőszakot alkalmazni, ám engedelmességük a sajátos engedelmisségi motívumok folytán kényszermentes.

III. logika. Az autoritás klasszikus logikája, amelyben egy sajátos hatalmi logika fejeződik ki. "A"-nak elvárásai vannak "B" viselkedését, magatartását vagy cselekvését illetően, beleértve az igényt "B" engedelmisségére, ahogy feltételeztük azt az előző két esetben is, de "A" nem rendelkezik azzal a képességgel, hogy elvárásainak érvényt szerezzen "B" akarata ellenében. "B" tudatában van ennek, tehát annak, hogy "A" nem képes őt rákényszeríteni valamire, vagy erőszakot alkalmazni, mégis hajlandó "A" kinyilvánított akaratának önként engedelmeskedni. Az engedelmisség motívuma ebben az esetben is sokféle lehet. Ennek a logikának a hatalmi jellege vitatható. Az ellenállást megtörő és kényszerítő képesség hiánya miatt „A” nem tekinthető igazán hatalmi szubjektumnak, viszont azért, mert elvárásai vannak, és engedelmeskednek is neki, a közgondolkodás hajlamos az ilyen viszonyt hatalminak tekinteni.

IV. logika. Az autoritás „ideális” logikája. „B”-ben megvan az engedelmisségi vagy igazodási készség, de „A” nemcsak hogy nem képes kikényszeríteni az engedelmisséget vagy az elvárása szerinti magatartást, de semmilyen magatartáselvárása sincs „B”-vel szemben!

A tudományos és a hétköznapi nyelvben a hatalom kifejezésével általában mások akaratának vagy ellenállásának megtörő képességére (lásd I. és II. logika) vagy akaratunk másokkal szembeni érvényesítésére (lásd III. logika) utalunk. A hatalom szaktudományos, politikaelméletileg megalapozott fogalmával azonban csak az első két logikát fejezhetjük ki az ellenállást megtörő képesség miatt.

Azokra a logikákra (II., III.), amelyekben az engedelmisségi készség kimutatható, az autoritás (magyarul: tekintély) fogalmát használjuk. Az engedelmisségi készséget az autoritás olyan elemének kell tekintenünk, amely elválaszthatatlan az autoritás fogalmától, és amely nélkül elgondolhatatlan az autoritás fogalma. A IV. logika sajátos helyzetet takar, mert engedelmisségről igazán akkor és ott beszélhetünk, amikor és ahol van parancsoló szubjektum, aki engedelmisségre tart igényt. Ahogy az engedelmisség kimondatlanul is feltételez parancsot és parancsoló szubjektumot (parancsnak vagy parancsolónak engedelmeskedünk), úgy a parancs is kimondatlanul is feltételezi az engedelmisséget, az engedelmisség iránti igényt. A másokkal szembeni elvárásoknak különböző formái lehetnek (kérés, óhaj stb.), de ha parancsolunk, ha utasítunk, ha rendelkezőnk stb., akkor, kimondatlanul is engedelmisséget várunk el.

A IV. logikának legalább három variánsa lehetséges:

1) Egy szubjektum (politikus, oktató, művész) elismerést és tiszteletet vált ki másokban (állampolgárok, diákok, közönség), akik szemében tekintéllyé válik, és akik a tiszteletük meg az ő tekintélye okán készek hozzáigazodni vagy engedelmeskedni neki, noha ő, a tekintélyként tisztelt szubjektum nem várja el az igazodást, és nincs szándékában parancsolni a tisztelőinek.

2) Általában léteznek számunkra tiszteletre méltó tulajdonságok (kor, nem, tudás, bölcsesség, erő, teljesítmény, érdem, kiválóság stb.), és ennek megfelelően készek vagyunk tisztelni, tisztelettel övezni bárkit/bármit, aki/ami szerintünk rendelkezik az ilyen tulajdonságokkal. Az ilyen szubjektumokhoz önkéntelenül is hozzáigazítjuk magatartásunkat, cselekvésünket vagy gondolkodásunkat anélkül, hogy az elvárná tőlünk. (Ha tiszteljük a kort, az idős embereknek önként és szinte automatikusan átadjuk helyünket, vagy figyelemmel és türelemmel meghallgatjuk őket, mégha nem is értünk velük egyet, és ellenvéleményünknek is tiszteletteljesen adunk hangot.) Ebben az esetben tehát azért nincs „A”-nak „B”-re irányuló akarata vagy elvárása, mert „B” nem konkrét szubjektumhoz kész igazodni: egy konkrét szubjektum adott esetben csak megtestesíti azokat a „B” számára tiszteletreméltó tulajdonságokat, amelyek képesek kiváltani „B” igazodási készségét.

3) „B” szubjektumok készek igazodni és engedelmeskedni olyan valakinek („A”), akitől azt várják, hogy a II. és III. logika szerinti parancsoló funkciót töltsön be, tehát hatalmi szubjektum legyen számukra. Az igazodási és engedelmisségi készséggel övezett személynek tehát (még) nincsenek elvárásai azokkal szemben, akik viszont tisztelik őt, és azt várják, hogy parancsoljon nekik, irányítsa őket, hatalmat gyakoroljon felettük stb. Az ilyen tiszteletnek kitüntetett oka az, hogy azt gondolják, hogy az adott szubjektum („A”) a legalkalmasabb vagy érdemesebb a vezető-irányító-parancsoló funkció betöltésére.

A legitimitás legáltalánosabb értelmében (legitimitás=elfogadottság) mindegy, hogy mi az engedelmisség (elfogadás) motívuma, a lényeg az, hogy az alárendeltek egyáltalában készek engedelmeskedni a hatalomnak: a bármilyen okból elfogadott hatalom legitim hatalom. Még az is mindegy, hogy az alárendeltek számára számít-e a legitimitás, vagy sem, hogy legitimnek tekintik-e a hatalmat, vagy sem. A legitimitás legáltalánosabb értelme alapján az autoritatív hatalom legitim hatalomnak fogható fel. Valójában azonban, a politikai gyakorlat valóságában egyáltalában nem mindegy az alárendeltek engedelmisségi készségének motívuma. A pusztá tény miatt, hogy az alárendeltek számára létezik egy különös engedelmisségi (elfogadási) motívum, a „legáltalánosabb” értelem és jelentés mellett meg kell különböztetnünk legitimitáció és legitimitás szűkebb értelmét és jelentését: az alárendeltek nem egyszerűen elfogadják hatalmat, nem egyszerűen készek neki

engedelmeskedni, hanem legitimnek fogadják el, legitimnek ismerik el a hatalmat. Erre a „szűkítésre” azért van szükség, mert a valóságban az alárendeltek mindig valamilyen szempont (motívum) alapján fogadják el a hatalmat. A hatalom és autoritás logikái, valamint az engedelmességi és elfogadási motívumok nyomán legitim autoritásról akkor beszélhetünk, ha a kényszermentes engedelmességi készséggel övezett kényszerítő hatalomnak (elsősorban) azért engedelmeskednek, mert azt legitimnek tartják, fogadják el, vagy ismerik el.

5. Legalitás és legitimitás: az antilegalista legitimációs elméletek kritikája

Elméletileg kidolgozatlanok, következésképpen végig nem gondoltam tartom azokat az antilegalista koncepciókat, amelyek a nemzetiszocialista hatalomátvétel tanulságára hivatkozva szakítanak gyökerestül a legitimitás jogi értelmezésével. A csak „legálisan legitim” nemzetiszocializmus bukása után a nemzetiszocializmussal és a „legalitás általi” legitimitással szembeni alternatívaként kiépített alkotmányos és jogállami demokráciáknak ugyanis elvben és elméletben a Weber cselekvéseméletből rekonstruálható tisztán értékracionális uralomtípusnak lennének megfeleltethetők.³⁰⁸ A nemzetiszocialista rendszer metajurisztikus és antilegalista kritikája logikailag arra enged következtetni, hogy mivel a legalitás nem legitimál, az alkotmányos és jogállami demokráciák legitimitásának tisztán értékracionális alapokon kell nyugodnia. A „legálisan legitim” nemzetiszocializmus legitimitásának elméleti kritikájából és a „morálisan legitim” alkotmányos és jogállami demokrácia legitimitásának elméletéből azonban nem képezhető koherens legitimációs elméletet. Egyszerűen azért, mert az alkotmányos és jogállami demokrácia, mint azt az elnevezése is mutatja, igenis jurisztikusan: alkotmánnyal és joggal legitimálódnak. Az alkotmányos és jogállami demokráciák jurisztikus legitimitása természetesen nem azonos a puszta legalitás (hatályos és tételes jogszabályok) általi, metajurisztikus elméletek által feltételezett legitimitással, de azzal szoros kapcsolatban áll: az alkotmányosság és jogállamiság egyszerre politikai és jogi elve és eszméje képezi az elvi alapját, és a gyakorlatban a hatályos és tételes jogszabályok által szabályozott legitimációs mechanizmusok működnek. Az alkotmányos és jogállami demokráciák gyakorlatában nagyon felmerülhetnek a hagyományosan a természetjoghoz és a morálhoz kapcsolt metajurisztikus igazolási kérdések, de a rendszer és elemeinek legitimitása nem szakad el a legitimáló jogszabályoktól és jurisztikus jogelvektől.

³⁰⁸ Az „értékracionális” uralomtípushoz lásd Cs. Kiss 1990, Spencer 1970.

Az alkotmányos és jogállami demokrácia - antilegalista indíttatású - metajurisztikus legitimitásának elméleti lehetősége hasonlóan sérülékeny, mint az általa kritizált legalista legitimitáció, amely – a kritika szerint – lehetővé teheti antidemokratikus erők legális hatalomátvételét. Nem zárja ki ugyanis az elméleti lehetőségét, hogy alkotmányos és jogállami demokráciákat ne azért találjuk engedelmességre és elismerésre méltónak (legitimnek), mert alkotmányosak és jogállamiak, noha az alkotmányos és jogállami demokráciának mintegy attribuutuma a jog. Ez pedig egy nem alkotmányos és nem jogállami, de legfeljebb nem is nemzetiszocialista vagy totalitárius demokrácia elméleti megalapozását is lehetővé teszi. Magyarán: lehet jogot és törvényt metajurisztikusan megalapozni, de elméletileg igen csak kérdéses, hogy alkotmányos és jogállami demokráciák legitimitását megfosszuk jogi tartalmuktól.

A kifejezetten antilegalista legitimitációs elméletek talán legsebezhetőbb pontja az „igazolás” és „megfelelési” tézis.

Amennyiben a hatalom legitimitását abban ragadjuk meg, hogy igazolható szabályoknak vagy törvényeknek „megfelelően” szerezték-e meg és gyakorolják-e, akkor a politikai filozófia klasszikusnak mondható megközelítéseivel ellentétben elsődlegesen nem az a kérdés, hogy „igazolható-e” a törvény abban az értelemben, hogy „megfelel-e” olyan morális és politikai érveknek, amelyek ésszerűen (logikus érvekkel) megvédhetők.

A kérdés mindenekelőtt az, hogy igazolható-e, hogy a hatalmat a törvények szerint szerezték meg és gyakorolják, ami jogi igazolási kérdés.

Először szét kell választanunk a hatalomra kerülés és a hatalomgyakorlás törvényeknek való megfelelését, valamint hatalomnak és törvénynek ésszerűen (logikus érvekkel) megvédhető morális és politikai érveknek való megfelelését.

A metajurisztikus megközelítésekben a „törvényeknek megfelelést” hajlamosak úgy tekinteni a „legalitás” problémájának, mintha a megfelelés vagy meg nem felelés a társadalomtól és társadalmi tudattól független, mechanikusan érvényesülő, objektív tény lenne. A törvényeknek megfelelés vagy a jogszerűség igazolása azonban kifejezetten legitimitációs probléma lehet, ha a hatalmi viszonyban az alárendeltek engedelmisségi készsége azért bizonytalan, mert kételyeik vannak a hatalom törvényességét vagy jogszerűségét (legalitását!) illetően, ezért szemükben csorbult a hatalom elismerésre és – ezért - engedelmességre méltósága.

A metajurisztikus legitimitációs elméletekben alapvető követelmény a legitimitás és a legalitás azon alapon történő megkülönböztetése, hogy bár tükörfordításban mindkettő a jogosságra vagy törvényességre utal, a "legalitás" és "legális" fogalmak a tételesen

lefejtetett jogszabályoknak való „megfelelést” fejezik ki. Rögtön ezután azonban az a kérdés vetődik fel szokás szerint, hogy 1) a társadalom tagjai, a hatalom alárendeltjei elfogadják-e magukat a hatalmat legalizáló jogszabályokat vagy a jogrendet, egyetértenek-e velük, 2) morálisan igazolhatók-e a maguk a hatalmat legalizáló jogszabályok, illetve milyen morális indokai lehetnek a hatalmat csak legalizáló jogszabályok elfogadásának.

Ebben a logikában a jogszabályok legfeljebb csak legalizálhatnak, a különböző entitások meg közelebbről meg nem határozott módon „megfelelnek” az őket legfeljebb csak legalizáló jogszabályoknak.

Egy hatalom tehát lehet legális, mert „megfelel” a jogszabályoknak, ám egyben illegitim, ha általában véve "nem elfogadott" vagy "nem elismert", különösen, ha az alárendeltek nem tartják elismerésre vagy követésre méltónak a hatalmat legalizáló jogszabályokat. Az első variációban a pusztán el nem fogadottság miatt nem legitim a „legális” hatalom. A „legális” hatalmat a közelebbről nem definiált „elfogadottság” teszi legitimé, jog és jogosság közömbös tényezők, és lényegtelen az elutasítás motívuma. A második variáns a további megalapozás vagy igazolás módszerén alapul: a hatalmat legalizáló jog (jogszabályok) elfogadottsága, mégpedig hagyományosan a morális szempontok szerinti elfogadottsága a fontos. A legalizáló jogszabályok jogossága, törvényessége vagy lényegtelen, vagy csak nem játszik szerepet a hatalom végső megalapozásában.

A hatalmat legalizáló jog elfogadottságnak vagy elismertségének vizsgálatakor azonban rá kell kérdeznünk a jog (jogszabályok) elfogadásának vagy elismerésének, illetve elutasításának minden lehetséges motívumára. A motívumok között megint csak ott található a jogosság és törvényesség, amit a metajurisztikus legitimációs elméletek az antilegalista megalapozottságuk miatt figyelmen kívül hagynak: annak lehetősége, hogy hatalmat legalizáló jog (jogszabály) azért nem elfogadott vagy nem elismert, mert a legitimáló szubjektumok azt törvénytelennek vagy jogtalanoknak tartják! A metajurisztikus és antilegalista elméletekben ez az állítás legfeljebb úgy kaphat értelmet, hogy a legalizáló jog (jogszabály) törvénytelensége vagy – még inkább – jogtalansága morális tartalommal telítődik: azért jogtalan/törvénytelen, mert morálisan igazolhatatlan és – ezért - elfogadhatatlan.

Jurisztikus megközelítésemben a legitimitást mindenekelőtt az különbözteti meg legalitástól, hogy van egy szubjektív dimenziója: az elismertetési/elfogadtatási igény és az elismerés/elfogadás. A "legális" fogalmával valóban kifejezhetjük azt az állapotot, hogy valami „megfelel” a tételes jogszabályoknak (lásd legalizálunk valamit, ha kiterjesztjük rá az érvényes jogszabályokat, vagy olyanná tesszük, hogy megfeleljen a jogszabályoknak), de egy ilyen meghatározás közelebbről nem mond semmit sem arról, hogy miképpen áll elő a

„megfelelés”! Szinte úgy tűnik, mintha az szó szerint automatikusan, szubjektív emberi ítéletektől függetlenül menne végbe. A „megfelelés” szubjektív ítéletekre visszavezetése ezért módszertanilag elkerülhetetlen, a visszavezetéskor azonban differenciáltan kell kezelnünk a jogszabályoknak való „megfelelésről” ítéletet alkotó, és így eme ítéletükkel legitimáló szubjektumokat.³⁰⁹

A metajurisztikus „megfelelési” tézis jurisztikus kritikája egyértelműen megalapozható a legitim uralom típusainak weberi elméletével. Max Weber a legitim uralom racionális-legális típusánál világosan a legálisnak elismertség kifejezést használja.³¹⁰

Legalitás és legitimitás egyértelműen elválik egymástól, amikor a jogszabálynak való megfelelés (törvényesség/jogszerűség mint legalitás) vitatott, de arra hivatott jogalkalmazó szervek döntenek jogosságról vagy törvényességről, és döntésüket általában kötelező elfogadni, még akkor is, ha számunkra (kívülállók számára) a jogszabálynak való megfelelés (a jogosság, jogszerűség, törvényesség) továbbra is kérdéses. Csakhogy míg a „legalitás” esetében jogászok vagy a jogi alrendszer „professzionálisai” alkotnak ítéletet és hoznak döntést „jogosságról” és jogtalanságról”, addig a legitimitás esetében bárki, a politikai hatalom bármely alárendeltje ítéel „jogosságról” és „jogtalanságról”, értékelve akár a professzionálisoknak a jogosságról hozott döntését, a „puszta legalizmust”.³¹¹

Közvetve igazolja ezt az „autonóm jog” koncepciója is, amelyben a „jogászság” önálló szervezetére, a „jogi apparátusra” van bízva annak eldöntése, hogy „a politikai elit döntéshozatala jogszerű-e”. A hatalom uralkodik, de már nem döntőbíró „önmaga legitimitásának megítélésében”, a legitimálás „külön társadalmi funkcióvá válik”. A Pokol Béla nyomán „professzionálisoknak” nevezhető jogászság ténykedése viszont a „legalizmus” fogalmával írható le: jogi tekintélyre (a jog tekintélyére) hagyatkoznak a gyakorlati problémamegoldás kárára, és az állampolgárok véleményét és ítéletét – „jogászi” szempontból egyébként érthetően – érdektelennek tekintik. A jogászi legalizmus az állampolgároktól azt követeli meg, hogy engedelmesséjének a jogrendnek és az általuk interpretált jogszabályoknak (a legalitásnak), és az engedelmesség fejében a jogi apparátusok teszik beszámoltathatóvá a hatalom birtokosait.³¹²

³⁰⁹ April Carter a legitimitás tesztjének nevezi a kérdést: kinek kell elismerni azt [legitimitást]? Carter 1979, 51.

³¹⁰ A terminológiai fontos angol változatban: „because it has been established in a manner which is recognized to be legal”. Weber 1964, 130.

³¹¹ Egy plasztikus megfogalmazás szerint az autoritás a befolyás gyakorlásának joga (right), de ez a jog percepcióra alapozódik: A pozíció birtokosa percepcionált joggal (perceived rights) rendelkezik pozíciója betöltéséhez, és az alárendelték azt „percepcionálják”, hogy az utasításai a formális autoritás hatókörén (jog- és hatáskörén) belül vannak-e. Yukl-Wexley 1985, 116. és 121. A legitimitás így a jogra (legalitásra) reflektálásból és a jogosnak érzékelésből (elismerésből) áll elő.

³¹² Lásd Varga 1987, 479-483.

A jogászi legalizmus logikája sokat árul el a gyakorlati valóságról: az állampolgárok nemcsak megtartják a jogot, s engedelmeskednek neki, hanem ítélkeznek a jog fölött, bírálják a jogot, és saját ítéleteket fogalmaznak meg. Az állampolgári ítélet és vélemény tárgya azonban – tegyük hozzá – nemcsak „a jog” lehet, hanem közvetve, a jogi reflexión keresztül, az a politikai hatalom is, amely döntőbíró akar(t) lenni önmaga legitimitásának megítélésében, de amelynek legitimálását a legalizmus elvét követő jogászi (professzionális) apparátusok veszik át az „autonóm jog” rendszerében. Az állampolgárok jogi reflexiói és legitimációs aktusai tehát nem iktathatók ki, ezért elméleti státuszukat kell pontosan meghatározni a legitimáció „jogászi” elméleteiben is.

Nyelvileg rendkívül fontosnak tartom azt, hogy ha jogalkalmazó szerv a hatályos jogszabályok szerint valamit törvényesnek vagy jogszerűnek tart, azaz ítéletet hoz annak legalitásáról, a jogszabályoknak való „megfeleléséről”, és mi egyetértünk azzal, akkor mi éppen egyetértésünk miatt gondoljuk azt, hogy az a valami legitimé is vált. Azért, mert egyetértünk az illetékes jogalkalmazó döntésével, elfogadjuk az ítéletét, illetve mert az ő döntésétől, ítéletétől függetlenül mi is hasonló következtetésre jutottunk. Az ilyen történő legitimé válás során a legalitást és legitimitást éppen az különbözteti meg, hogy a legalitásról alkotott ítélet teremtett legitimitást! Ha viszont az arra illetékeseknek a legalitásáról, a jogszabályoknak való „megfelelésről” hozott ítéletével mi a továbbiakban sem értünk egyet, akkor egyet nem értésünknek természetesen lehetnek legális elemei arra vonatkozóan, hogy mely jogszabállyal miért nem áll fenn „megfelelés”, de mi éppen egyet nem értésünk miatt gondoljuk azt, hogy továbbra sem legitim vagy egyenesen illegitim a vitatott entitás.

Mivel az arra illetékes jogalkalmazó szervek döntéséből, ítéletéből áll elő a „megfelelés”, az illetékes jogalkalmazók először is legalitást teremtenek. Az illetékes jogalkalmazók döntései és ítéletei alkotják tehát a jogszabályoknak való „megfelelést”, amelyet metajurisztikus legitimációs elméletekben legalitásnak neveznek. Ezen nem változtat érdemben az, hogy – mint láttuk – a legalitásról a jogalkalmazók körén kívül is alkotnak véleményt, mert az ilyen vélemények lényege éppen abban ragadható meg, hogy a jogalkalmazóknak a jogszabályok alapján milyen döntést kellene vagy kellett volna hoznia. A legalitás ilyen történő megközelítését különösen akkor tartom helyénvalónak, ha a legalitást nyújtó jogot pozitív jognak, azaz tételesen lefektetett és hatályos jogszabályoknak fogjuk fel.

A jog társadalomban betöltött funkciója miatt azonban látnunk kell, hogy a tételesen lefektetett és hatályos jogszabályok illetékes alkalmazói túlnyomórészt nem önmagukra,

illetékes jogalkalmazókra vonatkozólag döntenek és alkotnak ítéletet. Különösen érvényes ez bármely hatalom, s különösen a politikai hatalom legitimitására. És eme kontextuson belül is akkor, amikor a hatalomnak alárendelt szubjektumokat tekintjük legitimáló szubjektumoknak.

6. Legitimitás és illegitimitás: a politikai hatalom (közhatalom) bináris kódja?

Max Weber metajurisztikus olvasatának tudható be szerintem, hogy a legitim uralom ismert típusainak (karizmatikus, tradicionális, legális) tárgyalásakor még csak a kérdést sem szokás feltenni, hogy játszik-e egyáltalán szerepet a jog valamilyen fajtája a karizmatikus és – főleg – a tradicionális uralom legitimitásában, vagy hogy Weber legitimációs koncepciójában általában, s a tradicionális uralom típusában különösen, van-e helye a legális-rationális fogalmával definiálható, de a modern jogot megelőző, ún. premodern jognak.

Van-e legitimáló funkciója a tradicionális jognak, avagy Webernél csak és kizárólag a szimpla és steril, tradicionális jogtól megtisztított tradíciók legitimálnak?³¹³

A kérdés azért lenne jogos, mert ha a premodern jognak legitimáló funkciót tulajdonítunk a premodern uralom típusaiban, akkor az a legitim uralom legális típusával - amelyben fogalmilag összekapcsolódik legitimitás és legalitás - differenciáltabb kép alakul ki a legitimitástól megkülönböztetett legalitásról, és a legalitás legitimáló erejéről.

A modern társadalmi alrendszereket illetően álláspontom az, hogy a jogi alrendszer „jogos/jogtalan” értékduálja nem csak azt fejezi ki, hogy az adott (jogi) alrendszerben a professzionális (jogászi) kommunikációt mi vezérli, vagy hogy a jogrendszer (jogi alrendszer) professzionális jogászaik ideális esetben csak a „jogos/jogtalan” értékduál, s nem más kódok vagy értékek szerint fogalmazznak meg döntési alternatívákat.

A jogrendszernek és professzionálisainak (jogászaiknak) egyik fő funkciója az, hogy más professzionális intézményrendszerekkel kapcsolatban fogalmazzanak meg döntési alternatívákat a „jogos/jogtalan” értékduál szerint. A jognak a társadalmi rendszer egészében betöltött funkciója alapján jogászok mondanak jogi ítéletet a gazdaság, a politika stb. professzionálisainak tevékenységéről. Lévéen szó funkcióról, a professzionális jogászok jogos/jogtalan értékduál szerinti döntéseit azonban el is várják más alrendszerekben. Más alrendszerek „jogszerű/törvényes” működéséhez, más professzionálisok „jogszerű/törvényes”

³¹³ Mint Kulcsár Kálmán Weber-értelmezéséről írtam, a „hagyományos (ősi) jog” és a „hagyományosan öröklött szabályok” miatt Kulcsárnál számolnunk kell, a tradicionális uralom egy sajátos legalitásával. Bauman is úgy értelmezte weberi tradicionális uralmat, hogy „azon a meggyőződésen alapul, hogy egy konkrét személynek öröklött joga van más embereket kötelező döntések kiadására”. Bauman 1967, 90-91.

cselekvéséhez ugyanis szorosan hozzátartozik az is, hogy azokról a jogos/jogtalan értékduál szerint mások is ítélik. A professzionális politikai, gazdasági stb. szereplők maguk is számot vetnek valami jogosságával és jogtalanságával, vagy törvényességével és törvénytelenységével, illetve azzal, hogy adott esetben, jogi konfliktusok esetén, a jogrendszer professzionálisai (ügyvédek, ügyészek, bírók stb.) hogyan ítélnének a jogos/jogtalan értékduál szerint. Nem utolsó sorban pedig maguk is értékelik a professzionálisok (jogászok) jogi ítéleteit: valóban „jogos” ítéletet alkotott-e a bíró, alkotmánynak megfelelő döntést hozott-e az alkotmánybíróság.

Hipotézisem szerint a jogi alrendszer jogos/jogtalan értékduálja az empirikus valóságnak megfelelően nem csak más alrendszerekre, más alrendszerekkel való kapcsolatára terjeszthető ki, hanem a társadalmi lét „mindennapi életére”, az „életvilágra” is, mert a mindennapi élet mindennapi emberi számára hasonlóképpen „érték” lehet a „jog”, és „értékelési elv” a „jogos” és „jogtalan”. A legitimitás normativista politikai filozófiai koncepcióiban azért is kifogásolom, hogy a legitimitás lényegét a moráltól megszabadult-megszabadított törvényesség (legalitás) morális igazolásában jelölik meg, mert a jogtól eltérően más logikát és racionalitást követő morális ítéletnek megvan a maga specifikus morális/etikai kódjai: a jó és rossz vagy a helyes és helytelen.³¹⁴

Bármely alrendszer professzionálisaitól a laicizmusuk és dilettantizmusuk miatt megkülönböztethető és megkülönböztetendő „mindennapi emberek” is ítélik a jogos/jogtalan értékduál szerint.³¹⁵ Ők is ítéletet alkotnak 1) a jogi alrendszer professzionálisainak jogi ítéleteiről vagy döntéseiről (valóban „jogos” ítéletet alkotott-e a bíró, alkotmánynak megfelelő döntést hozott-e az alkotmánybíróság); 2) arról, hogy a jogi alrendszer professzionálisait az ítéletalkotás vagy döntés során, és általában a tevékenységükben a jogos/jogtalan értékduál vagy valamilyen más, például politikai motívum vezérli-e; 3) más alrendszerek professzionálisainak tevékenységének jogosságáról; 4) más mindennapi emberek tevékenységének jogosságáról.

³¹⁴ Barnard 1968, Ott 1989. A társadalomelmélet részéről Richard Münch „az értékkapcsolódásokról, mint a legitimáció médiumának biztosítékáról” beszél, és úgy látja, hogy „a politikai diskurzus funkciója az, hogy a kulturális (ezen belül kiváltképpen az erkölcsi) diskurzus eredményeit közvetítse a politikai döntések legitimációjának kérdésköréhez”. „A kulturális diskurzusnak, mint olyannak kell a politikai programokkal való egyetértést biztosítania(...)A politika egyebek mellett nem más mint ... a döntések legitimálásának biztosítása értékkötelezettség alapján...” „A politikai szabályozás, mint a politikai uralom gyakorlati működése a társadalom tagjai által érvényesnek elismert értékekhez való elkötelezettség révén nyeri el legitimációját(...)A kulturális diskurzusokból ... a döntési jogosultság legitimitása [sic!] bontakozik ki.” Münch 2001, 13., 35., 18. és 23. Münch a „fizetés és tisztelet”, azaz gazdaság és erkölcs/etika vonatkozásában a tisztelet és a megvetés kiosztásáról ír, ami erőteljesen veti fel a morális-etikai kód társadalomelméleti lehetőségét. Id. mű, 69.

³¹⁵ A társadalmi alrendszerek funkcionális differenciálódásának (luhmanni) elméletében a jogos és jogtalan közötti megkülönböztetés a jogrendszeren belüli jogi döntések ismérve, amit legfeljebb kiegészít más alrendszerek racionalitása és kommunikációja, beleértve az erkölcsi és etikai kommunikációt. Egy lehetséges végeredmény: „a jogos és jogtalan mellett különböző nem jogi természetű kritériumok azonos súllyal működnek közre”. Lásd Münch 2001, 97.

A társadalom „törvényes” vagy „jogszerű” működésében meghatározó módon és mértékben játszik közre a dilettáns és laikus (nem professzionális) társadalmi szubjektumok jogi kultúrája, beállítódása, jogi értékrendje, jogismerete, a jogos és jogtalan értékduált magában foglaló empirikus jogtudata, valamint jogkövető (vagy éppen jogellenes) magatartása. Az, amit a legitimálandó (hatalmi) szubjektumhoz kapcsoltan hagyományosan „legitimációnak” nevezünk, magában foglalja a laikusok („alattvalók”) empirikus jogtudatának formálását is, illetve e - formált vagy nem formált – jogtudathoz apellálást. A legitimáció mint a legitimitásnak, a legitimitás tudatának/hitének/érzetének „előállítása” nem abszolutizálható: az esetleges politikai manipuláció ellenére megmarad az alattvalók relatív önállósága, ítélete és ítélőképessége.

Megközelítésemben tehát a legitimitás és illegitimitás a jogos/jogtalan értékduálnak egy sajátos, etimológiailag és eszmetörténetileg a törvényes/törvénytelen kettősségéből kibomló variánsának fogható fel.

A politikai hatalom esetében legitimitás és illegitimitás az elismerésre és – ezért – engedelmességre méltósággal kapcsolódik egybe: a hatalomnak „alárendelt”, „engedelmeskedő” szubjektumok maguk alkalmazzák a jogos/jogtalan, a törvényes/törvénytelen, avagy a legitim/illegitim értékduált, ami – lévén értékekről szó – egyben cselekvésük (engedelmességük) lehetséges motívuma. Az értékduál alkalmazása független lehet a jogi „professzionálisoktól”,³¹⁶ de nagyonis számíthat az is, hogy professzionális jogászok hogyan ítélnék a jogos/jogtalan értékduál szerint, illetve hogy az engedelmeskedő szubjektumok maguk mit gondolnak arról, hogy professzionális jogászok hogyan ítélnének a jogos/jogtalan értékduál szerint.

Amennyiben a hatalomnak alárendelt szubjektumokat tekintjük legitimáló szubjektumoknak, a legalitás legitimáló erejének és szerepének antilegalista és metajurisztikus megkérdőjelezése (önmagában legitimálhat-e egyáltalán a legalitás, illetve a legalizáló jogszabályok morális igazoltságának preferálása) majdhogynem értelmetlenné válik, mert a tételesen lefektetett és hatályos jogszabályoknak való „megfelelésnek” mint legalitásnak a jogilag laikus alattvalók vagy polgárok ítéletéből kellene előállnia.

De mondhatjuk-e azt, hogy valami (hatalom vagy törvény) azért legális, tehát azért „felel meg” a tételesen lefektetett és hatályos jogszabályoknak, mert a jogilag laikus polgárok

³¹⁶ Az értékduál és a professzionális cselekvők koncepcióját Pokol Bélától vettem át. Lásd Bihari-Pokol 1992. Itt azonban következetesen az „értékduál” kételemű értékelési elvre utaló, és a laikusok értékítéleténél is alkalmazható fogalmát használom, megkülönböztető a csak a professzionálisoknak fenntartott „bináris kód” fogalmától!

vagy alattvalók úgy ítélik meg, hogy „megfelel” a tételesen lefektetett és hatályos jogszabályoknak?

Ezt a csapdát csak úgy kerülhetnénk csak el, hogy feltételezzük: a hatalomnak alárendelt, de egyben a hatalmat legitimáló, ám jogilag laikus alattvalók nem gondolkodnak a hatalom legalitásáról, számukra nem értékelési szempont a legalitás, vagy – ami talán a legfontosabb - nem lehet az engedelmisségre méltóság kritériuma a legalitás. De mivel a jogilag laikus alattvalók igenis gondolkodnak a hatalom legalitásáról, és számukra igenis értékelési szempont vagy egyenesen az engedelmisségre méltóság kritériuma lehet a legalitás, terminológiai szinten módszertanilag járhatóbb út, hogy a jogilag laikus alattvalóknak a legalitásra vonatkozó és magatartásukat (engedelmisségüket) alakító ítéletét a legitimitás fogalma alá rendeljük.

A legalitás és a „megfelelés” fogalma alól tehát ki kell vonnunk a hatalom jogilag laikus alárendeltjeit, illetve a hatalom jogilag laikus alárendeltjeinek legitimáló szerepétől analitikusan el kell választanunk a legalitást. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a hatalom jogilag laikus alárendeltjei és a tőlük elválasztott legalitás között megszűnne minden kapcsolat: a jogilag laikus elemnek a hatalom vagy törvény „legalitásáról” alkotott ítélete, illetve az ily módon való és ezért történő törvényesnek és jogosnak elfogadottság legitimitást teremt.

Hatalmi vagy uralmi viszonyban a hatalmat/uralmat legitimáló szubjektumok „alattvalók” vagy „állampolgárok”, akiknek túlnyomó többsége jogilag laikus. Ilyen viszonylatokban a hatalom/uralom szorul legitimitásra, mely legitimitást az alávetett/alárendelt szubjektumok nyújtják. A legalapvetőbb legitimációs szerkezetben tehát egyszerűen megkerülhetetlen tényezőnek kell tekintenünk a legitimáló szubjektumok laicizmusát és ennek megfelelően laikus ítéleteit. Ha az empirikus legitimációs viszonyokban a legitimitásnak vannak empirikus (jogi) kritériumai, akkor nem a filozófusok igazsága vagy a filozófiai igazság a mérvadó³¹⁷, hanem az embereknek a saját maguk által osztott kritériumai szerinti legitimációs hite (ítélete).³¹⁸ A laikus alattvalók ítéletalkotása nagyobb hangsúlyt kap

³¹⁷ Domonkos Péter Wolff-interpretációja szerint „a leíró értelemben vett állam, a de facto állam ... olyan csoport, melynek de facto elismerik a jogát a parancsoláshoz, azaz az uralomhoz”. „A normatív értelemben vett állam, a de jure állam ... nem csupán ténylegesen, azaz elismerésünkből kifolyólag bír a parancsolás jogával, hanem - állítólag - elvileg is: tagjainak tartozunk engedelmisséggel, nem az erkölcsi törvényeknek. Lehetséges-e az utóbbi, s ha igen, milyen feltételek mellett? - teszi fel a kérdést Wolff.” Domonkos 2002. (A szerző hivatkozása: Robert Paul Wolff: Understanding Rawls. Princeton University Press, 1977.) A szöveg nem kis koncepcionális zavarról árulkodik: tényleges (de facto) elismerésünk a de facto vs de jure fogalmi dichotómia miatt nem lehet normatív, ugyanakkor a parancsolás „elvi” (normatív) joga empirikus síkra van visszavezetve, mert az állam empirikus tagjainak tartozunk engedelmisséggel...

³¹⁸ Tilo Schabert: Power, Legitimacy and Truth. In Moulakis 1986, 102. A szó szoros értelmében a filozófusoknak (elemzőknek) az emberek empirikus legitimációs hitére vonatkozó ítéletére lehetne alkalmazni az episztemológiai jelzőt (igazuk van-e, amikor azt hiszik, hogy valami legitim; igazolható-e a legitimitáshitük stb.), de mivel megközelítésemben a legitimáló szubjektumok nem egyszerűen „elfogadnak”, és legitimációs ítéletük kritériumai (jogszabályok stb.) társadalmi

az uralmi/hatalmi szubjektum őket megcélzó igazolásai (legitimációi) által, mert nekik, laikus alattvalóknak kell döntenie arról, hogy az igazolás (érvelés, magyarázat stb.) megfelel-e a valóságnak vagy az adott (megadott) értékelési szempontnak.

Legalitás és legitimitás tehát nagyon is összekapcsolódhat, ha 1) a jogosnak/törvényesnek elfogadás/elismerés kifejezett kritériuma az érvényes és tételes jogszabályoknak való megfelelés, 2) a legitimáló szubjektum „elismeri” ezt a megfelelést, 3) és cselekvését és magatartását ennek megfelelően alakítja.

Legalitás és legitimitás átfedheti egymást, ha – mint láttuk - illetékes jogalkalmazók döntései és ítéletei alkotják a jogszabályoknak való és legalitásnak nevezett „megfelelést”, és ez a „megfelelés”, tehát az illetékesek „megfelelésről” alkotott ítéleteire alapozódik a jogilag laikus elem további ítélete a „megfelelésről”.

Legalitás és legitimitás ütközhet egymással, ha illetékes jogalkalmazók döntései és ítéletei alkotják a jogszabályoknak való és legalitásnak nevezett „megfelelést”, de ez a „megfelelés”, tehát az illetékesek „megfelelésről” alkotott ítéletei ellentétesek a jogilag laikus elemnek a „megfelelésről” alkotott előzetes vagy további ítéletével.

Vegyünk két tipikus példát a legitimitásnak a legalitás terepén belüli értelmezhetőségéről. Az első példában egy párton belüli olyan legitimációs (legitimitási) válság kerül terítékre, ahol illetékes jogalkalmazó szervek törvényességről (legalitásról) alkotott ítélete közvetlen játszhat legitimáló szerepet. A másik példában egy politikai rezsím olyan legitimációs (legitimitási) problémáját mutatom be, amelyben az alattvalóknak a rezsím törvényességről (legalitásról) alkotott ítéletének alakulásában nem játszanak, mert nem játszhatnak közvetlen legitimáló szerepet jogalkalmazó szervek.

Egy politikai párt vezetésével, az elnöki poszt jogszerű vagy törvényes birtoklásával kapcsolatos (legitimációs!) vitákat egy bíróság, mint illetékes jogalkalmazó szerv, jogerős döntéssel rendezheti. Az elnöki poszt aktuális birtoklásának törvényességéről vagy jogszerűségéről (legalitásáról) azonban a párt jogilag laikus tagjai különböző ítéleteket alkothatnak. A legalitásról alkotott ítéletük legitimitást alapoz vagy kérdőjelez meg, amennyiben X politikus vezetését fogadják el, másét meg elutasítják, mert annak vezetését ítélik meg úgy, hogy a vonatkozó jogszabályok szerint jogszerű. A bíróság döntése pusztán

objektívációk, a legitimáló szubjektumoknak a jogszabályokra mint objektívációkra való reflexióját is episztemológiai problémának tekinthetjük, mert reflexiójuk kimondatlan axiómája, hogy ismerik a jogszabályokat, és tudják, hogy jogi ismereteik alapján mi jogos vagy jogtalan. Moulakis is úgy látja, hogy a legitimitás véleményen alapul, a legitim kormányzat véleményre alapozódik, bár vannak kormányzatok, amelyek teljesen eltérő okból (tehetetlenség, zavarodottság, kényszer, félelem) tolerálnak. Lásd Moulakis 1986, 3. Robert Grafstein ezért is mondja, hogy az állampolgárok aktuális hiteinek és értékeinek mint faktuális komponenseknek a legitimitás fogalmába vitele olyan nehézségeket jelentenek a normatív koncepcióknak, amely további tisztázást követel. Lásd Grafstein 1981, 457. Claude Lefort egyenesen azt állítja, hogy az arról folyó vitának, hogy mi legitim és mi nem legitim, szükségszerűen nincs vége és „garantor”-ja. Lásd Lefort 1986, 303-304.

csak a vonatkozó és hatályos jogszabályoknak való „megfelelésről”, tehát a vezetés „legalitásáról” szól: törvény vagy jogszabály szerint X politikus a párt törvényes vezetője vagy az elnöki poszt jogszerű birtokosa. X politikus „legalitása” úgy válik legitimitássá, és a legalitás azzal legitimál, hogy a továbbiakban mások is törvényes vagy jogos vezetőnek tekintik és fogadják el őt, és a vele kapcsolatos magatartásukat ennek megfelelően alakítják. A párttagok magatartását, a pártelnök iránti engedelmisségét elsődlegesen tehát az (általuk elfogadott) jogszabályok szerinti jogszerűség, az arról alkotott ítéletük, illetve az (általuk illetékesnek tartott) jogalkalmazóknak eme jogszabályok által hozott döntése motiválja.

Elméletileg természetesen nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül azt, amit zárójelbe tettem, a jogszabályok előzetes elfogadottságát („általuk elfogadott”) és a jogalkalmazók előzetes elfogadottságát („általuk illetékesnek tartott”), de ezek az előzetes elfogadottságok mindazonáltal zárójelbe tehetők, mert nem ezekkel az adott előzetes elfogadottságokkal kapcsolatban vetődnek fel legitimációs (legitimitási) problémák. A párt elnökének legitimitása nem azért vitatott, mert arra illetéktelenek ítélték meg legitimitását, vagy mert nem hatályos és érvényes jogszabályok képezték a törvényességről alkotott ítélet alapját. Elméletileg viszont azért nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül a zárójelbe tett elfogadottságokat, mert meglehet, hogy éppen az okoz legitimációs (legitimitási) problémát, hogy illetéktelenek és/vagy el nem fogadott jogszabály szerint foglalnak állást. Ez utóbbinak az elméleti és gyakorlati lehetősége, tehát az, hogy ilyen lehetőség egyáltalában fennállhat, nem zárhatja ki azt, hogy a legalitás szintjén lokalizáljuk vagy definiáljuk a legitimitást.

A korábban a hatalomnak alávetettek legitimáló szerepéről mondtak alapján X politikus akkor is a párt legitim vezetőjének tekinthető, ha a bíróság (vagy akár a párt belső jogalkalmazó szerve) úgy határoz, hogy törvény vagy jogszabály szerint nem X politikus a párt törvényes vezetője, viszont a jogilag laikus tagság mégis úgy ítéli meg, hogy a vonatkozó jogszabályok szerint márpedig ő a törvényes vezető, és a vele kapcsolatos magatartásukat ennek megfelelően alakítják. Ebben az esetben legalitás és legitimitás „összekapcsolódik”, de „nem fedi át” egymást. A legalitás, a jogszabályok vonatkozási pontok maradtak, de az empirikus jogtudat helytelenségénél (hamis tudat) nagyobb jelentőséget kap az alávetettek általi elismerés és az ő engedelmisségi készségük. A legitimitáshit weberi fogalma és a hit ezért is értékelődik fel, ha az alattvalók legitimáló szerepéből indulunk ki! Gyökeresen különbözik ettől az, ha a tagság ugyan továbbra is vezetőnek tekinti X politikust, de közömbös és lényegtelen számukra az, hogy az általuk vezetőnek tekintett és elfogadott politikus a vonatkozó jogszabályok szerint törvényes vezető-e, és a vele kapcsolatos magatartásukat ennek megfelelően, tehát a jogi vonatkoztatottságtól függetlenül alakítják. A

politikusról ekkor elmondhatjuk, hogy elismert vagy elfogadott, de nem legitim (\neq illegitim!) vezető. A vezető eme „nem legitim” státusza azonban – a korábban elmondottak fényében – abban a pillanatban „legitimálódik”, amikor az őt elfogadó és elismerő szubjektumok hozzá való viszonyulását mégis az a tudat vagy meggyőződés határozza meg, hogy – bármilyen oknál fogva - neki „joga van” vagy „neki van” joga vezetőnek lenni, még akkor is, ha a vonatkozó jogszabályok és mások szerint nem lenne joga.

A legitimitás tehát azt fejezi ki, ismétlem, hogy a jognak való „megfelelés” egy szubjektív aktus, az elismerés eredménye és függvénye: elismerjük jogosnak, ezáltal pedig magunkra nézve kötelezőnek, engedelmességre méltónak stb.

Az elismerésből, engedelmességből és elfogadásból következik az elismerő, engedelmeskedő, elfogadó szubjektumok empirikus jogtudatának és „legitimációs tudatának” rekonstrukciója is. A szubjektív legitimációs tudat alapvető és a szakirodalomban elhanyagolt jogszociológiai és módszertani kérdéseket vetnek fel. Léteznek-e egyáltalán a „legitim” és „legitimáció” fogalmi az empirikus emberek empirikus tudatában és kommunikációjában, és ha igen, jogi tartalmuk van-e? Mennyiben leíró (empirikus) vagy analitikus fogalmakként kell kezelnünk legitimáció és legitimitás fogalmait?

7. Legitimáció és legitimitás ortodox-jurisztikus megközelítése

A metajurisztikusan szociológiai és filozófiai megközelítésekben a jogi igazolást, a jogi igazolás iránti igényt és az elfogadás vagy az engedelmesség jogi motívumait vagy szóba sem hozzák, vagy ha mégis, a „legalitás” fogalmához rendelik, de el is vonatkoztatnak tőlük. Azon az alapon, hogy jog miatti engedelmességet a tételes és hatályos jogszabályoknak (legalitás) való engedelmességgel azonosítják, amely révén – a metajurisztikus logika szerint - az adott jogszabályokkal legalizált, de elvileg morálisan igazolhatatlan vagy (még) nem igazolt hatalom is engedelmességre számíthat.

A jog metajurisztikus torzítását jól tükrözi a jogszabály betűje és szelleme közötti konfliktus. A metajurisztikus elméletekben legalitás alatt szokásosan a jogszabály betűje szerint értelmezett hatályos jogszabályokat értik, a legalitás fogalmából kiiktatnak mindenféle elvet és értéket, és a legalitást is „legitimáló” értékeket a legalitáson kívül lokalizálják. Mivel fel sem vetődnek a legalitáson belül lokalizálható elvek és értékek, maga a „legalitás” fogalma és metajurisztikus torzításon esik át: a betű szerinti jogszabályokkal, a jogszabályok „betűjével” válik azonossá. A mindennapi jogtudat és a jogszabály betűje és szelleme kettőségében gondolkodó jogász jogtudat azonban ezzel éppen ellentétesen működik,

lehetővé téve, hogy a legalitás egy szélesebben vett fogalmán belül lokalizáljunk és definiáljunk jogszabályokat legitimáló értékeket és értékelési elveket. A „jogszabály szelleme” kifejezi a pozitív jog elvi alapjait, és jelzi: még analitikusan is nagyon kérdéses a pozitív jognak mindenféle elvektől és értékektől megfosztott „írott jogként” való felfogása. Ha viszont a pozitív jogot terrénumán belül elvileg megalapozott vagy megalapozható jogként fogjuk fel, akkor jurisztikus értékelési szempontot kapunk: a (betűként értelmezett) jogszabályokat és azok alkalmazását saját elvi alapjaik (szellemiségük) alapján ítélhetjük meg! Mondhatjuk tehát, hogy a pozitív jognak olyan elveknek kell megfelelnie, olyan elvek által kell igazolódnia, amelyekről a legitimáló szerepet betöltő szubjektumok azt gondolják vagy feltételezik, hogy a pozitív jogot tényszerűen meg is alapozzák.

A metajurisztikus megközelítéssel ellentétben a szociológiai és jogi értelmezéseket összekapcsolhatónak tartom!

A legitimitás jurisztikusan szociológiai értelmezésében az elfogadottság vagy elismertség jogilag konkretizálódik: a törvényesnek/jogosnak való elfogadottság vagy elismertség kerül előtérbe.

Az autoritás jurisztikusan szociológiai megközelítésében az empirikus autoritásnak való empirikus engedelmesség vagy engedelmességi készség motívumának jogi jellege kap hangsúlyt.

A jogszociológia mindkét esetben elsősorban az elfogadó/elismerő/engedelmeskedő, valamint az elfogadtató/elismertető és engedelmességet elváró szubjektum jogismeretének, jogtudatának, jogérzékének, jogszokásainak, jogeszméinek, jogideológiáinak, jogkövető magatartásának, a jogra irányuló beállítódásnak (beleértve a szabályok kijátszásának, megsértésének hajlamát), a joggal összefüggő és interirozált tapasztalatoknak, illetve az elfogadtatás és elismertetés jogi tartalmának és motívumainak feltárásával járul hozzá a jurisztikus értelmű legitimitás és autoritás empirikus viszonylatainak feltárásához.³¹⁹

A metajurisztikus megközelítéssel ellentétben a filozófiai és jogi értelmezéseket is összekapcsolhatónak tartom.

A legitimitáció jurisztikusan filozófiai értelmezésében az igazolás jogilag konkretizálódik: a törvényesként/jogosként való igazolás kerül előtérbe. A jogfilozófia és a jogelmélet először is a jog mint érték (sic!), valamint a jogi formák értéktartalmának, a jog és erkölcs összekapcsolódásának, a jog és a legitimáló jogszabályok metajurisztikus igazolásának,

³¹⁹ A jogkövetéshez lásd Kulcsár 1987. Kulcsár Kálmán a helyeslően alapuló tudatos követés két feltételét állapítja meg: szabályok ismerete; a helyességnek, a racionalitásnak és az érdekekkel való megegyezésnek a belátása. A tudatos követés a norma és az ember közötti értékelő viszony, ami a jogot értékelő jogi kultúra meglétét feltételezi!

igazolhatóságának és erkölcsi érvényességének, valamint a tradicionális jog, az isteni jog, a természetjog, az emberi jog és a morális jog legitimációs szerepének vizsgálatával kap kitüntetett szerepet. Az isteni jog, a természetjog, a morális jog és az emberi jog a „jogi” mivoltuk miatt a legitimitás jurisztikus értelmezési tartományán belül helyezkednek el! Jog, törvény, törvényes hatalom stb. bármilyen egyéb értéknek (pl. igazságosság, méltányosság) való megfelelése, ilyen értékkel való igazolása vagy igazolhatósága ortodox-jogi megközelítésben viszont akkor releváns legitimációelméletileg, ha az ezen értékeknek „megfelelés” vagy az ezen értékekkel „igazolás” közrejátszik abban, hogy a legitimáló szubjektumok jogosnak/törvényesnek fogadják el vagy ismernek el valamit.

Módszertanilag rendkívül termékenynek tartom a különböző erősségű legitimációs hipotézisek koncepcióját.³²⁰ Egy legitimációs hipotézis „erőssége” arra alapozódik, hogy a hatalom/uralom alárendeltjeinek körében normatív meggyőződések élnek a hatalomról/uralomról és – szoros összefüggésben ezzel – a hatalom/uralom elismerésre/engedelmességre méltóságáról, és az alárendeltek a hatalmat/uralmat a hatalomra/uralomra vonatkozó normáik alapján legitimnek ismerik el, vagy fogadják el.

Megközelítésében egy legitimációs hipotézis akkor „erős”, ha 1) a legitim fogalma a köznyelvben általánosan használatos fogalom; 2) a legitim fogalma a szó eredeti értelmében („legitimus”) törvényességet (jogszerűséget), törvényre (jogra) alapozottságot, törvénnyel (joggal) megegyezőséget fejez ki; 3) a hatalom/uralom kénytelen igazolni a jogi értelemben vett legitimitását, mert az alárendeltek igénylik is a legitimitást és annak igazolását; 4) a jogi értelemben vett legitimitás egyben az uralom fundamentuma, végső alapja, amely nélkül az nem állhat fenn.

Egy legitimációs hipotézis értelemszerűen „gyenge”, ha a legitimitás fogalma alig használatos, és elveszti jogi jelentését; a hatalom/uralom nem kénytelen igazolni a jogi értelemben vett legitimitását, mert az alárendeltek nem is igénylik az ilyen legitimitást és annak igazolását; a jogi értelemben definiált legitimitás az uralomnak nem fundamentuma, nem végső alapja, és az uralom jurisztikus legitimitás nélkül fennállhat, tartós és stabil lehet stb.

Az „igazolt hatalom = legitim hatalom” normativista filozófiákban szokványos képlet híven tükrözi a legitimitás legitimációelméleti kiüresedését (!) és igazoláselméleti kiüresítését, amit felerősít az, hogy, hogy a politológiai legitimációs elméletek lényegében híján vannak a

³²⁰ Volker Heins, Jürgen Habermas és Peter Graf von Kilmannsegg „erős” és „középerős” legitimációs hipotéziseiről lásd Bayer 1997, 19., 130., 162.

legitimitást és a legitimációs elméleteket tehermentesítő igazoláselméleti alapoknak. Az „igazolás” legitimációs elméletekben egyébként bevett fogalmának általában nincs jól körülhatárolt vagy elméleti igénnyel definiált jelentése a legitimációs elméletekben, holott legitimáció és igazolás, legitimitás és igazoltság önmagában nem azonos és nem is azonosítható, illetve az igazolás is értelmezhető jogi kontextusban. Beszélhetünk viszont a legitimitás vagy legitimációs igény igazolásáról, avagy legitimitást eredményező igazolásról/igazoltságról.

Legitimációt és legitimitást fogalmilag, elméletileg és módszertanilag megkülönböztetendőnek tartom az elfogadottságtól, az elismertségtől, támogatottságtól, konszenzustól stb. Egy rendszer lehet elfogadott/elismert, de nem legitim, vagy elfogadott/elismert, mert legitim, de legitimitás és elfogadottság nem azonos, ezért nem tartom helyénvalónak a „legitim, mert elfogadott” logikai szerkezetet sem. A legitimációs elméletekben az „elismerés” és az „elfogadás” gyakran a „legitimáció”, az „elismertség” és az „elfogadottság” pedig a „legitimitás” szinonimájaként vetődik fel hagyományosan. Elismerést és elismertséget, elfogadást és elfogadottságot azzal együtt tekintem magam is a szélesebb legitimációs tematika részének (legitimációs toposznak), hogy elismerést és elismertséget, elfogadást és elfogadottságot konkretizálni kell: 1) valaminek vagy valamiként elfogadás és elismerés; 2) valaminek való vagy valamiként elfogadottság és elismertség; 3) valaminek való vagy valamiként elfogadtatás és elismertetés. A kitüntetett elemzési szempont: törvényesnek/jogosnak/legitimnek elfogadott vagy elismert, avagy legitim, mert törvényesnek/jogosnak/legitimnek elfogadott.

Természetesen legitimáció és legitimitás ortodox-jurisztikus megközelítésében is megkerülhetetlen bármely más motívum szerinti elfogadás vagy elismerés, különös tekintettel arra a két szempontra, hogy 1) a szó szerint jogosnak/törvényesnek elfogadás/elismerés valamilyen oknál fogva nélkülözhet minden (tételes, pozitív) jogi alapot; 2) a szó szerint jogosnak/törvényesnek elfogadásnak/elismerésnek metajurisztikus alapjai lehetnek.

Az első esetben azt hiszik vagy azt a látszatot keltik, hogy az elfogadás/elismerés tárgya (állam, politikai rendszer, hatalom, kormány) megfelel a jogszabálynak vagy törvénynek, ezért elfogadásra/elismerésre méltó. A lényeg az, hogy az elfogadás/elismerés tárgyát a törvényesség, még pontosabban a törvényesnek/jogosnak elfogadottság/elismertség aurája vegye körül.

A második esetben csak látszólagos az - ortodox-jogi megközelítés implikálta - ellentmondás a jogosnak/törvényesnek elfogadás/elismerés és az elfogadás/elismerés metajurisztikus alapjai vagy motívumai között.

A jogosnak/törvényesnek elfogadás/elismerés annyiban tisztán „jurisztikus”, amennyiben lényege a valamihez vagy valamire való jog és annak elismerése („joga van” kormányozni stb.), de eme jog elismerésének „jurisztikus” alapjai vannak³²¹: elismerjük, hogy a kormányfőváltás alkotmányos, törvényes stb. volt, mert megfelelt az alkotmánynak és a vonatkozó törvényeknek, ezért XY-nak joga van miniszterelnöknek lenni... A tisztán jurisztikus legitimitás esetében tehát a pozitív jognak legitimáló ereje van: a hatalmat azért fogadják el törvényesnek/jogosnak, mert úgy gondolják, hogy „megfelel” a törvényeknek, alkotmánynak. A legitimációelméleti irodalomban bevett megfogalmazással élve, a legalitás legitimál, de nem „önmagában” vagy „önmagától”, hanem szubjektív ítéleteken, elismerési aktusokon keresztül.

A jogosnak/törvényesnek elfogadás/elismerés annyiban nem tisztán „jurisztikus”, amennyiben a lényegét jelentő valamihez vagy valamire való jog („joga van” kormányozni stb.) elismerésének nem „jurisztikus” alapjai vannak: elismerjük, hogy a hatalomra kerülés nem volt alkotmányos, törvényes stb., de ennek ellenére XY-nak mégis joga van a hatalomhoz. Noha itt a szó szerint jogosnak/törvényesnek elfogadás/elismerés valamilyen oknál fogva nélkülözi a tételes (pozitív) jogi alapokat, a legitimitás mégis „jurisztikus” maradt azzal, hogy az elfogadó/elismerő szubjektum valamilyen oknál fogva szükségét érzi, hogy az elismerés/elfogadás tárgyát a jogosnak/törvényesnek elfogadottság/elismertség aurája vegye körül. A törvénytelen, de mégis jogos hatalom aurájára nyilvánvalóan akkor van szükség, ha úgy érzik, hogy a széles társadalmi elfogadás egyik kritériuma a (törvényesség látszatának keltésére képes) jogosság, mert az empirikus elfogadó szubjektumok értékrendjében a jogosság masszívan jelen van. A nem tisztán jurisztikus legitimitás esetében tehát a pozitív jog legitimáló ereje gyenge, vagy a pozitív jog akár teljesen irreleváns. A legalitás nem képes legitimálni.

Az előbbiekkal ellentétben a „tisztán” jurisztikus illegitimitás azt jelenti, hogy a törvényeknek, alkotmánynak való „megfelelésnek” meghatározó szerepe van, mert ez a „megfelelés”, a hatalom legalitása az elfogadás elsődleges kritériuma, viszont a hatalom

³²¹ Takács Péter írja: „valamely intézmény államként való elismeréséhez sajátos következményeket rendelünk”. „Modern viszonyok között úgy véljük, hogy e minőség bizonyos közhatalmi jogosultságokkal jár. Az állam pénzt bocsáthat ki, útlevelet adhat polgárainak, adók révén jogszerű bevételekre tehet szert és így tovább. Ha egy intézményt államnak tekintünk, akkor magától értetődően elismerjük, hogy élhet e jogokkal.” Politikai pártok, helyi önkormányzatok, rablóbandák, maffiak esetében nem ismerünk el ilyen jogokat, mégha működésük emlékeztet is az államokéra. Takács Péter: Az állam fogalma. In Takács 1997b, 9. Továbbá: „A XVII-XVIII. századra általánosan elfogadottá vált, hogy aki a főhatalmat birtokolja, annak módja és joga van az adott kérdésekben bizonyos kérdéseket eldönteni”. Uo, 12. Kant szerint „az állam (civitas) emberek sokaságának egyesülése jogi törvények alatt”. Uo., 15. Weber államelméletének középpontjában nemcsak az erőszak-alkalmazás ténye, hanem jogszerű lehetősége áll. A modern kor előtt a „jogszerű” kényszer vagy erőszak nem állami jelenségekben (család, céh, egyetem stb.) is jelen volt, de „a modern állam sikeresen elvitatta’ az egyéb intézményektől az erőszak-alkalmazás jogát és monopolizálta azt”. Az eredmény: „a legitim erőszak monopóliuma”. Uo, 23. Nyilvánvaló, hogy az állami monopólium nemcsak azért legitim, mert „jogszerű”, hanem mert elismerik/elfogadják jogosnak/jogszerűnek.

képtelen arra, hogy összhangban legyen a vonatkozó jogszabályokkal, vagy legalábbis azt hiszik, hogy ez az összhang nem áll fenn. A nem „tisztán” jurisztikus illegitimitás azt jelenti, hogy a hatalom képtelen a törvényességen túli jogosság aurájának a megteremtésére, vagy legalábbis a legitimáló szubjektumok még „jogosnak” sem tudják elfogadni a hatalmat.

A nem tisztán „jurisztikus” értelemben vett „jogosság” aurája megragadható a „legitimációs hit” weberi fogalmával: az akár a legszélesebb értelemben vett engedelmességnek alapja a jogosság/törvényesség egy képzete, ezért ez a legitimitás, mint elfogadottság vagy elismertség, addig legitimitás, amíg a jogosság/törvényesség igénye, képzete vagy hite munkál az „engedelmeskedő” szubjektumokban. És akkor szűnik meg legitimitásnak lenni, a legitimitás akkor válik „szimpla” elfogadottsággá vagy elismertséggé, amikor az „engedelmeskedő”, „elfogadó”, elismerő” szubjektumokat nem motiválja a jogosság/törvényesség igénye és képzete. Vonatkozik ez a „jog legitimitására” is. Nem mindegy, hogy az érvényes jogszabályokat milyen okból nem fogadják el. Azért, mert ütköznek a legitimáló szubjektumok szubjektív, de pozitív jogra irányuló jogtudatával, jogfelfogásával és jogérzetével, avagy mert a jogtól független egyéb értékekkel vagy meggyőződésekkel nem találják összeegyeztethetőnek.

Módszertanilag rendkívül fontos, hogy az „elfogadó”, elismerő” vagy éppen „legitimáló” szubjektumok közé kell sorolni az államot és általában a hatalmi szubjektumokat, amelyeket a legitimációs elméletekben hagyományosan mint legitimálandó tényezőket tartanak számon. A legitimitás eredeti latin jelentésének magyarázatakor szokás a törvényes (legitim) gyermek példáját említeni. A gyermek legitimitása azonban itt azt jelenti, hogy a törvény, a törvény szabályai szerint válik valaki legitimé, hozzájutva ezáltal jogosultságokhoz. És csak a törvény általi elismerés következménye az, hogy mások is törvényesnek (legitimnek) tekintik vagy ismerik el. A mások általi törvényesnek elismerés/elfogadás tehát előfeltételezi a törvény általi elismerést/elfogadást, a kettő között szoros oksági kapcsolat van. Ezen logika mentén értékelődnek fel a törvényalkotó és törvényalkalmazó szubjektumok és azok legitimáló szerepe. A törvény mögött álló és törvény által legitimáló szubjektumok, valamint a törvénynek alávetett, de a törvényesség szempontja szerint legitimáló szubjektumok révén kettős legitimitásról beszélhetünk.

Hatalmi vagy uralmi viszonylatokban a legitimitás lényege és tétje az önkéntes engedelmesség és engedelmességi készség ott, ahol a jogi (normatív) szabályozottság egyáltalán elfogadott. Az önkéntes engedelmességnek a jog(szabályok)ból kell származnia, illetve a jog(szabályok)nak az engedelmességi készség motívumai között kell szerepelnie.

Hatalmi viszonyok esetében a törvényesnek/jogosnak elfogadás/elismerés alapjául szolgáló jogszabályok különös típusát alkotják a specifikusan a hatalomra, a hatalom megszerzésére és gyakorlására vonatkozó jogszabályok, amelyek a törvényesnek/jogosnak elfogadás/elismerés megkülönböztetett alapját képezik.

8. *Jurisztikus „törvényesség”, metajurisztikus „jogosság” és a „pozitívalódás”*

A jurisztikus és metajurisztikus legitimációs elméletek közötti terminológiai határokat gyakran mossa el a „jogosság” és a „legitimitás” szinonim fogalomként kezelése. A jurisztikus (lex-alapú) „törvényesség” és a metajurisztikus (jus-alapú) „jogosság” közti ellentmondás azonban a jurisztikus legitimációs elmélet keretén belül feloldható: a „jogosság” mint elismerésre méltóság a társadalmi magatartásnak vagy cselekvésnek olyan motívuma vagy igazodási pontja, mintha szó szerint „jog”, azaz pozitív jog diktálná a cselekvést vagy magatartást.

A metajurisztikus ízű „jogosság” jurisztikus pozitív jogra vonatkoztathatóságát a mindennapi tudatban rejlő sajátos „jogtudat” is érzékletesen tükrözi. Amikor leghétköznapibb helyzetekben azt mondjuk valakinek, hogy „nincs jogod” ezt vagy azt tenni, például ilyen vagy olyan hangon beszélni, akkor még áttételesen sem arra gondolunk, hogy a másik hangvétele jurisztikusan, tételes jogi alapon nem megalapozott, vagy hogy ilyen alapon, valamilyen jogszabály szerint jogilag szankcionálható lenne. De a „nincs jogod” kitétel mégis több mint érzelmi nyomaték.

A hangsúly inkább olyan normákon van, amelyek nem csak, hogy „elfogadhatatlanná” vagy „megengedhetetlenné” teszik a másik hangvételét, hanem – mintha - lehetséges elvi alapjai lennének egy interperszonális kommunikáció tételes jogi szabályozásának!

A „nincs jogod” kitétel tehát nyomatéknak nyomaték, de a mindennapi tudatban munkáló egyfajta jogi analógia alapján a „jurisztikus jogosság” súlyát kölcsönzi a közlésnek. Politikai hatalomra, hatalmi viszonyra és engedelmisségre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a jogosnak elismerés/elfogadás nélkülözhet jurisztikus alapokat, de ha ilyen alapok híján és a hiány ellenére fogadják el vagy ismerik el „jogosnak” és tartják ezért engedelmisségre méltónak a politikai hatalmat, akkor – ellentétben a szokványos megközelítésekkel - a lényeg nem a metajurisztikus alapokban rejlik. Nem abban, hogy az alapok egyáltalában metajurisztikusak, hanem abban, hogy a metajurisztikus alapokon jurisztikus elismertség, elfogadottság, engedelmisségi készség vagy éppen legitimitás nyugszik! Ez azt jelenti, hogy a politikai hatalom legitimitást nyújtó alárendeltjeiben él a hatalom „jogosságának” igénye és

képzete, és engedelmisségük kritériuma vagy motívuma a hatalomnak abban az értelemben vett „jogossága”, hogy a hatalomnak meg kell felelnie olyan metajurisztikus elvárásoknak vagy igényeknek, amelyek úgy indukálnak engedelmisségi készséget, mintha tételes (pozitív) jogi szabályok lennének. A hangsúly itt is olyan normákon van, amelyek nem csak elfogadhatóvá vagy elfogadhatatlanná teszik a hatalmat, hanem mintha lehetséges elvi alapjai lennének a hatalom jogi szabályozásának. A metajurisztikus elvárásokat tehát érdemes olyan valaminek felfogni, amelyben kifejeződik a pozitív jogra való reflexió, a pozitív jogra vonatkoztatottság. A mindennapi életben a mindennapi emberek gyakran éppen azért kerülnek szembe a pozitív joggal, mert mindennapi jogtudatuk alapján azt gondolják, hogy a pozitív jog az általuk feltételezett elvek mentén épül fel és tölti be társadalmi funkcióját.

Az a metajurisztikus tétel, hogy a pozitív jognak „meg kell felelnie” metajurisztikus elveknek, „igazolódnia kell” metajurisztikus elvek által, jurisztikusan úgy korrigálható, hogy a pozitív jognak olyan elveknek kell megfelelnie, olyan elvek által kell igazolódnia, amelyekről a legitimáló szerepet betöltő szubjektumok azt gondolják vagy feltételezik, hogy a pozitív jogot vagy tényszerűen meg is alapozzák, vagy tényszerűen meg kellene alapozniuk. Egy ilyen korrekció mellett szól a forradalmak utáni új jogrend kiépítésének kérdése is. A Szigeti Péter által találóan legitimitási „követelményeknek” és „potenciáloknak” nevezett természetjogi követelményeket felfoghatjuk a legalitást megalapozni és igazolni képes értékeknek és elveknek. Az új jogrend kiépítése nemcsak azt jelenti, hogy már nem kötelezőek a korábbi jogrendben érvényes, a jog létrejövetelének módjára vonatkozó formális-procedurális (pozitív jogi) szabályok, és új szabályokat hoznak létre, hanem azt is, hogy a régi jogrenddel szembeszegezett elvek és értékek „normatív eltárgyasítása”, „pozitiválódása”, azaz pozitív jogokká alakítása megy végbe.

A legitimációs vagy legitimitási követelmények és potenciálok azért találó megfogalmazások, mert kifejezik azt, hogy ami elvben jogos, az lehet jogilag is jogos/jogszerű. Ez a fogalmi kettősség azonban az előbb mondottak szerint úgy értendő, hogy a hatályos jogszabályokkal szemben valamit úgy tartanak jogosnak vagy jogtalanak, hogy egyben úgy érzik, az ítélet alapjául szolgáló értékelési elvek érvényesebbek a hatályos jogszabályoknál, mely jogszabályoknak eme elvekre kellene alapozódnia. A „jogos” és „jogtalan” pozitív jogon túli, de mégiscsak jurisztikus jelentését táplálja a törvény „betűje” és „szelleme” kettőssége. A törvény szövegével ellentétben a törvény „szellemisségére” (elvi alapjaira stb.) hivatkozva is mondhatjuk valamire, hogy „jogos” vagy „jogtalan”.

A jogot és törvényeket „végső soron megalapozó” értékekkel és elvekkel legitimációelméletileg ezen a téren is az a gond, hogy ha az alaptörvény betűje és szelleme

között konfliktus van (alaptörvényt is „megalapozó” értékekkel és elvekkel ellentétesnek és – ezért – elismerésre és elfogadásra méltatlannak találtatott valami), akkor minden további nélkül úgy mondják, hogy alkotmányellenes, tehát illegitim, mintha szövegszerűen is bizonyítani lehetne az alkotmányellenességet.³²²

9. Igazoltság és érvényesség

A „legalitás + értékek általi igazolás = legitimitás” képlete helyett a „puszta” legalitástól megkülönböztetett, de jurisztikus legitimitás metajurisztikus értékek általi igazolását és megalapozását tartom szükségesnek. Nem értek egyet azon - Jürgen Habermastól ismert – antilegalista tétellel, hogy legalitás nem legitimál önmagától. Véleményem szerint nagyon is legitimálhat, legfeljebb ez a jurisztikus legitimitás törekeny vagy gyenge, ha metajurisztikusan igazolatlan vagy kellőképpen megalapozatlan, ezért metajurisztikus igazolásra szorul.

A jurisztikus legitimitás és metajurisztikus igazoltság dichotómiájában két állítás között feszül ellentmondás: a jurisztikusan legitim hatalom 1) a legitimitása miatt engedelmességre méltó, 2) morális igazolhatatlansága miatt mégiscsak méltatlan az engedelmességre.

A dilemmát a jurisztikus legitimitás és a metajurisztikus igazoltság motiváló ereje oldhatja fel empirikusan. Függetlenül attól, hogy az empirikus hatalmi viszonyokhoz viszonyuló empirikus szubjektumok empirikus eszméinek és ideológiáinak világában a jurisztikusan legitim hatalom metajurisztikus igazolhatósága az empirikus szubjektumok problémája-e. A legitimitásnak a szakirodalomban olyannyira hangsúlyozott rendszer- és hatalomstabilizáló erejét éppen az adja, hogy a vélt vagy valós legitimitás társadalmi-politikai funkciójánál fogva képes felülírni, ellensúlyozni az engedelmességi készség egyéb motívumait – köztük a metajurisztikus igazolását! Empirikusan legitimáló szubjektumokban is felvetődhetnek a jurisztikusan legitim hatalommal kapcsolatos erkölcsi dilemmák, amelyek kivételesen el is vezethetnek a jurisztikus legitimitás indukálta engedelmességi készség felmondására, de olyan társadalomban, politikai kultúrában vagy kultúrkörben, ahol a hatalom legitimitása a társadalmi-politikai alapértékek közé tartozik, és egyike a hatalommal szembeni normatív elvárásoknak és motívuma a hatalomnak való engedelmességi készségnek, kivételes okból vagy alkalomból engedik át magukat olyan – jurisztikus legitimitást romboló - metajurisztikus

³²² Az alkotmányhoz és alkotmányossághoz való eme attitűd tehát egyfajta szemantikai expanziót és túlerheltséget eredményez akkor, ha – némi leegyszerűsítéssel - valamit azért nevezünk alkotmányellenesnek, mert szerintünk (akár elvi okokból) egyszerűen elfogadhatatlan. A kézenfekvő párhuzam a legitimitációelméleteken belüli szemantikai expanzióra: valamit azért nevezünk illegitimnek, mert szerintünk (akár elvi okokból) egyszerűen elfogadhatatlan.

eszméknek és érveknek, amelyek érvénytelenítik vagy magának a legitimitásnak az elvét, vagy az adott rendszert vagy hatalmat addig megalapozó konkrét legitimitációs elveket.

Lord Acton frappáns megfogalmazását idézem legitimitás és érvényesség kettősségében való gondolkodáshoz: „Érvénytelennek nyilvánították azt a hatalmat, amelynek birtokába jutni törvényesen volt szokás...”³²³

Az érvényesség problémája ebben az igen fontos összefüggésben nyeri el legitimitációelméleti szerepét, és a legitimitás érvényességének megértéséhez elengedhetetlen segítséget nyújt a jog érvényességének jogelméleti és jogszociológiai analógiája.³²⁴

A metajurisztikus (morális) igazolhatatlanság vagy elfogadhatatlanság előbb-utóbb kikezdheti a jurisztikus legitimitást, és súlyosan erodálhatja a jurisztikus legitimitásból előálló engedelmisségre méltóságot és engedelmisségi készséget³²⁵, ami bizonyítéka annak, hogy jurisztikus legitimitás és metajurisztikus igazolás elméletileg tételezett kettőssége az általam preferált empirikus síkon igenis nem oltja ki egymás magyarázó erejét.³²⁶

Érvényességi problémaként is tárgyalható az államok, politikai rendszerek és kormányok esetében megkerülhetetlen „külső” legitimitás/illegitimitás, azaz más államok vagy kormányok általi legitimnek elismerésük.³²⁷ A „belső”, tehát alattvalóik vagy polgáraik általi legitimnek elismerés természetesen független lehet a „külső” legitimitástól. A „belső” legitimitás a „külső” legitimitásra való tekintet nélkül jön létre, avagy ha „belül” illegitimnek tartják a hatalmat, a hatalom „külső” legitimitása, legitimnek elismerése érvénytelen számukra. Érvényes viszont a „külső” legitimitás, ha a „belső” legitimálódást erőteljesen befolyásolja az alattvalók vagy állampolgárok számára mérvadó külső legitimáló szubjektumoknak az adott államhoz vagy kormányhoz való viszonyulása. Külső legitimáló szubjektumok viszont szintén tekintettel lehetnek a legitimnek elismerendő államok vagy kormányok belső legitimitására, amennyiben érvényesnek tekintik az alattvalók vagy állampolgárok legitimitációs ítéletét.

A morális-metajurisztikus igazoltság tehát elméletileg és terminológiailag nem attributuma a legitimitás fogalmának, viszont empirikusan elengedhetetlen követelmény

³²³ Lásd Manent 2003, 97.

³²⁴ Hans Kelsen és Max Weber érvényesség-felfogásához lásd Takács Péter: Az állam fogalma. In Takács 1997b, 18-22. Az előírások érvényessége és érvényesülése kettősségéhez lásd Szilágyi Péter: Az állam társadalmi szerepe. In Takács 1997b, 60.

³²⁵ Az igazolás szükségességéről az államelméleti irodalomban lásd Takács Péter: Az állam fogalma. In Takács 1997b, 9. Takács idézi Szent Ágostont: „Mi mások lennének az államok igazságosság nélkül, mint hatalmas rablóbandák”.

³²⁶ Ezért is állítom, hogy a metajurisztikus (normativista politikai filozófiai, szociológiai, de nem feltétlenül weberi) „átértelmezések” logikai rekonstrukciója és kritikája mindazonáltal nem zárja ki a szociológia és a normativista politikai filozófia relevanciáját legitimitáció és legitimitás jurisztikus értelmezésekor.

³²⁷ Az államok és kormányok más államok és kormányok általi, nemzetközi jogi (legitimnek) elismerésével, és az ezzel kapcsolatos de jure és de facto legitimitással behatóan foglalkoztam: Löffler 2005b. Lásd még Kende 1995, Talmon 1998, Nagy K 1999, Shaw 2001.

lehet a legitimitás fenntartásához, ami elvezet a legitimitás érvényességét meghatározó igazolási (érvényességi) alapok problémájához.³²⁸

A legitimitás és érvényessége kettősségét igazolja a nemzetiszocialista tapasztalatból levont következtetés is: legitimitásnak és legitimációnak az elismerésre és engedelmessegre méltóságot kifejezni hivatott fogalmait hermetikusan el kell zárni a jogtól, és érték- és elvcentrikus (metajurisztikus) tartalmakat kell nekik adni, hogy birtokában lehessünk olyan (végső) viszonyítási és igazolási alapoknak, amellyel mintegy tesztelni lehet a legális (törvényes) hatalomnak és a hatalmat legalizáló törvényeknek az engedelmessegre és elismerésre méltóságát.

Nem azt mondom, hogy egy empirikus politikai rendszer (hatalom) és legitimitása ne legyen metajurisztikus normákra is alapozva, hogy ne legyen az ilyen normák alapján igazolási kényszernek is kitéve, hanem azt, hogy a metajurisztikusan normatív „megalapozás” elméletileg sem szublimálhatja a jogi tartalmakat. Ez még a „tradicionális uralomra” is érvényes: a (tradicionális) jog legitimál, de a (tradicionális) jog által legitimált uralomnak a tradíciókra, tradicionális metajurisztikus normákra kell alapozódnia.

Az „igazolási alapok” fogalmával elkerülhető a terminológiai zavar, amely az igazolásnak a jurisztikus igazolás miatti megkettőződéséből fakad.

A legitimáló szubjektumok függővé tehetik elismerésüket és engedelmessegüket attól, hogy hogyan igazolják a legitimálandó (legitimítást igénylő) szubjektumok a jurisztikus legitimitásukat vagy legitimitásigényüket: a hatalmi/uralmi szubjektumnak érvekkel és magyarázatokkal kell alátámasztani és bizonyítani legitimitásigényüket.

A törvényesség, a jogosság vagy az expressis verbis legitimitás alátámasztása, bizonyítása, megindoklása jelenti az igazolást.

Ez a fajta jurisztikus igazolás³²⁹ episztemológiai természetű. Merőben különbözik ettől az erkölcsi jogosultságot bizonyító metajurisztikus (morális, értékelvű stb.) igazolás, amely axiológiai természetű. Azért axiológiai (értékelméleti), s nem egyszerűen „normatív”, mert a „jogi normák” miatt a jurisztikus igazolás is normatívnak fogható fel. Terminológiailag tanulságos, hogy a legalitáskritikája miatt sokat idézett Winckelmann úgy látta, hogy a legalitás „igazolásra szorul”, s eljárásának lényege, hogy a legalitást azzal alapozza meg, hogy értékeket helyez mögé, amelyek igazolhatják magát a legalizmus eszközrendszerét.³³⁰ Az

³²⁸ Webernél egybecsusszan a rend érvényessége és legitimitása, ezért nem tudni igazából, hogy egy rend azért legitim, mert érvényes, vagy azért érvényes, mert legitim, illetve, hogy lehet-e külön a legitimitásnak (legitim rendnek) érvényessége stb.

³²⁹ Lásd Bódig Mátýásnak Moór Gyula legitimitás-felfogására vonatkozó bírálatát, amelyben Bódig a „legalizmus” fogalmához köti a szabályok révén való jogi igazolási stratégiát. Bódig 2003b.

³³⁰ Bihari–Pokol 1992, 189-190.

értékek tehát közvetlenül nem legitimálnak, hanem igazolnak, és ha az igazoltságot nem azonosítjuk közvetlenül a legitimitással, amint az a normativista politikai filozófiában dívik, akkor legitimitást az igazolt jogszabályok (legalitás) szerinti elismerési aktusok teremtenek. A metajurisztikus politikai filozófiákban fontos igazolásnak viszont a jurisztikus legitimitációban is fundamentális szerepe marad azzal, hogy biztosítja a jurisztikus legitimitás érvényességét.

Jurisztikus megközelítésben a legalitás nagyon is legitimál, de a legitimáló szubjektum értékei által igazolt vagy igazolható (érvényes) legalitás legitimáló ereje nagyobb. A legitimáló szubjektum értékei által nem igazolt vagy nem igazolható legalitás elvesztheti érvényességét és ezáltal legitimáló erejét. A nem érvényes legalitás, tehát – pontosabban – a legitimáló szubjektumok számára érvényüket vesztett (érvénytelen) jogszabályok szerinti legitimitás legfeljebb csak formális lehet. Tartalmi, lényegi vagy tényleges legitimitás akkor áll elő, ha a hivatkozott jogszabályok a legitimáló szubjektumok számára érvényesek, és elismerési (legitimáló) aktusaik és engedelmisségük indokaiként funkcionálnak.

A legitimitás hagyományosan jurisztikus fogalmától azért szokás elvitatni jogi jellegét, jelentését, mert nincs olyan jogi jelenség, amellyel kapcsolatban ne lehetne olyan morális igazolási kérdéseket felvetni, amelyek kivezetnek minket a jog világából. A „végső igazolási alapok” dogmájának ezért akaratlanul is metajurisztikus tartalma van. A legitimitás metajurisztikusan végső alapjai dogmájának azonban van egy, valószínűleg az antilegalista beállítódás miatt nem tárgyalt Achilles-sarka: a legitimitás értékekkel történő végső megalapozása során figyelmen kívül hagyják az értékek érvényességének, még pontosabban az értékek empirikus érvényességének problémáját.³³¹ Az „értékek érvényessége” azonban a látszat ellenére nem arra hívja fel a figyelmet, hogy a legitimitást végső soron megalapozó értékek változhatnak, ami maga után vonná a legitimitás változását is, hanem az érték és érvényesség kettősségével elméleti és terminológia kihívást intéz a legitimitás metajurisztikusan végső megalapozása ellen. Ha ugyanis teoretikusan egyáltalán felvethető érték és érvényesség kettőssége, akkor a (legalitást igazoló) értékek érvényessége vagy érvénytelensége miatt mégiscsak lezáratlan marad a legitimitás felülről lefelé haladó, hierarchikus szinteken keresztüli „végső” megalapozása.

Mert hát mi biztosítja a jog vagy a legális jelenségek legitimitását megalapozó értékek és elvek érvényességét? A legalitás „végső” alapjait nyújtó értékek is legitimitásra, azaz „végső alapokra” szorulnának?

³³¹ Lásd különösen az „értékek elértéktelenedésének” problémáját.

A legitimitás metajurisztikus elméleteinek alapvető tételét, miszerint a jog azért nem legitimálható (önmagában), mert a jog maga is legitimációra szorul, azon klasszikus jogelméleti megfontolásból tartom újragondolandónak, amely különbséget tesz a jog legitimitása és a jog érvényessége között.

A legitimitás tehát definiálható és lokalizálható jog világában és a jog eszközeivel, de alapvető kérdés a jurisztikus legitimitásnak a metajurisztikus értékek és elvek által is determinált érvényessége.

A fejezet elején azt állítottam, hogy a legitimáció jurisztikusan filozófiai értelmezésében az igazolás jogi konkretizálásával a törvényesként/jogosként való igazolás kerül előtérbe. Majd, az előbbieken, a metajurisztikus értékek és a jogszabályok alapján metajurisztikus-axiológiai és jurisztikus-episztemológiai igazolásokról írtam, amelyek miatt megkettőződik az igazolás fogalma. A legitimáció jurisztikusan filozófiai értelmezéséből azonban egyenes következik az igazolás egy harmadik síkja is, amelyben a jogi értékek, a jogelvek és a jogeszmék vagy a jogideológiák az értékmérők. Jogelvnek vagy jogi értéknek tekinthető a törvényesség, a jogszerűség, az alkotmányosság és a legitimitás. A hatalom igazolását csak úgy van értelme legitimálásként felfogni, ha az igazolás során a hatalmat a jogosság és törvényesség stb. értékelési elvének, vagy másféle, de a törvényesnek/jogosnak elismerés/elfogadás mintegy érvényességi kritériumának számító értékelési elveknek feleltetjük meg.

Az igazolás (justification, justify) minden más, a juszifikációs irodalomban is fellelhető értelme, mint például az igazságnak vagy igazságosságnak (just, justice) megfeleltetés, azok bizonyítása, azokkal történő indoklás, avagy érvényességre vagy érvényesnek elismerésre igény stb., ortodox-jurisztikus megközelítésben csak a jogszerűségre és ebből eredő engedelmisségi készségre vonatkoztatva kap legitimációelméletileg értelmet.

10. A legitimitás funkcionális érvényessége

A „legalitás nem legitimál önmagától” Habermas-i elve szerint a törvénypozitivizmus (legalitás) egyrészt egy értékracionálisan megalapozott consensus omnimumot, értékracionális posztulátumokat, mint regulatív elvet követel meg a háttérben, másrészt csak akkor teremthet legitimitást, ha (meg tudjuk indokolni azt, hogy) bizonyos formális eljárások materiális igazságossági igényeket elégítenek ki, mert normális időkben a legalitás legitimáló ereje bizonyos materiális igények teljesítésén alapul.³³²

Véleményem szerint a legalitás „legitimáló ereje” kifejezése már önmagában megengedi azt, hogy a legalitás „önmagától” legitimáljon: a legitimáló „erő” pontosan azt fejezi ki, amit én „törekenységnek” vagy „gyengéségnek” neveztem. Normális időkben a legalitás legitimáló ereje attól függően „alapul” bizonyos materiális igények teljesítésén, hogy a materiális igények teljesítése mint elvárás empirikusan mennyiben kritériuma a törvényes (legális) hatalom elismerésének és a neki való engedelmisségi készségnek.

A materiális igények teljesítésének empirikus problémáját a legitimitáció és legitimitás egy olyan funkcionalista magyarázatával tartom megoldhatónak, amelyben a társadalmi-közösségi funkciókat ellátó entitások³³³ legitimitásának racionális és érvényességi határai vannak.³³⁴

Egy legitim, legitimnek elismert/elfogadott entitás (politikai rendszer, kormány, hatalom stb.) legitimitása alapján rendülhet meg, ha nem képes funkcióját azon közeg igényeit kielégítően ellátni, amelyben és amely számára funkciókat lát el.³³⁵ Az alárendeltek egyszerre/egyaránt alkotnak ítéletet legitimitásról és igény-kielégítésről (a hatalom szükségleteket kielégítő képességéről és teljesítményéről) a hatalomhoz viszonyulásuk során.³³⁶

³³² Bayer 1997, 95. és 99.

³³³ Bayer József szerint Friedrich Julius Stahl „intézményes legitimitás”-elméletében az uralkodó hatalma nem személyes jellegű: „Legitimitását olyan intézmények egységes rendszeréből meríti, amelyeknek az uralkodói funkció maga is csak egyik eleme, s amelyeknek megvannak a maguk belső törvényszerűségei”. Bayer 1997, 64.

³³⁴ A „funkcionális érvényesség” fogalmát Thomas Mirbach által használt „funkcionális legitimitás” nyomán alkalmazom. „A funkcionális legitimitás fogalmával Weber elsősorban a materiális és formális racionalizmus közötti feszültségviszonyt oldja fel, egyértelműen az utóbbi javára”. (Mirbach 1990.) Másik forrásom Yankelovich, aki az ideológiai, a morális és a funkcionális legitimitás típusait különbözteti meg, és a funkcionális legitimitást a Lipset-féle hatékonysággal magyarázza. (Yankelovich 1974). A hatékonyságot így nem legitimitációs fajtának vagy típusnak, hanem a legitimitás érvényességi kritériumának tekintem.

³³⁵ Szilágyi Péter azonban figyelmeztet arra, hogy az állami célok „legitimitációs funkciót” is betöltenek: „A legitimitás biztosítása érdekében ezért olyan célokat is meghirdetnek, amelyeket az államot vezető csoport eszközök hiányában nem tud, vagy nem is akar megvalósítani”. Szilágyi Péter: Az állam társadalmi szerepe. In Takács 1997b, 60.

³³⁶ Etzioni a legitimitás alárendeltek általi megítélése (legitimnek tekintés) és az alárendeltek szükséglet-diszpozíciója kettősségében látja az alárendeltek hatalomhoz viszonyulását. Pozitív, ha egyaránt legitimnek és kielégítőnek tekintik a tevékenységét. Negatív, ha nem nyújtanak legitimitást a hatalomnak, amely – mellelleg - őket (szükségletük kielégítését) gátolja. A köztes helyzetben vagy a legitimitás vagy a kielégülés hiányzik. Lásd még a szervezetben belüli tekintélyvesztésről

Egy mégoly (akár pusztán csak metajurisztikusan) legitim, de a közrendet tartósan biztosítani képtelen, ezért az ország káoszba vagy anarchiába sodródását megakadályozni képtelen kormányzat legitimitása értelmetlenné válhat, és – ezért – érvényét veszítheti.³³⁷ Az egyébként jurisztikusan illegitim államcsínyek és puccsok azért is élvezhetnek széles társadalmi támogatást, és tehetnek szert ezáltal saját jurisztikus legitimitásra, mert az új hatalmi erők funkcionális képességéről kialakult széles közmeggyőződések átmenetileg az engedelmisségi készség erősebb motivációjává válnak, mint a legitimitás. A biztonság, nyugalom, béke stb. posztmateriális igényeihez hasonlóan lehetnek hatással a legitimitás érvényességére és általában az engedelmisségi készség motívumaira a materiális igények, például a jóléti elvárások.

A hatalom legitimitásának, tehát nem általában a legitimitásnak az „engedelmisségre méltóság” ad értelmet elméletileg és empirikusan egyaránt: azért tartjuk méltónak az engedelmisségünkre, mert legitim. A legitimitás nem politikai esztétikai kategória. Legitimitást nem azért igényelnek, legitimitásra nem azért igyekeznek szert tenni hatalmi szubjektumok, mert a legitimitás a hatalomnak valamifajta díszes kelléke lenne. Hanem azért, mert az alattvalók/alárendeltek elvárása az, hogy a hatalom legitim legyen, és ezen elvárás teljesülésének függvényében alakul engedelmisségi készségük, a hatalmi szubjektumok meg éppen erre tekintettel, az engedelmisségi készség motiválása érdekében törekedhetnek legitimitásra. A legitimitás hatalmi funkciója az engedelmisségi készség motiválása, aminek nem mond ellent az, hogy ha a hatalmi szubjektum legitimációs (legitimáló) képessége gyenge, az alattvalók/alárendeltek elismerési hajlandósága meg nem kielégítő a hatalmi szubjektum számára, akkor a hatalmi szubjektum nem feltétlenül a legitimitásban vagy legitimnek elismerésben érdekelt, hanem olyan eszközöket és módszereket alkalmaz, amellyel a szükséges mértékben tudja előmozdítani az alattvalók/alárendeltek engedelmisségi készségét. Kifejezetten az ilyen empirikus legitimációs összefüggések miatt kap elméletileg kulcsszerepet a (legitimitással) „funkcionálisan egyenértékű indítékképző erő” fogalma.

Ha például egy rendszer alapvető „legitimációs gyengeségben” szenved, amit a legitimitás (jurisztikus) kérdésének elhárításával igyekeznek kompenzálni, és a legitimitás fogalma nem tartozik a rendszer hivatalos ideológiai szótárába, akkor meg kell határozni a szorosán vett (jurisztikus) legitimáció és legitimitás lehetséges funkcióját a rendszerben, és meg kell határozni azokat a technikákat és módszereket, amelyek ellátják a rendszer számára

korábban írottakat: „A hivatali autoritások tekintélyvesztésének kézenfekvő oka funkcionális természetű lehet: a hivatal nem képes a társadalmi elvárások szerint ellátni a feladatát”. (Etzioni 1968)

³³⁷ Huntington mutatta ki, hogy a modern autoritárius rezsimek legitimitásának összeomlásához az vezetett, hogy képtelenek voltak megbirkózni a katonai vereséggel, vagy gazdasági teljesítményük igen gyenge volt. Lásd Huntington 1992.

kényelmetlen (jurisztikus) legitimáció és legitimitás funkcióját. Például ha a szorosán, a törvényesség és jogosság értelmében vett legitimitás konszenzust és támogatást biztosíthatna a rendszernek, de a rendszer nem képes törvényesnek és jogosnak elfogadtatni magát, viszont konszenzusra és támogatásra szüksége van (funkció), a sikeresen alkalmazott technikákkal (lojalitásbiztosítás, tömeglojalítás, tömegmozgósítás, apatikus követni készség, kikényszerített konszenzus, ideológia, propaganda, manipuláció) a rendszer nem legitimitást teremt, hanem elfogadottságot vagy támogatottságot stb. Funkcionális megközelítésben tehát a szorosán, jogi értelemben vett legitimitást nélkülöző „elfogadottság” nem legitimitás, az „elfogadtatás” nem legitimáció, viszont az ilyen összefüggésben előálló elfogadottság (legitimitás funkcionális helyettesítése) egy szélesebb legitimációs tematika részét képezheti. (Itt vissza is utalnék „funkcionálisan egyenértékű indítékképző erő” fogalmára.)

A legitimációs elméletekben lényegében bármilyen elmélet, eszme vagy ideológia legitimációs funkciót tölthet be, vagy közvetlenül legitimációs elméletként, eszmeként vagy ideológiaként jelenik meg, amely szembeszegezhető „a legalitás által legitimált” entitásokkal. Hasonlóképpen látszanak funkcionálni az elméletek, eszmék és ideológiák által hordozott elvek és értékek. Jellemzőnek is tartom, hogy a legitimációs elméletekben módszertanilag kidolgozatlan maradt a legitimációs elvek (legitimitáselvek) fogalma.

A politikai rezsimek legitimitásának funkcionális megközelítéséhez vegyük példának okáért a Kádár-rendszer legitimációelméletileg egyébként is rendkívül vitatott példáját. A rendszernek nagy számban voltak olyan hívei és általában alárendeltjei, akik közömbösek voltak rezsimek legitimitása, Kádárék hatalomra kerülésének törvényessége iránt. Ellentétben velük másoknak igenis számított törvényesség és legitimitás, ezért elutasítók voltak a rendszerrel szemben, mert kimondva-kimondatlanul illegitimnek (törvénytelennek) tartották. Egy harmadik csoportnak más összefüggésben számított a törvényesség és legitimitás. Mindegy, hogy milyen oknál fogva, de elfogadták a rezsimek érvelését: törvénytelennek tekintették Nagy Imre második kormányát és ténykedését, és törvényesnek a törvényes rendet akár törvénytelenül helyreállító (sic!) kádári hatalomátvételt. Megint mások metajurisztikusnak mondható funkcionális elvárások szerint viszonyultak a rendszerhez, ami példát szolgáltat a metajurisztikus alapokon nyugvó jurisztikus elismertségre, elfogadottságra és engedelmességi készségre: minden rendszernek felelőssége (funkciója), hogy élhető életet és emberhez méltó körülményeket teremtsen, és annak van „joga” a hatalomra, annak a „jogát” ismerik el a hatalomra, akik tételes (pozitív) jogi szabályoktól, tehát a szigorúan vett „törvényességtől” függetlenül képesek és hajlandók azokat megteremteni (funkciójuknak

eleget tenni).³³⁸ Mivel a Kádár-rendszer a hatvanas évek közepétől élhető életet és emberhez méltó körülményeket teremtett sokak számára a Rákosi-rendszerhez képest, azok gondolhatták úgy az előbb ismertetett logika szerint, hogy Kádáréknak „joguk” van, illetve nekik van „joguk” a hatalomra. Ezt az attitűdöt feltétlen meg kell különböztetnünk attól, amikor az alárendeltek pusztán azért lojálisak a rendszerhez vagy készek engedelmeskedni, mert az élhető életet és emberhez méltó körülményeket teremtett, de nem él bennük a hatalom „jogosságának” igénye, és – ezért - az élhető életet és emberhez méltó körülményeket nem tekintik a hatalom engedelmességi készséget indukáló „jogossága” vagy – még inkább – „jogosnak elismertsége” kritériumának.

A Kádár-rendszerhez való, különböző motívumok szerinti viszonyulás is bizonyítja, hogy a metajurisztikus alapokon nyugvó jurisztikus elismertséget (és legitimitást) azért és addig is lehet jogi összefüggésben tárgyalni, mert és amíg egy hatalmi viszonyban a hatalmat a „jogosság” aurája veszi körül, és ez a „jogosság” egyben az alárendeltek engedelmességi készségének meghatározó motívuma.

11. *Rekonceptualizálás: funkcionális érvényesség és „politikai” legitimitás*

A (magyar) politikatudomány régi nagy adósságának tartom a „politikai legitimitás” fogalmának mint specifikusan politológiai terminusnak a kidolgozását, mert elégtelennek érzem azt, hogy a „politikai legitimitás” fogalmát pusztán a „politikai” entitások legitimitásának jelölésére használjuk fel, és hogy a politikai legitimitást a pusztai politikai elfogadottsággal/elismertséggel azonosítsuk.³³⁹ Ortodox-jurisztikus megközelítésben a „politikai legitimitás” terminusának is igazodnia kell törvényesnek/jogosnak elfogadottság/elismertség jelentéséhez. A „politikai” a következők szerint kaphat értelmet: a törvényesnek/jogosnak elfogadásnak/elismerésnek lényegében politikai motívumai vannak, politikai megfontolásból élnek vele.³⁴⁰ A politikai (okból történő) elfogadást és elismerés, valamint a politikai motiváció tulajdonképpen mindaddig érvényességi kérdésként tárgyalható, amíg a legitimitást jogi fogalomként kezeljük. A „politikai” és a „morális” legitimitást a „közjogi” legitimitással ellentétben is szokás meghatározni, ami azt a látszatot

³³⁸ Lásd ehhez azt a tézist, hogy az emberi törvénynek (pozitív jognak) alá kell rendelődnie politikai értelemben magasabb törvénynek, vagy természeti törvénynek (természetjognak). Ennek megfelelően hangoztatta John Selden az 1628-as polgári jogokat biztosító nyilatkozat (Petition of Rights) idején, hogy „salus populi suprema lex, et libertas populi summa salus populi”. Azaz „a nép jóléte a legfőbb törvény, és a nép szabadsága a nép legnagyobb java”. Láncki 2000, 103.

³³⁹ Bayer József legitimációelméleti monográfiája a címével (A politikai legitimitás: elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról) és azzal ellentétben, hogy a fogalom fel-felbukkan, egyáltalán nem foglalkozik a „politikai” legitimitás meghatározásával! A zavart jelzi, hogy a cím első felében a „politikai”, míg második felében „a” legitimitás szerepel.

³⁴⁰ Ez különösen akkor igaz, ha az elismerés deklaratív aktus formáját ölti: legitimnek elfogadott trónkövetelő királlyá koronázása; diplomáciai kapcsolatok felvétele stb.

kelti, hogy három, elméletileg egyenrangú legitimitásformával állunk szemben. Az empirikus legitimitációs problémákról szóló empirikus viták fogalomhasználata is azt jelzi azonban, hogy a politikai és morális legitimitás nem alternatívája a közjogi legitimitásnak abban az értelemben, hogy a politikai vagy – főleg – a morális legitimitás mellett kardoskodók el tudnának képzelni olyan hatalmat, kormányt, államot, politikai rendszert stb., amely csak morálisan legitim, s amelynek közjogi legitimitása irreleváns lenne.

Valójában a politikai és/vagy morális legitimitás fogalma a közjogi legitimitás érvényességére és érvényességi kritériumaira utal: a jogosnak/törvényesnek elfogadottság értelmében vett közjogi legitimitásnak addig van értelme vagy érvényessége, amíg a közjogi értelemben vett legitim hatalom stb. a politikai és/vagy morális elfogadás kritériumainak is megfelel.

A hatalmat stb. és a hatalmat legalizáló és legitimáló jogrendet a politikai akarat tartja érvényben.³⁴¹ A hatalom legitimálása történelmileg nem szükség- vagy törvényszerű, hanem politikai szükséglet.³⁴² A hatalomnak stb. tehát adott esetben egyszerre kell (jogilag-közjogilag) legitimnek és politikailag/morálisan elfogadottnak lennie, és ha az utóbbi nem teljesül, akkor a jogi-közjogi legitimitás erodálódik vagy érvényét és értelmét veszti.³⁴³ A forradalmak és államcsínyek legitimitációelméleti problémáját is ezáltal tartom megoldhatónak teoretikusan: az érvényes jogrend alapján legitim hatalom stb. politikai és/vagy morális okból elfogadhatatlanná vált, ezért legitimitása érvényét veszti, a legitimitás elvéhez igazodás pedig értelmetlenné válik. Különösen igaz ez akkor, ha forradalmak és államcsínyek útján hatalomra került erők társadalmilag és politikailag elfogadottak, és maguk is egy saját jogi-közjogi alapokon (legalitáson) nyugvó, jurisztikus legitimitás kialakítására törekednek különösen azért, mert az őket „elfogadó” és „elismerő” társadalmi közeg maga is igényli azt. A megdöntött hatalom konkrét (rendszerspecifikus) legitimitáselvé s általában a legitimitás elve tehát politikailag, de átmenetileg veszíti el érvényességét, majd „a” legitimitás elve az új

³⁴¹ Péteri Zoltán figyelmeztet, hogy „a politikai hatalmi viszonyoknak a jogi közvetítésével [„jogászai módszer” által – L.T.] történő jellemzése azzal a következménnyel jár, hogy nem képes megragadni és követni a jogban kifejeződő Sollen és a politikai valóság Seinje közötti eltéréseket(...)így nem az a kérdés áll a középpontban, hogy ki gyakorolja ténylegesen a hatalmat, hanem hogy annak gyakorlása kit illet meg”. (Tényleges hatalommal rendelkezés kontra hatalmi jogosítványok.) Lásd Péteri Zoltán: Az államok rendszerezése: államtípusok és államformák. In Takács 1997b, 101-2. Az érvényességet illetően ezt úgy is értelmezhetőnek tartom, hogy a jogban kifejeződő Sollen és a politikai valóság Seinje közötti eltérések esetében, és a konkrét politikai-hatalmi (erő) viszonyoktól függően teremt a „politikai Sein” érvényességi alapot a „jogi Sollen” számára.

³⁴² A „gyakorlati politika”, a „reálpolitikai cinizmus” vagy a „bismarcki reálpolitika” legitimitációs dimenzióját (a legitimitás nem politikai maxima, a legitim uralkodó is lehet ellenség, a legitimitás a politikai érdek szempontjából másodlagos, a legitimitás legfőbb forrása az erő, az uralom pusztá fakticitása a lényeg, a legitimitás az elégséges hatalmon nyugszik stb.) a legitimitás iránti politikai szükséglet vagy a legitimitás politikai érvényességének kérdéseként tartom érdemesnek felfogni. Lásd Bayer 1997, 64-5.

³⁴³ A jurisztikus legitimitás politikai érvényessége értelmében vett „politikai legitimitás” keretein belül helyezhető el az a rendszerelméleti megközelítés, amely a legitimitációt „az objektíve érvényesnek tekintett fennálló rend ... stabilitásához mért funkcionális viszonyában definiálja”, s amelyben a legitimitás „a fennálló rend funkciója”. Bayer 1997, 24-5.

konkrét (rendszer-specifikus) legitimitás elv intézményesülésével politikailag is visszanyeri érvényességét.

A legitimitás politikai érvényességének lényegét általános érvényűnek tekintett és ezért igazolásra nem szoruló „magától értetődőségek” adják. Olyan „magától értetődőségek”, amelyek alapján a legitim/törvényes hatalom legitimitása azért erodálódik, mert a hatalom bizonyos cselekedeteit a legitimitás ellenére egyáltalán nem tekintik magától értetődőnek.³⁴⁴

Guglielmo Ferrero legitimitásdefiníciójában tömören össze van foglalva mindaz, amiről az előbbieken írtam: „Mit jelent a legitim kormány? Ez olyan kormány, amelyben a hatalmat hosszú évek óta megállapított szabályok szerint hozták létre és gyakorolják, amely szabályokat mindenki elismeri és elfogadja, habozás és ingadozás nélkül interpretálják és alkalmazzák őket, egyöntetű egyetértéssel, a hagyományok által is megerősített törvények betűje és szelleme szerint.”³⁴⁵ Ferrero itt a legitimáló (jog)szabályokból indul ki, amit hagyományosan legalitásnak szoktak nevezni, de a legitimáló szabályoknak elismertnek és elfogadottnak, továbbá igazoltnak (hagyományok által megerősítettnek) kell lenniük. A hatalom „odaítélését és átadását olyan szabályokhoz kell kötni, amelyeket igazságosnak és értelmesnek fogadnak el azok, akik, akiknek engedelmeskedniük kell, s azok is elismerik kötelezőnek, akik parancsolnak”. „Attól kezdve, hogy egy társadalomban fönt és lent mindenki úgy gondolja, hogy azok, akiknek kiváltságuk és felelősségük a hatalom gyakorlása, bizonyos szabályok szerint kerülnek hatalomra, és parancsolási joguk addig áll fenn, amíg e szabályokat betartják.”³⁴⁶ A legitimáló szabályok igazságossága és értelmessége újfent igazoló elvnek tekinthető, de Ferrero kifejezetten beszél még a hatalom odaítélésére és átadására vonatkozó elvekről, amiket legitimációs elveknek nevez, és amelyek „a parancsolás jogát és köteleességét alapozzák meg”.³⁴⁷ „Akkor legitim egy kormány, ha a hatalmat valamilyen legitimációs elv alapján kapja meg és gyakorolja úgy, hogy ezt elfogadják azok – vagy legalábbis azok többsége – akiknek engedelmeskedniük kell, azok pedig, akik parancsolnak, ezt tiszteletben tartják.”³⁴⁸ Úgy tűnhet, hogy az általam igazoló elvként és érvényességi (érvényesítő) kritériumként felfogott legitimációs elv Ferreronál átveszi a legitimáló szabályok szerepét, de nem szabad elfelednünk, hogy a legitimációs elv egy megalapozó elv, és így az általa megalapozott tényező nélkül nem töltheti be legitimációs

³⁴⁴ „Az észak-amerikai Függetlenségi Nyilatkozat szerzői ... bizonyos emberi jogi alaptételek felsorolását a We hold these truth to be selfevident ... szavakkal vezették be. Nem azt mondták, hogy a Nyilatkozatban kifejtett elvek maguktól értetődőek lennének, hanem csak azt, hogy ők annak tartják.” Adamovich 2003, 485.

³⁴⁵ Ferrero 2001, 212.

³⁴⁶ Ferrero 2002, 54-55.

³⁴⁷ Ferrero 2002, 55.

³⁴⁸ Uo.

funkcióját: önmagában, az általa megalapozandó legitimáló szabályok nélkül, nem legitimálhat. Másrészt viszont, mint láttuk, a legitimáló szabályoknak is szükségük van legitimációs elvek szerinti megalapozottságra és egyéb szempontok nélküli igazoltságra, mert azok nélkül a legitimáló szabályok egyrészt elveszt(het)ik a legitimáláshoz szükséges érvényességüket, másrészt legitimációs érvényesség nélkül csak pusztán legalizáló szabályoknak (legalitásnak) foghatók fel, amelyek nem készítenek engedelmességre.

12. Rekonceptualizálás: de jure és de facto

Etimológiailag (eszmetörténetileg) a „de facto” és a „de jure” latin kifejezések. A „de facto” jelentése: valójában, ténylegesen; gyakorlatban.³⁴⁹ Fogalma szerint a „de facto” a ténylegesen létező vagy a ténylegesen megtett dolgot jelöli. A „de jure” jelentése: jog/törvény szerint(i), jogilag, illetve elvben, elvileg.³⁵⁰ A „de jure” jogi jelentéséből kifolyólag a „de jure”, mint a „de facto” ellentettje, nem egyszerűen valami ténylegesen nem létezőre, hanem egy sajátos jogi minőségre vagy állapotra utal: 1) csak jogilag létezik valami, a gyakorlatban viszont nem, tehát csak elvben vagy pro forma; 2) a gyakorlatban létező jogilag is létezik, avagy – megfordítva - a jogilag létező a gyakorlatban is létezik. Az elsőt a „de jure” erős, míg a másodikat a gyenge fogalmának vagy jelentésének lehetne nevezni.³⁵¹ Ezzel szemben a „de facto” fogalmának hagyományosan csak egy jelentése használatos: csak gyakorlatban létezik valami, jogilag viszont nem. Így kap értelmet a „de facto” gyakori jelentése, amikor a hatályos jogi szabályozás irrelevánssá válik: ténylegesen, de/bár nem jog szerint, avagy mindegy, hogy jogosan-e vagy sem. A „de jure” fogalma olyan jogi helyzetekre is utal, amikor a fogalom azt jelöli, amit a jog mond, míg a de facto azt, ami - ezzel szemben - a gyakorlatban történik. Vannak de facto vagy de jure szabályok, normák, standardok. A de facto standard fogalma felöllelhet olyan többé-kevésbé általános gyakorlatot, amely nélkülözi a jogi (de jure) szabályozást, vagy azzal éppen ellentétes, sőt azt követhetik úgy, mintha valójában engedélyezett, hivatalos standard lenne. A de facto jellegét gyakran az adja, hogy a standard stb. nem formalizált, bár utóbb jogi formákat ölthet: legalizálódhat. A vezetői-hatalmi autoritások esetében „attól függően, hogy adva van-e a vezetési jogkör (döntési,

³⁴⁹ A fogalom párnak az angolszász (eredetű) normativista politikai filozófiai irodalomban betöltött jelentősége miatt jelzem a „de facto” angol megfelelőit: "in fact", "in practice", „in deed”, „actually”.

³⁵⁰ A „de jure” angol megfelelői: "by law", "by right", "legally", illetve "in principle".

³⁵¹ A de jure autoritás és legitimitás normativista politikai filozófiai fogalmáról adott kritikámban azt kifogásoltam, hogy a politikai filozófiai megközelítés csak a „de jure” erős jelentésére koncentrált, és elsikkadnak a gyenge jelentésből eredő elméleti lehetőségek. Löffler 2005b.

utasításadási és ellenőrzési hatáskör) vagy sem, különbséget tehetünk intézményes (de jure) vezetés és nem intézményesített (de facto) vezetés között”.³⁵²

Felfogásom szerint a „de jure” fogalmának szó szerint jelentései alkalmazhatók a legitimitás elméletekben: „jogilag” vagy „jog szerint” legitim, és „jogi” vagy „jog szerinti” legitimitás. A legitimitáshoz hasonlóan ezért a „de jure” fogalmát is eredendően és lényegében jogi fogalomnak tekintem annak ellenére, hogy a metajurisztikus koncepciókban a de jure jelleg elsősorban morális normák szerinti igazoltságot fejez ki.³⁵³

13. Rekonceptualizálás: de jure autoritás és legitim autoritás

A „de jure” jurisztikus értelmezése („jogilag”, „jog szerint” és „jog szerinti”) azonban felveti a „de jure”, valamint a szintén jurisztikusan értelmezett „legális” és „legitim” közötti fogalmi összefüggések tisztázását, amely különösen a „de jure legitim” politikai filozófiából ismert fogalma tesz szükségessé.

A de jure autoritás a maga jogi jellegével ütközni látszik a jurisztikus értelemben vett legitim autoritással.³⁵⁴ A (nyugati) politikaelméletekben magától értetődő az autoritásnak önmagában „engedelmességhez való jog”-ként (right to be obeyed) vagy „törvényes vagy jogos hatalom”-ként (lawful or rightful power) való meghatározása, ami jogi síkon valóságos szemantikai káoszt eredményezhet. Ha az autoritás magában foglalja az engedelmesség elemét is, kérdés, hogy milyen összefüggés vagy különbség lehet a jogi jellegű (de jure) autoritás mint hatalom, valamint a jogosnak/törvényesnek elismert és elfogadott, ezért engedelmességre méltónak tekintett és engedelmességi készséggel övezett (legitim) hatalom között.³⁵⁵ Azaz a „de jure autoritás” és a „legitim autoritás” között.

Kézenfekvő válasznak tűnik, hogy a jogi jellegű „de jure” autoritás megfeleltethető a szintén jogi jellegű „legitim” autoritásnak, azaz az (autoritásként működő) hatalom

³⁵² Dietger Hahn: A vállalat mint rendszer vezetése. In Bleicher 1979, 308.

³⁵³ McMahon 1994. Raz 1986, Raz 1990, Bódi-Györfi 2002b. A de jure és a de facto autoritás politikai filozófiában használatos fogalmait a metajurisztikus jelentés mellett a bennük rejlő s szerintem elfogadhatatlan episztemológiai csapda miatt sem elemzem külön: a de facto autoritással a hatalom jogának az alattvalók hite (believe) által motivált elfogadását, míg a de jure autoritással tényleges jogot fejeznek ki úgy, mintha az alattvalók hite csak hamis tudat lehetne!

³⁵⁴ A magyar politológiai irodalomban közel járt a de jure autoritás logikájához Gombár Csaba a „tényleges” és a „formális” döntés megkülönböztetésével, és a hatalomnak a tényleges döntések birtoklásaként való meghatározásával. Értelmezésemben a „tényleges” mindenekelőtt azt fejezi ki, hogy vannak, akik formálisan dönthetnek, de valójában nem ők hozzák meg a döntést, vagy a formálisan meghozott döntésük tartalmát mások határozzák meg. Még ha nem is mondja ki, Gombár azért járt közel logikailag a de jure autoritáshoz, mert a tartalom és forma, valamint a de facto és de jure kettőssége szerint értelmezi a hatalmat mint döntéshozatalt, mert vannak, akik „intézményes döntési rend” alapján pro forma [de jure?] jogosultak döntést hozni, és vannak, akik ténylegesen meghozzák a döntéseket. Gombár 1982.

³⁵⁵ Harold Laski szerint minden kormányzat de facto kormányzat, kivéve amikor erőfeszítése jogossága (rightness) de jure kormányzattá teszi. Laski 2000, 23.

„legitimitása” és „de jure” volta közé egyenlőségelet lehet tenni.³⁵⁶ Ezt a terminológiai gordiuszi csomót a de facto és de jure reflexív fogalmaival és legalitás és legitimitás kettőssége alapján tartom átvághatónak.

A jogi-törvényi szabályozatlanságot is kifejező de facto ellentettjeként a de jure megfeleltethető a legalitásnak, ebből kifolyólag pedig a de jure autoritás a legális/legalizált/törvényes/jogos vagy jogilag szabályozott autoritásnak. A megfeleltetés mellett szól az, hogy jelzős szerkezetben csak „legitim” hatalomról szokás beszélni, „legális” hatalomról nem. Inkább beszélünk a hatalom legitimitásáról és legalitásáról, ha a hatalom legális jellegét akarjuk kifejezni. A „de jure” és a „legális” megfeleltetése azonban nem lehet parttalan. A „de facto”-val szembeni, reflexív jellege a „de jure” jelentésében a jogi jelleg és szabályozottság tényét emeli ki, amivel a legalitás szokványosnak mondható jelentéséből a jogosság/törvényesség, a joggal/törvénnyel való összhang vagy a jognak/törvénynek való megfelelés vonható párhuzamba. A párhuzamnál erősebb azonosság a „legalizálás” közvetítésével állhat fenn. A legalizálásnak mint törvényesítésnek vagy törvényessé/jogszerűvé tételnek ugyanis van egy olyan jelentése, hogy törvényileg vagy jogszabályilag szabályozottá teszünk valamit. A „de jure” és a „legális” megfeleltetése lehatárolódik azonban a „legális” azon jelentése irányában, hogy nem törvénytelen vagy nem törvényellenes: a „de jure” fogalmának nem funkciója a törvénytelenségre vagy törvényellenességre való reflexió. A törvényessé/jogszerűvé tétel értelmében vett „legalizálás” lehet kifejezetten hatalomtechnikai produktum: a de facto hatalom saját választása vagy belátása alapján úgy dönt, hogy törvényeken keresztül gyakorolja az uralmát. Az uralom törvényeken keresztüli gyakorlása a hatalom legalizálását jelenti. A hatalom legalizálása ugyanis – értelmezésben – de jure hatalmat eredményezhet, ami az alattvalóknak a kényszermentes engedelmisségi készsége tesz de jure autoritássá, és ez a de jure autoritás jurisztikus értelemben legitim is lehet az alattvalók általi törvényesnek elismerés jóvoltából. Még az egyoldalúan kényszerítő és alávető, „puszta” hatalomnak a legalizálása vagy legalizáltsága is de jure autoritást teremthet, ha az egyoldalúan alávetett és kényszerített alattvalóknak egyáltalában a hatalommal szembeni normatív-jogi elvárásának (a kiszámítható törvényesség értékesebb és hasznosabb az önkényt lehetővé tevő törvénytelenségnél) legalább

^{356]} Legitimációelméleti monográfiájában Matti Wiberg a legitimitásnak csak a következő jelentéseket tekinti politikailag relevánsnak: a joggal vagy szokásokkal összhangban levő címek és státuszok birtoklása, lásd az öröklés elvének szigorúan megfelelő uralmi jog (2a); elismert elvekhez vagy elfogadott szabályokhoz és standardokhoz alkalmazkodás (3a); A szuverén joggal vagy elvvel összhangban levő jogcíme, és az egyenes ági trónöröklés mint politikai doktrína elve (2b); szabályhoz vagy elvhez alkalmazkodás, a "lawfulness" szerinti törvényesség (3b); bevett szokás- és magatartási standardokhoz alkalmazkodás (2c); helyes és elfogadható érvelési elvekre alapotottság (3c); a jog által vagy azzal összhangban felhatalmazottság és szentesítettség (5c). Ezek közül a (3a), a (3b) és a (7c) a "lawfulness" értelmében vett törvényességre utal, amit ezért Wiberg a "de jure aspektusú legitimitásnak" (legitimacy de jure aspect) nevez. Wiberg 1988, 60-1.

annyiban eleget tesz, hogy ösztönzőjévé válik az alattvalók engedelmisségi készségének. A lényeg az, hogy a hatalom teszi (alkotja) a jogot, illetve a hatalmat legalizáló jog magából a hatalomból ered.³⁵⁷

Az ilyen hatalom és autoritás de jure jellegét nem az különbözteti meg a legitimitástól, hogy a hatalmat legalizáló jogot nem az alattvalók alkotják meg, hanem az, hogy az alattvalók hatalommal szembeni normatív-jogi elvárásának a legalizálással történő kielégítése az ellenállás feladására, passzivitásra vagy korlátozott együttműködésre ösztönzi az alattvalókat, noha azok saját jogi normáik alapján továbbra sem tartják elismerésre és engedelmisségre méltónak a rájuk kényszerített hatalmi viszonyt, avagy saját normáik alapján nem tartják érvényesnek a legalizált (de jure) hatalmat.

A hatalom „egyoldalú” legalizálása ugyan történhet úgy is, hogy az alattvalóknak az „egyoldalúság” ellenére nincs gondjuk a legalizáló jogszabályokkal, fogalmilag azonban az „egyoldalúság” mindenképpen felveti a hatalom által egyoldalúan megalkotott jogszabályok alattvalók általi elismerését vagy elfogadását. A de jure autoritás legitimitásra szorulhat: egy „törvényes” vagy „jogos” autoritásnak is szüksége lehet az alárendeltek általi törvényesnek/jogosnak elismerésre. Az alattvalóknak az akár egyoldalúan legalizált (de jure) hatalomhoz való viszonyulásából vezethető le a de jure autoritás elismertsége, elfogadottsága és/vagy legitimitása, mert nem szükségszerű, hogy az alattvalók elismerjék, elfogadják, avagy legitimnek ismerjék el vagy fogadják el a hatalom egyoldalú legalizálásából előállt de jure autoritást! Döntővé válik, hogy az alattvalók elismerik-e vagy elfogadják-e a hatalmat legalizáló jogszabályokat, ezáltal pedig elismerik-e jogosnak vagy törvényesnek a magát jogosnak vagy törvényesnek a legalizálással beállító hatalmat.

A de jure autoritás tehát önmagában nem legitim autoritás de a „de jure” jurisztikus fogalma elméletileg éppen azért képes tehermentesíteni a legitimitás szintén jurisztikus fogalmát, mert a legitimitás jelentéstartományából leválaszthatók jurisztikus motivációjú engedelmisségi készségek.

Mivel nem szükségszerű, hogy egy de jure (legalizált) autoritást a neki alávetettek az engedelmisség mellett elismerjenek is törvényesnek/jogosnak, a de jure autoritás és a legitim autoritás, azaz az autoritás de jure és legitim jellege analitikusan is szétválasztható, és beszélhetünk legitim de jure autoritásról vagy illegitim de jure autoritásról, azaz törvényesnek/jogosnak elfogadott/elismert vagy éppen el nem fogadott/ismert de jure autoritásról.

³⁵⁷ Innen a „might makes right” vagy – ismertebb változatban - a „might is right” elve.

14. Rekonceptualizálás: legitim de jure autoritás és de jure legitim autoritás

A továbbiakban tisztázására szorul a „legitim/illegitim de jure” és a „de jure legitim/illegitim” közötti szemantikai kapcsolat. A „de jure legitim” autoritás és a „legitim de jure” autoritás közötti lehetséges különbséget abban látom, hogy mivel analitikusan is kettéválasztható a hatalom/autoritás legalizáltsága és a hatalom/autoritás alattvalók általi törvényesnek/jogosnak elfogadottsága, a szórend kifejezheti azt, hogy a hatalom/autoritás a legalizáltság és törvényesnek/jogosnak elfogadottság terén milyen helyzetben van, illetve milyen kihívásokkal kell szembenéznie.

A „de jure legitim” autoritás először is autoritás (a neki alárendeltek készek engedelmeskedni neki), másodsor legitim autoritás (a neki alárendeltek törvényesnek/jogosnak fogadják/ismerik el, és ezért készek neki engedelmeskedni), harmadszor de jure legitim autoritás, mert ez a törvényesnek/jogosnak elfogadott/elismert autoritás legalizált.

A „legitim de jure” autoritás először is autoritás, másodsor de jure autoritás (legalizált), harmadszor ez a legális vagy legalizált autoritást a neki alárendeltek törvényesnek/jogosnak fogadják/ismerik el.

A „de jure legitim” és a „legitim de jure” fogalmaival pontosabban ragadhatók meg koncepcionálisan empirikus társadalmi-politikai helyzetek és állapotok.

Egy forradalomból, anarchiából vagy polgárháborúból kiemelkedett politikai hatalom, amelynek készek engedelmeskedni, és ezért autoritás, komoly legalitási deficittel küszködhet annak ellenére, hogy magát a hatalmat (autoritást) a neki alárendeltek törvényesnek/jogosnak ismerik/fogadják el. (Legitim, de nem de jure autoritás) A „legitim de jure” autoritás fogalmával írható le ezzel szemben egy olyan hatalom, például államcsíny vagy puccs után, amelynek készek engedelmeskedni, ezért autoritás, a hatalmi struktúra és a hatalom társadalmi beágyazottsága legalizált, ezért de jure autoritás, mégis komoly legitimitási deficittel küszködött, de tett szert végül is törvényesnek/jogosnak elfogadottságra/elismertségre.

Akármilyen úton-módon, „sorrendben” is válik legitimmé a hatalom vagy az autoritás, mint legitim autoritás ideáltipikusan azért autoritás, mert legitim: azért készek neki engedelmeskedni az alárendeltek, vagy érzik egyenesen kötelezőnek az engedelmisséget, mert legitim, tehát mert méltónak találják a törvényesnek/jogosnak elismerésre/elfogadottságra, ezáltal pedig az engedelmisségre.

Mivel társadalmilag nagymértékben, ösztársadalmilag támogatott forradalmak érvénytelenítik az előző rend legitimitását, és olyan új rendet vagy jogrendet vezetnek be, amelynek saját legitimációs alapja és érvényessége van, a forradalmi jellege és társadalmi támogatottsága miatt autoritásként funkcionáló hatalomnak inkább legalitásdeficittel kell számolnia. Társadalmilag nagymértékben támogatott államcsínyek és puccsok útján hatalomra került erőknek is lényegében csak a legalitást kell átszabniuk, amit meg is tesznek az alkotmány módosításával. Társadalmilag nem támogatott puccsista erők viszont hiába legalizálják magukat, és kísérelnek meg ezáltal, az átszabott legalitással, jurisztikus legitimitásra szert tenni, ha a társadalom mérvadó többsége nem ismeri el törvényesnek/jogosnak az új hatalmat.

Amikor a jurisztikus értelmű legitimitásban a hatalom alattvalók általi elismerésének/elfogadásának forrása a legalitás, akkor egyszerűen adottnak kell vennünk a legalitás (jogszabályok) a priori elfogadottságát. Egyszerűen azért, mert empirikusan is kialakulhat olyan jurisztikus természetű legitimitási probléma, hogy a hatalmat egyébként „elfogadott” jogszabályok alapján nem fogadják el, de fel sem vetődik a legalizáló jogszabályok jurisztikus vagy metajurisztikus igazoltságának, elfogadottságának, elismertségének vagy expressis verbis legitimitásának kérdése.³⁵⁸

15. De facto hatalom és de facto autoritás

Hatalomelméleti megközelítésben a „de jure” vagy a „legitim” autoritás „de jure” vagy „legitim” jellege sajátos engedelmességi motívumokat fejezhet ki³⁵⁹: az akár kényszerűen alávetett/alárendelt szubjektum azért kész engedelmeskedni, mert az őt kényszerrel alávető vagy alárendelő szubjektum megfelel olyan számára (az alávetett/alárendelt szubjektum számára) fontos normának, amely a de jure vagy a legitimitás fogalmával ragadható meg.

A más (nem jogi) jellegű/típusú/fajtájú engedelmességi készséggel övezett autoritást önmagában autoritásnak lehet nevezni, ha a de jure autoritás ténylegesen is autoritásként funkcionál, hiszen a „de jure” specifikus jellegre utal.

A „de facto” segédfogalma az elvártság vagy deklarálttság és a ténylegesség vonatkozásában (ellentétkor) tölt be terminológiai funkciót, nem pedig az engedelmességi készség specifikus motivációjára vonatkozólag. Hatalom és autoritás „de facto” jellege azt

³⁵⁸ Az ilyen „legális, de nem legitim” helyzet azonban gyökeresen különbözik azon metajurisztikus példázatoktól, amelyekben metajurisztikusan morális okból elfogadhatatlan 1) a „legális” hatalom; 2) a hatalmat „legalizáló” jogszabály.

³⁵⁹ A (jurisztikus) legitimitáshoz mint engedelmességi motívumhoz lásd French–Raven 1959.

jelenti, hogy egy hatalomként vagy autoritásként fellépő vagy annak tekintett szubjektum ténylegesen is gyakorolja, ténylegesen is képes gyakorolni hatalmát/autoritását, az elvárt engedelmesség vagy engedelmességi készség ténylegesen is létezik – faktum.³⁶⁰

³⁶⁰ Fogalmi spekulációként mondhatnók azt, hogy létezhet valamifajta „de jure de facto” autoritás, ha a de jure autoritás ténylegesen is autoritás, ami nyilvánvalóan tenné értelmetlenné a fogalomelemzést vagy a rekonceptualizálást. Ha a deklaráltóság és a ténylegesség között nincs ellentmondás, nem érdemes külön jelezni a ténylegességet.

V

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ADAMOVICH 2003: Ludwig Adamovich: Forradalom – demokrácia – jogállam. Gondolatok az „autoritás” kérdéséhez. In Takács Péter 2003.
- AGAZZI 1996: Evandro Agazzi: A jó, a rossz és a tudomány. Jelenkor Kiadó, 1992.
- ALFORD 1975: Paradigms of Relations Between States and Societies. In Leon Lindberg, Robert Alford, Colin Crouch, Claus Offe (eds.): Stress and Contradictions in Modern Capitalism. Lexington Books, 1975.
- ANDICS-ROZGONYI 1977: Andics Jenő-Rozgonyi Tamás: Konfliktus és harmónia. KJK, 1977.
- ARATÓ 1993: Arató András: Forradalom, restauráció és legitimitás. Az államszocializmusból való átmenet ideológiai problémái. Politikatudományi Szemle, 1993/3.
- ARENDT 1958: Hannah Arendt: What Was Authority? In Carl J. Friedrich (ed): Authority. Harvard University Press, 1958.
- ARENDT 1995: Hannah Arendt: Mi a tekintély? In Múlt és jövő között. Osiris – Readers International, 1995. [What is Authority. In: Between Past and Future. Viking Press. New York, 1961.]
- ÁGH 1987: Ágh Attila: Legitimációs vákuum és válságelméletek. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Budapest, 1987.
- BACHRACH-BARATZ 1970: P. Bachrach-M.S. Baratz: Power and Poverty: Theory and Practice. Oxford University Press, 1970.
- BALÁZS 1998: Balázs Zoltán: Modern hatalomelméletek. Korona Kiadó, 1998.
- BALOGH 1987: Balogh István: Árutermelés, szocializmus, történetiség. Magvető, 1987.
- BALOGH 1990: Balogh István: A forradalmi ész kritikája. Budapest, 1990.
- BALOGH L 1989: Balogh László (szerk.): Politikatudományi tanulmányok. Politikaelméleti füzetek 3. Budapest, 1989.
- BANFIELD 1982: E.C. Banfield: A politikai befolyás struktúrája. In Forgács Imre (szerk): Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből. Tudományos Szocializmus Füzetek 65-6. Bp., 1982.
- BARNARD 1968: Chester I. Barnard: The Functions of the Executive. Cambridge, MA 1968.
- BARBER 1972: Citizen Politics. An Introduction to Political Behavior. Markham Publishing Company 1972.
- BARNARD 1968: Chester Irving Barnard: The Functions of the Executive. 30th Anniversary Edition. Harvard University Press, 1968.
- BAUMAN 1967: Zygmunt Bauman: Általános szociológia. Kossuth, 1967.
- BAYER 1985: Bayer József: Legitimitás és konszenzus. Társadalmi Szemle, 1985/12.
- BAYER 1989: Bayer József: Az érték antinómiái. Akadémiai, 1989.
- BAYER 1990: Bayer József: A legitimitás fogalma Max Webernél. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Budapest, 1990.
- BAYER 1994a: A legitimációs válság folytonossága. Kritika, 1994/4.
- BAYER 1994b: A legitimációs válság folytonossága. In: Fordul a világ. T-Twins Kiadó, 1994.
- BAYER 1996: Bayer József: A legitimációs válság folyamatossága. Politikatudományi Szemle, 1996/3.
- BAYER 1997: Bayer József: A politikai legitimitás. Napvilág, 1997.
- BAYER 1998: Bayer József: A politikai gondolkodás története. Osiris, 1998.
- BAYER 1999: Bayer József: A politikatudomány alapvonalai. Napvilág, 1999.

- BEETHAM 1991: David Beetham: *The Legitimation of Power*. New York, 1991.
- BEETHAM 2004: David Beetham: *Political legitimacy*. In Kate Nash - Alan Scott: *The Blackwell Companion to Political Sociology*. Blackwell Publishing, 2004.
- BENCZE 2002: Bencze Mátyás: *A jogérvényesség kutatásának elméleti és történeti keretei*. *Jogelméleti Szemle*, 2002/4.
- BENCZE 2003: Bencze Mátyás: *A jogérvényesség problematikájának megközelítései*. *Jogelméleti Szemle*, 2003/1.
- BENE 1970: Dr. Bene László: *A vezetés tudományos megalapozása*. KJK, 1970.
- BENKŐ 1988: *A többségi döntések legitimációs problémái a fejlett tőkés országokban*. *Szociológia*, 1988/2.
- BERAN 1987: Henry Beran: *The Consent Theory of Political Obligation*. Croom Helm, 1987.
- BERGER 1992: Peter L. Berger: *A kapitalista forradalom*. Gondolat, 1992.
- BERGER-LUCKMAN 1998: Peter L. Berger-Thomas Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése*. Józsefvárosi Könyvtár, 1998.
- BÉNDEK 1999: Béndek Péter: *Az „autoritás” és a jelentés elmélete*. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1999/3.
- BIBÓ 1986: Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Első kötet. Magvető, 1986.
- BIBÓ 1990: Bibó István: *A szankció kérdése a nemzetközi jogban*. In: *Válogatott Tanulmányok*. Negyedik kötet. 1990.
- BIBÓ 1990: Bibó István: *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai*. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Negyedik kötet. Magvető, 1990.
- BIERSTEDT 1950: Robert Bierstedt: *An Analyses of Social Power*. *American Sociological Review*, 1950/6.
- BIERSTEDT 1954: Robert Bierstedt: *The Problem of Authority*. In M. Berger, T. Abel and C. Page (eds.): *Freedom and Control in Modern Society*. Van Nostrand. New York, 1954.
- BIHARI 1990: Bihari Mihály: *Demokratikus út a szabadsághoz*. Gondolat, 1990.
- BIHARI-POKOL 1992: Bihari Mihály – Pokol Béla: *Politológia*. Budapest 1992.
- BLAU 1963: Peter M. Blau: *Critical Remarks on Weber's Theory of Authority*. *The American Political Science Review*. 1963/2.
- BLEICHER 1979: Knut Bleicher: *A szervezet mint rendszer*. KJK, 1979.
- BÓDIG 1997: Bódig Mátyás: *Államhatalom – „társadalmi” hatalom*. In Takács Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 1997.
- BÓDIG 2002a: Bódig Mátyás: *Szabadság – hatalom – törvény*. In Bódig Mátyás és Győrfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2002.
- BÓDIG 2002b: Bódig Mátyás: *Szuverenitás és joguralom*. In Bódig Mátyás és Győrfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2002.
- BÓDIG 2002c: Bódig Mátyás: *A természetjogtan és jogpozitivizmus szembeállítása: egy elhasznált analitikai eszköz*. In Szabó Miklós (szerk.): *Natura Iuris*. Miskolc, 2002.
- BÓDIG 2003a: Bódig Mátyás: *Adalékok a jogi érvényesség jogelméleti problémájának tisztázásához*. *Jogelméleti Szemle*, 2003/1.
- BÓDIG 2003b: Bódig Mátyás: *Rendszerváltás, politikai moralitás, legalitás*. *Fundamentum*. 2003/2.
- BÓDIG-GYŐRFI 2002a: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei I. Elmélettörténet*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2002.
- BÓDIG-GYŐRFI 2002b: Bódig Mátyás és Győrfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2002.

- BÓDIG-ZÓDI 1997: Bódig Mátyás-Zódi Zsolt: Állam és demokrácia. In: Takács Péter (szerk.): Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997.
- BOGDANOR 2001: Vernon Bogdanor (szerk.): Politikatudományi enciklopédia. Osiris, 2001.
- BOZÓKI 1988: Bozóki András: Konfrontáció és konszenzus (A társadalom és a politikai hatalom viszonyáról) Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. 1988. [A szerzőnek a Nemzetközi Politikatudományi Társaság 14. világkongresszusán 1988-ban elhangzott előadása alapján]
- BOZÓKI 1995: Bozóki András: Konfrontáció és konszenzus: A politikai integráció formáiról. In: Konfrontáció és konszenzus. Savaria University Press, 1995. [A szerzőnek a Nemzetközi Politikatudományi Társaság 14. világkongresszusán 1988-ban elhangzott előadása alapján. A kötet nem tünteti fel előzményként az 1988-as kiadást.]
- BOZÓKI 2003: Bozóki András: Politikai ideológiák. In Gallai Sándor-Török Gábor (szerk.): Politika és politikatudomány. Aula Kiadó, 2003.
- BULÁNYI 1989: Bulányi György: Egyházrend. Erény-e az engedelmesség? Luzern, 1989.
- BURKE 1990: Edmund Burke: Töprengések a francia forradalomról, Atlantisz Kiadó, 1990.
- CASSINELLI 1961: C. W. Cassinelli: Political Authority: Its Exercise and Possession. The Western Political Quarterly. 1961/3.
- CARTER 1979: April Carter: Authority and Democracy. Routledge and Kegan Paul, 1979.
- CHAZEL 1985: Francois Chazel: Hatalom, struktúra, uralom. Szociológiai Figyelő, 1985/2.
- CICERO: Az állam. Akadémiai, 1995.
- COCHRAN 1977: Clarke E. Cochran: Authority and Community. The Contributions of Carl Friedrich, Yves. R. Simon, and Michael Polanyi. The American Political Science Review, 1977/2.
- COHEN-TOLAND 1988: Ronald Cohen and Judith D. Toland (eds.): State Formation and Political Legitimacy. Transaction Books, 1988.
- COHEN-BRADFORD: A.R. Cohen and D.L. Bradford: Influence without Authority. New York, John Wiley, 1989.
- COING 1996: Helmut Coing: A jogfilozófia alapjai. Osiris, 1996.
- CROZIER –HUNTINGTON-WATANUKI 1975: Michael J. Crozier – Samuel P. Huntington – Jori Watanuki: The Crises of Democracy. New York, New York University Press, 1975.
- CROZIER 1981: Michel Crozier: A bürokrácia jelensége. KJK, 1981.
- CSEPELI 1989: Csepeli György: A szociálpszichológia vázlata. Múzsák 1989.
- CSEPELI 1997: Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris, 1997.
- CS. KISS 1985: Cs. Kiss Lajos: Legitimáció. Szakszervezeti Szemle. 1985/7.
- CS. KISS 1990: Cs. Kiss Lajos: Az értékracionális uralomtípus lehetősége Max Weber uralomszociológiájában. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. 1990.
- DAHL 1957: Robert Dahl: The Concept of Power. Behavioral Science, 1957/2.
- DAHL 1995: Robert A. Dahl: Forradalom után? Osiris – Readers International, 1995.
- DAHRENDORF 1968: Ralf Dahrendorf: Essays in the Theory of Society. London, Routledge & Kegan Paul, 1968.
- DEÁK 1987: Deák Dániel: Redisztribúció és szocializmus. Budapest, 1987.
- DOMONKOS 2002: Domonkos Péter: Rawls kontra Wolff. Magyar Filozófiai Szemle, 2002/4.
- DOORN 1976: Gwynn Harries-Jenkins and Jacques van Doorn: The Military and the Problem of Legitimacy. SAGE, 1976.
- DOWSE-HUGHES: Robert E. Dowse and John A. Hughes: Political Sociology. John Wiley & Sons, 1972.

- DUNN 1991: Hohn Dunn: Political Obligation. In David Held (Ed.): Political Theory Today. Polity Press, 1991.
- DYE 1987: Thomas R. Dye: Power & Society. An Introduction to the Social Sciences. Brooks/Cole Publishing Company. 1987.
- EASTON 1958: David Easton: The Perception of Authority and Political Change. In Friedrich 1958.
- EASTON 1965: David Easton: A Systems Analysis of Political Life. New York, John Wiley, 1965.
- EASTON 1976: David Easton: Theoretical Approaches to Political Support. Canadian Journal of Political Science. 1976/3.
- EASTON 1982: David Easton: A politikai rendszer elemzéséhez. In: Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből. Tudományos Szocializmus Füzetek, Budapest 1982.
- ECKSTEIN-GURR 1975: Harry Eckstein – Robert Gurr: Patterns of Authority: A Structural Bases for Political Inquiry. John Wiley & Sons, 1975.
- EMERSON 1962: Richard M. Emerson: Power-Dependence Relations. American Sociological Review 27, 1962.
- ENGELS 1969: Friedrich Engels: A tekintélyről. MEM 18, 1969.
- ETZIONI 1968: Amitai Etzioni: The Active Society. Free Press. New York, 1968.
- ETZIONI 1975: Amitai Etzioni: A Comparative Analysis of Complex Organizations. Free Press. New York, 1975.
- FARKAS 1990: Farkas Zoltán: A hatalomfogalom problémái. Borsodi Szemle, 1990/4.
- FEHÉR 1991: Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György: Diktatúra a szükségletek felett. Cserépfalvi, 1991.
- FERGE 1982: Ferge Zsuzsa: Társadalmi újratermelés és társadalompolitika. KJK, 1982.
- FERRERO 2001: Guglielmo Ferrero: A hatalom. Kairosz, 2001.
- FERRERO 2002: Guglielmo Ferrero: Újjáépítés. Osiris, 2002.
- FISICHELLA 1991: Domenico Fisichella: A politikatudomány alapvonalai. Miskolc, 1991.
- FLATHMAN 1980: Richard E. Flathman: The Practice of Political Authority: Authority and the Authoritative. University Of Chicago Press, 1980
- FORGÁCS 1982: Forgács Imre (szerk): Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből. Tudományos Szocializmus Füzetek 65-6. Bp., 1982.
- FÖLDESI 1997: Földesi Tamás: Valamit valamiért? A jogok és kötelezettségek harmóniája és diszharmóniája. Korona, 1997.
- FRENCH-RAVEN 1959: John R. P. French – Bertrand Raven: The Basis of Social Power. In Dorwin Cartwright (ed): Studies in Social Power. Ann Arbor 1959.
- FRIEDMAN 1980: Richard B. Friedman: On the Concept of Authority in the Political Philosophy. In R. E. Flathman (ed.): Concepts in Social and Political Philosophy. Chicago, 1980.
- FRIEDRICH 1958: Carl J. Friedrich (ed.): Authority. Harvard University Press. Cambridge, 1958.
- FROMM 1993: Erich Fromm: Menekülés a szabadság elől. Akadémiai Kiadó, 1993.
- FROMM 1998: Erich Fromm: Az önmagáért való ember. Napvilág Kiadó, 1998.
- FROMM 2001: A rombolás anatómiája. Háttér Kiadó, 2001.
- GADAMER 1984: Hans-Georg Gadamer: Igazság és módszer. Gondolat, 1984.
- GATEWOOD 1995: Management: Comprehension, Analysis, and Application, Robert D. Gatewood, O.C. Ferrell, Robert R. Taylor. Chicago, Irwin 1995.
- GOMBÁR 1980a: Gombár Csaba: Politika – címszavakban. ELTE ÁJTK, 1980.
- GOMBÁR 1980b: Gombár Csaba: A hatalom szerkezete; Hegemónia-monopólium; Az uralom problémája. In: Balogh László-J.Nagy László (szerk.): Szöveggyűjtemény a

- politológia oktatáshoz. Jate Kiadó. Szeged, 1989. [Eredeti megjelenés: Politikaelméleti tanulmányok 58. Budapest, 1980.]
- GOMBÁR 1982: Gombár Csaba: A politikai hatalom kérdéseiről. In Bihari Mihály (szerk.): Politika és politikatudomány. Gondolat, 1982.
- GOMBÁR 1983: Politika – címszavakban. Budapest, 1983. [Második kiadás]
- GOMBÁR 1984: Gombár Csaba: Egy állampolgár gondolatai. Kossuth, 1984.
- GORDON 1999: Mordechai Gordon: Hannah Arendt on Authority: Conservatism in Education Reconsidered. Educational Theory, 1999/2.
- GREEN 1988: Leslie Green: The Authority of the State. Oxford, Clarendon Press, 1988.
- GÖRGÉNYI 1982: Görgényi Ferenc: A legitimációproblematika értelméről, létjogosultságáról. In: Tulajdon és politika. Magvető, 1982.
- GRAFSTEIN 1981: Robert Grafstein: The Failure of Weber' Conception of Legitimacy: Its Causes and Implications. The Journal of Politics, 1981/43.
- GYÖRFI 2002: Gyórfi Tamás: A politikai kötelezettség. In Bódig Mátyás és Gyórfi Tamás (szerk.): Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2002.
- GYÖRFI-HEGYI 2002: Gyórfi Tamás – Hegyi Szabolcs: Autoritás és legitimitás. In Bódig Mátyás és Gyórfi Tamás (szerk.): Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények. Bíbor Kiadó, Miskolc. 2002.
- GYURGYÁK 1994: Gyurgyák János (szerk.): Mi a politika? Századvég, 1994.
- GYURGYÁK 2003: Gyurgyák János (szerk.): Mi a politika? Osiris, 2003. [2., átdolgozott kiadás]
- HABERMAS 1973: Jürgen Habermas: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Gondolat, 1973.
- HABERMAS 1982: Jürgen Habermas: A történelmi materializmus rekonstrukciójának kérdéséhez. Tömegkommunikációs kutatóközpont, 1982.
- HABERMAS 1994: Jürgen Habermas: Legitimációs problémák a modern államban. In Válogatott Tanulmányok. Atlantisz 1994.
- HAGUE 1992: Rod Hague – Martin Harrop – Shaun Breslin: Political Science. A Comparative Introduction. New York, 1992.
- HAMZA 1995: Hamza Gábor: Cicero De re publicá-ja és az antik állambölcselet. In Cicero 1995.
- HANKISS 1989: Hankiss Elemér: Kelet-Európai alternatívák. KJK, 1989.
- HARDI 1982: Hardi Péter: Pluralizmus, hatalom, állam. In Polgár Tibor (szerk.): Politikatudományi tanulmányok. Kossuth, 1982.
- HARRIS 1976: R. Baine Harris (ed): Authority: A Philosophical Analysis. The University of Alabama Press 1976.
- HART 1995: H. L. A. Hart: A jog fogalma: Osiris, 1995.
- HASKÓ-HÜLVELY 1996: Haskó Katalin – Hülvelyi István: Bevezetés a politikatudományba. Villányi úti könyvek, 1996.
- HASKÓ-HÜLVELY 2003: Haskó Katalin – Hülvelyi István: Bevezetés a politikatudományba. Osiris, 2003.
- HEINEMAN 1993: Robert Heineman: Authority and the Liberal Tradition. Transactions Publishers, 1993.
- HOBBES 1997: Thomas Hobbes: Leviathan. Edited by Richard Tuck. Cambridge University Press, 1997.
- HOBBES 1999: Thomas Hobbes: Leviatán. Kossuth Könyvkiadó, 1997.
- HORVÁTH 1995: Horváth Barna: Jogsociológia. Osiris, 1995.
- HORVÁTH 2004: Horváth Barna: A jogelmélet vázlata. Attraktor, 2004.
- HORVÁTH 2005: Horváth Barna: Az erkölcsi norma természete. Attraktor, 2005.

- HUNTINGTON 1992: Samuel. P. Huntington: The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. 1992.
- HUORANSZKI 1998: Huoranszki Ferenc: Mire jó és miről szól a politikai filozófia. In Üő (szerk.): Modern politikai filozófia. Osiris Kiadó, 1998.
- HUORANSZKI 1999: Huoranszki Ferenc: Filozófia és utópia. Osiris, 1999.
- HUSZÁR 1983: Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom. Kosuth, 1983.
- HUSZÁR 1995: Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói – Magyar Tudományos Tanács 1948-1949. Akadémiai Kiadó, 1995.
- JANDA 1990: Kennet Janda - Jeffrey M. Berry - Jerry Goldman - Earl Huff: The Challenge of Democracy. Government in America. Houghton Mifflin Company, 1990.
- JASAY 2002: Anthony de Jasay: Az állam. Osiris Kiadó 2002.
- JÁVOR 1988: Jávor István: A hatalom szerkezete a vállalatban. KJK, 1988.
- JELLINEK 1994: Georg Jellinek: Általános államtan. Budapest 1994.
- JONES 1976: A.H.M. Jones: Augustus. Gondolat, 1976.
- JOST 2003: John J. Tost: Önálvetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája. Osiris, 2003.
- KARÁCSONY 2000: Karácsony András: jogfilozófia és társadalomelmélet. Budapest 2000.
- KARIKÓ 1995: Karikó Sándor: A társadalmi-politikai megalkuvás. Gondolat, 1995.
- KELSEN 1997: Hans Kelsen: Az államelmélet alapvonalai. Miskolc 1997.
- KÉRI 1989: Kéri László: Politikai folyamatok szocializációs metszetben. Budapest, 1989.
- KIM 1966: Young C. Kim: Authority: Some Conceptual and Empirical Notes. Western Political Quarterly, 1966/2.
- KIS 1993: Kis János: Reform és forradalom között. Három hipotézis a rendszerváltás természetéről. Világosság, 1993/11.
- KONRÁD-SZELÉNYI 1989: Konrád György – Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Gondolat 1989.
- KONTLER 1997: Kontler László: Az állam rejtelméi. Atlantisz, 1997.
- KOTTER 1985: John P. Kotter. Power and Influence: Beyond Formal Authority. The Free Press. New York, 1985.
- KOVÁCS-LÖFFLER 1998: Kovács László Imre - Löffler Tibor: A politikatudomány alapjai. Jegyzet kommunikációs szakos hallgatók számára. Budapest, Budapesti Médiainstítút. 1998.
- KRISTÓ 1974: Legitimitás és idoneitás (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz). Századok, 1974/108.
- KULCSÁR 1960: Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái. KJK, 1960.
- KULCSÁR 1966: Kulcsár Kálmán: A szervezet mint társadalmi alakulat. Budapest, 1966.
- KULCSÁR 1974: Kulcsár Kálmán: Társadalom, politika, jog. Gondolat, 1974.
- KULCSÁR 1976: Kulcsár Kálmán: A jogszociológia alapjai. KJK, 1976.
- KULCSÁR 1982: Kulcsár Kálmán: Gazdaság, társadalom, jog. KJK, 1982.
- KULCSÁR 1987: Politikai és jogszociológia. Budapest, 1987.
- KUPA 1996: Kupa László: Pulszky Ágost bölcselete. Seneca Kiadó 1996.
- LASKI 2000: Harold J. Laski: Authority in the Modern State. Batoche Books. Kitchener, 2000.
- LASWELL-KAPLAN 1950: Harold Laswell and Abraham Kaplan: Power and Society. 1950.
- LÁNCZI 1997: Lánczi András: A XX. század politikai filozófiája. Bíbor Kiadó. Miskolc, 1997.
- LÁNCZI 2000: Lánczi András: Demokrácia és politikatudomány. Aula Kiadó, 2000.
- LÁNCZI 2003a: Lánczi András: A politika alapfogalmai. In Gallai Sándor-Török Gábor (szerk.): Politika és politikatudomány. Aula Kiadó, 2003.
- LÁNCZI 2003b: Lánczi András: Diktatúrák és demokráciák. In Gallai Sándor-Török Gábor (szerk.): Politika és politikatudomány. Aula Kiadó, 2003.

- LEFORT 1986: Claude Lefort: The Image of the Body and Totalitarianism. In John B. Thompson (ed.): The Political Forms of Modern Society. Polity Press, 1986.
- LENSKI: Gerhard E. Lenski: Power and Distributive Systems. The University of North Carolina Press, 1966.
- LINCOLN 1994: Bruce Lincoln: Authority. Construction and Corrosion. The University of Chicago Press, 1994.
- LINDHOLM 1990: Charles Lindholm: Charisma. Blackwell Publishers, 1990.
- LIPSET 1984: Seymour Martin Lipset: Social Conflict, Legitimacy, and Democracy. In William Conolly (ed.): Legitimacy and the State. 1984.
- LIPSET: Seymour Martin Lipset: Homo politicus. Osiris, 1995.
- LÖFFLER 1994: Ifjúság és politológia. Politikatudományi Szemle, 1994/11.
- LÖFFLER 1996: Löffler Tibor: Konzervatív ideológiakritika az angolszász liberalizmus tekintélyellenességéről. Valóság, 1996.
- LÖFFLER 1997: Löffler Tibor: Rendszerváltás és Szentháromság. Megjegyzések a rendszerváltás legitimációs folyamatainak vizsgálatához. In Horváth Csaba (szerk.): Konfliktus, konszenzus, kooperáció. Pécs, 1997.
- LÖFFLER 1998: Löffler Tibor: A modern hatalomelméletek határai. Politikatudományi Szemle, 1998/3.
- LÖFFLER 1999a: Löffler Tibor: Az európai integráció legitimációs metszetben. Megjegyzések a közvetlen és a közvetett legitimáció problémájáról. In Andrassy György (szerk.): Értékek, érdekek és szakpolitikák az Európai Unióban. Pécs, 1999.
- LÖFFLER 1999b: Löffler Tibor: Elmélet és módszertan a legitimációkutatásban. Politikatudományi Szemle, 1999/1.
- LÖFFLER 2001: Löffler Tibor: Nyelvpolitika és politikai legitimitás. Magyarország Politikai Évkönyve 2000. Budapest, 2001.
- LÖFFLER 2003: Löffler Tibor: Államiság és legitimitás. Államelméleti paradigmák a rendszerváltás elemzéséhez. In Pócsa Kálmán (szerk.): Álmaink állama. Egy hatalmi centrum az ezredfordulón. Századvég, 2002.
- LÖFFLER 2004a: Löffler Tibor: Politika és kommunikáció. Jegyzet kommunikációs szakos hallgatók számára. Budapest, Budapesti Média Intézet. 2004.
- LÖFFLER 2004b: Löffler Tibor: „Keserédes”. Depolitizáció és delegitimáció a népszavazási kampányban. In Bayer József (szerk.): Az uniós csatlakozás küszöbén. Budapest, Magyar Politikatudományi Társaság. 2004.
- LÖFFLER 2005a: Löffler Tibor: Autoritás és legitimitás I. Ortodox tézisek politológiai alapfogalmak jogelméleti megközelítéséhez. Jogelméleti Szemle, 2005/2.
- LÖFFLER 2005b: Autoritás és legitimitás II. Jogelméleti Szemle, 2005/4.
- LUHMANN 1987: Válogatás Niklas Luhmann írásaiból. Szociológiai füzetek 42. Budapest, 1987.
- LUKÁCS 1991: Lukács György: Legalitás és illegalitás. In Történelem és osztálytudat. Magvető, 1971.
- LUKES 1974: Steven Lukes: Power: A Radical View. Macmillan Press. London, 1974.
- MAGYAR 1985: Magyar György: Tudományos szocializmus. Tankönyvkiadó, 1985.
- MANENT 2003: Pierre Manent: Politikai filozófia felnőtteknek. Osiris, 2003.
- MANN 1988: Michael Mann: States, War and Capitalism. Basil Blackwell, 1988.
- MANNHEIM 1994: Mannheim Károly: A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról. Cserépfalvi, 1994.
- MARGLIN 1990: Stephen A. Marglin: Mit tesznek a főnökök? A hierarchia eredete és funkciói a tőkés termelésben. In Munka, hatalom, gazdaság. (Munkaszociológiai tanulmányok). Budapest. BKE, 1990.

- McMAHON 1994: Christopher McMahon: Authority and Democracy. A General Theory of Government and Management. Princeton University Press, 1994.
- MECHANIC 1962: David Mechanic: Sources of Power of Lower Participants in Complex Organizations. Administrative Science Quarterly, 1962/7.
- MERTON 1980: Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Gondolat, 1980.
- MILGRAM 1969: Stanley Milgram: Obedience to Authority. Harper & Row 1969.
- MILLER 1987: Peter Miller: Domination and Power. Routledge & Kegan Paul 1987.
- MILLS 1972: C. Wright Mills: Az uralkodó elit. Gondolat, 1972.
- MIRBACH 1990: Thomas Mirbach: Überholte Legitimität? Darmstadt, 1990.
- MOLNÁR 1996: Molnár Tamás: Az értelmiség alkonya. Akadémiai Kiadó, 1996.
- MOLNÁR 2002: Molnár Tamás: Az autoritás és ellenségei. Kairosz, 2002.
- MOÓR 1992: Moór Gyula: A jogbölcselet problémái. Hatágú Síp Alapítvány, 1992.
- MOULAKIS 1986: Athanasios Moulakis: Legitimacy/Legitimité. Walter de Gruyter 1986.
- MÜNCH 2001: Richard Münch: Az európa-projekt. József Műhely Kiadó, 2001.
- NAGY 1989: Nagy Tamás: A polgári állam strukturális problémája, Offe politikai válságelmélete. In: Claus Offe: Politikai rendszer és legitimitáció. Szociológiai füzetek 50. Budapest, 1989.
- NAGY K 1999: Nagy Károly: Nemzetközi jog. Püski, 1999.
- NAVRACSICS 1998: Navracsics Tibor: Európai belpolitika. Korona, 1998.
- NISBET 1975: Robert Nisbet: Twilight of Authority. New York, Oxford University Press, 1975.
- NISBET 1996: Robert Nisbet: Konzervativizmus: álom és valóság, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.
- OLSEN 1993: Marvin E. Olsen: Forms and Levels of Power Exertion. In Marvin E. Olsen – Martin N. Marger: Power in Modern Societies. Westview Press, 1993.
- OFFE 1989: Claus Offe: Politikai rendszer és legitimitáció. Szociológiai füzetek 50. Budapest, 1989.
- OOSTERHOUT 2001: Johannes von Oosterhout: The Quest for Legitimacy: On Authority and Responsibility in Governance. ERIM, Rotterdam, 2001.
- OTT 1989: J. Steven Ott: The Organizational Perspective. The Dorsey Press, 1989.
- PACZOLYAY 1994: Paczolay Péter: Az Európai Közösségek Bíróságainak politikai legitimitációja. Politikatudományi Szemle, 1999/4.
- PACZOLAY-SZABÓ 1984: Paczolay Péter-Szabó Máté: A politikaelmélet rövid története. Kossuth 1984.
- PAPP 1985: Papp Zsolt: Konszenzus és kihívás. Kossuth, 1985.
- PAPP 1987: Papp Zsolt: A racionalitástól a kommunikatív racionalitásig. Jürgen Habermas társadalomelméleti szintéziséről. In Csepeli György-Papp Zsolt-Pokol Béla: Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat, 1987.
- PAPP 1988: Papp Zsolt: Kormetszetek. Kossuth, 1988.
- PAPP 1989: Papp Zsolt: Az év fogalma: a legitimitás. Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve 1990.
- PARSONS 1958: Talcott Parsons: Authority, Legitimation, and Political Action. In Carl J. Friedrich (ed.): Authority. Harvard University Press. Cambridge, Mass. 1958.
- PARSONS 1985: Válogatás Talcott Parsons cselekvéseméleti írásaiból. Szociológiai Füzetek 38. ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, 1985.
- PARSONS 1988: Némedi Dénes (szerk.): Talcott Parsons a társadalmi rendszerről. Szociológiai füzetek 45. ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ, 1988.
- PATEMAN 1979: Carole Pateman: The Problem of Political Obligation. A Critical Analyses of Liberal Theory. John Willey & Sons, 1979.

- PEABODY 1962: Robert L. Peabody: Perceptions of Organizational Authority: A Comparative Analysis. *Administrative Science Quarterly*, 1962/4.
- PÁSZKA 2006. Pászka Imre: A fordított folyamatok struktúrái. Szeged, 2006.
- PESCHKA 1975: Peschka Vilmos: Max Weber jogszociológiája. Akadémiai, 1975.
- PESCHKA 1980a: Peschka Vilmos: Jog és jogfilozófia. KJK, 1980.
- PESCHKA 1980b: Az etika vonzásában. Jogelméleti problémák az etika aspektusából. Akadémiai, 1980.
- PESCHKA 1988: Peschka Vilmos: A jog sajátossága. Akadémiai, 1988.
- PFEFFER 1981: Jeffrey Pfeffer: Power in Organizations. Ballinger Publishing Company. Cambridge, Massachusetts 1981.
- PLAMENATZ 1966: John Plamenatz: Man and Society. Volume Two. Longmans, 1966.
- POKOL 1983: Stabilitás és legitimáció. Valóság, 1983/1.
- POKOL 1984: Béla Pokol: Stabilität und Legitimation. *Annales Sectio Iuridica Tomus XXVI*. 1984.
- POKOL 1987a: Pokol Béla: A funkcionalista rendszerelmélet kibomlása. Talcott Parsons és Niklas Luhmann társadalomelméletének kategóriáiról. In: Csepeli György - Papp Zsolt - Pokol Béla: Modern polgári társadalomelméletek. Gondolat, 1987.
- POKOL 1987b: Pokol Béla: Állam, politikai rendszer, modernizáció. [Gépirat] MTA Szociológiai Kutató Intézete. Budapest, 1987.
- POKOL 1992: Pokol Béla: A professzionális intézményrendszerek elmélete. Budapest, 1992.
- POKOL 1989: Pokol Béla: Politikai reform és modernizáció. Magvető, 1989.
- POLGÁR 1982: Polgár Tibor (szerk.): Politikatudományi tanulmányok. Kossuth, 1982.
- PRESTHUS 1960: Robert V. Presthus: Authority in Organizations. *Public Administration Review*, 1960/2.
- PRESTHUS 1962: Robert Presthus: The Organizational Society. New York, 1962.
- RAPHAEL 1981: D.D Raphael: Problems of Political Philosophy. The MacMillan Press, 1981.
- RAZ 1986: Joseph Raz: The Morality of Freedom. Clarendon Press. Oxford, 1986.
- RAZ 1990: Joseph Raz (ed.): Authority. New York University Press, 1990.
- RAWLS 1997: John Rawls: Az igazságosság elmélete. Osiris, 1997.
- REICHER 1996: Stephen Reicher: Kollektív viselkedés meghatározottsága. In Lányi Gusztáv (szerk.): Politikai pszichológia. Szöveggyűjtemény. Budapest, 1996.
- RIGBY 1980: T.H. Rigby: A Conceptual Approach to Authority, Power and Policy in the Soviet Union. In T.H. Rigby, Archie Brown and Peter Reddaway (eds.): Authority, Power and Policy in the USSR. Macmillan, London 1980.
- ROMSICS 1999: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, 1999.
- ROSE 1982: A.M. Rose: A politikai hatalom és az uralom problémája. In: Forgács Imre (szerk.): Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből. Tudományos szocializmus Füzetek 65-6. Bp., 1982.
- ROUSSEAU 1963: Jean Jacques Rousseau: The Social Contract and Discourses. London, Dent, 1963.
- RUSH 1992: Michael Rush: Politics and Society. An Introduction to Political Sociology. Prentice Hall, 1992.
- SAJÓ 1983: Sajó András: Kritikai értekezés a jogtudományról. Akadémiai, 1983.
- SAMU 1982: Samu Mihály: Hatalom és állam. KJK, 1982.
- SAMU 1992: Samu Mihály: Államelmélet. Püski 1992.
- SAMU 2000: Samu Mihály: Hatalomelmélet. Különös tekintettel az államra. Korona Kiadó, 2000.
- SARTORI 1987: Giovanni Sartori: The Theory of Democracy Revisited. Chatam. N.Y., 1987.
- SARTORI 1999: Giovanni Sartori: Demokrácia. Osiris 1999.

- SCHMITT 1980: Carl Schmitt: *Legalität und Legitimität*. (Dritte Auflage). Duncker & Humblot. Berlin, 1980.
- SCHMITT 1995: Carl Schmitt: *A törvényhozó állam*. In Varga Csaba (szerk.): *Joguralom és jogállam*. Budapest, 1995.
- SCHMITT 2003: Carl Schmitt: *A birodalmi elnök, mint az alkotmány őre*. In Takács Péter: *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Szent István Társulat, 2003.
- SCHWARZMANTEL 1987: J. J. Schwarzmantel: *Structures of Power*. St. Martin's Press, 1987.
- SCRUTON 1995: Roger Scruton: *Mi a konzervativizmus?* Osiris, 1995.
- SCRUTON 2002: Roger Scruton: *A konzervativizmus jelentése*. Novissima Kiadó, 2002.
- SENNETT 1980: Richard Sennett: *Authority*. Alfred A. Knopf, 1980.
- SHAW 2001: Malcolm N. Shaw: *Nemzetközi jog*. Osiris, 2001.
- SHIVELY 1995: W. Phillips Shively: *Power and Choice. An Introduction to Political Science*. McGraw-Hill, Inc. 1995.
- SIMON 1976: Herbert Simon: *Administrative Behavior*. Free Press, New York, 1976.
- SIMON 1980: Yves R. Simon: *A General Theory of Authority*. University of Notre Dame Press, 1980.
- SIMON 2004: Yves Simon: *Tekintély és társadalom*. Szent István Társulat, 2004.
- SIMMONS 1998: Beth A. Simmons: *Compliance with International Agreements*. *Annu. Rev. Polit. Sci.* 1998/1.
- SOMLÓ 1995: Somló Bódog: *Jogbölcselet*. Miskolc, 1995.
- SPENCER 1970: Martin E. Spencer: *Weber on Legitimate Norms and Authority*. *The British Journal of Sociology*. 1970. Vol. XXI.
- STUMMER 2001: Stummer Attila: *Joachim Heidorn a legitimitásról és a kormányozhatóságról*. *Jogelméleti Szemle*, 2001/2.
- SZABADFALVI 1994: Szabادfalvi József: *Moór Gyula*. Osiris-Századvég, 1994.
- SZABÓ 1978: Szabó Miklós: *Programideológiák és állapotideológiák*. *Világosság*, 1978/2. (In: *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986*. Budapest, 1989.)
- SZABÓ 1989: Szabó Miklós: *A legitimáció történelmi alakváltozásai*. In: *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986*. Budapest, 1989.
- SZABÓ I: Szabó Ildikó: *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon*. *Tekintet Könyvek*, é.n.
- SZABÓ MÁTÉ 1980: Szabó Máté: *Politikai rendszerek legitimációs problémái*. *Filozófiai Szemle*, 1980/5.
- SZABÓ M 1997a: Szabó Miklós: *Hatalommegosztás és pluralizmus*. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*. Bíbor Kiadó, 1997.
- SZABÓ M 1997b: Szabó Miklós: *Engedelmesség és engedetlenség*. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*. Bíbor Kiadó, 1997.
- SZABÓ M 1997c: Szabó Miklós: *Állam, forradalom, erőszak*. In: Takács Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*. Bíbor Kiadó, 1997.
- SZABÓ T 2002: Szabó Tibor: *A hatalom és a legitimáció teoretikusa*: Ferrero. *Politikatudományi Szemle*, 2002/3-4.
- SZABADFALVI 1994: Szabادfalvi József: *Moór Gyula*. Osiris-Századvég, 1994.
- SZIGETI 1991: Szigeti Péter: *Szervezett kapitalizmus*. Budapest, 1991.
- SZIGETI 1995: Szigeti Péter: *Az út maga a cél*. MTA Politikai Tanulmányok Intézete, 1995.
- SZIGETI 1997: Szigeti Péter: *A jogállam történeti változatai*. In Takács Péter (szerk.): *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997.

- SZIGETI 2001: Szigeti Péter: A valóság vonzásában. Jogelméleti és politikaelméleti tanulmányok. Győr, 2001.
- SZIGETI 2003: Szigeti Péter: Legalitás és legitimitás Magyarországon. Fundamentum 2003/1.
- SZIGETI 2006: Szigeti Péter: Norma és valóság. Széchenyi István Egyetem - MTA Politikai Tudományok Intézete, 2006.
- SZIGETI-TAKÁCS 1998: Szigeti Péter - Takács Péter: A jogállamiság jogelmélete. Napvilág Kiadó 1998.
- SZOBOSZLAI 1984: Szoboszlai György: Az állam helye a szocializmus politikai rendszerében. In Schmidt Péter (szerk.) A politikai intézmények fejlesztési irányai. Budapest, 1984.
- SZOBOSZLAI 1985: Szoboszlai György: Az állam társadalmi szerepének egyes kérdései. In Schmidt Péter (szerk.): Állam, közigazgatás, érdekviszonyok. Budapest, 1985.
- SZOBOSZLAI 1987: Szoboszlai György: Államiság és politikai rendszer. Kossuth, 1987.
- SZÚCS 1974: Szűcs Jenő: Nemzet és történelem. Gondolat 1974.
- SZÚCS 1997: Szűcs Jenő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Balassi Kiadó-JATE-Osiris, 1997.
- TAKÁCS 1997a: Takács Péter (szerk.): Államelmélet. Az államelmélet, az állambölcselet és a politikai filozófia történetének vázlatja. [Az 1993. évi kiadás javított és bővített utánnomása.]
- TAKÁCS 1997b: Takács Péter (szerk.): Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből. Bíbor Kiadó, Miskolc. 1997.
- TAKÁCS 2003: Takács Péter (szerk.): Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Szent István Társulat, 2003.
- TALLÁR 2003: Tallár Ferenc: Sacrum és politicum – Carl Schmitt politikai teológiája és az univerzális szeretetközösség. VILÁGOSSÁG, 2003/7–8.
- TALMON 1998: Stefan Talmon: Recognition of Governments in International Law, with Particular Reference to Governments in Exile. Clarendon Press, Oxford. 1998.
- TANSEY 1995: Stephan D. Tansey: Politics. The Basics. Routledge, 1995.
- TORGERSEN 1983: Paul E. Torgersen - Irwin T. Weinstock: A vezetés integrált felfogásban. KJK 1983.
- UPHOFF 1989: Norman Uphoff: Distinguishing Power, Authority & Legitimacy: Taking Max Weber at his Word by Using Resources-Exchange Analysis. Polity, 1989/2.
- USEEM 1979: Bert Useem: Government Legitimacy and Political Stability. Social Forces, 1979/3.
- YANKELOVICH 1974: Daniel Yankelovich: A Crisis of Moral Legitimacy. Dissent, 1974 Fall.
- YUKL-WEXLY 1985: Gary A. Yukl and Kenneth N. Wexley: Organizational Behavior. Dow Jones-Irwin, 1985.
- YVES SIMON 1980. Yves Simon: A General Theory of Authority. Notre Dame Press, 1980.
- YVES SIMON 2004: Yves Simon: Tekintély és társadalom. Szent István Társulat, 2004.
- VALUCH 2002: Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris, 2002.
- VARGA 1987: Varga Csaba: Politikum és logikum a jogban. Magvető, 1987.
- VARGA 1998: Varga Csaba: Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiról. Osiris 1998.
- VITA 1996: Vita a politikai legitimitációról. [Ágh Attila, Balogh István, Bihari Mihály, Bayer József és Pokol Béla írásai] Politikatudományi Szemle, 1996/2.
- WALSH 1981: Kieron Walsh-Bob Hinings-Royston Greenwood-Stewart Ranson: Power and Advantage In Organizations. Organization Studies, 1981/ 2.
- WATT 1982: E.D. Watt: Authority. Croom Helm 1982.

- WEBER 1961: Max Weber: The Three Types of Legitimate Rule. Trans. H. Gerth. In: A. Etzioni (ed.): A Sociological Reader on Complex Organizations. New York, 1961.
- WEBER 1962: Max Weber: Basic Concepts in Sociology. Translated and Introduced by H.P. Secher. New York, 1962.
- WEBER 1964: Max Weber: Wirtschaft und Gesellschaft. Köln-Berlin, 1964.
- WEBER 1970: Max Weber: Állam, politika, tudomány. KJK, 1970.
- WEBER 1987: Max Weber: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. KJK, 1987.
- WEBER 1991: Max Weber: A politika mint hivatás. Medvetánc, 1991.
- WEBER 1995a: Max Weber: A tudomány és a politika mint hivatás. Kossuth, 1995.
- WEBER 1995b: Max Weber: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai II. KJK, 1995.
- WEBER 1998: Max Weber: Tanulmányok. Osiris, 1998.
- WEBSTER 1961: Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged. G. Bell & Sons, London 1961.
- WELDON: T.D. Weldon: The Vocabulary of Politics. Penguin Books, London, 1953.
- VERBA 1996: Sidney Verba: Az elsődleges (primer) csoport és a politika. In Lányi Gusztáv (szerk.): Politikai pszichológia. Szöveggyűjtemény. Budapest, 1996.
- WIATR 1980: Jerzy J. Wiatr: A politikai viszonyok szociológiája. Kossuth, 1980.
- WIBERG 1988: Matti Wiberg: Between Apathy and Revolution. Explications of Conditions for Political Legitimacy. Turun Yliopisto, Turku 1988.
- WINCH 1967: Peter Winch: Authority. In Anthony Quinton (ed.) Political Philosophy. Oxford University Press. Oxford, 1967.
- WOLFF 1968: Robert Paul Wolff: The Poverty of Liberalism. Beacon Press, Boston 1968.
- WOLFF 1970: Robert Paul Wolff: In Defense of Anarchism. Harper & Row, 1970.
- WOLFF 1998: Robert Paul Wolff: Autonómia és autoritás konfliktusa. In Houranszky Ferenc (szerk.): Modern politikai filozófia. Osiris Kiadó, 1998. [Wolff "In Defense of Anarchism" című könyvének első fejezete.]
- WRONG 1979: D. H. Wrong: Power: Its Forms, Bases and Uses, Oxford, 1979.
- WÜRTEMBERGER 1973: Thomas Würtenberger: Die Legitimität staatlicher Herrschaft. Duncker & Humblot, Berlin 1973.
- ZLINSZKY 1998a: Zlinszky János: Ius privatum. Osiris, 1998.
- ZLINSZKY 1998b: Zlinszky János: Ius publicum. Osiris, 1998.
- ZSIDAI 1997: Zsidai Ágnes: Legitimitás és legitimáció. In: Takács Péter (szerk.): Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből. Bíbor Kiadó, 1997.